

KENTE GÖÇ VE YOKSULLUK

DIYARBAKIR ÖRNEĞİ

ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KENTSEL POLİTİKA PLANLAMASI VE
YEREL YÖNETİMLER ANABİLİM DALI
2001 YILI STÜDYO ÇALIŞMASI



Ankara-Kasım 2002(2. Baskı)
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı
Yayın No: 6
1. Baskı Ankara-Eylül 2002

Derleyenler:

Prof.Dr. Melih ERSOY

Doç.Dr.H. Tarık ŞENGÜL

Yayına Hazırlayan:

Araş.Gör.Sezin DEMŞEK

Kapak Tasarımı:

Öğr.Gör. Fatih ÖZ

Çalışma grubu olarak;
Diyarbakır'da yürütülen alan çalışması sırasındaki katkılarından dolayı
Hayriye ÇELİK, Özdemir GÜNDOĞAN ve Oltan EVCİMEN'e,
Politika önerileri konusunda çalışma grubumuza yardımcı olan Sn. Rıfat
DAĞ'a;
Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi çalışanlarından mimar Necati
PİRİNÇCİOĞLU'na;
ODTÜ Mimarlık Fakültesi basım işliğı çalışanlarına...

TEŞEKKÜR EDERİZ...

*Alan çalışmamıza destek olan
tüm Diyarbakırlı yoksullara.....*

ÖNSÖZ..... 7**1. DİYARBAKIR KENTİNDE KENTSEL YOKSULLUK VE GEÇİNME STRATEJİLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME..... 9***Doç.Dr.H.Tarık ŞENGÜL, Prof.Dr. Melih ERSOY*

1.1. GİRİŞ	9
1.2. YOKSULLUĞUN EKONOMİK VE SINIFSA L BOYUTLARI.....	13
1.3. HANEHALKI GEÇİNME STRATEJİLERİ.....	15
1.3.1. Geçinme Stratejileri ve Hanehalkı içindeki Konumları Açısından Kadının Konumu	15
1.3.2. Geçinme Stratejileri ve Çocukların Konumu	17
1.3.3. Geçinme Stratejileri ve Sosyo-Mekansal Dinamikler	18
1.3.4. Geçinme Stratejileri ve Kır l İlişkiler.....	20
1.4. DAYANIŞMA ÖRÜNTÜLERİ VE KENTSEL YOKSULLUK	22
1.5. SONUÇ	23

2. GÖÇ OLGUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ..... 25*Berna KAHRAMAN, Özlem COŞKUN, Gülçin TUNÇ*

2.1. GÖÇ OLGUSU.....	25
2.1.1. Göç Kavramının Tanımlanması.....	25
2.1.2. Göç Çeşitleri	26
2.1.3. Göçün Sebepleri	29
2.1.4. Göç Olgusunu Ele Alan Farklı Yaklaşım ve Kuramlar	29
2.2. GELİŞMİŞ VE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE İÇ GÖÇ SÜRECİ	32
2.2.1. Gelişmiş Ülkelerde Kentleşme ve İÇ Göç Süreci.....	32
2.2.2. Azgelişmiş Ülkelerde Kentleşme ve İÇ Göç Süreci.....	33
2.3. TÜRKİYE'DEKİ İÇ GÖÇ SÜRECİ.....	34
2.3.1. 1990'a Kadar Olan Köyden Kente Göç.....	34
2.3.2. 1990 Sonrası Köyden Kente Zorunlu Göç.....	39
2.3.2.1 Zorunlu Göçün Nedenleri.....	40
2.3.2.2. Zorunlu Göç Süreci	40
2.3.2.3. Zorunlu Göçe Maruz Kalan Ailelerin Sorunları.....	45
2.3.2.4. TBMM Göç Komisyonu Karar ve Görüşleri	46
2.4. SONUÇ	48

3. YOKSULLUK OLGUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ..... 49*Edip BALCI, Sezin Demşek, Can ERTUNA*

3.1.YOKSULLUK TARTIŞMALARININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ 49	
3.1.1. Yoksulluk Olgusunun Tanımlanması	49
3.1.2. Yoksulluk Olgusu Üzerine Geliştirilen Yaklaşımlar	50
3.1.3. Yoksulluk Olgusuna Getirilen Yeni Bakış Aç ıları	52
3.1.4. Yoksulluk Kültürü	53
3.2. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE YOKSULLUK	56

3.2.1. Refah Dönemi ve Kentsel Yoksulluk.....	56
3.2.2. Yeni Liberal Dönemde Yaşanan Değişim ve Yeni Yoksulluk.....	57
3.3. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİNDEKİ KENTSEL YOKSULLUK..	61
3.3.1. Yoksulluğun Ekonomik Göstergeleri.....	62
3.3.1.1. İstihdam	62
3.3.1.2. İşsizlik	62
3.3.1.3. Enformel Sektör.....	63
3.3.1.4. Geçinme Stratejileri	64
3.3.1.5. Kadın ve Çocuk Emegi	65
3.3.2. Eşitsizlik.....	65
3.3.3. Yoksulluğun Toplumsal Göstergeleri	66
3.3.3.1. Sağlık	66
3.3.3.2. Eğitim	68
3.3.3.3. Toplumsal Cinsiyet İlişkileri	68
3.3.4. Yoksulluğun Mekansal Göstergesi: Konut ve Konut Çevresi.....	69
3.3.4.1. Yoksulluk Göstergesi Olarak Konut ve Çevresi	70
3.3.5. Kent Yoksulları ve Siyaset.....	71
3.3.5.1. Kent Yoksullarının Siyasi Eğilimleri.....	71
3.3.5.2. Patronaj İlişkilerinin Kent Yoksulları İçin Önemi.....	72
3.3.5.3. Cemaatleşme.....	72
3.3.6. Sonuç.....	73
3.4. TÜRKİYE'DE KENTSEL YOKSULLUK ÜZERİNE YÜRÜTÜLEN	
ÇALIŞMALAR	73
3.4.1. 1980'lerin Ortalarına Kadar Yürütülen Tartışmalar.....	74
3.4.2. 1990 Sonrası Yoksulluk Çalışmaları: Enformel İlişki Ağlarının	
Değişen Niteliği	76
3.4.2.1. Enformel İlişki Ağları ve Kent Yoksulları.....	76
3.4.3. Zorunlu Göç ve Kentsel Yoksulluk.....	78

4. DİYARBAKIR KENTİNİN DEMOGRAFİK, TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL YAPISI79

Özlem COŞKUN

4.1. DEMOGRAFİK YAPI	80
4.1.1. Diyarbakır İlinin Demografik Özellikleri	80
4.1.2. Alan Çalışmasının Değerlendirilmesi	85
4.1.2.1. Hanelerin Demografik Özellikleri	85
4.1.2.2. Hane Halkının Demografik Özellikleri.....	89
4.1.2.3. Hane Reisinin Demografik Özellikleri	90
4.1.2.4. Çocukların Demografik Özellikleri	91
4.2. GÖÇ.....	92
4.2.1. Diyarbakır İlinde Göç	92
4.2.2. Alan Çalışmasında Göç.....	93
4.3. EĞİTİM	95
4.3.1. Diyarbakır İli.....	95
4.3.2. Alan Çalışmasının Değerlendirilmesi	106

4.4. SAĞLIK	109
4.4.1. Diyarbakır İli	110
4.4.2. Alan Çalışmasının Değerlendirilmesi	112
4.5. SOSYAL ve KÜLTÜREL YAPI	116
4.5.1. Diyarbakır İli	116
4.5.2. Alan Çalışması	122
4.6. SONUÇ	127

5. DİYARBAKIR KENTİNİN EKONOMİK YAPISI..... 133

Özlem COŞKUN, Sezin DEMŞEK, Can ERTUNA, Gülçin TUNÇ

5.1. DİYARBAKIR EKONOMİSİNİN SEKTÖREL TEMELDE İNCELENMESİ	133
5.1.1. Tarım Sektörü	136
5.1.2. Sanayi Sektörü	137
5.1.3. Hizmet Sektörü ve Diğer Alt Sektörler	139
5.2. ÇEŞİTLİ GÖSTERGELERLE DİYARBAKIR İLİNİN TÜRKİYE ve BÖLGE İÇİNDEKİ YERİ	140
5. 2. 1. Gayri Safi Milli Hasıla	140
5. 2. 2. Kamu Yatırım Harcamaları	142
5. 2. 3. Genel Bütçe Vergi Gelirleri	144
5. 2. 4. Toplam Banka Kredileri – Toplam Banka Mevduatları	144
5.2.5. Özel Sektör Yatırım Teşvikleri	146
5. 3. DİYARBAKIR KENTİNDE EMEK GÜCÜNÜN DURUMU	148
5.3.1. Emek Gücünün Demografik Özellikleri	152
5. 4. ALAN ÇALIŞMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ	153
5.4.1. Hane Reislerinin İstihdam Durumu	153
5. 4. 1. 1. Ücretli-Maaşlılar	155
5. 4. 1. 2. Kendi Hesabına Çalışanlar	157
5. 4. 1. 3. İşsizler/Düzenli İş Olmayanlar	158
5. 4. 2. Kent Yoksullarının Emek Pazarındaki Durumu	162
5. 4. 3. Kent Yoksullarının Tüketim Kalıpları	165
5. 5. DEĞERLENDİRME	166

6. DİYARBAKIR KENTİNİN SOSYO-MEKANSAL DÖNÜŞÜMÜ 169

Gülçin TUNÇ

6.1. DİYARBAKIR KENTİNİN DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜMÜ	169
6. 2. DİYARBAKIR KENTİNİN SOSYO-MEKANSAL DÖNÜŞÜMÜ	172
6.2.1. Kentin 1990 Yılı Öncesi Sosyo-Mekansal Dönüşümü	172
6.2.2. Kentin 1990 Yılı Sonrası Sosyo-Mekansal Dönüşümü	173
6.2.3. İmara Uygun ve İmar Dışı Konut Sunumu ve Gelişimi	175
6.2.4. Konutların ve Konut Kullanıcılarının Özellikleri	178
6.2.4.1. Semtlerin Sosyo-Mekansal Özellikleri	178
6.2.4.2. Konut Mülkiyet İlişkileri	182
6.2.4.3. Konutların Fiziksel Özellikleri	188

6.2.4.4. Hanehalkı Hareketliliği ve Konut Kullanıcılarının Yaşam Mekanı Tercihleri	194
6.2.5. Zorunlu Göç Sürecinin Kentsel Altyapıya Etkileri Ve Yaşanan Sorunlar	204
6.2.5.1. Altyapı Sorunlarına İlişkin Genel Bir Değerlendirme	204
6.2.5.2. İçme Suyu Şebekesi	205
6.2.5.3. Kanalizasyon ve Atıksu Şebekesi	207
6.2.5.4. Elektrik Şebekesi	208
6.3. SONUÇ	209

7. KENT YOKSULLARI ARASINDAKİ DAYANIŞMA ÖRÜNTÜLERİ ve SİYASİ TAVIRLAR.....211

Gülçin TUNÇ

7.1. KENT YOKSULLARININ ARASINDAKİ DAYANIŞMA ÖRÜNTÜLERİ VE KENT YOKSULLARININ SİYASİ TAVIRLARI: İLGİLİ YAZINA KISA BİR BAKIŞ	211
7.2. ALAN ÇALIŞMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ	213
7.2.1. Kent Yoksullarının Toplumsal İlişkileri ve Dayanışma Örüntüleri	213
7.2.1.1. Yardımlaşma ve Dayanışma Örüntüleri.....	213
7.2.1.2. Memleketle ve Hemşehrilerle Kurulan İlişkiler	214
7.2.2. Kent Yoksullarının Siyasi Tavrı	216
7.2.2.1. Vakıf/Dernek Üyeliği	216
7.2.2.2. Yaşam Çevresine İlişkin Sorunlar Karşısında Toplu Hareket	216
7.3. SONUÇ	219

8. GÖÇ SÜRECİNİN YARATTIĞI TOPLUMSAL SORUNLAR221

Can ERTUNA

8. 1. DİYARBAKIR KENTİNDE SUÇ ORANI	225
8. 2. GÖÇ SÜRECİ ve KENTSEL YOKSULLUĞUN NEDEN OLDUĞU SORUNLARIN YOL AÇTIĞI BUNALIM ve İNTİHAR OLAYLARI ...	231
8. 3. DİYARBAKIR'DAKİ TOPLUMSAL SORUNLARIN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: ÇALIŞAN ÇOCUKLAR ve SOKAK ÇOCUKLARI.....	234
8. 4.SONUÇ	235

9. KENT YOKSULLARI ARASINDA TOPLUMSAL CİNSİYET İLİŞKİLERİ.....237

Sezin DEMŞEK

9.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVENİN DEĞERLENDİRİLMESİ	237
9.1.1. Toplumsal Cinsiyet İlişkileri.....	237
9.1.2. Hane Halkı Geçinme Stratejileri	238

9.1.3 . Göç Sürecinde Kadın.....	242
9.1.3.1. Zorunlu Göç ve Toplumsal Cinsiyet	243
9.2. ALAN ÇALIŞMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	243
9.2.1. Hane Reisi Kadınlar.....	244
9.2.2. Kadınların İstihdam Durumu.....	245
9.2.3. Kadınların Eğitim Durumu.....	247
9.2.4. Kadın Sağlığı.....	251
9.3.5. Hane Halkı Geçinme Stratejilerinde Kadının Rolü	253
9.3.6. Toplumsal İlişki Ağlarında Kadının Yeri.....	255
9.3. ZORUNLU GÖÇE MARUZ KALMIŞ KADINLARIN KENTE UYUM SORUNLARI	257
9.4. ÖNERİLER.....	258
10. AİLE İÇİ ŞİDDET	261
<i>Sezin DEMŞEK</i>	
10.1. İLGİLİ YAZININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	261
10.2. ALAN ÇALIŞMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	264
10.2.1. Alan Çalışmasının Genel Bulguları	264
10.2.1.1. Aile İçi Fiziksel Şiddet.....	265
10.2.1.2. Aile İçi Duygusal Şiddet	266
10.2.1.3. Aile İçi Cinsel Şiddet	267
10.2.2. Aile İçi Şiddetin Sosyo-Ekonomik Değişkenlerle İlişkisi	268
10.2.2.1. Ekonomik Koşulların Aile İçi Şiddete Etkisi	268
10.2.2.2. Eğitim Düzeyinin Aile İçi Şiddete Etkisi.....	269
10.2.2.3. Aile Yapısı ve Büyüklüğünün Aile İçi Şiddete Etkisi.....	271
10.2.3. Aile İçinde Şiddetin Yeniden Üretimi	271
10.2.4. Zorunlu Göç Sürecinin Aile İçi Şiddete Etkileri	274
10.3. DEĞERLENDİRME.....	275
11. SONUÇ ve POLİTİKA ÖNERİLERİ	277
<i>Özlem COŞKUN, Sezin DEMŞEK, Can ERTUNA, Gülçin TUNÇ</i>	
SONSÖZ.....	291
KAYNAKLAR.....	293

ÖNSÖZ

Kentsel sorunun merkezinde toplumsal eşitsizlikler yatmaktadır. Bu çerçevede kent yoksulluğu kent sorunun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Kuşkusuz, kentlerdeki eşitsizlikler ve yoksulluk sorunu yeni bir sorun değildir. Belli dönemlerde bu eşitsizlikler artıp, belli dönemlerde azalsa da her dönemde kent sorununun önemli bir boyutunu yoksulluk sorunu oluşturmuştur. İçinde bulunduğumuz dönem kentlerde yaşanan eşitsizliklerin ve yoksullaşmanın, geçmiş dönemlerle karşılaştırılmayacak düzeyde, ağırlaştığı bir dönemdir. Bu nedenle son yıllarda kent yoksulluğu sorununa olan ilgi gerek ulusal ve uluslararası siyasa yapıcı çevrelerde, gerekse akademik çevrelerde artmış görünmektedir. Bununla birlikte, yapılan araştırmaların, bu çalışmada da göstermeye çalışacağımız gibi, söz konusu sorunu tüm boyutlarıyla anlamak konusunda hem niceliksel hem de niteliksel olarak yeterli olduğunu söyleyebilmek olanaklı değildir.

Kent yoksulluğu sorununa ilişkin en temel yetersizliklerden birisi yoksulluğun nedenleri ve geçinme stratejilerini temel alan tipolojilerin geliştirilmemiş olmasıdır. Yapılan çalışmaların çoğunda yoksulluğu yaratan süreçler verili alınmakta ve daha çok yoksulluk sorunun dışı vurumuna ilişkin çeşitli boyutları ele alınmaktadır. Oysa kent yoksulluğu çok farklı süreçlerin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu farklılık, gerek geçinme stratejilerinde, gerekse kamu politikalarında farklılaşmalara yol açabilmektedir. Bu nedenle, yoksulluk araştırmalarının hem sayı olarak artması hem de farklı tipolojiler üzerinde çalışmaları bir gereksinme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Elinizdeki çalışma, daha önce Ankara ve Zonguldak kentlerinde yapılan yoksulluk çalışmalarını genişletmeye yönelik olarak, Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı (UPL) Stüdyosunda, 2000-2001 Bahar ve Güz Dönemlerinde "*Kente Göç ve Yoksulluk: Diyarbakır Örnek Alan Çalışması*" başlığı altında yapılan araştırmanın ürünüdür. Diyarbakır kent merkezinde yürütülen alan araştırması, ODTÜ Araştırma Fonu tarafından (2001-07-03-01 no'lu proje) desteklenmiştir.

Araştırma, Prof.Dr. Melih ERSOY ve Doç.Dr. Tarık ŞENGÜL yönetiminde, UPL yüksek lisans öğrencileri Özlem COŞKUN, Sezin DEMŞEK, Can ERTUNA, Berna KAHRAMAN, Gülçin TUNÇ ve Edip BALCI tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kitabın derlenmesi Prof.Dr. Melih ERSOY Doç.Dr. Tarık ŞENGÜL tarafından yapılmış, kitabın yayına hazırlanması, Araştırma Görevlileri Sezin DEMŞEK tarafından üstlenilmiştir. Çalışmaya emeği geçenlere teşekkür ediyoruz.

1. DİYARBAKIR KENTİNDE KENTSEL YOKSULLUK VE GEÇİNME STRATEJİLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

1.1. GİRİŞ

Yoksulluk, tarih boyunca sosyal eşitsizliklerin yaşandığı tüm formasyonlarda, varlığını bir sorun olarak hissettiren önemli bir toplumsal olgu olmuştur. Bununla birlikte, bazı dönemlerde, yoksulluk ve yarattığı diğer sorunlar toplumsal yaşamda derin yaralar açarken, sorunun en azından, aydınları ve akademisyenleri rahatsız edecek bir boyuta ulaşmadığı dönemler de olmuştur. Kanımızca, yoksulluk, işsizlik ve benzeri sorunlar, son on yılda giderek artan biçimde, Dünya’da ve Türkiye’de özel olarak akademisyenleri, ancak genel olarak tüm aydınları rahatsız etmeye başladı.

Diğer yandan, son yıllarda, -sorunu derinleştirmede önemli bir rol üstlenen- Dünya Bankası başta olmak üzere, uluslararası kuruluşların da konuya, başka kaygılarla, ilgileri artmış görünüyor. Türkiye de dahil olmak üzere, IMF ve Dünya Bankası reçetelerini izleyen ülkelerde geniş kapsamlı yoksulluk araştırmaları yaptırılıyor. Dünya Bankası bu tür araştırmalarla, bir yandan az gelişmiş ülkelerde çalışan sınıflara yönelik olarak yaratılan yıkımın boyutlarını kavramaya çalışarak, yoksulluk sorununu önemseydiğini gösterirken, diğer yandan da yaratılan tahribatın ortaya çıkarması muhtemel siyasal hoşnutsuzluğu ölçme ve giderek çok sınırlı boyutlarda da kalsa kısmen giderme çabasıdadır. Bunu yaparken, yoksulluk sorununun içeriğini, tanımlanışını ve kazandığı boyutları kendi çıkarları çerçevesinde teknik düzeyde şekillendirip, sorunu hafifletmeye yönelik araçlar önererek konunun siyasallaşmamasını hedeflemesi ise anlaşılabilir bir tutumdur.

Kuşkusuz, yoksulluk sorununun son dönemde bu derece derinleşmesinde Dünya Bankası ve IMF’nin başını çektiği ve az gelişmiş ülkelere dayatılan ‘yeni-liberal’ politikaların önemli payı var. Ulusal devletler sosyal devlet olma niteliğinden hızla arındırılırken, söz konusu politikaların bir parçası olarak daralan ekonomilerin işsiz bıraktığı çalışan sınıflar, eğitim, sağlık, ulaşım, işsizlik yardımı gibi devlet desteklerinden de mahrum bırakılmaktadırlar.

Devlet merkezli çözümler bir yana bırakılırken, Dünya Bankası çözümü yoksulların kendisinde görüyor. Sosyal devletin ‘aylaklaştırdığı’ ve bağımlı hale getirdiği öne sürülen kesimlere dinamizm kazandırılmasının, diğer bir anlatımla, “muktedir kılınmaları”nın hem ekonomik hem de sosyal anlamda en yerinde çözüm olacağı öne sürülmektedir. Bu sürecin dinamosu olarak da devlet yerine sivil toplum örgütleri, popüler ifadesiyle, hükümet dışı örgütler gösterilmektedir. Bu örgütler aracılığı ile büyük ölçekli sayılabilecek yoksulluk araştırmaları yaptırılırken, söz konusu araştırmaların merkezine, yoksulların kendi kaynaklarını ve potansiyellerini harekete geçirme kaygısı konulmaktadır. Bu tür bir gündemin ne yoksulluk sorununu anlama konusunda, ne de çözümler üretmekte yeterli olamayacağı açıktır. Diğer bir anlatımla, varolan yoksulluğu

yaratmaktan birinci derece sorumlu olanların, soruna neden olan politikalardan vazgeçmeden çözümler üretmelerini beklemek gerçekçi değildir.

Bu durumda sorunun daha gerçekçi bir çözümlemesi başka kaynaklardan gelmek zorundadır. Bu göreve aday görünen en önemli kesim ise kaçınılmaz olarak akademisyenlerdir. Ne var ki, son yıllarda bu toplum kesiminde de önemli bir dönüşüm yaşanmaktadır. Ekonomik ve siyasal yapılara ilişkin çözümlemelerde ‘yeniden dağıtım’ sorununu merkeze alan akademik etkinlik anlayışı yerini, hızlı bir biçimde, ‘kimlik siyasetine’ bırakmış bulunuyor. Bu kesimde yaşanan değişim yukarıda tanımlanan değişime koşut özellikler göstermektedir. Devletin kendisi bir araştırma nesnesi olmaktan çıkarılarak, yapılan araştırmaların merkezine sivil toplum konulmuştur. Bu dönüşümün gerisinde de, devletin tek iktidar kaynağı olmadığı, sivil toplum olarak adlandırılan alanda da iktidar ilişkilerinin bulunduğu ve daha da önemlisi, devletin bu alan üzerinde uzun süreli ve olumsuz sayılabilecek bir tahakkümünün var olduğu düşüncesi yatmaktadır. Kuşkusuz, bu kuramsal bakışta esin kaynağı Dünya Bankası ya da IMF’den çok, Foucault ve Habermas’ın görüşleridir. Burada vurgulanması gereken nokta, 1960’lı yıllardan beri akademik dünyada tartışılan bu görüşlerin, son dönemde bu derece popüler hale gelmiş olmasıdır.

Akademik dünyada ortaya çıkan bu yönelimin yoksulluk sorunu ve ilgili alanlara ilişkin olarak yapılan araştırmalar için önemli ve kanımızca olumsuz sayılabilecek sonuçları vardır. Devletin -sosyal politikaları da dahil- tüm etkinliklerinin salt bir ezme ve tahakküm altına alma çabası olarak kavramsallaştırılması durumunda, devletin küçültülmesi ve etkinlik alanlarının sınırlandırılması girişimleri desteklenmesi gereken bir yaklaşım olmaktadır. Söz konusu bakış açısıyla, uzunca bir süredir ihmal edilmiş bulunan sivil toplumun çalışılması, bu heterojen yapı içindeki farklılıkların ve zenginliklerin keşfedilmesi öncelik kazanmaktadır.

Yoksulluk sorununun anlaşılmasında, ekonomik-siyasal süreçleri ve özel olarak da devleti dışarıda bırakan bu yaklaşım biçimi ilgisini ‘yerel sivil topluma’ yöneltirken, bu alanda da bir dizi önemli siyasal sonuca ulaşmaktadır. Özetlemek gerekirse, söz konusu yaklaşımların genel bir özelliği, “yerel sivil toplum” olarak adlandırılan alanda da iktidar ilişkilerinin varlığına işaret edilmesidir. Büyük ölçüde gecekondulu alanlarında gerçekleştirilen bu tür çalışmalar, yoksulluk sorunu ve bu sorun karşısında geliştirilen geçinme stratejilerini ele alırken, bu kesimlerin elinde tutukları kentsel arsayı *a priori* olarak araştırmalarının merkezine koymaktadırlar. Diğer bir anlatımla, gecekondulaşma süreci içinde bu kesimlerin işgal ettikleri arsaların önemli bir spekülasyon kaynağı olduğu ve yoksullukla baş etme konusunda çok önemli bir yer tuttuğu, bazı durumlarda ise daha da ileri giderek, ciddi boyutlara ulaşan spekülasyon kazançların aracı olduğu varsayılmaktadır.

Bu tür bir kabulden yola çıkan araştırmaların önemli bir bölümü, yoksulluk sorununu araştırırken, örneklem nüfuslarının ya emek pazarındaki konumlarını

tümüyle dışarıda bırakıp, arsa ve konut pazarı ve günlük yaşam çevresindeki konumlarını araştırmalarının merkezine almakta, ya da emek pazarındaki konumlarını oldukça sınırlı bir önem atfedip ağırlığı yaşam mekanına vermektedirler¹. Yaşam mekanının merkezine kentsel arsa piyasasındaki davranışlar konulurken, bu mekanlar çerçevesinde gelişen etnik, siyasi ve toplumsal cinsiyet temelli ilişkiler araştırma konusu yapılmaktadır.

Kentsel yoksulluk üzerine yapılan çalışma ve araştırmalarda gözlenen diğer bir temel sorun ise, genelleme yapmaya yönelik bir açılım sağlama konusundaki sınırlılıklarıdır. Yapılan çalışmaların büyük bölümü bir kentin belli bir mahallesini kapsayan bir alan çalışmasına dayanmaktadır. Sınırlı bir örneklem üzerinden yapılan değerlendirmelerin kentsel yoksulluğu anlama konusunda bize önemli ipuçları sağladığı açıktır. Ancak, sınırlı bir örneklemden yola çıkarak yapılan değerlendirmelerin genellenebilirliği de sorunludur. Araştırmacıların önemli bir bölümü bu sınırlılığın farkındalar. Bununla birlikte, bazı çalışmalarda, yapılan araştırmanın sınırlılığına karşın, belli genellemelerin yapıldığı da gözlemlenmektedir. Işık ve Pınarcıoğlu'nun Sultanbeyli üzerine yaptıkları çalışmada (2002) , alanın ve incelenen sosyo-mekansal yapının özgünlüğü yer yer vurgulanmakla birlikte, söz konusu alanda yapılan çalışmada ulaşılan bazı sonuçların Türkiye kentleri açısından genel geçer bir durummuş gibi değerlendirildiği de gözlemlenmektedir. Bu tür bir genellenmenin en çarpıcı örneği “Nöbetleşe Yoksulluk” kavramının kendisidir. Kentsel arsa sahipliğinin merkezinde yer aldığı bir sosyo-mekansal hareketlilik olgusunun hemen tüm Türkiye kentleri için geçerli olduğu varsayımı, Sultanbeyli örneğinden yola çıkarak, kabul edilmektedir. Oysa bu tür bir stratejinin başka kentler ve hatta İstanbul'un diğer semtleri için geçerli olup olmadığı, yapılan çalışmaların sınırlılığı nedeniyle, yeterince bilginin olmadığı bir konudur. Ne var ki, söz konusu çalışma, Sultanbeyli örneğinden yola çıkarak, bu yargıya varabilmektedir.

Yapılan çalışmaların sınırlılığı yoksulluğu yaratan mekanizmaların ve yoksullukla başa çıkma stratejilerinin neler olduğu konusunda da genelleme yapmamızı güçleştirmektedir. Yoksulluk sürecini yaratan mekanizmalar ve başa çıkma stratejilerinin anlaşılmasında belli bir takım tipolojilerin

¹ Kent yoksullarının emek pazarındaki konumlarını ve bu konumlarının gerek yoksulluğun yaratılması gerekse de yoksullukla başa çıkma stratejileri geliştirme konusundaki rolünü önemli ölçüde dışarıda bırakıp, arsa ve konut piyasasındaki davranışlarının günlük yaşam mekanları çerçevesinde merkezi bir konumda tanımlandığı iki görece yeni çalışma için Bakınız, Işık, O. Ve Pınarcıoğlu, M. (2001) *Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları, Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul ve Erder, S. (1996) *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul, Erder, S. (2000) *Kentsel Gerilim*, um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, Erder, S. (2000) “Nerelisin Hemşerim?”, Keyder, Ç.(Der.), *İstanbul: Küresel İle Yerel Arasında*, Metis Yayınları, İstanbul.

geliştirilmesi ve genellemelerin yapılabilmesi ancak, daha kapsamlı ve karşılaştırmalı çalışmalarla mümkün olabilecektir.

Kentsel Politika Planlaması Stüdyosunda dört yıldır yapılan alan araştırmaları bu tür bir kaygının ürünüdür. Ankara, Zonguldak, Diyarbakır kentlerinde yapılan çalışmalara ek olarak içinde bulunduğumuz eğitim yılında Urfa kentinde gerçekleştirilen alan araştırması ile dört kentte yoksulluk üzerine alan araştırması yapılmış olmaktadır. Bu çalışmalar göstermiştir ki, her bir kentte yoksulluk sorununu yaratan ve ağırlaştıran bazı ortak süreçler olduğu gibi, her kentin mekansal işbölümü ve tarihsel özgünlüğünden kaynaklanan özgün süreçler de mevcuttur.

Zonguldak kenti, madencilik etrafında örgütlenen bir kent olarak, son yirmi yıl içinde yeni-liberal dışa açık büyüme stratejilerinin bir sonucu olarak hızlı bir endüstrisizleşme süreci yaşamaktadır. Kömür üretiminin önemini yitirmesine koşut olarak, kentte sosyo-mekansal bir çöküntü yaşanmakta, bu alanda önemli bir işgücü azaltılmasına bağlı olarak, yoksullaşma sorunu yaşanmaktadır. Yaşanan yoksullaşma sürecinde yeni-liberal politikaların genel bir etkisi yanında madencilik sektörünün özel konumunun da önemli bir etkisinin bulunduğu açıktır. İşsizliğin yaygınlaşması karşısında başa çıkma stratejilerinin geliştirilmesinde de bu tür bir özgünlüğün önemli katkısının bulunduğu görülmektedir.

Yoksulluk sorunun Ankara kentinde çalışılması sırasında yapılan saptamalar Zonguldak kentinde yaşanandan önemli farklılıklar göstermektedir. Her şeyden önce, Ankara kentinin emek pazarı, Zonguldak kenti ile karşılaştırıldığında, daha heterojen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle yoksullaşma sürecinde emek pazarındaki konumlar farklı ailelere farklı etkiler yapmaktadır. Dahası, emek pazarının daha esnek bir yapıya sahip olması, Zonguldak kentiyle karşılaştırıldığında, yoksullukla baş edebilme stratejileri açısından, Ankara kentinde yoksullara daha fazla olanak sunmaktadır.²

Bu kitapta çeşitli boyutlarıyla incelenen Diyarbakır örneğinde kentsel yoksulluğun yaratılma mekanizmalarının çok daha farklı özellikler taşıdığı gözlenmektedir. Zonguldak ve Ankara örneklerinde geçerli olan yeni-liberal politikaların yoksulluğun yaratılmasına yönelik yaptığı olumsuz etki Diyarbakır kentinde de açıkça gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, diğer kentlerde gözlemlenmeyen kırdan kente zorunlu göç olgusunun Diyarbakır kentinde yoksulluğun oluşumu sürecinde merkezi bir konumunun olduğu görülmektedir.

Diyarbakır kentinin uzun süredir yoksulluk sorunuyla karşı karşıya olduğu bilinen bir durumdur. Bununla birlikte, 1990'lı yıllarda ivme kazanan ve bölgedeki siyasal huzursuzlukla yakından ilişkili zorunlu göç olgusu, kentte

² Örneğin kadınların emek pazarına katılımı Ankara kentinde, Zonguldak kentiyle karşılaştırıldığında çok daha kolay olabilmektedir.

var olan yoksulluk sorununu çok daha dayanılmaz bir hale getirmiştir. Diyarbakır kentinin en yoksul üç semtinde gerçekleştirilen alan çalışmasında görüşülen hanelerin yaklaşık üçte birinin 1990 sonrası yaşanan zorunlu göç sonucu kente geldiği belirlenmiştir. En azından bu kesim için bilinen bir veri, kırdan ayrılmalarının ekonomik zorluklardan kaynaklanmadığıdır. Diğer bir anlatımla, söz konusu kesim kırdan yaşamını sürdürebilirken, kente gelişlerinden bu yana, bu konuda zorlandıkları bir konuma sürüklenmiş bulunmaktadır. Kırdaki ev, tarla, hayvan varlıklarını tümüyle yitiren ya da kentte satmak zorunda kalan bu kesim, hiç bir toplumsal ya da bireysel uyum süreci yaşama fırsatı yakalayamadan kentte bir anda kendisini yoksul konumunda bulmuştur. Göç eden kesimin çok büyük bir bölümü Diyarbakır ve bitişik illerin kırsal alanlarından ayrılarak kısa sürede kent merkezine yerleşmişlerdir.³ Diyarbakır örneği bu yönleriyle diğer örneklerden farklılaşmakta, göç açısından uyum mekanizmalarının yaşanmadığı ve daha kapalı bir yapıya işaret etmektedir.

1.2. YOKSULLUĞUN EKONOMİK VE SINIFSA BOYUTLARI

Diyarbakır kenti yoksulluk sorununun en dramatik biçimde yaşandığı kentlerimizden birisidir. İşsizlik oranının yoksulluk düzeyinin en temel göstergelerinden birisini oluşturduğu görüşü benimsenirse, Zonguldak ve Ankara kentleriyle karşılaştırıldığında, Diyarbakır kentinde söz konusu sorununun ulaştığı boyut daha anlaşılır hale gelmektedir. Ankara ve Zonguldak kentlerinde seçilen örneklem içinde “işsiz ya da düzensiz işlerde çalışanlar”ın oranı sırasıyla, % 12. 7 ve % 12. 4 iken, bu oran Diyarbakır kenti örneğinde beş kat artarak % 61. 1 düzeyine ulaşmaktadır. Bu boyutlara yükselmiş bir işsizlik oranı, söz konusu yerel topluluk içinde yaşanan önemli bir yoksulluk ve toplumsal bunalımın en belirgin işareti olarak görülmelidir.

Deneklerden 1985 yılı ve sonrasında kente gelenlerin % 67.3 ü işsiz olduğunu belirtirken, 1985 yılı öncesinde kente göç edenler ya da Diyarbakır il merkezi doğumlu olanlar arasında da işsizlik oranı % 57.4 gibi azımsanmayacak bir düzeye ulaşmaktadır. Bu durum, Diyarbakır kentinde yaşanan işsizlik ve yoksulluk sorununun, zorunlu göç tarafından ağırlaştırılmış olmasına karşın, doğrudan ve tek başına zorunlu göç olgusunun bir sonucu olmadığını da göstermektedir. Diyarbakır ilinin ülkenin mekansal işbölümündeki yeri ve bu çerçevede ulaştığı performansın Türkiye ortalamasının altında gerçekleştiği görülmektedir. Diyarbakır ili bölgesi içinde merkezi bir konuma sahip olmakla birlikte, Türkiye geneli içinde bakıldığında, gelişmişlik açısından oldukça gerilerde kalmaktadır. Kişi başına düşen GSMH’nın iller itibarıyla dağılımına bakıldığında, Diyarbakır İli’nin 51’inci sırada yer aldığı görülmektedir. Bu tür

³ Görüşme yapılan 127 hane reisinden sadece % 12’sinin Diyarbakır doğumlu olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir anlatımla deneklerin % 90’ a yakın bir bölümü Diyarbakır kenti dışından göçle gelmiştir. Ancak, göçle gelenlerin % 51 lik bir kesim Diyarbakır ili içinden göç ederken, geriye kalan nüfusun da Diyarbakır’ın yakın ilişkisi içinde bulunduğu Bingöl, Mardin gibi bölge illerinden geldiği görülmektedir.

bir geri kalmışlığın belki de daha karamsar bir boyutu, Diyarbakır İli'nde (1996 fiyatlarıyla) kişi başına düşen GSMH'nin 1987 yılında 940. 228 TL'den, on yıl sonra, 1996 yılında 917.185 TL düzeyine düşmüş olmasıdır. Diğer bir anlatımla, Diyarbakır İli'nin ekonomik kalkınmadan son yıllarda pay alamadığı, tam tersine, belli bir gerileme içinde olduğu gözlenmektedir. Diyarbakır İli'nin tarihsel olarak geri kalmışlık sorununu aşamadığı bir gerçekliktir. Ne var ki son yirmi yıl içinde Bölge'de yaşanan siyasal istikrarsızlığın da Diyarbakır İli'nin yaşadığı olumsuzluklara ciddi bir katkısının olduğu gözlenmektedir.

Bu tür bir sorunun aşılmasında, gerek özel girişimcilerin gerekse Devlet yatırımlarının önemli bir belirleyiciliğinin olduğu açıktır. Diyarbakır İli son on beş yıl içinde Bölgede yaşanan siyasal huzursuzluk ve olağanüstü koşullar içinde -Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin bu ilde konumlanmasından da anlaşılacağı gibi- merkezi bir önem kazanmış bu nedenle de kamu yatırımları açısından belli bir öncelik kazanmıştır. Ancak yapılan yatırımların il ekonomisinin devingenlik kazanmasına ve kamu kuruluşları dışında istihdam yaratılmasına etkisi oldukça sınırlı kalmıştır. Yapılan kamu yatırımlarının % 65'lik bir bölümü enerji yatırımlarına gitmektedir. Diğer yandan, özel sektörün yapısal özellikleri dikkate alındığında, bu kesimin kentin geri kalmışlığını tersine çevirebilecek ve kentteki işsizliği, en azından Türkiye ortalamasına çekebilecek bir dinamizmden uzak olduğu görülmektedir. Özetlemek gerekirse, etkin bir devlet müdahalesi olmadan Diyarbakır'da yaşanmakta olan ekonomik sorunların ve istihdam yetersizliğinin aşılması mümkün görünmemektedir. Yakın zamana kadar bölgede yaşanan siyasal istikrarsızlığın bu yapısal sorunu daha da dayanılmaz hale getirdiği açıktır.

Bu tür bir siyasal ve ekonomik bağlam içinde yoksulluk sorununun aşılabilmesi ya da belli bir düzeye indirilmesi ancak etkin bir devlet müdahalesi ile olanaklıdır. Kuşkusuz yerel dinamiklerin ve potansiyellerin harekete geçirilmesi de önemlidir. Ne var ki, bu tür potansiyellerin harekete geçirilmesinde de devlet müdahalelerinin önemli bir belirleyiciliğinin olduğu başka deneyimlerden gözlenmektedir.

İster yerel, ister ulusal düzeyde olsun, yoksulluk sorununa yönelik müdahalelerin başarısı yoksulluk sorununun iyi analiz edilip, anlaşılmasıyla mümkündür. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Türkiye kentlerinde yaşanan yoksulluk sorununun bazı temel ortak özellikleri olduğu gibi, her kentin ve yerel topluluğun kendi özgünlüğünden kaynaklanan boyutları da vardır. Bu tür özgünlükler, hem yoksulluk sorununun oluşumunda, hem de yoksulluk sorununa karşı yerel ve hanehalkı düzeyinde geliştirilen stratejilerde gözlenmektedir. Bu nedenle, genel özellikler yanı sıra yerel özgünlüklerin de bu soruna yönelik olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bu bölümün kalan kısmında, Diyarbakır kentinde yapılan araştırma çerçevesinde tespit edilen bazı bulguların genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1.3. HANEHALKI GEÇİNME STRATEJİLERİ

Diyarbakır kentinde yaşanan yoksulluk sorunu karşısında hane halklarının ne tür stratejiler geliştirdikleri ve bu stratejilerin ne tür özgünlüklerinin bulunduğu temel bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçinme stratejilerine ilişkin tartışmalarda oluşan ortak kanılardan biri, belli bir kesimin herhangi bir sorun karşısında strateji geliştirmelerinin ancak, karşılarında farklı seçeneklerin olması durumunda mümkün olduğu saptamasıdır. Bu duruma ilişkin en belirleyici öğelerin başında ise, söz konusu grupların bu tür durumlarda harekete geçirebilecekleri kaynakların varlığı gelmektedir. Kuşkusuz yoksul gruplar, yoksulluk betimlemesinin de vurguladığı gibi, çeşitli kaynakları harekete geçirmekte en güçsüz kesimler olmaktadır. Diyarbakır kenti özelinde yoksul gruplar ele alındığında, bu durum diğer kentlere göre daha da çarpıcı biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Diyarbakır kentinde yoksulların geçinme stratejileri açısından bakıldığında hane büyüklüğü önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Diyarbakır için ortalama hane büyüklüğü 8.8 kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu büyüklük Zonguldak için 3.96'dır. Hanelerin büyük olması, bir yandan bölgedeki geleneksel yapıya işaret ederken, diğer yandan da geçinme stratejilerinin bir parçası olarak belirginleşmektedir. Büyük hane yapısı iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birinci neden çocuk sayısının çokluğudur. Diğer neden ise ailelerin ya geniş aile olma özelliklerini korumaları ya da farklı ailelerin aynı çatı altında yaşamayı ekonomik nedenlerle tercih etmeleridir. Diyarbakır kentinde aynı çatı altında yaşayan aile oranı 1.5 civarındayken Zonguldak için bu oran 1.08'dir. Bu tür bir strateji iki açıdan önemlidir. Birincisi, hane halkının büyük olması çalışan sayısının da artması anlamına gelmektedir. Çocuk emeğinin kullanımı yanı sıra birden çok yetişkinin dışarıda çalışması ya da her iki stratejinin birlikte kullanımı aile ekonomisine katkıda bulunmaktadır. İkinci önemli boyutsa, aynı çatı altında yaşamının kaynak kullanımını ekonomikleştirmesidir. Kira, elektrik, su ve benzeri kullanımlar aynı hanede birden fazla ailenin yaşadığı durumlarda önemli bir kaynak tasarruf aracı haline gelmektedir.

1.3.1. Geçinme Stratejileri ve Hanehalkı içindeki Konumları Açısından Kadının Konumu

Diyarbakır kentinde yoksul kesimlerin geliştirdikleri stratejileri Ankara ve Zonguldak örneklerinden ayıran bir başka özellik ise, kadının hane içindeki konumu ile ilintilidir. İncelediğimiz diğer kentlerle karşılaştırıldığında, Diyarbakır örneğinde kadına yönelik tutumlar açısından daha geleneksel ve tutucu sayılabilecek bir yapının hakim olduğu görülmektedir. Latin Amerika ve diğer ülke örneklerinde olduğu gibi, Zonguldak ve Ankara örneklerinde de yoksullukla baş etme stratejilerinin bir parçası olarak kadının giderek artan biçimde ev dışında da çalışması gündeme gelmektedir. Bu durum Diyarbakır örneğinde ise büyük ölçüde geçersizdir. Zonguldak kentinde görüşülen hanelerin % 12'sinde kadın dışarıda çalışmaktadır. Ankara için bu oran % 8.1'e

inmektedir. Diyarbakır örneğinde ise bu oran % 5.9 gibi çok düşük bir düzeye inmektedir. Geleneksel yapı, ekonomik zorluklar karşısında bile kadının ev dışına çıkmasına izin vermemektedir.

Ancak, kadınların yaşamlarının ev içi üretimle sınırlanmasında, güncel kültürel değerlerin yanında daha yapısal görünen bazı sınırlılıklar da söz konusudur. Daha açık bir anlatımla, Diyarbakır örneğinde kadınlar ev dışı çalışma yaşamına katılabilecek bazı temel donanımlara da sahip değildir. Örneğin görüşülen hanelerde yaşayan kadınların % 80 gibi yüksek sayılabilecek bir bölümü okuma yazma bilmemektedir. Bu oran Ankara için % 22.8 , Zonguldak için ise % 13.7 dir. Bu nedenle, Diyarbakır kentinde kadınların dışarıda çalışması hane reisleri için kabul edilebilir bir durum haline gelmesi durumunda bile, bu stratejinin uygulamaya konmasının önünde önemli yapısal engeller vardır.

Kadının kamusal alana çıkma sorunu sadece ev dışı işlere katılma sorununa indirgenemez. Görüşülen hanelerdeki kadınların iş yaşamı dışında kamusal alana çıkışlarının da çok sınırlı olduğu görülmektedir. Günlük yaşamda mahalle içindeki ziyaretler bir yana bırakılırsa, kadınların ev dışı toplumsal/kültürel yaşama katılımlarının çok sınırlı kaldığı gözlenmektedir. Sinemaya, tiyatroya ya da kentin mahalle dışındaki bölümlerine gitme konusunda kadınlara hemen hiç fırsat tanınmadığı görülmektedir. Kadınların eve kapanması ekonomik zorluklar yanı sıra, büyük ölçüde geleneksel değerlerin bu kesimler arasındaki hakimiyetinden kaynaklanmaktadır. Bu tür bir kapanma eğilimi kadının gelecekte de gerek ekonomik gerekse sosyal alanda ev dışında sorumluluk yüklenme olasılığını ortadan kaldırmaktadır. Bir diğer anlatımla, kadının kentsel yaşamın sunduğu olanaklardan yararlanma fırsatları oldukça sınırlı kalmaktadır.

Bu tür bir sınırlılığa karşın, zorunlu göç süreci sonucunda kente gelen kadınların çok büyük bir bölümünün, hane reisi erkeklerin tersine, gerekli ortam ve koşulların oluşması durumunda köylerine geri dönmek konusunda oldukça isteksiz oldukları görülmektedir. Bu isteksizliğin arkasındaki en önemli neden, kadınların kentteki yaşam koşullarının -yukarıda vurguladığımız tüm olumsuzluklara karşın- kırdaki yaşamlarıyla karşılaştırıldığında çok daha olumlu olmasıdır. Kırdaki çoğu durumda nicelik ya da nitelik açısından yeterli olmayan, içme suyu, elektrik, kanalizasyon gibi hizmetlerin kentte görüşülen hanelerin hemen tamamında -aşağıda daha ayrıntılı olarak değineceğimiz gibi- var olması bu saptamayı desteklemektedir. Kentsel yaşamda kırdaki ulaşılamayan bazı beyaz eşyanın da kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, kırsal alanda tarlada çalışma, hayvanlara bakma, süt sağma v.b. süreçlere etkin olarak katılan kadınların üzerindeki bu yükün de kalktığı gözlenmektedir. Bu nedenler bir araya geldiğinde, çeşitli olumsuzluklara karşın, kadınların kent yaşamını kır yaşamına yeğlemeleri oldukça anlaşılır olmaktadır.

1.3.2. Geçinme Stratejileri ve Çocukların Konumu

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Diyarbakır'da araştırma yapılan yoksul semtlerde hane başına düşen ortalama çocuk sayısı, Ankara ve Zonguldak örneklerinin çok üzerindedir. Diyarbakır'da hane başına düşen çocuk sayısı 4.4' iken Zonguldak örneğinde bu oran 1.3'e düşmektedir. Diyarbakır örneği bu değerlerle Türkiye kent ortalamasından çok kır ortalamasına yakın bir çizgi izlemektedir.

Yoksulluk sorunu ile çocuk nüfusun ilişkisi açısından iki temel konu ön plana çıkmaktadır. Bu sorunlardan birincisi, çocukların eğitim olanaklarından yararlanabilme durumları, diğer bir anlatımla okullaşma oranlarıdır. İkinci boyut ise çocuk emeğinin geçinme stratejilerinin bir parçası olarak kullanılmasıdır.

Okullaşma oranları açısından bakıldığında, Diyarbakır örneği, ele aldığımız diğer kentlerle karşılaştırıldığında, çok daha sorunlu bir yapıya sahiptir. En çarpıcı sorun okul yaşındaki çocukların önemli sayılabilecek bir oranının herhangi bir eğitim kurumuna kayıtlı bulunmamasıdır. Eğitim yaşındaki çocukların % 17.5'inin hiç okula gitmediği anlaşılmaktadır. Bu oran incelediğimiz diğer kentlerdeki yoksul kesimle karşılaştırıldığında oldukça yüksektir. Ankara'da çalışan çocukların sadece % 3 'ü hiç okula gitmemiş iken Zonguldak'ta okuma yazması olmayan çocuk oranı % 2.7 dir. Eğitim çağındaki çocukların okula gönderilmemesi, kuşkusuz ailelerin ekonomik koşullarıyla yakından ilişkilidir. Diyarbakır'da görüşülen hane reislerinin önemli bir bölümü ekonomik yetersizliklerini bu durumun temel nedeni olarak göstermişlerdir. Bununla birlikte bu tür bir karar verme sürecinde kültürel değerlerin de önemli bir belirleyici olduğu bilinmektedir. Nitekim, çocuklarını okula göndermeme gibi bir strateji izleyen aileler, bu konudaki öncelikli tercihlerini kız çocuklarını okula göndermemek yönünde kullanmaktadırlar. Okul çağındaki okula gönderilmeyen çocukların cinsiyet açısından dağılımına bakıldığında, okul yaşındaki kız çocuklarının % 35.7 si okula gönderilmezken, aynı çağıdaki erkek çocukları için bu oran % 11.8'e düşmektedir. İster ekonomik nedenlerle olsun, ister kültürel değerlerden kaynaklansın, erkek çocuklarla karşılaştırıldığında, kız çocuklar bu süreçten çok daha büyük boyutlarda olumsuz olarak etkilenmektedir. Bu tür bir stratejinin kaygı verici boyutu, kadınların aile içindeki ikincil konumunun ve ev yaşamıyla sınırlanan yaşam koşullarının uzun vadede de kendisini üreteceğinin tartışmasız bir göstergesi olmasıdır.

Okul çağındaki çocukların %17.5 lik bir bölümünün eğitim almaması çocukların eğitim olanaklarından yararlanmaması konusundaki tek olumsuz gösterge değildir. Diyarbakır örneğinde, görüşülen hanelerde sadece 2 üniversite öğrencisi olduğu belirlenmiştir. Bu oldukça düşük bir sayıdır. Eğitimin toplumsal hareketlilik konusundaki önemi dikkate alındığında, bu veri, Diyarbakır örneğinde incelenen kesimin söz konusu yoksulluk dönencesinden kurtulma şanslarının oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir.

Diğer bir anlatımla, söz konusu kesim içinde yoksulluğun ve yoksulluk kültürünün uzun vadede de kendisini yeniden üretmesinin kaçınılmaz hale geldiği söylenebilir.

Bu tür bir veri bizi çocuk emeğinin geçinme stratejilerinin bir parçası olarak ne boyutta kullanıldığı sorusuna getirmektedir. Yürürlükteki yasal çerçeve 14 yaş altındaki çocuk emeğinin kullanımına sınırlama getirmektedir. Bununla birlikte, bu yaş sınırının altındaki çocukların yer yer kentin enformel ve düzensiz işlerinde çalıştıkları bilinmektedir. Ancak, yasadışı bir durumu temsil etmesi, veri toplama aşamasında hane reislerinden sağlıklı bilgi almayı da engellemektedir. Daha açık bir anlatımla, hane reisleri çalışma yaşı altında çalışan çocuklara ilişkin olarak bilgi vermek konusunda isteksiz davranmaktadır. Bu engele karşın, Diyarbakır kentinde yapılan görüşmelerde, aile reisleri 14 yaş altındaki 368 çocuktan 9'unun çalıştığını belirtmişlerdir.

1.3.3. Geçinme Stratejileri ve Sosyo-Mekansal Dinamikler

Kent yoksulluğu ve geçinme stratejilerinin önemli bir ayağını da mekansal boyut oluşturmaktadır. Daha önce de vurguladığımız gibi, bir çok araştırmacı mekan boyutunu geçinme stratejilerinin merkezine yerleştirmektedir. Bu çerçevede, arsa ve konut sahipliği önemli bir veri olarak değerlendirilmektedir. Yapılan araştırmalarda bir diğer önemli vurgu, kentte kalış süresiyle, emek ve arsa/konut piyasalarındaki konuma ilişkindir. Kentte kalış süresi arttıkça emek piyasasındaki konumun iyileştiği ve arsa/konut sahipliğinin arttığı vurgulanmaktadır.

Diyarbakır kentinde yapılan alan araştırmasında üç farklı alan çalışılmıştır. Suriçi, Diyarbakır'ın görece eski tarihte kurulmuş bir semttir. Bu alanda görüşülen hanelerin % 76'lık bir bölümü söz konusu alana 1985 öncesinde yerleşmiştir. Öte yandan Seyrantepe ve Şehitlik gibi daha sonra gelişen semtlerde görüşülen hanelerin sırasıyla % 58.9 ve % 61.9 luk bölümü bu semtlere 1985 sonrasında zorunlu göç sonucu yerleşmişlerdir. Diğer bir anlatımla, kentte yerleşme stratejileri açısından, kente uzun bir süre önce gelenler daha merkezi alanlarda yer seçerken, daha yeni tarihlerde yerleşenler merkez dışında yeni kurulan alanlara yönelmektedirler.

Bu verinin sosyo-mekansal öneminin bulunup bulunmadığı, söz konusu semtler arasında, eski yerleşim alanı olan Suriçi'nin gerek mekan kalitesi gerekse bu alanda yaşayanların emek pazarındaki konumları açısından, diğer iki semte göre daha iyi koşullarda olmasına bağlıdır.

Emek pazarındaki konumları açısından bakıldığında, işsizlik sorununun söz konusu semtlerdeki dağılımı önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Suriçi semtinde işsizlerin oranı % 40'iken, Seyrantepe ve Şehitlik semtlerinde sırasıyla % 71.2 ve % 64'e yükselmektedir. Benzer biçimde, daha prestijli konumdaki "ücretli-maaşlı" kategorisinde bulunanların oranı Suriçi semtinde diğer iki semte göre daha yüksektir. Suriçi'nde ücretli maaşlı çalışanların oranı

% 28.6'iken Şehitlik semtinde % 12 ve Seyrantepe'de % 4. 5 olarak belirlenmiştir. Bu tür bir farklılaşmanın etkisi gelir düzeylerindeki farklılaşmada da gözlenmektedir. Suriçi'nde kişi başına düşen ortalama aylık gelir Suriçi'nde 25.7 Milyon TL iken, Seyrantepe ve Şehitlik semtlerinde sırasıyla 19.6 Milyon TL ve 18 Milyon TL olarak hesaplanmıştır.

Konut/arsa sahipliği açısından bakıldığında, Seyrantepe % 81.5 ile en yüksek evsahipliğinin olduğu semttir. Bu oran Suriçi semtinde % 60 iken, Şehitlik semtinde % 56 düzeyindedir. Seyrantepe'nin kentin dış çeperinde ve zorunlu göç sürecinin bir parçası olarak gelişen bir gecekondu yerleşmesi olduğu düşünülürse, bu semtteki konut sahipliği oranının diğer semtlere göre daha yüksek olması anlaşılabilir.

Konut kalitesi ve altyapı olanakları açısından bakıldığında, konut kalitesi açısından incelenen üç semtin de, kentin diğer semtleriyle karşılaştırıldığında, sorunlu olduğu görülmektedir. En temel sorunlardan birisi konutların aşırı kalabalık bir nüfusu barındırmasıdır. Konut başında düşen hanehalkı sayısı ortalama 8.86 kişi olarak tespit edilmiştir. Suriçi semtinde, salon kullanımı dışarıda bırakıldığında, oda başına 3 kişi düşmektedir. Bu sayı, Seyrantepe ve Şehitlik semtlerinde sırasıyla, 3.95 ve 3.1 kişi olarak belirlenmiştir. Bu sayılar konut büyüklüklerinin oldukça yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu durum genel olarak ailelerin çocuk sayısının yüksek olması ve geniş aile özelliği göstermeleriyle yakından ilişkilidir. Bunun yanında, bir geçinme stratejisi olarak, çoğu durumda birbirleriyle akraba ailelerin aynı evi kullanarak harcamalarını düşürmeye çalışmalarıyla da yakından bağlantılıdır. Görüşme yapılan hanelerden % 30.8 inde bu tür bir stratejinin izleniyor olması bu durumun ne derece yaygın olduğunu göstermektedir.

Altyapı açısından, her üç semtte de çeşitli sorunlar olmasına karşılık daha sonra gelişen Seyrantepe'de kentsel hizmetlerden yararlanmaya yönelik sorunların çok daha yoğun olduğu görülmektedir. Suriçi ve Şehitlik semtlerinde evlerin hemen tamamında içme suyu olmasına karşın bu oranın Seyrantepe'de % 22.8'e kadar düştüğü görülmektedir. Bu semtte yaşayanların önemli bir bölümü suyu çeşmelerden taşımaktadırlar. Elektrik kullanımı açısından da oldukça sorunlu bir durum söz konusudur. Suriçi ve Şehitlik semtlerinde elektrik sorunu yoktur. Seyrantepe bu hizmetten de yeterince yararlanamamaktadır. Görüşülen hanelerin % 12.3 ü elektrik hizmetinden yararlanamadıklarını ifade etmişlerdir. Elektrik kullanan haneler de elektriğin düzenli sağlanmadığını ve çok sık kesinti yapıldığını ifade etmektedirler.

Kanalizasyon hizmetlerin özellikle Seyrantepe semtinde yetersiz olduğu görülmektedir. Seyrantepe semtinde görüşülen hanelerin % 38.3'i kanalizasyonun ya olmadığını ya da yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Bu oran Şehitlik semtinde % 7.7 düzeyindedir. Suriçi semtinde kanalizasyon sistemi yeterli durumdadır.

Özetle, başta Seyrantepe olmak üzere elektrik, su ve kanalizasyon hizmetlerinin yeterliliği açısından sorunlar söz konusudur. Suriçi semti diğer iki semte göre daha iyi durumda görünmektedir.

Elektrik ve su kullanımında kaçak kullanımın, Seyrantepe semti başta olmak üzere, her üç semtte de başvuru bir yol olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan görüşmelerden, Seyrantepe’de hanelerin % 30.6 sının elektrik sayacı kullanmadığı, bu oranın Suriçi ve Şehitlik semtlerinde sırasıyla % 2.9 ve % 12 olduğu görülmektedir. Görüşülen hanelerin bir bölümünün yasadışı olan bu durumu sakladığı düşünülürse, kaçak kullanımın çok daha yüksek oranlarda gerçekleştiği söylenebilir. Geçinme stratejilerinin bir parçası olarak değerlendirilebilecek bu durumun, su kullanımında da söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir anlatımla, görüşülen hanelerin önemli bir bölümü elektrik ve su parası ödemekten kaçınarak tasarruf yaptığı görülmektedir.

Söz konusu semtlerin sosyo-mekansal dönüşüm olanakları açısından değerlendirmesi bu bölümde üzerinde duracağımız son konudur. Yukarıdaki tartışma her üç semtte yaşayan hanelerin geleceğe yönelik toplumsal hareketlilik açısından, önemli sorunlarla karşı karşıya olduklarını göstermektedir. Benzer bir tıkanma mekansal dönüşüm potansiyelleri açısından da gözlenmektedir. Bilindiği gibi, gecekondü alanlarında yaşayanların önemli beklentilerinden birisi imar planları çerçevesinde, konut alanlarının imara açılmasıdır. Bu tür bir dönüşüm son yıllarda özellikle kentsel arsa talebinin yoğun olduğu metropoliten merkezlerde gerçekleşmektedir. Bu dönüşümü sağlamaya yönelik olarak belediyeler imar ıslah planları hazırlayarak, dönüşümün yasal-kurumsal çerçevesini sağlamışlardır.

Bununla birlikte, Diyarbakır kentinde böyle bir dönüşümü sağlayabilecek iki temel dinamik de mevcut değildir. Çalışmaya konu olan her üç mahallenin bulunduğu alanlar üzerinde dönüşüme yönelik olarak bir piyasa baskısı yoktur. Kentin gelişimi başka alanlarda gerçekleşmektedir. Bu çerçevede, Diyarbakır Belediyesi’nin söz konusu alanlara ilişkin olarak bir plan hazırlığı da söz konusu değildir. Öte yandan söz konusu belediyenin bu alanları ıslah etmeye yönelik bir girişiminin de bulunmadığı tespit edilmiştir. Diğer bir anlatımla, yakın bir gelecekte bu alanların dönüşümü ya da ıslahına ilişkin bir gelişme beklemek gerçekçi değildir. Dahası, özellikle Seyrantepe ve Şehitlik semtlerindeki konut dokusunda dikkate değer mülkiyet sorunları da mevcuttur. Bu çerçevede bu alanlarda oturanların, en azından şu an için, dönüşümden çok, konut ve altyapı olanaklarının iyileştirilmesine yönelik beklentileri vardır. Bu değerlendirme, Diyarbakır örneğinde diğer kentlerden farklı olarak, spekülasyon dönüşüm olanak ve beklentilerinin yakın gelecekte olmadığını göstermektedir.

1.3.4. Geçinme Stratejileri ve Kırılma İlişkileri

Kent yoksullarının önemli bir bölümünün farklı zamanlarda kırsal alanlardan göç ettiği ve bunların bir kısmının da kırılma ilişkilerini sürdürdükleri bilinen bir durumdur. Bu durum, Ankara ve Zonguldak örnekleri için geçerli olduğundan

daha fazla Diyarbakır örneği için geçerlidir. Yukarıda da gösterdiğimiz gibi, Diyarbakır kentinde görüşülen hanelerin önemli bir bölümünün Bölge ve İl'in kırsal alanlarından geldikleri ve bunların önemli bir kısmının da 1990'lı yıllarda zorunlu göç süreci sonucunda kente yerleşmişlerdir. Zonguldak ve Ankara örneklerinde görüşülen hanelerin sırasıyla % 53.1 ve % 75.5 i kırla ilişkilerini sürdürmektedir. Diyarbakır örneğinde ise kente göç etmiş olan nüfusun %47,8'i memleketle ilişkilerini sürdürdüğünü belirtmiştir. Ancak, 1985 yılı sonrasında kente gelenler arasında memleketle ilişkilerini sürdüren hanelerin oranı, 1985 yılı ve öncesinde gelenlere göre oldukça yüksek bulunmuştur. 1985 yılı sonrasında gelenlerin %61,5'i memleketle ilişkilerinin devam ettiğini söylerken, bu oran 1985 yılı ve öncesinde kente gelenler arasında %28,9'a kadar düşmüştür. Kentte kalış süresinin uzamasının memleketle ilişkilerin çeşitli nedenlerle zayıflamasına yol açtığı söylenebilir.

Diyarbakır örneğinin özgünlüğü, diğer kentlerin tersine, bu kentin yakın zamanda göç almış olmasıdır. Bu kesimin önemli bir bölümünün yakın zamana kadar kırla olan ilişkileri hemen tümüyle kopmuş durumdadır. Bununla birlikte, bu kesimin kırsal alanlarda taşınmaz mal varlıkları vardır. Son yıl içinde giderek artan biçimde köye dönüş izinlerinin verilmeye başlanması bu ilişkiyi kökten bir biçimde değiştirecektir. Diğer bir anlatımla, şu an kırdaki topraklarını işleyemeyen ya da konutlarına dönemeyenlerin, en azından bir bölümü, bu olanağa kavuşacaktır. Bu durumda olası gelişme, köye dönüş konusunda yapılan araştırmaların gösterdiği gibi, kentin tamamen terk edilip kıra dönülmesi olmayacaktır. Özellikle kentte iş bulan görece genç kesimin kentte kalması, daha yaşlı nüfusun ise köye dönmesi oldukça yüksek bir olasılıktır. Genç nüfus ekim ve hasat zamanlarında köye gidip, gerekli emek katkısını yaptıktan sonra kente dönecektir.

Bu durumda, söz konusu hanelerin kır bağlantısı güçlü kentsel ailelere dönüşecekleri söylenebilir. Bu türden bir gelişmenin ailelerin geçinme stratejilerine önemli bir katkısının olması kaçınılmazdır. Bir ayağı kentte bir ayağı kırdaki olan bir aile yapılanmasının karşılıklı dayanışması ve kaynak transferi hem kırdaki hem de kentte yaşayan üyelere önemli bir destek sağlamış olacaktır.

Nitekim, kırla ilişkinin ancak son dönemde yeniden canlanmakta olmasına karşın memleketle ilişkisini sürdüren hane sayısı 1985 sonrası göçenlerden şimdiden % 61 gibi yüksek orandadır. Memleketle ilişkileri süren hane reislerinin %25,6'sı ise memlekette yardım aldığını söylemektedir. Bu oran Ankara (% 21.8) ve Zonguldak (% 12.2) verilerinin üzerindedir. Alınan yardımın, genellikle erzak yardımı biçiminde olduğu görülmektedir. Diyarbakır örneğinde erzak yardımı alanların oranı %88,9 iken, para yardımı alanların oranı %17,5'de kalmıştır. Durum diğer illerde de çok farklı değildir.

1.4. DAYANIŞMA ÖRÜNTÜLERİ VE KENTSEL YOKSULLUK

Kent yoksullarının yaşam stratejilerinde toplumsal, özellikle de akrabalık türü kan bağına dayalı dayanışma örüntülerinin büyük önemi olduğu ve zaman içinde bu ilişkilerin modernist beklentilerin tersine belirgin bir gevşeme göstermediği anlaşılmaktadır. Bu saptama özellikle Ankara ve Diyarbakır örnekler için büyük ölçüde geçerlidir. Gerek Ankara gerekse Diyarbakır örneklemelerinde yerleşilen ilk mahallede akraba ve hemşerilerin oranının (sırasıyla, %75,1 ve %69,7) halen oturulan mahallede düşme yerine yükseldiği (sırasıyla, %87,7 ve % 80,9) görülmektedir. Zonguldak'da ise bu oranlar çok daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir (%47,2 ve %46,3). Her üç kentte de akrabalardan yardım alma oranı çok yüksek olmamasına (%25 ila %30) karşın bu türden bir birlikte olma eğilimi, zor durumlarda yardım için başvuracak formal kurumların yetersizliğinin açık bir göstergesidir.

Örneğin Diyarbakır örneğinde, yardım istenen kişilerin başında akrabalar (% 54,2) gelmektedir. Ancak, zor durumda kalındığında 'öncelikle akrabalara başvururum' diyenlerin oranı % 85,7'ye kadar yükselmektedir. Kan bağına varlığı yardım istemenin kolaylaşmasını sağlamaktadır. Yardım istenen kişilerin ikinci sırasında ise komşular (% 25) yer almaktadır. Fiziksel yakınlık nedeniyle, özellikle acil gereksinimlerin karşılanmasında komşulara başvurulmaktadır.

Yardım istenilen konuların başında (% 44,5) evlilik, hastalık, ölüm gibi 'olağan dışı' durumlar gelmektedir. İstenen yardım türlerinde öne çıkan diğer durumlar ise kefil bulma (% 43,7) ve borç almadır (% 31,9). Diğer illerde de bu üç başlık, sıralamaları değişmesine karşılık⁴ en çok başvurulanan yardım türleri olarak öne çıkmaktadır.

Diyarbakır'da -diğer kentlerde de olduğu gibi- yoksullar arası dayanışma ağlarının iş bulma konusunda da belli bir rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki iş bulma konusunda sözü edilen yardımlar, ilgili yazında sıkça vurgulanan patronaj ilişkileri çerçevesinde kamu kurumlarında iş bulmaya yardımcı olmaktan çok enformel işlere girmeye yöneliktir. Diyarbakır alan çalışmasında görüşülen hanereislerinin % 5 gibi çok sınırlı bir kesimi kamu kurumlarında çalışmaktadır. Bu oranlar Ankara ve Zonguldak için sırasıyla % 21,6 ve % 38 dir. Nitekim Diyarbakır'da 1985 öncesi göç eden kesimin % 57,1 iş bulmakta akraba ve hemşerilerinden yardım aldığını belirtirken bu oran 1985 sonrasında göç edenlerde % 13,3 düzeyine inmiştir.

Diyarbakır örneğinde hane reislerinin yaklaşık yarısı yardım ve dayanışma ilişkilerinde, zaman içersinde değişim yaşandığını düşünmektedir. Hane reislerinin %85,7 oranındaki çok büyük bir bölümü, bu değişimin azalma biçiminde gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu azalmada, ilk sırada, giderek artan

⁴ Örneğin, gelir iş ve gelir düzeyi görece yüksek olan Zonguldak'ta para yardımı %55,7 ye kadar yükselebilmektedir.

ekonomik zorluklar nedeniyle, herkesin kendi yaşam mücadelesini öne çıkartmasının etkili olduğu söylenebilir. Ancak, tüm bu olumsuzluklar, formel kurumların yetersizliği nedeniyle, yukarıda da değindiğimiz gibi, birlikte bulunma güdüsünün daha da güçlenmesine engel olamamaktadır.

Formel ilişkilerin güçsüzlüğü örgütlülük konusunda daha da belirginleşmektedir. Örneğin Diyarbakır'da anket uygulanan 127 hane reisinin 87'si, herhangi bir vakfa ya da derneğe üye olup olmadıkları hakkındaki soruyu yanıtlamışlardır. Yanıt verenlerin %12,6'sının dernek ya da vakıf üyesi olduğu belirlenmiştir. Vakıf ya da dernek üyelerinin %45,5'i sadece üye olduğunu faaliyetlere katılmadığını belirtmiştir. Üye olunan dernekler arasında yer alan hemşehrilik derneklerinin, kent yoksullarının sosyo-ekonomik sorunlarla mücadele etrafında bir araya geldikleri dernekler olduğu söylenebilir. En azından bu tür derneklerin karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayı içeren bir özellikleri vardır. Nitekim, bir vakfa ya da derneğe üye olanların %30'u, buradan para ya da erzak biçiminde yardım aldığını söylemiştir.

Ankara ve Zonguldak örneklerinde dernek ya da vakıf üyeliği görece yüksek olmasına karşın (sırasıyla, %38,4 ve %31,4) her iki örnekte de etkin üye oranı yaridan fazladır. Mahalle sorunlarına ilişkin olarak toplu hareket ettiğini ya da dayanışma içinde olduğunu belirten üye oranı her örnekte de % 30 'un altındadır.

1.5. SONUÇ

Yukarıda sunulan değerlendirme, incelediğimiz farklı niteliklerdeki üç kentte kent yoksullarının, gerek yaşam stratejileri gerekse toplumsal konulardaki tutumlarında belirgin farklılıklar olduğunu açıkça göstermektedir. Bu saptama, girişte belirtilen ve kentsel yoksulluk üzerine yapılan çalışma ve araştırmalarda gözlenen sınırlı bir örneklemden yola çıkarak yapılacak genellemeler konusunda daha duyarlı olunması gerektiğini de göstermektedir. Yapılan değerlendirme göstermektedir ki, yoksulluk çok nedenli ve karmaşık bir sürecin sonucunda ortaya çıkan bir olgudur. Bu karmaşıklık ve çok boyutluluk yoksulluğun nedenlerine ve geçinme stratejilerine yönelik farklı yoksulluk tipolojilerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu tür bir yaklaşım sadece yoksulluk sorununu anlamaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilmemelidir. Yoksulluk sorununu çözmeye çalışan kamu politikaları açısından da söz konusu farklılıkların temel alınarak, farklı yoksullaşma süreçlerine yönelik farklı politikaların geliştirilmesi gereklidir.

Bu nedenle, yoksulluk sorununa ilişkin çalışmaların önündeki görev bir yandan yoksulluğa ilişkin farklı tipolojiler geliştirirken, bir yandan da bu tipolojilere temel hazırlayacak görgül araştırmaları farklı mekansal birimlerde yürütmeleridir. Diğer bir altı çizilmesi gereken boyutsa kentsel yoksulluk sorunun kırsal yoksulluktan ayrıştırılıp ayrıştırılamayacağına ilişkindir. En azından Diyarbakır örneği göstermektedir ki, kır ve kent yoksulluğu önemli

ölçüde içiçe geçmiş durumadır. Bu durum özellikle geçinme stratejileri ele alındığında çok daha açık biçimde gözlenmektedir. Bu nedenle, yoksulluk tipolojilerinin kent yoksulluğunu kendi başına bir olgu olarak değerlendirm konusunda daha dikkatli davranmaları gerekmektedir. Dolayısıyla, bu tür çalışmaların değişik kentlerde tekrar tekrar yapılmasında büyük yarar vardır ve kent yoksulluğunun gerçek boyutlarıyla kavranmasında bu tür çabaların büyük katkısı olacağı da açıktır.

2. GÖÇ OLGUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kentsel yoksulluk konusunu inceleyen çalışmalar, kavramın göç ile yakın ilişkisi nedeniyle, göç olgusunu kaçınılmaz olarak ele almaktadır. Bu doğrultuda, Diyarbakır özelinde kentsel yoksulluk konusu çalışılırken, son on yılda bölgede etkisini daha da yoğun gösteren zorunlu göç kavramı üzerine yapılacak vurgunun önemi artmaktadır.

Bu çerçevede öncelikle, göç olgusu kapsamında, göçün tanımı, çeşitleri, sebepleri ve göç olgusunu ele alan teorik yaklaşımlar incelenmiştir. Bu konuların incelenmesi göçün çok boyutlu doğasını ortaya koymaktadır.

Bir sonraki bölümde; gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler kapsamında iç göç süreçleri genel nitelikleriyle belirtilmiştir. Farklı sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinde yaşanan göç süreçleri ve sonuçlarının benzer ve farklı yönlerinden bahsedilmiştir.

Son bölümde ise Türkiye'deki iç göç süreci ele alınmıştır. Bu süreç, 1990 öncesi ve 1990 sonrası olarak iki kısımda incelenmiştir. Bu ayrımın yapılmasının nedeni, 1990 sonrasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yoğunluk kazanan zorunlu göç kavramı üzerinde daha ayrıntılı durulması gerekliliğidir.

2.1. GÖÇ OLGUSU

2.1.1. Göç Kavramının Tanımlanması

Göç olgusu, çok boyutlu yapısı gereği ve buna bağlı olarak; demografi, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, tarih, siyaset bilimi, psikoloji, coğrafya gibi disiplinlerin çalışma alanına girmesi nedeniyle, tek ve kesin bir tanıma sahip değildir. Bilsborrow' a (1996) göre, göç zaman ve mekan gibi iki önemli boyutu içermektedir ve yapılacak göç tanımı da bu iki boyutla ilgili olmalıdır. Bir hareketin göç sayılabilmesi için; politik ya da yönetsel sınırlar arasında olması, varolan yerleşim yerinde bir değişikliği içermesi gerekliliğini söylemektedir.

Göç üzerine yapılmış gözlemler, olgunun sadece mekan ve zaman boyutunun olmadığı, bununla birlikte hacim, doğrultu, neden, hız, seçicilik, davranış gibi ayrıntılı boyutları ile çeşitlilik gösterdiğini belirtmiştir. Bütün çıkarımların öncesinde hareketlilik ve göç arasında farklılıklar ortaya konulmuştur. Hareketlilik belirli sınırlar içindeki, göç ise bireyin, ailenin ya da hanenin tümünün sınırlar dışındaki hareketi ve yaşadığı yeri değiştirmesi olarak tanımlanabilir. Bu sınırlar coğrafi, yapısal, etnik vs. olabilir. Coğrafi alanlarda her türlü yer değiştirme göç olarak tanımlanamaz, bu sebeple geçici yer değiştirme ve kalıcı yaşam mekanı değişimi ayırt edilmeli, ikincisi göç olarak tanımlanmalıdır. Bu rapor doğrultusunda üzerinde durulacak göç, bu kalıcı yer değiştirmeyi içermektedir.

2.1.2. Göç Çeşitleri

Göç olgusu üzerine çok çeşitli tanımlamalar yapılmış, bütün sınıflandırmalar ve dayandırılma noktaları göz önünde bulundurularak, önemli türler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Mekan Üzerine Yapılmış Sınıflandırmalar:

Bir coğrafi alandan, bir diğerine yapılan hareket, mekansal hareket olarak tanımlanır. Coğrafi alan köyden kıtaya kadar değişebilir. Mekansal hareketlilik 7 ana başlıkta toplanabilir:

1.1. Kıtalar Arası Göç: 17. Yüzyıldan 20. Yüzyıla kadar sıkça görülen, kişilerin bir kıtadan diğerine göç etmelerini ifade eden bir göç türüdür.

1.2. Uluslar Arası Göç: Uluslar arası sınırların aşılması sonucu oluşan göç olarak tanımlanır.

1.3. Eyaletler Arası Göç: İnsanların bir vilayetten (eyaletten), diğerine göç etmesi olarak ifade edilir. Yönetmel ve kanuni kısıtlamaların seyrekliği açısından dünya çapında ortak bir göç türüdür.

1.4. Yerel Göç: Köyler, mahalleler veya bölgeler arası gerçekleşebilen kısa mesafeli göç türüdür.

1.5. Kırsal Doğrultuda Göç: Ulusal ekonomik sistem doğrultusunda uzmanlaşmış kırsal ekonomilerde mevsimlik emek gereksinimini kapatmak üzere yapılan mevsimlik tarımsal göç; nüfusun yeniden paylaştırılması programı çerçevesinde, devlet destekli büyük ölçekli göç; gelişmekte olan ülkelerde, kırsal alanlarda yaşanan ekonomik güçlüklerin giderilmesi amacıyla, göç mekanı olarak yine kırsal bir alanın tercih edildiği göç ve gelişmiş ülkelerde; endüstri ve çok yoğun kent hayatı nedeniyle, kent merkezlerinde ikamet eden insanların, sakin hayat sürmeleri isteği ile kırsal alanlara taşınmaları; olmak üzere kırsal doğrultuda göç gözlemlenmektedir.

1.6. Kırdan Kente Göç: Kırsal alanlarda tarım-zirai faaliyetlerle uğraşan insanların, ekonomisi tarıma dayanmayan kent alanlarına göçü olarak tanımlanır.

1.7. Kentten Kente Göç: İnsanların küçük kentsel yerleşmelerden, iş olanaklarının, kentsel hizmetlerin çokluğu gibi sebeplerle, daha büyük kent merkezlerine göçü, kentten kente göç olarak ifade edilir (Sinha ve Ataullah, 1987).

2. Zaman Üzerine Yapılmış Sınıflandırmalar:

2.1. Uzun Dönemli Göç: Göç sürecinin uzun bir zaman dilimine yayıldığı göç türüdür.

2.2. Dönemsel ya da Mevsimlik Göç: Yıl boyunca belirli dönemlerde, tarımsal ekonomi doğrultusunda, ihtiyaç duyulan işgücünün temini için yapılan, geçici iş ve barınma koşulları anlamında birkaç ay süren göç tipidir.

2.3. Kalıcı Göç: Nüfusun bir bölgeden diğerine kalıcı yer değiştirmesidir. Bu türde, bir meskun alandan diğerine nüfus aktarımı ve yaşam alanlarının değişimi gereklidir.

2.4. Yarı-Kalıcı Göç: Göç edilmeden önceki yerleşim yerinde, aileden bazı akrabalar kalmışsa ve göç edenler, göç ettikleri yeni yerleşmede, kalıcı olarak ikamet etmiyor ve eski yerleşimle bağları devam ediyorsa, bu tür göç yarı-kalıcı göç olarak tanımlanır.

2.5. Geçici Göç: İnsanların kısa süreli yer değiştirmeleri, geçici göç olarak adlandırılır. Bu durumda insanlar yaşam yerlerini değiştirmez ve kısa süreli göçte kalıcı yerleşimde bulunmazlar. Bu tür genelde iş için yolculuklar; yeni yol, köprü, bina, baraj vs. yapımı süresince geçici istihdam arzı sonucunda ortaya çıkar.

2.6. Düzensiz yada Tesadüfi Göç: Bazı acil durumlarda insanlar, belirli bir zaman ve rota olmaksızın yer değiştirebilirler. Bu süreçte genelde arabalara, komşu köy ya da şehirlere kısa süreliğine hareket sağlanır.

2.7. Günlük ya da Sarkaç Tipi Göç: Sarkaç tipi göç, evden işe günlük ya da haftalık yolculukları içerir. Bu yolculuklar farklı meskûn alanlara olmalıdır. Yolculukların geri dönüşü de aynı düzen içerisinde. Bu tür içerisine kırsal alanlarda ikamet edip, kentte çalışanlar kişilerin yolculuğu girmemektedir (Sinha ve Ataullah, 1987).

3. Hacim Üzerine Yapılmış Sınıflandırmalar

İnsanlar bir bölgeden bir diğerine farklı oranlar halinde göç ederler. Bu oranlar sayı, istatistik ve amprik çözümlerler şeklinde değerlendirilerek 3 tür göç ortaya çıkmıştır.

3.1. Büyük Ölçekli Göç: Tarihin erken devirlerinde gözlenen bu tür, günümüzde önemini yitirmiştir.

3.2. Orta Ölçekli Göç ve Küçük Ölçekli Göç: Dengesiz sosyo-ekonomik gelişme alanları, politik ve yönetsel nedenler yüzünden, bu iki tür hala önemini sürdürmektedir (Sinha ve Ataullah, 1987).

4. Şekil Üzerine Yapılmış Sınıflandırmalar

Göçün yalnız, aile ile, akrabalar ya da arkadaşlarla olduğunu göz önünde bulundurarak yapılmış sınıflandırmadır.

4.1. Bireysel Göç: Değişen zamanlarda, değişen şekillerde, bireylerin bir mekandan diğerine göçü olarak tanımlanır. Bu tür göç, kısa zamanlı olup kalıcı değildir.

4.2. Aile Göçü: İş ve barınak anlamında daha iyi koşullara kavuşmak adına, aileden birinin öncü olarak göçü sonrasında aileyi yanına alması ya da ailenin tümünün göçü şeklinde ifade edilir (Chant, 1992).

5. Çeşitli Yönler Üzerine Yapılan Diğer Sınıflandırmalar:

5.1. Beyin Göçü: Kalifiye ve teknik insanların, gelişmekte olan ülkelerde aldıkları eğitim karşılığında, kötü yaşam şartları ve iş olanakları sebebiyle, gelişmiş ülkelere göç etmesi, beyin göçü olarak tanımlanır.

5.2. Mülteci: Politik rahatsızlık ve savaş nedenleriyle, insanlar zorunlu olarak komşu ülkeye göç etmektedirler. Bu insanlar, komşu ülke tarafından kolayca kabul edilmemekte ve konut, ekonomik ve sosyal yaşam anlamında zor bir hayata itilmektedirler. Bazen mülteciler, sığındıkları ülke ya da kendi ülkelerince, barış sağlandıktan sonra kabul edilirler. Ancak bazı durumlarda kendi ülkelerince kabul edilmemekte ve sığınılan ülke için "yük" konumuna gelmektedirler. Aynı zamanda bazı mülteciler güvensizlik ve politik ortam nedeniyle ülkelerine dönmeyi reddedebilmektedirler.

5.3. Zorunlu ya da İstek Dışı Göç: İnsanların bir bölgeden diğerine, ya da bir ülkeden diğerine göç etmeye zorlanmaları durumu olarak ifade edilir. Bu kesimin yer değiştirme ya da mevcut yerde ikamete devam etmekte ısrarlı olmaları durumunda yaşamlarının tehlike altına girmesi olasıdır.

5.4. Gönüllü Göç: Dolgun ücretler, daha iyi yaşam şartları vb. gibi durumlar insanları yaşadıkları yerleri bırakıp, bir başka yere kendi istekleriyle göç etmeye yöneltmektedir. Bu tür de gönüllü göç olarak tanımlanmaktadır.

5.5. İşgücü Göçü: Eski zamanlardan beri halk, iş olanaklarının daha çok olduğu yerlere göç etmektedir. Bu tür göç sadece emeğin göçünü doğurmamaktadır, bazı durumlarda göç edenler, ailelerini de yanlarına alıp, yeni yerleşim alanında yaşamaya başlamaktadırlar (Sinha ve Ataullah, 1987).

Çalışma konusunu içeren ve ağırlıklı olarak terör olaylarına bağlı olarak ortaya çıkan "zorunlu göç" olayı yukarıdaki tanımlar çerçevesinde;

1. Mekansal olarak: Kırdan kente ve kentten kente,

2. Zamansal olarak: Kalıcı ya da yarı-kalıcı; göçe iten şartlar ortadan kalktığında geri dönüşün gerçekleşebileceği,
3. Hacimsel olarak: Orta ve küçük ölçekli,
4. Şekilsel olarak: Aile şeklinde,
5. Çeşitli yönler açısından: Zorunlu ya da istek dışı, göç olarak değerlendirilebilir.

2.1.3. Göçün Sebepleri

Nüfus artışı, ekonomik sorunlar, sanayileşme, tarımın makineleşmesi, toprak mülkiyetindeki değişiklikler, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, geleneksel toplum baskısından kurtulma isteği ve kan davası gibi toplumsal nedenler ile; artan iletişim ve ulaşım olanakları, kırdan çözülme ve kentleşmenin ana nedenleri olarak ortaya çıkmaktadır. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş ve ihracattan iç tüketime yöneliş, şehirlerin en etkin üretim ve tüketim birimi olduğunu göstermiştir. Bu nedenle tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş hızlandıkça bu göç de artmıştır.

2.1.4. Göç Olgusunu Ele Alan Farklı Yaklaşım ve Kuramlar

Göç olgusunun hem çok boyutlu hem de çok düzeyli yapısı nedeniyle, göçü anlamaya ve açıklamaya çalışan kuramlar ve yaklaşımlar ile bu kuramsal sürece yapılan kuramsal bütünlüğü olmayan katkılar da çeşitlilik göstermektedir.

Göç etme nedenini ekonomik temelli açıklamalarla makro düzeyde yapan klasik kuram ve modeller zaman içinde bireysel düzeyde veriden hareket eden mikro modeller eklenmiştir. Göç olgusunun yine, değişen ekonomik, toplumsal ve kültürel bağlamlarda farklı şekiller alması ve farklı sonuçlar doğurması etnisite, cinsiyet ayrımı gibi kavramların göçle ilişkisi üzerine yapılan vurguyu artırmıştır. Kısacası hem göçe ilişkin modeller hem de göç kararlarının varsayımını içeren kuramsal yaklaşımlar bir yandan ekonomik öte yandan ekonomik olmayan etkenleri ele almaktadır.

Ekonomik temelli makro düzeydeki klasik ve neo-klasik göç kuramlarının ilki 1889'da Ravenstein tarafından ortaya atılmıştır. Ravenstein teknoloji ve ticaret alanındaki gelişmelerin yüksek olanaklara sahip bölgelerden düşük olanaklı bölgelere doğru bir göçe neden olduğunu ve göç edilen yerin seçiminin uzaklık etkenine bağlı olarak belirlendiğini öne sürmüştür (Jackson, 1986). Jackson (1986) Ravenstein'in bu modellemesinin itme-çekme modelinin (esas olarak itici ve çekici etkenlerin belirlenmesiyle şekillenen) de temeli olduğunu söylemektedir.

İnsanları akılcı varsayan ve insanların avantajlarını en çoğa çıkarmak ve rahatsızlıklarını en aza indirmek amacıyla göç ettiklerini varsayan klasik ve neo-klasik göç kuramlarından olan itme-çekme modeli insanları orijinal yaşama mekanlarından uzaklaştıran ve başka bir yere çeken etkenleri belirlemekle ilgilenir. İtici göçler genellikle ekonomiktir ve yetersiz toprak,

istihdam yetersizliği, düşük ücretler, kıtlık, kuraklık ve nüfus artışı olarak öne sürülürken, çekici etkenler bir yandan itici etkenlerin olumlu almasıyla olurken bir yandan da şehir hayatının kır hayatı üzerindeki bir takım üstünlüklerini (Kentsel yaşam standartlarının görece yüksekliği, mal ve servis sunumuna yakınlık vs.) içermektedir. Bu model kırdan kente doğru yaşanan göç süreci sayesinde ücret ve istihdam oranlarının bir denge durumuna geleceği varsayımını yapmaktadır. Çünkü göç olgusunun istihdam bölgelerinin değişen avantajlarına bağlı farklılıkları dengelemek amacıyla düşük ücretli alanlardan yüksek ücretli alanlara doğru gerçekleştiğini öne sürmektedir. Benzer bir itici- çekici etkenler modelini de 1966'da Everett Lee ortaya atmıştır. Ancak, Ravenstein'in değiştirilmiş modelinde itici-çekici etkenler arasında devreye giren ve bu ikisi arasındaki gerçek dengeyi etkileyen değişkenler, Lee'nin modelinde devreye giren engeller olarak ele alınmaktadır.

Benzer bir göç modeli 1950 ve 1960'larda geliştirilen Lewis-Fei-Ranis ekonomik modelidir, ki burada işgücü fazlası barındıran tarımsal, kırsal sektörden kentsel sanayi sektörüne işgücünün kayması kavramı ele alınmaktadır. Bu modelde, kırdan kente yaşanan bu akış olumlu olarak algılanmakta, işgücü fazlasının sermaye birikimi ve teknolojik ilerleme sayesinde hızla büyüyen, daha üretken kentsel sanayi sektörü tarafından kullanıldığı belirtilmektedir. Yine bu model de göç sürecine dengeleyici bir süreç olarak yaklaşılmakta, modern sektördeki büyümenin ve istihdam genişlemesinin, kırsal işgücü fazlalığı kentsel sanayi sektörü tarafından tamamen kullanılana kadar devam edeceği varsayılmaktadır.

Bahsedilen ekonomik temelli klasik ve neo-klasik göç modellerinin yaklaşımı modernleşme okulunun göçü değerlendirme biçimiyle uyum göstermektedir. Modernleşme okulu da göçü gelişmişlik düzeyleri farklı bölgeler arasında bir denge aracı olarak görülebilecek olumlu bir nüfus hareketi olarak değerlendirmektedir. Bu görüş piyasa mekanizmasına müdahale edilmediği sürece göçün uzun vadede dengeyi sağlayacağı ve bölgeler arasındaki eşitsizlikleri gidereceğini savunmaktadır. Buna karşılık bağımlılık okulu, modernleşme okulunun tersi bir iddia ile, piyasaya müdahale edilmediği takdirde göçün kırsal bölgeler aleyhine işleyen, bu bölgelerin insan ve sermaye kaynaklarını azaltarak, dengesizlikleri artıran bir süreç olduğunu vurgulamaktadır (Ersoy,1985).

Klasik ve neo-klasik ekonomik yaklaşımın göç modellerinin farklı noktalarına dikkat çekilerek pek çok eleştirisi yapılmıştır. Bunlardan biri işgücü hareketliliğinin ücret ve istihdam oranlarını dengeleyeceği varsayımıyla ilgilidir. Matsukawa (1991) ve Van der Laan (1992) yerel sanayilerdeki yapısal değişiklikler ve bunların sonucu olarak ekonomik çevrenin sabit olmayan doğasına dikkat çekmiş ve bu varsayımın yeni küresel ekonomi içerisinde geçersiz olduğunu göstermişlerdir (Boyle, Halfacree ve Robinson, 1998).

Bir başka eleştiri ise ekonomik modellerin, bireysel göç etme kararında etkili olan kesin etkenler hakkında herhangi bir şey söylememiş olmalarıdır. Bu

yüzden göç üzerine yapılan çalışmalarda geliştirilen davranışsal yaklaşımla ekonomik modellerin eksik bıraktığı noktalar doldurulmaya çalışılmaktadır. Yapılan davranışsal yaklaşımlı göç çalışmalarından birinde göçü etkileyen en önemli etkenler konut ve yaşamla ilgili seçimler olarak ortaya konulmuştur (Owen ve Green, 1992). ABD’de yapılan bir başka örnek çalışmada ise göç etme kararının tek dayanağının ekonomik olmadığı, kısıtlı iş becerilerine ve iş bulmanın zorluğu bilindiği halde göçlerin yaşandığı belirlenmiştir (Boyle, Halfacree ve Robinson, 1998).

1960’larda 3.Dünya ülkelerinde artan işsizlik ve gizli işsizlik ile gizli işsizliğe (underemployment) karşın yaşanan kırdan kente göç deneyimiyle ilgili olarak Todaro (1980) bir model öne sürmüştür ve bu paradoksal ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. Todaro, kente göçerek kırdan daha fazla kazanacağını ve formel bir iş bulacağını düşünen kişilerin göç edeceğini, ancak bu kararı alırken de kent ve kır arasındaki gerçek gelir farklılığından çok düşünülen gelir farklılığının en önemli ölçüt olacağını savunmaktadır (Ersoy, 1985). Todaro’nun modeli göç edilen yerde artan işsizlik, gizli işsizlik ve kentsel yoksulluğu göz önüne alarak göçün olumsuz etkileri üzerine vurgu yapmaktadır (Chaudhuri, 1993).

Kırda ortaya çıkan istihdam fazlasının kapitalist ekonomik anlayış içerisinde kentsel sanayi sektörü tarafından kullanılması sonucunda istihdam ve ücretlerde bir denge durumu yaratacağını varsayan klasik ekonomik temelli modelin varsayımları az gelişmiş ülkeler bağlamında beklenen geçerliliği sağlayamamıştır. Bunun nedeni, hem doğal nüfus artışından hem de kır-kent göçünden kaynaklanan ve artan kentsel işgücü fazlasının az gelişmiş ülkelerdeki modern sanayi kesiminin yarattığı istihdam tarafından değerlendirilmesinin yetersiz kalışdır (Chaudhuri, 1993).

Belirtilmesi gereken bir başka göç kuramı ise; göçü hane halkı geçinme stratejileri kuramlarının bir parçası olarak gören kuramdır. Bu yaklaşım, Arguello (1981)’nin çiftçi geçinme teorisinden türemiş ve aileden birinin uzun dönemli ya da geçici göçünü hane halkının geçinme için yarattığı fırsatların maksimize edilmesi olarak görmektedir (Bilsborrow, 1996). Bu yaklaşım aynı zamanda Stark’ın işgücü göçünün yeni ekonomisi görüşüne dahil edilmiştir. Bu görüşe göre göç, hane halkının risklerini dağıttığı bir araçtır. Toplam hane halkı geliri içerisinde kırsaldaki gelir kaynaklarının yanında göç yoluyla elde edilen gelir vardır. Göç yoluyla elde edilen gelir, aynı zamanda aileden birinin hastalığı, hasatta meydana gelebilecek bir zarara karşı vs. bir güvence olmaktadır. Haneden göç eden kişinin aileyle ilişkilerini sürdürdüğü ve hane halkının geçimi için gereken parayı gönderdiği varsayılmaktadır. Bu görüş, ayrıca, az gelişmiş ülkelerdeki hane halklarının gelişmiş ülkelere göre daha sıkı ilişkiler içinde oldukları görüşünü de geliştirmiştir (Bilsborrow, 1996).

2.2. GELİŞMİŞ VE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE İÇ GÖÇ SÜRECİ

Her ne kadar göçün nedenleri, sonuç ve etkileriyle ilgili olarak gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında benzerlikler bulunsa da, farklı sosyo-ekonomik ve kültürel değerleri olan bu iki kesimin karşı karşıya kaldığı göç şekillerinde farklılıklar da belirlemektedir. Örneğin, genel bir değerlendirme içerisinde, 1960'lara kadar Avrupa ülkelerinden A.B.D, Kanada ve Avustralya'ya yapılan göçler öne çıkarken son 30 yıldır bu ülkelere Avrupa'dan yapılan göçler durmuş, yeni küresel ekonomik yapılanmayla da bağlantılı olarak, Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan yapılan göçler ön plana çıkmaya başlamıştır. Başka bir deyişle, 1960'lı yıllara kadar göç veren ülkeler durumunda olan Avrupa ülkeleri göç alan ülkeler haline gelmişlerdir. Son 30 yıllık süreçte, gelişmiş ülkeler daha çok uluslararası göçle karşı karşıya kalırken, gelişmekte olan ülkeler hem yoğun olarak verilen dış göç hem de kırım çözülmesiyle kente akan bir iç göçle karşılaşmışlardır.

Farklı gelişmişlik düzeyleriyle birlikte aynı süreçte farklı göç şekillerinin baskın olması, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin kentleşme süreçlerinde de hem zamansal hem de niteliksel bazı farklılaşmalara neden olmuştur. Bu konuyla bağlantılı ve iç göçle ilgili olarak Zelinsky'nin ortaya attığı "hareketlilik geçişi hipotezi"ne değinmek yararlı olacaktır. Zelinsky, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça göç şekillerinin de değiştiğini vurgulayarak, ülke gelişip daha kentsel hale geldikçe önceden kırdan kıra olan göçün giderek kırdan kente göç halini aldığını ve son olarak da kentten kente göçe dönüştüğünü öne sürmektedir. Günümüzde az gelişmiş ülkeler bu hareketlilik geçişinin çeşitli evrelerinde bulunmaktadır. Örneğin, Afrika ve Asya'nın büyük bir kısmı halen baskın olan kırdan-kıra göçün erken bir evresindeyken Latin Amerika ülkeleri geçişin ileri evrelerinde yer almakta ve kentten kente göçü yaşamaktadır (Bilsborrow, 1996).

2.2.1. Gelişmiş Ülkelerde Kentleşme ve İç Göç Süreci

Sanayi devrimiyle birlikte özellikle gelişmiş ülkeler için başlayan kentleşme süreci gelişmiş ülkelerde sadece kırdan kente göç değil pek çok çeşit göçün etkisiyle şekillenmiştir. Sanayi üretiminin baskın olduğu kent merkezlerindeki nüfus yoğunluğunun zaman içerisinde yüksek oranlara varması ve bunun yol açtığı pek çok kentsel sorun ve ulaşım araçlarındaki gelişmelere bağlı olarak kent dışına taşma (suburbanization) eğilimleri henüz 19. yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır. Fakat bu eğilim özellikle 20. yüzyıl başlarında ABD'de kendisini göstermiş ve 2. Dünya Savaşı sonrasında büyük bir artış içerisine girmiştir.

Bununla birlikte, metropol olmayan Amerikan şehirlerindeki nüfus artışı ve 1960 ve 1970'lerde metropoliten alanlarda yaşanan nüfus düşüşü olgusu "karşı kentleşme" (counterurbanization) terimi ile adlandırılmıştır. Bu eğilim aynı zamanda "kırm rönesansı" olarak belirtilmiştir. Bu süreçte metropollere uzak olan kırsal alanlar yakın olanlara göre daha hızlı bir büyüme eğilimi içine

girmiştir. ABD'nin yanında Kuzeybatı Avrupa, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda ve İskandinavya'nın bazı bölgelerinde de benzer eğilimlerin yaşandığı görülmüştür. Bu sürecin nedenleri olarak en yaygın olarak yaşam kalitesi kararları, ekonomik yeniden yapılanma ve sanayinin yeniden yer seçimi gösterilmektedir. Bu süreç ilk kez ABD'de görülüp burada gelişmiştir. Ancak, 1980'lerin başlarında metropoliten kentlerde görülen büyüme yeniden başlamıştır. Boyle (1998) metropoliten büyüme eğilim sürecinin geneline bakıldığında bunun kısa dönemli bir olgu olduğunu söylemektedir.

2.2.2. Azgelişmiş Ülkelerde Kentleşme ve İç Göç Süreci

Göçün, zaman, mekan ve neden bileşenleri dünyanın her yerinde hemen hemen aynı olmasına karşın 3. Dünya Ülkeleri'ndeki göçü dünyanın diğer yerlerindeki göçten ayıran nokta göçün gerçekleştiği gelişmişlik düzeyi, toplumsal ve kültürel bağlamın farklılığıdır (Parnwell,1993). Parnwell (1993), 3. Dünya Ülkeleri'ndeki göç kararlarının en önemli nedeninin ekonomik nedenler olduğunu, ancak bunun yanında toplumsal, kültürel, politik ve çevresel etkenlerin de geçerli olduğunu söylemektedir. Genel bir değerlendirmeye 3. Dünya'daki nüfus hareketlerinin etkenlerini şöyle sıralamıştır:

1. Gerek küresel ölçeklerde gerekse 3. Dünya ülkelerinin kendi sınırlarında yaşanan eşitsiz gelişme,
2. 3. Dünya Ülkeleri'nde piyasa ekonomisinin giderek yerleşmesi,
3. Modernleşme süreci ve buna bağlı olarak yaşanan toplumsal değişim,
4. Çok sayıda 3. Dünya Ülkesinde gözlenen hızlı nüfus artışı,
5. Hızlı nüfus artışına bağlı olarak insanların marjinal, ekolojik bölgelere yerleşmeye itilmesi,
6. Ülkede alınan altyapı proje kararları nedeniyle başka bir yere yerleşimin zorunlu hale gelmesi,
7. Çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan güvenlik sorunları (Parnwell, 1993).

Özelde iç göçle ilgili olarak ülkeden ülkeye kentsel büyüme oranları arasında önemli farklılıklar olmasına karşın, net kırdan kente göçün az gelişmiş ülkelerde hızlandığı gibi kesin bir yargıya varılamamaktadır (Boyle, Halfacree ve Robinson, 1998). Gilbert da, 1993 yılında yaptığı çalışmasında Aşağı Sahra Afrika'sında yeni gelişen ve hızlı bir büyüme gösteren kentleşmeyi Kuzey Afrika, Orta Asya ve Latin Amerika yavaşlayan büyüme ile karşılaştırmış ve en az kentleşmiş ülkelerin kentsel merkezlere doğru bir insan akımını yaşamaya devam ettiği, buna karşın kentleşme düzeyinin daha yüksek olduğu ülkelerde ise kırdan kente göçlerde bir düşüş olduğunu saptamıştır. Gelişmiş ülkelerde etkin olan kent dışına taşma eğilimi (sanayi ve konut alanlarının kent merkezinden farklı olarak şehir dışında yer seçmesi) Gilbert'a göre azgelişmiş ülkelerde de yaygındır. Bunun nedeni olarak da metropol kentlerde artan ekonomik temelli olumsuzlukların ciddi düzeylere ulaşması ve kent dışına taşma eğilimini destekleyecek altyapının geliştirilmesini göstermektedir. Kentleşme ve dolaylı olarak göçle bağlantılı olan şehir dışına taşma eğilimi az

gelişmiş ülkelerdeki iç göçün mekansal etkilerinin, süreçler farklı zamanlarda yaşanmaya başlanmış olsa da, gelişmiş ülkelerle benzerlikler gösterdiğini sergilemektedir (Boyle, Halfacree ve Robinson, 1998).

Daha önce de belirtildiği gibi, azgelişmiş ülkeler de kentleşme sürecinde bulundukları konuma göre kendi aralarında farklılaşmaktadırlar. Bununla birlikte, ülke içindeki eşitsiz gelişmeyle koşut olarak azgelişmiş ülkelerin çoğunda birincil kentlerde, yatırımın yoğunlaşması nedeniyle öncelikli bir gelişme yaşanırken, daha küçük şehirler daha az yatırım çekmekte ve gelişme hızı oldukça yavaş olmaktadır. Bu konuyla bağlantılı olarak Gilbert Latin Amerika'daki metropollerin 1950 ve 1960'larda büyümeye başladığını, pek çoğunun da altyapı ve hizmet sunumunu başarabildiğini ancak buna karşın kentsel yoksulluğun yüksek olduğunu ve olmaya devam edeceğini söylemektedir. Bununla birlikte bu metropollerin nüfus artışının 1980'lerden beri düşüş gösterdiğini de belirtmektedir. Bunun nedenleri olarak da, kentsel alanlarda doğal nüfus artışının daha düşük olduğunu, kırsal alanlardan kentsel alanlara olan göç baskısında azalma olduğunu ve ekonomik durgunluğu göstermektedir. Bu ülkelerde yaşanan ekonomik krizin kentsel alanları kırsal alanlara göre daha çok etkilediğini de belirtmektedir. Gilbert, yüksek işsizlik oranları ve enformel sektörün yüksek payına bağlı olarak kentlerin göç verdiğini söylemektedir (Bilsborrow, 1996).

2.3. TÜRKİYE'DEKİ İÇ GÖÇ SÜRECİ

Türkiye'de iç göç süreci 1990'a kadar ve 1990'dan sonra olarak iki bölümde ele alınmıştır.

2.3.1. 1990'a Kadar Olan Köyden Kente Göç

Geçmişte küçük ve dağınık yerleşmelerden oluşan bir hakim yerleşme biçimine sahip olan Türkiye'de ara kademeleri atlayarak doğrudan en büyük kentsel merkezlere doğru göç şeklinde kendini gösteren kentleşme hareketi, önemli toplumsal ve ekonomik yapı değişikliği sorunlarına, hızla artan kentsel yatırım ihtiyaçlarına ve ülke yerleşme deseninin kademelenmesini bozarak dengesizliklere neden olmuştur. Bu dengesizliklere neden olan göçün Türkiye genelinde bilinen nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

a. İtici nedenler

a.1. Tarıma yeni teknolojinin girişi; traktör, biçerdöver vb. gibi bir kısım araçların tarımda kullanılmaya başlaması, nüfusun bir bölümünün açığa çıkması sonucunu doğurmuştur. Açığa çıkan bu nüfus tarım dışında geçim imkanları aramış ve genellikle kente veya bölge dışına göç etmiştir.

a.2. Toprak yetersizliği ve yoğun nüfus artışından dolayı toprakların mirasla paylaşılması eldeki topraklarla geçimi sağlama olanağını daraltmıştır.

a.3. Entansif tarıma geçiş; küçük işletmelerde tütün, pamuk, fıstık vb. ürünlerin üretilmesinde makinalaşma olmasa bile aile nüfusunun artması sonucunda aileden bazı kişiler açıkta kalmıştır.

a.4. Nüfusun hızlı artışı artan nüfusun kırsal alanlarda istihdamını olanaksız kılmış, kentsel alanların çekiciliğini artırmıştır.

a.5. Kırsal alanlarda yaşam tarzının kısırlığı (eğitim,kültür, eğlence)

b. İletici nedenler

Haberleşme ve ulaşım imkanlarındaki gelişmeler, köyden kente göçü etkilemektedir. Mal ve hizmet üretiminin ve değişiminin toplanma süreci iletişim teknolojisindeki gelişmelerle hızlanmıştır. Böylece nüfusun belirli merkezlerde toplanması zorunlu olmuştur.

c. Çekici nedenler

İş imkanları sağlayan sanayi ve hizmet kuruluşları genellikle kentlerde ya da onların çevresinde kurulmaktadır. Sanayi bölgelerinin kuruluş yerleri ile ilgili ulusal bir politika oluşturulmadığından bu tür kuruluşlar genellikle yörece gelişmiş bölgelerin kentlerine ya da onların yakın çevresine yerleştiği için, göç eden nüfus da buralara akmaktadır. Ayrıca, kentlerde elde edilen gelirin göreceli olarak köydekenden daha yüksek oluşu da çekici bir nedendir. Yine yukarıda bahsedilen kent hayatının canlılığı, eğitim, sağlık imkanları, eğlence vb. gibi toplumsal hayat zenginlikleri de çekici özelliklerdir.

d. Terör

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun 1. Maddesinde terör şu şekilde tanımlanmaktadır: 'Terör, baskı, cebir ve şiddet, korkutma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasa'da belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini siyasi, sosyal, hukuki, laik, ekonomik düzenin değiştirmek, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk devletinin ve cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yoketmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü eylemlerdir.'

Bu tanım doğrultusunda kaynağını 1980 öncesinden alan 1984 sonrası yeni bir boyut kazanan ve 1990'lı yıllarda tırmanışa geçen Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki bölücü terör olayları en başta buralarda yaşayan halkı tehdit eder olmuştur. Köy ve mezralardaki halk güvenlik nedeniyle şehre göç ederken, şehir merkezlerinde de terör örgütünün kepenk kapatma, haraç alma, lojistik destek arama gibi baskılarından ötürü giderek

cansızlaşan ekonomik yapı bölge insanı için hayatı dayanılmaz hale getirmiştir. Bu noktada bir yandan köylerden kent merkezlerine ve bölgenin gelişmiş illerine yoğun göç yaşanırken; bir yandan ve daha yoğun olarak ülkenin diğer bölgelerine ve gelişmiş, sanayi ve tarım yerleşim yerlerine de göç dalgası başlamıştır (Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1998).

Tablo 2.1. Yıllara Göre Türkiye’de Toplam, Kent ve Kırsal Nüfusları ile Kent-Kırsal Nüfuslarının Toplam Nüfusa Oranı

Yıllar	Toplam Nüfus	Kent Nüfusu	Kent Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı(%)	Kırsal Nüfusu	Kırsal Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı(%)
1950	20.947.188	5.224.337	24,94	15.702.851	75,06
1955	24.064.763	6.927.343	28,78	17.137.420	71,22
1960	27.754.820	8.859.731	31,92	18.895.089	68,08
1965	31.391.421	10.805.817	34,42	20.585.604	65,55
1970	35.605.176	13.691.101	38,45	21.914.075	61,55
1975	40.347.719	16.869.068	41,81	23.478.651	58,19
1980	44.736.957	19.645.007	43,91	25.091.950	56,09
1985	50.664.458	26.865.757	53,02	23.798.701	46,98
1990	56.473.035	33.326.351	59,01	23.146.684	40,99
1997	62.865.574	40.630.435	64,63	22.179.676	35,37

*Kaynak: DİE Nüfus Sayımı Sonuçları

Türkiye’de göç süreci 1950’li yıllarda başlamış ve bu tarihten itibaren kent nüfuslarında gittikçe hızlanan bir artış görülmüştür. 1950 yılında %24,94 olan kent nüfusunun toplam nüfusa oranı, 1970 yılında önemli bir artış göstererek %38,45’e ulaşmıştır. 1997 yılında ise kentleşme oranı 1970 yılındaki kentleşme oranının yaklaşık iki katı bir değer olarak %64,63’e yükselmiştir. Dikkat çeken diğer bir veri ise 1970 ve 1997 yıllarındaki kentleşme oranları arasındaki fark, önceki dönemlere göre artarak, 1950 ve 1970 yıllarına ilişkin kentleşme oranları arasındaki farkın yaklaşık iki katına çıkmıştır. 1950 yılından itibaren beşer yıllık dönemlerle incelenen kent nüfusunun toplam nüfusa oranının değişiminin en büyük değere ulaştığı dönem %9,11’lik bir değerle 1980-1985 yılları arası olmuştur.

Tablo 2.2. Sayım Dönemlerindeki Yıllık Kent ve Kır Nüfusu Artış Hızları

Dönemler	Yıllık Kent Nüfusu Artış Hızı (%)	Yıllık Kır Nüfusu Artış Hızı (%)
1945-1950	22,47	21,49
1950-1955	55,67	17,48
1955-1960	49,21	19,53
1960-1965	39,71	17,14
1965-1970	47,33	12,51
1970-1975	41,75	13,79
1975-1980	30,47	13,29
1980-1985	62,61	-10,58
1985-1990	43,10	-5,56
1990-1997	28,31	-6,16

*Kaynak: DİE Nüfus Sayım Sonuçları

1945 yılından itibaren beş yıllık sayım dönemleri için hesaplanan yıllık kent ve kır nüfus artış hızları incelendiğinde, 1945-1950 yılları arasında %22,47 olan yıllık kent nüfusu artış hızınının 1950-1955 yılları arasında %55,67'e yükseldiği dikkati çekmektedir. En yüksek yıllık kent nüfusu artış hızı, kent nüfusunun toplam nüfus içindeki değişimine koşut olarak 1980-1985 yılları arasında görülmüştür. Bu dönemde kent nüfusu yıllık artış hızı %62,61'e ulaşmıştır.

Tablo 2.3. Göç Edenlerin Yerleşmeler Bazında Dağılımı

	Bir İlden Diğer İle		İlin Kendi İçinde		Toplam	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Kentten Kente	2.872.788	70,7	486.569	36,4	3.359.357	62,2
Kentten Kır	378.933	9,3	301.594	22,5	680.527	12,6
Kırdan Kente	420.246	10,3	549.625	41,1	969.871	18,0
Kırdan Kır	392.935	9,7	-	-	392.935	7,2
Toplam	4.064.902	100,0	1.337.788	100,0	5.402.690	100,0
Yatay Yüzde		75,2		24,8		100,0

*Kaynak : DİE, 1990 Yılı Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

1950 yılından 1990 yılına kadar olan bu dönemde köyden kente göçün sebepleri itici,iletici ve çekici nedenlerdir. Kişiler, göç edilen ilin kırsından ya da kentinden diğer ilin kırına ya da kentine göç etmektedirler. Bu konuda ulaşabildiğimiz en son veri olan 1985-1990 yılları arasındaki kırdan kente göç durumuna bakıldığında bir ilin yerleşme biriminden diğer ilin yerleşme birimine 420.246 kişi, ilin kendi yerleşme birimleri arasında ise 549.625 kişi göç etmiştir. Bir ilin yerleşme biriminden diğer ilin yerleşme birimine yapılan kırdan kente göç, bir ilin yerleşme biriminden diğer ilin yerleşme birimine yapılan toplam göçün %10,3'ünü oluşturmaktadır. İlin kendi yerleşme birimleri arasındaki kırdan kente göç ise, ilin kendi yerleşme birimleri arasındaki toplam göçün %41,1'ini oluşturmaktadır. Kırdan kente toplam göç eden kişi sayısı 969.871, kırdan kente göç eden kişilerin toplam göç edenler içindeki yüzdesi ise 18'dir (Tablo 2.3).

Tablo 2.4. Kent Nüfusu, Dönemler, Kırdan Kente Göç ve Göç Oranları

Dönemler	Kırdan Kente Göç Eden Nüfus	Kırdan Kente Göç Edenlerin Kent Nüfusuna Oranı (binde)
1970-75	-	-
1975-80	610,210	33,42
1980-85	860,445	37,00
1985-90	969,871	32,32

*Kaynak : DİE 1965,1970,1975,1980,1985,1990 Yılı Nüfus Sayımları

Kırdan kente göçlerin fazlalığı, diğer bir deyişle nüfusun sosyo-ekonomik bakımdan az gelişmiş olan kırsal kesimlerinden sanayinin yoğunlaştığı gelişmiş büyük yerleşmelere olan nüfus akımının büyüklüğü, kırsal kesimdeki sorunların göstermesi ve kentte varolan sorunları artırması bakımından önemli bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Bu doğrultuda 1975 yılından elde edilebilen kırdan kente göç eden nüfus ve bu nüfusların kent nüfuslarına oranları incelenmiş ve Tablo 2.4'de görülen sonuçlar elde edilmiştir. 1975-1980 döneminde kırdan kente 610.210 kişi göç etmiş iken, 1980-1985 döneminde kente göç edenlerin sayısında %6,87'lik bir artış olmuş ve 860.445 kişiye ulaşmıştır. 1985-1990 döneminde ise kırdan kente göç edenlerin artış hızında azalma olmasına rağmen, bu dönemde 969.871 kişi kente göç etmiş bulunmaktadır (Tablo 2.4). Kente göç eden bu kişilerden %56,7'si göç ettiği ilin kırdan kentine göç etmişlerdir. Görüldüğü gibi kendi ilinin kentine göç edenlerin oranı diğer illerin kentine göç edenlerden daha fazladır. Göçlerin %70,7'si gibi büyük bir kısmının kentten kente göç ettiği bilindiğine göre, elde kesin bilgi olmamakla birlikte, kırdan kente göç edenler daha sonraki aşamada başka illerin kentine göç ettiği, diğer deyimle aşamalı bir göç olgusunun yaşandığı söylenebilir.

Kente göç edenlerin kent dönem ortası nüfusuna oranlamasıyla bulunan oranlar incelendiğinde de görüleceği gibi, 1975-1980 dönemindeki kent nüfusunun binde 33,42'sini kırdan kente göç etmiş nüfus oluştururken, 1980-1985 döneminde binde 37,00'sini, 1985-1990 döneminde de binde 32,23'ünü kente göç etmiş kişiler oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi, 1980 askeri müdahalesinden sonra net göç oranında bir yükselme görülmektedir. Bu yükselişin nedenini tek başına bu olguya bağlamak anlamlı olmayabilir. 1980 Genel Nüfus Sayımının askeri müdahalenin hemen sonrasında yapılmış olması nedeniyle nüfusun bir miktar eksik sayılmasının, buna karşılık 1985'de belediyelerin merkezi idareden nüfus büyüklüğüne bağlı olarak aldıkları parasal yardımlardan daha fazla yararlanmak amacıyla nüfuslarını olduğundan daha fazla gösterme eğiliminde bulunmuş olmalarının, göç oranlarında dalgalanmaya yol açtığı söylenebilir. 1980-1985 döneminde kırdan kente göç edenlerin oranının normal eğilimi yansıttığı tahmin edilmektedir.

DPT tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, 1970-1990 arasındaki yıllarda kırdan kente göç edenlerin niteliklerine baktığımızda, göç edenlerde 65 yaşın üstünde olanların payında çok küçük bir artış olmasıyla

birlikte, kente göç eden 5-14 ve 15-64 yaş grubundaki nüfusun payında önemli bir değişme olmadığı görülmektedir. Göç edenler arasında, 20-24 yaş gurubu hariç, 50 yaşına kadar olan her bir yaş grubunda erkek nüfusun payı kadın nüfusun payından daha yüksektir. Kırdan kente göç eden erkeklerin en büyük oranda bulunduğu yaş grubu 15-19, kadınların ise 20-24'dür (Kocaman, 1997).

Eğitim düzeylerine bakıldığında, kırdan kente göç edenlerden okuma yazma bilenler arasında, kırsal nüfusun eğitim düzeyine koşut olarak ilkokul mezunlarının payı iller arası göç edenlere göre daha yüksek, diğer eğitim kademelerinin payı ise Türkiye geneline çok yakındır. Diğer bir deyimle, kırdan kente göç edenlerin eğitim düzeyi, iller arası göç edenlerden düşük, genel ortalamadan yüksek fakat ona yakın durumdadır. 1980-1985 yılları arasında göç edenlerin %82,87'si okuma yazma bilmektedir. %58,19'u ilkokul mezunu, %8,43'ü ise ortaokul mezunudur. 1985-1990 yılları arasında göç edenlerin ise %82,45'i okuma yazma bilmektedir. Bu dönemde ilkokul mezunu olanlar %51,55, ortaokul mezunu olanlar %7,21'lik pay almaktadırlar.

İktisadi faaliyet kollarına göre duruma bakıldığında, 1980-1985 yılları arasında tarım sektöründe çalışanların %14,74'ü, sanayi sektöründe çalışanların %27,13'ü, hizmet sektöründe çalışanların %57,16'yı oluşturduğu görülmektedir. Bu dönemde sanayi sektörü kollarından imalat sektörü %25,80'lik, hizmet sektörü kollarından toplum hizmetleri sektörü %27,50'lik payla dikkati çekmektedir. 1985-1990 yılları arasında ise köyden kente göç edenlerin %24,75'i tarım, %21,51'i sanayi, %52,47'si hizmet sektöründe çalışmaktadır. Bu dönemde ise imalat sektörünün payı %19,90, toplum hizmetleri sektörünün payı ise %22,98'dir. Bu sonuçlara göre, 1985-1990 döneminde kırdan kente göç edenlerin bir önceki döneme göre hizmetler sektöründe toplum hizmetleri, sanayi sektöründe imalat sanayiinde çalışanların payında bir azalma, buna karşılık tarımsal faaliyette bulunanların payında artış gözlenmektedir (Kocaman, 1997). Bunların yanısıra kırdan kente göç etmiş kişilerde ücretli çalışanların payı yüksektir. Fakat bu grubun payında bir önceki döneme göre 1985-1990 döneminde bir azalma gözlenmekte, buna karşılık ücretsiz aile işçisinin payı %7,39'dan %14,36'ya yükselmektedir. Ayrıca kendi hesabına çalışanların payında da yükselmeler gözlenmektedir.

2.3.2. 1990 Sonrası Köyden Kente Zorunlu Göç

1990 sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizde yaşanan yoğun göçün en önemli sebebi terör olayları nedeniyle bölgede uygulanan baskıcı politikalarlardır. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin açıkladığı rakamlara göre, 1997 yılı kasım ayında geri dönenler hariç, 378.335 kişi bölgedeki köylerden göç etmiştir.

1997 yılında Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu terör nedeniyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç eden aileler üzerine bir araştırma yapmıştır. Uygulanan 4343 anketin, 4036'sında erkeklerle, 307'sinde ise kadınlarla yapılmıştır. Yani deneklerin %92,9'u erkek, %7,1'i kadındır. Bu oranın düşük

olmasının nedeni, doğu bölgelerinde kadınlarla görüşme yapmanın zorluğundan kaynaklanmaktadır. Batı bölgelerinde kadın deneklerin oranı %21 iken, doğuda bu oran %1,5'e düşmektedir. Göç edenlerden görüşülen deneklerin %40,9'u 50 ve üzeri, %35,7'si 41-50 arası, %14,4'ü 31-40 arası, %5,0'i 18-25 arası, %4,0'ü 26-30 yaş arasındadır. Görüşülen deneklerin %41,3'ü okur-yazar olmadıklarını, %38,9'u ise ilkokul mezunu olduklarını belirtmişlerdir. Ortaokul mezunu olanların oranı %4,9, lise mezunu olanların oranı ise %2,4'tür. üniversite mezunu olanların oranı %0,7'de kalmaktadır. Bu insanların %88,2'si evli, %5,5'i bekar, %4,4'ü iki evli, %0,6'sı üç evli, %0,2'si duldur. Görüşülen insanların gelir durumlarına bakıldığında ise %36,8'inin 18-30 milyon arası, %29,6'sının 31-50 milyon arası, %12,8'inin 51-80 milyon arası, %10,3'ünün 17 milyondan az, %2,6'sının 151 milyondan fazla ve %1,9'unun 81-150 milyon arası gelire sahip oldukları görülmektedir. Meslekler göre dağılımlarına bakıldığında ise %20,7'sinin küçük ve orta ticaret, %16,4'ünün özel sektörde işçi, %14,8'inin hayvancılık, %10,5'inin tarım, %6,7'sinin işsiz fakat gelir sahibi, %6,6'sının amele-inşaat işçisi, %4,8'inin ev kadını, %4,7'sinin seyyar satıcı, %2,1'inin kamyoncu, %6,6'sının diğer mesleklerden ve %6,2'sinin de işsiz oldukları anlaşılmaktadır (Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 1998).

2.3.2.1 Zorunlu Göçün Nedenleri

Türkiye'de göçün nedenleri arasında başlık olarak ele aldığımız terör, 1990 sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizde görülen köyden kente göçün en önemli sebebidir. 1990'lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizde yaşanan şiddet ortamında yöre halkı yaşamlarını güvence altına almak amacıyla yerleşim birimlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Bunun yanı sıra yerleşim birimlerinin idari ya da askeri kararlar boşaltılması, sistematik bir politika ve bir "iç güvenlik hareketi" yöntemi olarak bu yıllar boyunca uygulanmıştır. Bu ortamda yöre halkının maruz kaldığı baskılar da köyden kente ve özellikle başka bölgelerdeki kentlere göçün yaşanmasında büyük etken olmuştur. Örneğin 1995 yılında İzmir'e yerleşenlerin %20'lik kısmını Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç eden aileler oluşturmuştur.

Başbakanlık Aile Araştırma Kurumunun 1997 yılı içerisinde gerçekleştirdiği araştırmanın kapsamında göç hareketlerinin sebeplerine baktığımızda, 1983 yılından önce %7 olan terörden kaynaklı göç olayı 83-90 yılları arasında %64,5'e, 1991'de %83,8'e, 1992'de %81,4'e, 1993'de %83,4'e çıkmaktadır. 1994 yılından itibaren göç olayları %62,7'ye, 1995 yılında %51,2'ye, 1996 yılında %41,6'ya, 1997 yılında ise %28'e düşmüştür. 1994 yılından sonra bu oranlarda düşüşün görülmesinde güvenliğin bir ölçüde sağlanmış olmasının yanı sıra göç potansiyeline sahip nüfusun azalmasının etkisi de büyüktür.

2.3.2.2. Zorunlu Göç Süreci

Bu bölümde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizde yaşanan zorunlu göç sürecini ele almadan önce 1983 yılında kabul edilen 2935 sayılı

Olağanüstü Hal Kanunu'ndan bahsetmek gerekmektedir. Bu kanunun amacı, tabii afet, tehlikeli salgın hastalıklar ya da ağır ekonomik bunalım, Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması ya da şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi bir şekilde bozulması durumlarında olağanüstü hal ilan edilmesi ve usulleriyle olağanüstü hallerde uygulanacak hükümleri belirlemektir. Bu kanunda, şiddet hareketlerinde alınacak tedbirler aşağıda belirtildiği gibidir:

1. Bölgenin belirli yerlerinde yerleşimi yasaklamak, belirli yerleşim yerlerine girişi ve buralardan çıkışı sınırlamak, belli yerleşim yerlerini boşaltmak veya başka yerlere nakletmek,
2. Resmi ve özel her derecedeki öğretim ve eğitim kurumlarında öğrenime ara vermek ve öğrenci yurtlarını süreli veya süresiz olarak kapatmak,
3. Gazino, lokanta, birahane, meyhane, lokal, taverna, diskotek, bar, dansing, sinema, tiyatro ve benzeri eğlence yerleri ile kulüp vesair oyun salonlarını, otel, motel, kamping, tatil köyü ve benzeri konaklama tesislerini denetlemek ve bunların açılma ve kapanma zamanını tayin etmek, sınırlamak, gerektiğinde kapatmak ve bu yerleri olağanüstü halin icaplarına göre kullanmak,
4. Bölgede olağanüstü hal hizmetlerinin yürütülmesi ile görevli personelin yıllık izinlerini sınırlamak veya kaldırmak,
5. Bölge sınırları içerisindeki tüm haberleşme araç ve gereçlerinden yararlanmak ve gerektiğinde bu amaçla geçici olarak bunlara el koymak,
6. Tehlike arz eden binaları yıkmak; sağlığı tehdit ettiği tespit olunan taşınır ve taşınmaz mallar ile sağlığa zararlı gıda maddelerini ve mahsullerini imha etmek,
7. Belli gıda maddeleri ile hayvan ve hayvan yemi ve hayvan ürünlerinin bölge dışına çıkarılmasını veya bölgeye sokulmalarını kontrol etmek, sınırlamak veya gerektiğinde yasaklamak,
8. Gerekli görülen zaruri ihtiyaç maddelerinin dağıtımını düzenlemek ,
9. Halkın beslenmesi, ısınması, temizliği ve aydınlanması için gerekli gıda madde ve eşyalarla her türlü yakıtın, sağlığın korunmasında, tedavide ve tıpta kullanılan ilaç, kimyevi madde, alet ve diğer şeylerin, inşaat, sanayi, ulaşım ve tarımda kullanılan eşya ve maddelerin, kamu için gerekli diğer mal, eşya, araç, gereç ve her türlü maddelerin imali, satımı, dağıtımı, depolanması ve ticareti konularında gerekli tedbirleri almak, bu yerlere gerektiğinde el koymak, kontrol etmek ve bu malları satıştan kaçınan,

saklayan, kaçırın, fazla fiyatla satan, imalatını durduran veya yavaşlatanlar hakkında fiilin işleniş şekli veya niteliği de nazara alınarak işyeri bulunduğu mahal için hayati önem taşımadığı takdirde işyerini kapatmak,

10. Kara, deniz ve hava trafik düzenine ilişkin tedbirleri almak, ulaştırma araçlarının bölgeye giriş ve çıkışlarını kayıtlamak veya yasaklamak,

11. Sokağa çıkmayı sınırlamak veya yasaklamak,

12. Belli yerlerde veya belli saatlerde kişilerin dolaşmalarını ve toplanmalarını, araçların seyirlerini yasaklamak,

13. Kişilerin üstünü, araçlarını, eşyalarını aratmak ve bulunacak suç eşyası ve delil niteliğinde olanlarına el koymak,

14. Olağanüstü hal ilan edilen bölge sakinleri ile bu bölgeye hariçten girecek kişiler için kimlik belirleyici belge taşıma mecburiyeti koymak,

15. Gazete, dergi, broşür, kitap, el ve duvar ilanı ve benzerlerinin basılmasını, çoğaltılmasını, yayımlanmasını ve dağıtılmasını, bunlardan olağanüstü hal bölgesi dışında basılmış veya çoğaltılmış olanların bölgeye sokulmasını ve dağıtılmasını yasaklamak veya izne bağlama; basılması ve neşri yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş ve benzeri matbuayı toplamak,

16. Söz, yazı, resim, film, plak, ses ve görüntü bantlarını ve sesle yapılan her türlü yayımı denetlemek, gerektiğinde kayıtlamak ve yasaklamak,

17. Hassasiyet taşıyan kamuya ve kişilere ait kuruluşlara ve bankalara, kendi iç güvenliklerini sağlamak için özel koruma tedbirleri aldirmek veya bunların artırılmasını istemek,

18. Her nevi sahne oyunlarını ve gösterilen filmleri denetlemek, gerektiğinde durdurmak veya yasaklamak,

19. Ruhsatlı da olsa her nevi silah ya da mermilerin taşınmasını veya naklini yasaklamak,

20. Her türlü cephaneler, bombalar, tahrip maddeleri, patlayıcı maddeler, radyoaktif maddeler veya yakıcı , aşındırıcı, yaralayıcı eczalar veya diğer her türlü zehirler ve boğucu gazlar veya benzeri maddelerin bulundurulmasını, hazırlanmasını, yapılmasını veya naklini izne bağlamak veya yasaklamak ve bunlar ile bunların hazırlanmasına veya yapılmasına yarayan eşya, alet veya araçların teslimini istemek veya toplamak,

21. Kamu düzeni veya kamu güvenliğini bozabileceği kanısını uyandıran kişi ve toplulukların bölgeye girişini yasaklamak, bölge dışına çıkarmak

veya bölge içerisinde belirli yerlere girmesini veya yerleşmesini yasaklamak,

22. Bölge dahilinde güvenliklerinin sağlanması gerekli görülen tesis veya teşekküllerin bulunduğu alanlara giriş ve çıkışı düzenlemek, kayıtlamak veya yasaklamak,

23. Kapalı ve açık yerlerde yapılacak toplantı ve gösteri yürüyüşlerini yasaklamak, ertelemek, izne bağlamak veya toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yapılacağı yer ve zamanı tayin, tespit ve tahsis etmek, izne bağladığı her türlü toplantıyı izletmek, gözetim altında tutmak veya gerekiyorsa dağıtmak,

24. İşçinin isteği, ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller, sağlık sebepleri, normal emeklilik ve belirli süresinin bitişi nedeniyle hizmet aktinin sona ermesi veya feshi dışında kalan hallerde işçi çıkartmalarını işverenin de durumunu dikkate alarak üç aylık bir süreyi aşmamak kaydıyla izne bağlamak veya ertelemek,

25. Dernek faaliyetlerini; her dernek hakkında ayrı kara almak ve üç ayı geçmemek kaydıyla durdurmak (OHAL Kanunu, 1983).

Bu kanun doğrultusunda Diyarbakır, Hakkari, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van illeri olağanüstü hal bölgesi; Batman, Bingöl, Bitlis, Mardin ve Muş illeri de olağanüstü hal bölgesi mücavir alanı ilan edilmiştir. Özellikle 1990 yılından sonra bu bölgelerde yaşayan insanların karşı karşıya kaldıkları uygulamaların en önemlileri köy boşaltma, koruculuğa zorlama, gıda ambargosu, tarla ve bahçelerin yakılması, yerleşim birimlerini çevresindeki ormanların yakılması, köy baskınları, köy baskınlarında kötü muamele ve işkence, yayla yasağı, yerleşim merkezlerinin ya da merkezlerdeki bazı evlerin yakılması, yerleşim birimi giriş-çıkış denetlemesi ya da yasaklaması olmuştur. Ayrıca olağanüstü hal bölgesi ve mücavir illerin yanısıra “iç güvenlik hareketi” uygulamalarının geçerli olduğu bütün illerde zorla göç ettirme uygulamalarının yapıldığı görülmüştür. Böylelikle uygulama, coğrafi olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun tamamına yayılmış hatta Doğu Karadeniz Bölgesi’ne de sıçramıştır. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği’nin açıkladığı rakamlara göre, Olağanüstü Hal Bölgesi (Diyarbakır, Hakkari, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van) ile mücavir alanları (Batman, Bingöl, Bitlis, Mardin ve Muş) oluşturan 11 ilde 820 köy ve 2345 mezra boşaltılmıştır. 1997 yılı kasım ayında geri dönenler hariç, köylerden göç edenlerin sayısı 378.335 kişi olarak saptanmıştır. Hazırlanan raporda Olağanüstü Hal Bölgesi ve mücavir alanı dışında kalan illerde de (Ağrı, Kars, Erzurum, Erzincan, Sivas, Şanlıurfa, Adıyaman, Iğdır, Elazığ) zorunlu olarak boşaltılan köy ve mezralar olduğu bildirilmektedir. Boşaltılan toplam yerleşim yeri sayısının Olağanüstü Hal Bölgesi’nde 517 köy ve 1614 mezra; mücavir alanlarda 303 köy ve 731 mezra; diğer illerde ise 85 köy ve 178 mezra olmak üzere 3.428 olduğu belirtilmiştir (TBBM Tutanak Dergisi, 1998). Diyarbakır Barosu tarafından 1998 yılında hazırlanan “1998 Yılı Bölge

Raporu” nda ise bölgede boşaltılan toplam köy sayısının 1990 yılından 1997 yılı sonuna kadar geçen sürede 3.211 olduğu belirtilmiş, köy boşaltmaların yıllara göre dağılımı ise şöyle verilmiştir: 1989-1993 yılları arası 923; 1994 yılı 1800; 1995 yılı 195; 1996 yılı 175; 1997 yılı 118. Boşaltılan köy sayılarının yıllar itibariyle azalmasının sebebi ise uygulamaların azaltılmasından dolayı değil, müdahale edilecek köy sayısının azalmasından dolayıdır. Bu boşaltılan ya da yakılan köylerde üretim kaybından doğan zararlar da oluşmuştur (Aktaran: 1998 Türkiye İnsan Hakları Raporu, 2000). Türkiye Ziraatçılar Derneği’nce yapılan bir araştırmanın sonucu Türkiye İnsan Hakları 1994 Raporu’nda şu şekilde yansıtılmıştır: “Köylerin boşaltılması ile ekili alanların ve ormanların yakılması sonucunda ortaya çıkan ekonomik kayıp 12 ile 13 trilyon lira arasındadır. Araştırmanın sonuçlarına göre sadece Mardin’de 371.492 dekarlık tarım arazisi köyler boşaltıldığı için işlenemez hale gelmiştir. 115.447 hektar çayır ve meralık alan kullanım dışı kalmıştır. Hububat ekili alanların 70.000 dekarı yakılmıştır. 120.000 ağacın meyvesi toplanamamıştır. Hayvancılıkta %31,2 oranında düşüş meydana gelmiştir. Diyarbakır’da ise hayvan sayısında %50, orman alanlarında %60 oranında azalama olmuştur” (Aktaran, Al, 1998) Ayrıca Diyarbakır Ziraat Odası 1998 yılı başından itibaren yaptığı çalışmalar sonucunda hazırladığı raporda Diyarbakır sahasında bulunan arazilerin %50’sinin ekilemediğini belirtmiştir (Aktaran: 1998 Türkiye İnsan Hakları Raporu, 2000).

Zorunlu göç olgusuyla ilgili araştırmalar yapan Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği ise zorunlu göçü, zorunlu göçün sebeplerini ve zorunlu göçe maruz kalmış ailelerin yaptıkları başvurulardan çıkan sonuçları göz önüne alarak üç ayrı alanda değerlendirmiştir. Bunlar:

1. Güvenlik gerekçesiyle köy boşaltma, koruculuğu kabul etmeyenler ya da koruculuk silahını iade ettiği için tamamen boşaltılan 4.000 civarındaki köyden göç eden 3.500.000 civarındaki kişi,
2. Gıda ambargosu, yayla yasağı, sürekli operasyonlar ve gözaltılar, çatışmaların yarattığı can güvenliği sorunları gibi savaşın çok yönlü etkilerinden dolayı kısmen boşalan köylerden göç edenler,
3. Kent ve kasabalarda sivillere yönelik saldırı, faili meçhul cinayetlerin yarattığı (Diyarbakır, Batman, Silvan, Nusaybin başta olmak üzere) can güvenliği endişesi, yoğun gözaltılar, zaman zaman Lice, Kulp, Şırnak, Cizre, İdil, Doğubeyazıt gibi kentlerde yaşanan olayların yarattığı can güvenliği sorunundan göç edenlerdir (Aktaran, 1998 Türkiye İnsan Hakları Raporu, 2000).

Türkiye’deki zorla göç ettirme uygulamalarının ele alındığı tek uluslar arası mekanizma ise Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Mahkemesi’dir. Komisyon ve Mahkemenin ele aldığı başvuruları, çoğunlukla İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi Hukuk Komisyonu’nda görevli avukatlar yapmışlardır ve merkezi Londra’da bulunan Kürt İnsan Hakları Projesi

tarafından yürütülmüştür. Dışişleri Bakanlığı, Olağanüstü Hal Bölgesi ve çevresinde göçe zorlananların Türkiye aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yaptığı başvuruların sayısının 358'e ulaştığını açıklamıştır. TBMM Araştırma Komisyonu Raporu'nda yer alan bilgilere göre, zorunlu göçmenler, kolluk güçlerinin köylerini yaktığı, göçe zorlandıkları, akrabalarının öldürüldüğü ve kaçıırıldığı gerekçesiyle mahkemeye başvurmuşlardır.

2.3.2.3. Zorunlu Göçe Maruz Kalan Ailelerin Sorunları

Yaşam ortamlarından koparılan, beslenmek ve geçinmek için üretim yaptıkları yerleşim yerlerini terk etmek zorunda bırakılan bu insanlar barınma, beslenme, sağlık ve eğitim gibi temel haklarından daha fazla mahrum kalmaktadırlar. Göç etmek zorunda kalarak Diyarbakır, Adana ve Mersin başta olmak üzere büyük kentlere yerleşenlerin sorunlarının en önemlisi, yaşama ortamlarından, evlerinden ve çalıştıkları tarlalarından, bahçelerinden uzaklaştırılmalarıdır. Şiddet ortamında yaşamalarının, yaşam hakkı ve ihlallerine ve çatışmalara maruz kalmalarının ardından sistematik toplumsal ya da psikolojik yardım alabilecekleri bir ortam sağlanamamıştır.

Göç eden ailelerin sorunlarına bakıldığında işsizliğin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ayrıca ailede hemen hemen tüm bireylerin çalışmasına karşın temel ihtiyaçlarını bile karşılayamamaktadırlar. Bunun yanı sıra bir de sigortasız ve ucuz işgücü olarak görülmekte ve kullanılmaktadırlar. Bu ailelerde maddi sıkıntılara da bağlı olarak sağlık sorunları da görülmektedir. Yeterli geliri elde edemeyen bu insanlar yeterli kadar da beslenememektedirler. Bunun yanında kendilerini yaşadıkları ortama ait hissetmeme ve dil ve kültürel farklılıklardan dolayı çevrelerinden dışlanma neden olduğu çeşitli psikolojik rahatsızlıklar yaşamaktadırlar. Yeni yerleşim birimlerinde ekonomik sorunlardan dolayı gecekondu alanlarını tercih etmek zorunda kalan bu aileler, sağlıklı barınma koşullarından da uzak yaşamaktadırlar. Eğitim olanaklarından da yeterli şekilde faydalanamayan bu aileler çeşitli uyum bozuklukları yaşamaktalar ve bu uyum bozuklukları aile içi sorunlara yol açmaktadır. Zaten zorunlu göç sürecine maruz kalan bu insanlar, uyum sürecindeki zorluklarla da karşılaşınca derin psikolojik yaralar almaktadırlar.

Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç eden ailelerin sorunları üzerine yaptığı bir araştırmada toplam 4343 kişiye uygulanan anketlerdeki 'Buraya ilk geldiğinizde en çok zorlandığınız konu ne oldu?' sorusuna %40 oranında şehre uyum, %25,4 oranında işsizlik, %8,5 oranında konut sorunu, %5,8 oranında zorlanmadım, %2,4 oranında hayat pahalılığı, %0,8 oranında dil sorunu cevapları alınmıştır. Anketlerin %13,6'sına cevap alınamamıştır. Geri kalan %3,5'lik pay ise diğer cevabıdır. Ayrıca araştırmaya göre doğuya göç edenlere oranla batıya göç edenlerin daha çok işsizlik ve konut sorunu ile karşı karşıya kaldıkları, buna karşılık daha kolay uyum sağladıkları sonucu çıkmaktadır (Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1998).

2.3.2.4. TBMM Göç Komisyonu Karar ve Görüşleri

TBMM “Güneydoğu’da Boşaltılan Köyler ve Göç Sorunu Araştırma Komisyonu” 1998 yılı raporunda göçün nedenlerini aşağıdaki gibi belirlemiştir:

1. Olağanüstü halin baskıya dönen uygulamaları,
2. Yayla yasağının uygulanması,
3. Çatışmalar yüzünden can güvenliği riskinin fazla olması,
4. Güvensizlik ve şiddet ortamından uzaklaşma isteği,
5. Ailelerin çocuklarının geleceğine yönelik kaygıları,
6. Çatışma ortamını ailelerin ve işletmelerin ekonomik işleyişini bozması,
7. Özel birlikler, özel kuvvetler ve koruculuk sisteminden kaynaklanan rahatsızlıklar,
8. Silahlı illegal örgütlerin kendilerine destek vermeyen köy ve mezralara yönelik baskı sistemi,
9. Bölgedeki gıda ambargosu uygulaması,
10. Siyasi faili meçhul cinayetlerin işlenmesi,

Komisyonun çözüm önerileri ise raporda şöyle açıklanmıştır:

1. Ülkenin her yöresinde, her etnik kökenden, her kültür kümesinden insanların arasında hoşgörü, barış ve dayanışma ortamının yaratılması,
2. Savaştan çıkar sağlayanların devlet içerisinde çeteleşmesini önlenmesi,
3. Düşüncüyü ifade etmekten ve yataklık yapmaktan kaynaklanan tüm suçlamaları kapsayan fiiller nedeniyle tutuklu ve hükümlülerin affını öngören yasal düzenlemenin yapılması,
4. OHAL uygulamasının sona erdirilmesi, hak arama yollarının açılması,
5. GAP projesinin süratle tamamlanması, GAP bölgesi ve güneydoğu sınır bölgesindeki mayınlı arazinin temizlenerek kullanıma hazır hale getirilmesi,

6. Geçici nitelikli “Kırsal Kesim Üretken İş Projesi” uygulamasına geçilmesi ve “Üretim Rehabilitasyon Projesi”nin bir devlet bakanının eşgüdümünde yaşama geçirilmesi,
7. İşsizlik sigortası uygulamasına öncelikle bölgeden başlanması,
8. Köy koruculuğunun, geçici istihdam projesi şemsiyesi altında tasfiye edilmesi,
9. Bölgede görev yapmakta olan Özel Tim’in, özlük hakları korunmak kaydıyla, bu görev alanlarından derhal geri çekilmesi, rehabilitasyona tabi tutulması.

Komisyon, ayrıca, göç olgusunun sürmesi nedeniyle TBMM’ye düzenli olarak bilgi verecek bir göç komisyonunun oluşturulmasını ya da göç müsteşarlığı ya da göç ile ilgili araştırma yapacak bir kurumun kurulmasını önermiştir. Göç sorununun çözümünün TBMM iradesi çerçevesinde oluşturulması gerektiğini vurgulayan Komisyon raporunda “Çözümün sorumluluğu siyasi kadrodadır. Çözüm sivil toplum katmanları ve örgütlerinin katılımı ile açık, özgür ve özgün olarak tartışılmalı; ülkenin tüm insanların ağırlıklı olarak katılacakları kamuoyu oluşumunun önü açılmalıdır” demıştır.

Bu raporun yanısıra köye dönüş uygulamaları başlığı altında yetkililer, zorla göç ettirilen köylülerin, korucu olmayı kabul etmeleri halinde bazı köylere dönebilmeleri için çalışmalar yapmışlardır. Bu çerçevede, 1997 yılı Ağustos ayında “Doğu ve Güneydoğu İllerinde Uygulanacak Kalkınma Programlarının ve Yerleşme Hareketlerinin Takibi ve Koordinasyon Kurulu” toplantısı sonrası alınan kararda, göçzedelere başta koruculuk şartı olmak üzere 3 seçenek sunulmuştur:

1. Güvenliğin tam olarak sağlandığı ve ekonomik olanakları yeterli düzeyde olan köylere dönüş devlet katkılarıyla özendirilecek,
2. Kentlerde kalmak isteyenlere bulundukları yerlerde istihdam, geçinme ve barınma olanağı sağlanacak,
3. Hazinesin sağlayacağı tarım ve hayvancılığa elverişli arazilerde toplu yerleşim merkezleri kurulacaktır.

Bu uygulamayla “çiftçiliği ve hayvancılığı sürdürmek isteyen ama köylerine güvenlik nedeniyle dönemeyen kişilere, devlet tarafından bu arazilerde çiftçilik ve hayvancılık yapma olanağı tanınmasının amaçlandığı” belirtilmiştir (1998 İnsan Hakları Raporu, 2000).

Hükümetin üzerinde durduğu diğer bir çözüm yolu da “köy-kent projesi” olmuştur.

Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin kayıtlarına göre, Olağanüstü Hal Bölgesinde 1997 yılında başlatılan "geri dönüş projesi" kapsamında 25.000 köylü, 96 köy ve 76 mezraya geri dönmüştür. Yetkililer, köye geri dönüşlerin hedeflendiği gibi gerçekleşmediğini, bunun da özellikle genç nüfusun şehirde kurulan yeni düzenden vazgeçmemesinden kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Ayrıca köylerinden ayrılarak büyük kentlere yerleşmek zorunda kalan göçmenlerle ilgili olarak çeşitli faaliyetlerde bulunulmuştur. Örneğin; İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 1995 yılında düzenlenmeye başlanan köye dönüş kampanyası çerçevesinde 4.072 kişinin köylerine dönmemesinin sağlandığı ileri sürülmüştür.

Göç mağdurlarının geri dönüşleri konusuna TBMM Araştırma Komisyonu raporunda da yer verilmiştir. Köye dönüş projesinin göç edenler tarafından benimsenmediği, yetkili makamların sadece 148 yerleşim biriminin güvenliğini olduğunu tespit ettiği belirtilen raporda, köylülerin geri dönebilmeleri için özellikle koruculuk şartı arandığı, bazı köylere dönüşlerin ise çevre köylerdeki korucular tarafından engellendiği vurgulanmıştır. Köy boşaltma uygulamalarına son verilmesi de istene raporda, köylere dönmek istemeyenlerin yerleşmek istedikleri yerde barınma, istihdam, sağlık ve eğitim sorunlarının çözülmesi gerektiği ifade edilmiştir.

2.4. SONUÇ

Göç olgusu mekan ve zaman boyutlarının ötesinde, etkilendiği diğer ayrıntılı kavramlar ile, çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu özelliği sayesinde gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde, gerek mekansal gerekse farklı sosyal konumlar sebebiyle, benzerliklerin yanısıra farklı kalıplar da göstermektedir.

Türkiye özeline gelindiğinde, kır-kent arası dengesizlikler nedeniyle gelişen göç sürecinin yanısıra özellikle 1990 yılından sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizde zorunlu göç önceki dönemlere göre daha yoğun görülmeye başlanmıştır. Zorunlu göçe maruz kalan insanlar bölgenin büyük kentlerine ve batı ve güney bölgelerindeki kentlere göç etmektedir. Zorunlu göç sürecinin sıkıntılarını yaşayan bu insanlar, yeni yerleşim yerlerinde de çok çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu sorunlarına çözüm ararken yalnız kalmakta ve bu sorunların üstesinden gelebilmek için hiçbir yardım alamamaktadırlar.

Sonuç olarak, ekonomik temelli kararların büyük rol oynadığı göç süreçleri sonunda göç edenlerin eski sosyo-ekonomik koşullarından daha iyi ya da daha kötü şartlara varabildikleri söylenebilir. Fakat özellikle 3. Dünya Ülkeleri'nde iki boyutlu eşitsiz gelişmeyle ilişkili olarak ortaya çıkan kentsel yoksulluk ve Türkiye örneğinde görüldüğü gibi zorunlu göç nedeniyle yaşanan zorunlu yoksulluk göç sürecinin olumsuz etkilerini yansıtmaktadır.

3. YOKSULLUK OLGUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1.YOKSULLUK TARTIŞMALARININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

3.1.1. Yoksulluk Olgusunun Tanımlanması

Yoksulluk, en genel biçimde, hayatta kalmak için gerekli olan ihtiyaçların karşılanamaması olarak tanımlanabilir. Bu tanım çerçevesinde, yoksullar, normal şartlar altında dahi beslenme ve giyim gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ve bu yüzden de yaşamlarını sürdürmemeye tehlikesiyle karşı karşıya olanlar olarak adlandırılabilirler (Mac Pherson ve Silburn, 1998). Ancak yoksulluk gibi uzun yıllardır, pek çok çevrede tartışılan bir kavram üzerine daha kapsayıcı açıklamalar da üretilmiş, böylece ortaya farklı tanımlamalar çıkmıştır.

“Mutlak” yoksulluk (absolute poverty) kavramı, hayatta kalabilme ölçütüne göre belirlenir. Bu kavramın oluşturulması sırasında günlük kalori ihtiyacı, gelirin gıdaya harcanan bölümü ya da temel gereksinimlerin sağlanması için harcanması gereken gelir düzeyi gibi değişkenler göz önüne alınır. Ancak bu tür değişkenlerin göreceli olması ve kesin bir biçimde belirlenememesi ve dünyanın farklı köşelerinde sefalet içinde yaşayan insanların açlık tehlikesi olmasa bile yeterli beslenememe tehlikesiyle karşı karşıya olmaları nedeniyle, kesin “mutlak” yoksulluk ölçümlerinin yerine, hayatta kalmanın yerine fiziksel verimliliğin ölçü olarak alındığı “geçimlik” yoksulluk (subsistence poverty) ölçümlerinin tercih edilmesini sağlamıştır. Bu anlayışa göre bir kimse, sadece hayatta kalmak için değil ancak verimli çalışabilmek için de beslenebilmelidir. Ancak bu bakış açısına göre de yoksulluk sınırı sadece fiziksel ihtiyaçlar doğrultusunda tanımlanmakta ve bireyin toplumsal ihtiyaçları göz ardı edilmektedir. Geçimlik ihtiyaçlar doğrultusunda yapılan bu tanımlamanın daha da geliştirilmesiyle ortaya, “temel ihtiyaçlar” (basic needs) yönünde yapılan yoksulluk tanımlamaları çıkmıştır. Temel ihtiyaçlar, 1976 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından şöyle saptanmıştır :

- 1 – Bir ailenin (beslenme, barınma, giyim v.b.) özel tüketimi için gerekli minimumlar,
- 2 – İçinde yaşanan topluluk için topluluk tarafından sağlanan, toplu tüketim konusu olan gerekli hizmetler (güvenli içme uyu, kanalizasyon, elektrik, kamu ulaşımı, sağlık, eğitim v.b.),
- 3 – Kendilerini etkileyen kararların alınmasına katılma,
- 4 – Mutlak düzeydeki temel gereksinimlerin, temel insan haklarının daha geniş bir çerçevesi içinde karşılanması,
- 5 – İstihdama temel gereksinme stratejisinin hem amaç hem de araç olarak karşılanması.

Uluslararası Çalışma Örgütü, 1976 yılından başlayarak tüm ülkelere bu ilkeler doğrultusunda belirlenecek asgari yaşam standardını sağlamaları yönünde politikalar önermeye başlamıştır (Mac Pherson ve Silburn, 1998). Temel ihtiyaçlar kavramı, daha önceki yoksulluk tanımlamalarının aksine, sadece

bireyin hayatta kalabilmesi için gerekli olan fiziksel ihtiyaçların tanımlanmasıyla değil ancak bireyin toplumsal ihtiyaçlarının karşılanması için sağlanması gereken koşulların göz önüne alınması ve temel gereksinim kavramının bir ülkeden diğerine değişebileceği vurgusunun yapılması açılarından da yoksulluk tartışmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Ancak temel ihtiyaçların belirlenme sürecinde ortaya çeşitli sorunlar çıkmaktadır. Her ülkenin sosyal ve ekonomik koşullarının göz önüne alınarak temel ihtiyaçları ayrıntılarıyla belirlenmesi pratikte oldukça zordur.

Daha önce değindiğimiz tüm kavramsallaştırmalarda yoksulluk üzerine geliştirilen mutlak ve evrensel bakış açılarının hem kuramsal olarak hem de pratikte çeşitli sorunlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu sorunlar doğrultusunda yoksulluğun toplumsal yapılar açısından değerlendirilmesi “görelî yoksulluk” (relative poverty) tartışmalarını ortaya çıkarmıştır.

Görelî yoksulluk kavramı, bir toplumdaki en düşük tüketim düzeyinin altında kalanları tanımlamak için kullanılır. Bu kavram, ülkelerin gelişmişlik düzeyi göz önüne alınarak, her ülke için farklı bir biçimde geliştirilir. Görelî yoksulluk tanımında da birey, sadece fiziksel ihtiyaçları doğrultusunda değil, aynı zamanda sosyal ihtiyaçları doğrultusunda değerlendirilir. Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi tarafından 1984 yılında geliştirilen yoksulluk tanımı, görelî yoksulluk anlayışı doğrultusunda şekillendirilmiştir. Bu tanıma göre yoksullar : Maddî, kültürel ve toplumsal kaynakları üye ülkeler tarafından kabul edilen asgari yaşam biçiminden dışlanmalarına sebep olacak kadar kısıtlı olan kişiler, aileler ve gruplardır (Mac Pherson ve Silburn, 1998). Görelî yoksulluk kavramı da araştırma ve politika üretme süreçlerinde kuramsal ve pratik bazı zorluklara yol açmaktadır. Kuramsal olarak, farklı gruplar arasında karşılaştırmaların yapılacağı uygun zemin üzerinde yapılan tartışmalar hala devam etmekte, pratik olarak da gelir düzeyleri ve tüketim biçimlerine ilişkin sürekli yenilenen sağlıklı bilgilerinin edinilmesinin zorluğu ortaya çıkmaktadır. Ancak sağlanan kapsamlı bakış açısı sayesinde günümüzde tercih edilen kavram, görelî yoksulluktur.

3.1.2. Yoksulluk Olgusu Üzerine Geliştirilen Yaklaşımlar

Yoksulluk olgusu üzerine birbirinden farklı tanımlamalar geliştirildiği gibi, yoksulluğun nedenleri hakkında da farklı ideolojik bakışların, farklı yaklaşımları vardır. Bunlar : Muhafazakar, liberal ve radikal görüşlerdir. Muhafazakar ve liberal görüşler “mutlak” yoksulluk tanımından yola çıkarak, bu sınırın altında yaşayan bir kesimin varlığını kabul ederler. Bu iki görüşe göre, bu sınırın altında yaşayan ve yoksul olarak tanımlanan insanların durumunun iyileştirilmesi için hükümetler ölçeğinde bir çözüm aranmalıdır. Muhafazakar ve liberal bakış açılarının ayrıştıkları nokta, muhafazakarların yoksulluğun kaynağını bireyin kişisel özelliklerine bağlaması, liberallerin ise bu sorunun kaynağını piyasa sistemindeki aksaklıklarda görmesi ve bunların düzeltilmesi için kamusal politikalar önermesidir. Bu bakış açılarına göre yoksulluğun kaynağı kentler değildir. Tersine, kentler kırdan göçen yoksul

kimseler için her zaman yeni olanaklar taşımaktadır. Radikal görüş ise bu görüşlerin aksine yoksulluğun kaynağını, yoksulların bireysel eksikliklerinde değil, yapısal değişkenlerde arar. Mutlak yoksulluk tanımının yerine göreceli yoksulluk tanımını kabul eden radikallere göre yoksulluğun nedeni, üretilen zenginliğin toplumun farklı sınıfları arasında eşitsiz dağıtılmasını beraberinde getiren kapitalist yapıdır ve bu eşitsizliklerin yeniden üretildiği ve etkisinin en çok hissedildiği yerler de kentlerdir.

Yoksulluk üzerine yürütülen tartışmalar, birbirine karşıt iki tezi savunan modernizasyon ve bağımlılık okulları tarafından da sürdürülmüştür. Modernizasyon okulunun liberal yaklaşımına göre, işsizlik ve dolayısıyla yoksulluk, üçüncü dünya için geçici bir problemdir; çünkü sanayileşmeyle beraber işsizlik oranı ve yoksulluk azalacaktır. Bu görüşe göre üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan problemler, birinci dünya ülkelerinin geçmişte yaşadığı problemlere benzemektedir. Batının geçmişte yaşadığı gelişme süreciyle, günümüzde üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan süreçler aynıdır. Bu süreçler farklı zaman ve mekanlarda geçmesine rağmen, üçüncü dünya ülkeleri batılı ülkelerin geçmişini hatırlatan süreçlerden geçmektedirler (Ersoy, 1982). Bu yüzden az gelişmişliğe bağlı olarak yaşanan sorunlar ve bu sorunların en önde geleni olan yoksulluk, modernleşme sürecinin getirdiği doğal ve engellenemez sorunlardır. Ancak modernleşme süreci aşama kaydettikçe, bu sorunlar ortadan kalkacaktır. Bir başka deyişle modernizasyon okuluna göre bu sorunlar, yaşanan modernleşme süreci içinde kaçınılmaz olmalarına rağmen, geçici sorunlardır. Sınıf temelli analiz yapan bağımlılık okulu ise modernizasyon okulunun ikili yapısını eleştirmiştir. Bu görüşe göre, üçüncü dünya ülkeleri, birinci dünya ülkeleriyle aynı ekonomik sistemde (kapitalizm) yer almaktadırlar. Üçüncü dünya, birinci dünyaya bağımlıdır ve bu bağımlılık devam ettikçe de yoksulluk ortadan kalkmayacaktır. Sömürü ulusal, bölgesel, sektörel ve yerel düzeydeki ağlarda kendini göstermektedir.

Bu noktaya kadar gördüğümüz gibi, her zaman varolan ve toplumsal yapılar üzerindeki baskısı günden güne artan yoksulluk, kapitalizmin tarihsel evrimi içinde farklı bakış açıları tarafından değerlendirilmiştir. Tanımlamanın, çözüm üretmenin ilk aşaması olduğunu varsayarsak, yoksulluk kavramına ilişkin geliştirilen farklı tanımlamaların aynı zamanda farklı ideolojilerin ürettiği çözümlerin de temelinde yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Kuramsal çerçevenin uygulanan politikaların belirlenmesinde ne ölçüde önemli olduğunu, refah devleti anlayışının sona ermeye başladığı süreçte, Mc Namara döneminde (1968 – 1981) uygulanan Dünya Bankası politikalarına bakarak anlayabiliriz (Ayres, 1985). Dünya Bankası bu dönemde yatırımlarını, temel ulaşım ve enerji gibi alanlardan çekerek daha düşük maliyetli kentsel ve kırsal yoksulluk konularını ele alan projelere yönlendirmiştir. Yine bu dönemde, Dünya Bankası tarafından, yoksulluğu tanımlamak için “mutlak” yoksulluk sınırı belirlenmiştir. Belirlenen bu ölçüte göre yıllık geliri 50 ya da 75 Amerikan Doları arasındaki bir miktarın altına düşen kişiler, mutlak yoksulluk sınırının altında yer almışlardır. “Mutlak” yoksulluk yaklaşımı, iki önemli sonuca neden olmuştur. Birincisi, sınır, o kadar düşük belirlenmiştir ki çoğu ülkede nüfusun

salt küçük bir kesimi yoksul olarak tanımlanabilmiştir. Dolayısıyla Dünya Bankası, “yoksulluğun bu ölçüde düşük bir oranda görüldüğü bu ülkelerde” ekonomik büyüme stratejilerinin önemli bir değişim gerektirmeden devam ettirilebileceği tezini savunmuştur. İkincisi, bu ölçütlerle belirlenmiş verilere göre, toplumun küçük bir kesimini oluşturan yoksul kesimin ihtiyaçları, toplumun zengin kesimi tarafından karşılanabilir bir nitelikte görülmüştür. Bu bakış açısına göre, gelişen bu ülkelerde pazar koşullarına adapte olan varlıklı kesim, gelişme sürecinde herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmayı istememektedir (Ayres, 1985). Dünya Bankası’nın bu dönemde belirlediği stratejiye göre varolan düzenin korunması, ekonomik planların başarıya ulaşması için esas olarak kabul edilmiştir.

3.1.3. Yoksulluk Olgusuna Getirilen Yeni Bakış Açıları

1990’lardan itibaren yoksulluk tartışmalarına dahil edilen yeni bir kavram, yoksulluk olgusunun nedenleri ve sonuçları yönünden daha geniş bir biçimde ele alınmasını gerektirmiştir. Sermayenin esnekleşmesi, refah devleti anlayışının çözülmesi ve küreselleşme gibi süreçlerin sonucu olarak ortaya çıkan “yeni yoksulluk” dinamiklerini tanımlamak üzere türetilen bu kavram “dışlanma”dır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan refah devleti anlayışı, devlet tarafından bireye sağlanan çeşitli güvenceler sayesinde, bireyin toplumsal entegrasyonunu kolaylaştırmış, uygulanan politikalarla birlikte toplumun yoksul kesiminin aleyhine olan şartları hafifletmişti. Ancak 70’li yılların sonu ve 80’lerde yaşamaya başlanan küreselleşme süreciyle beraber, tüm toplumsal ilişkiler de değişime uğradı. Sermayenin küreselleşmesi ve buna bağlı olarak emek pazarının yeniden yapılanması beraberinde ulusal ölçekten daha geniş bir ölçekte oluşturulan politikaların dayatmalarını getirdi. İşte bu süreçte Fordist üretim ilkeleri terk edilmeye başlandı ve sanayi toplumunun ihtiyaçları doğrultusunda örgütlenmiş yapılar da çözülmeye başladı. Çözülen yalnızca kurumsal ilişkiler değil ayrıca toplumsal ilişkiler de oldu. Özelleştirme, kamusal hizmetlerde kısıntılara gidilmesi ve emek pazarının kendi kaderine terk edilmesiyle birlikte, bireyler de ellerindeki güvenceleri (iş, barınma, eğitim, sağlık...) kaybetmeye başladılar ve ülke nüfuslarının önemli kesimleri işsizlik, çözülen toplumsal bağlar ve kaybolan toplumsal statüler gibi tehlikelerle karşı karşıya kaldılar. Kısacası bu süreç beraberinde, bireylerin toplumsal olarak dışlanmalarını getirdi ve toplumun en üst kesimlerinde ve en alt kesimlerinde yer alan gruplar arasındaki uçurumu derinleştirdi.

Geçmişte, sermaye sahipleri ve emek gücünü emek pazarına sunanlar arasında, toplumsal mücadele ve pazarlık gücü üzerinden bağımlı bir ilişki varken, bugün, özellikle bilgi toplumu haline gelen gelişmiş ülkelerde, bu bağ çözülmüş ve toplumun alt kesimleri üretim ve tüketim süreçlerinden dışlanmışlardır. Bu dışlanma sadece ekonomik boyutla sınırlı kalmamakta, sosyal ve politik boyutları da içermektedir. Bu sorunun önemi, politika geliştirme süreçlerine de yansımış ve Avrupa Birliği, yoksulluk karşıtı

programlarında yoksulluk kavramı yerine “dışlanma” (exclusion) kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Bhalla, Lapeyre, 1999).

Dışlanma kavramının literatüre yerleşmesiyle birlikte, dışlanan kesimleri tanımlayan “altsınıf” (underclass) kavramı da yoksulluk çalışmalarında önemli bir yer edinmiştir. Altsınıf kavramı, ilk olarak 1962 yılında Gunnar Myrdal tarafından, endüstri sonrası Amerikan ekonomisinin dışına itilen, iş olanaklarından yoksun Amerikalıları tanımlamak için kullanılmıştır. Herbert Gans’a göre, bu kavram günümüzde, özellikle gelişmiş ülkelerdeki büyük metropollerde görülen yoksulluğu çözümlemek için önemli bir araç olmaktadır. Gans, “yeni yoksulluğu”, geç kapitalizmin bilgi toplumuna geçmesiyle birlikte istihdamın azalması, ücretlerin düşmesi, enformel sektörün genişlemesi ve işsizler ordusunun ortaya çıkmasına bağlamıştır. Gans, altsınıf (underclass) tanımını, Myrdal’ın kullandığı gibi salt ekonominin uçlarına itilmiş işçiler için değil, ayrıca günümüzün gelişmiş ülkelerinde toplumun dışına itilen işsizler için de kullanmıştır (Gans, 1993). Dışlama, salt ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal ve kurumsal olarak da etkisini hissettirmektedir. Mingione’ye göre bu dışlanma sonucu kentin yoksul kesimlerinde odaklanan gruplar arasında şiddet ve suç işleme eğilimi artmış, ve süregelen bir yapıya bürünmüştür (Mingione, 1993). Gans, farklı ekonomik, toplumsal ve politik yapılara sahip ülkelerde, ırk, din, etnik köken, yaş ve cinsiyet gibi pek çok özelliğin bireyi toplum dışına itebileceğini ve farklı koşullarda farklı özelliklerin insanların dışlanmasına neden olabileceğini belirtmiştir.

Türkiye de 1980’lerin başından beri esen küreselleşme rüzgarlarından etkilenmiş, özelleştirmeye dayalı liberal politikalar sonucu ülkede yoksulluk artmış, özellikle kentler düzeyinde göçle gelen yoksul kesim, mekansal ve toplumsal olarak yalıtılmış ve dışlanmıştır. Ancak bu durum, gelişmiş ülkelerde görülen yeni kentsel yoksul kesimi tanımlamak için kullanılan “altsınıf” kavramıyla birebir örtüşmemektedir. Yeni bir yoksulluk durumu var olsa bile, hala geçerliliğini sürdüren dayanışma yetisi ve gerek grupla gerekse de bireyler arasında korunan bağlar, yoksulların tam anlamıyla bir altsınıf konumuna düşmelerinin önüne geçmektedir.

3.1.4. Yoksulluk Kültürü

Yoksulluk olgusu incelenirken sıkça başvurulun yaklaşımlardan biri de yoksulluk kültürü hakkında geliştirilen kuramdır. Oscar Lewis, 1960’larda bazı Latin Amerika ülkelerinde yaptığı çalışmalar sonucunda, kentlerdeki yoksulların, kendi içinde kapalı bir sistem olarak nesilden nesile aktarılan bir yaşam biçimine sahip olduklarını belirtmiş ve bunu “yoksulluk kültürü” olarak tanımlamıştır. Lewis, “yoksulluk kültürü” kuramını oluştururken çeşitli yöntemleri birlikte kullanmıştır. Bunların ilki, aile ile ilgili verilerin, maddi kültür, ekonomik hayat, toplumsal ilişkiler, dini hayat, kişiler arası ilişkiler gibi çeşitli başlıklar altında toplanmasıdır. Lewis’e göre böyle bir sınıflandırmayı yapmak için aileyle birlikte yaşamak, yapılan söyleşiler ve gözlemler sonucunda bilgi toplamak gerekmektedir. Bu çalışma sonucunda aile bireyleri

üzerinden aile kültürü ve ailenin dışındaki geniş kültür arasında kıyaslama yapmak mümkün olur. İkinci yöntem, aileyi, üyesi olan bireylerin bakış açılarından değerlendirmek üzerine kuruludur. Özyaşam öykülerine değinen gözlemler, bireyin psikolojisini, aile içi dinamiklere karşı öznel bakış açısını ortaya koyar. Üçüncü yaklaşım, aileyi etkileyen özel bir olayın ya da krizin derinlemesine incelenmesi üzerine kuruludur. Lewis'in yararlandığı son yöntem, ailenin herhangi bir gününün ele alınmasıdır. Böyle bir yaklaşımda aile, tek tek bireyler üzerinden değil, bir bütün olarak incelenir (Lewis 1959). Lewis'in yoksulluk ve yoksulluk kültürü üzerine yaptığı çalışmanın yöntemleri kısaca bu maddeler altında toplanabilir.

Lewis'e göre yoksulluk kültürü sadece yoksunluk ve örgütsüzlük gibi bazı yapıların eksikliğini betimlemenin ötesinde, geleneksel ve antropolojik yöntemlerle insanların hayatta kalma mücadelesi sırasında ürettikleri stratejileri ve sorunları çözmek için kullanacakları yöntemleri belirleyen, işlevsel bir yapıyı açıklamaktadır (Lewis, 1966). Böylesi bir yapı, ulusal sınırları, yöresel farklılıkları aşar. Yoksulluk kültürü geliştirmiş topluluklar, hangi coğrafyada olursa olsun, aile yapısı, insan ilişkileri, harcama alışkanlıkları, değer ölçütleri ve varolan yapıya zaman içinde uyum sağlama yetileri açılarından büyük benzerlikler gösterirler. Lewis, Londra'nın alt sınıf yerleşkelerinde, Porto Riko'da, Mexico City'deki gecekondu mahallelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki alt sınıf zenci toplulukları arasında aile yapısı, akraba ilişkileri, karı – koca ve ebeveyn – çocuk ilişkileri, tüketim alışkanlıkları, değer yargıları ve toplum bilinci gibi konularda dikkat çekici benzerlikleri göz önüne alarak bu sonuca varmıştır.

Birbirinden farklı tarihsel süreçlerde ortaya çıkabilen yoksulluk kültürünün, bir toplumda gelişip etkin duruma gelebilmesi için aşağıdaki şartların olgunlaşması gerekir :

- 1 – Para ekonomisi, ücretli emek ve kar için üretim
- 2 – Sürekli yüksek işsizlik oranı ve vasıfsız işçiler için düşük işler
- 3 – Düşük ücretler
- 4 – Nüfusun düşük gelirli kesimi için sosyal, politik ve ekonomik örgütlerin yetersizliği
- 5 – Tek taraflı yerine iki taraflı akraba ilişkilerinin varlığı
- 6 – Egemen sınıfın, mülkiyet ve sermaye birikimi güdüsünün sonucu olarak gördüğü yukarı doğru hareketliliği yüceltmesi ve düşük ekonomik statünün kişisel yetersizliklere bağlanması (Lewis, 1966).

Bu koşullar altında, yoksullar arasındaki bir yaşam biçimi olarak ortaya çıkan yoksulluk kültürü, toplum tarafından uçlara itilen bireylerin, tanımlanmış olan hedeflere ulaşma konusundaki umutsuzlukla mücadele etmelerini sağlar. Lewis'e göre yoksulluk kültürü, gelişmiş ülkelerde toplumsal düzenin "altkültürü" olarak ortaya çıkar. Bu ülkelerde yoksulluk kültürü, yoksul kesimin sınıf katmanlı, bireyci, kapitalist topluma hem uyum göstermesini

sağlar hem de içinde tepkiselliği barındırır. Dolayısıyla yoksulluk kültürü, umutsuzluk ve yılmılığın içinde eritildiği bir potadır.

Yoksulluk kültürü, yoksulların, kurumlar tarafından kendilerine sunulmayan imkanların eksikliğini gidermek için yerel düzeyde ve anlık olarak geliştirdikleri yöntemleri de beraberinde getirir, kendisini yeniden üretir ve nesilden nesile aktarır. Çocuklar 6 – 7 yaşından itibaren yoksulluk kültürünü içselleştirirler. Yoksulluk kültürünün bir toplumda ilk defa ortaya çıkması sosyal ve ekonomik yapıların kırılmaya uğramasıyla eşzamanlı olarak gelişir. Bu tür değişimlerden en çok etkilenen zümre olan yoksullar, kendi korunma mekanizmalarını böyle bir altkültür olarak geliştirirler. Lewis'e göre yoksulluk kültürünün en önemli ögesi olan, yoksulların toplumun kurumsal yapısına uyum sağlamakta çektiği güçlüğü pekçok nedeni vardır. Bunlar ; en önemli etmen olan yoksulluk, ayrımcılık, korku, kuşku ve bunlardan ötürü yoksul yerleşkelerde gelişen alternatif kurumsal yapıların varlığıdır. Yoksulluk kültürü içinde yaşayan insanlar genellikle sendika ya da partilere üye değillerdir, bankalar, hastaneler, büyük mağazalar ve müzelerden yararlanamazlar. Ancak ulaşamadıkları bu imkanların yanısıra kaçınılmaz olarak karşılarına çıkan hapishane, ordu gibi varolan sisteme ait bazı kurumların da varlığı beraberinde entegrasyonu getirmez ve yoksulluk kültürünü bastıramaz. Yoksul yerleşkelerde ekonomi içine kapanır, kişisel malların rehin alınıp verilmesi yaygınlaşır, yüksek faizli borç mekanizması gelişir ve giyim ve mobilya gibi malların ikinci el pazarına olan talep artar. Buralarda yaşayan insanlar, orta sınıf değerlerinden haberdardırlar ve bazılarını içselleştirmeye çalışırlar ancak gerçekte bu değerler çerçevesinde yaşayamazlar. Marjinal bir konuma sürüklendikçe, egemen sınıfın temel kurumlarına duyulan tepki artar, polise karşı gelişen tepki, hükümete ve yönetim kademelerindekilere duyulan güvensizlik bu durumun örnekleridir. Örgütlülüğün yüksek düzeyde olduğu karmaşık toplum yapılarında, örgütlülüğün oldukça düşük bir seviyede olduğu yoksulluk kültürü, marjinal bir yapı durumuna gelir. Bu kültürle büyüyen bireyde yoğun bir kadercilik, çaresizlik, bağımlılık ve teslimiyet görülür.

Lewis, 1966 yılında yayınlanan “Yoksulluk Kültürü” adlı makalesinde, yoksulluk kültürünün gelecekte uğrayacağı dönüşüm üzerine düşünürken, yoksul kesimin toplumun sadece küçük bir kesimini oluşturduğu ülkeler ile nüfusunun büyük bir bölümünün yoksul olduğu ülkeler arasında bir ayrım yapılması gerektiğini belirtmiştir. Lewis'e göre Amerika Birleşik Devletleri gibi gelişmiş ülkelerde, yoksulların yaşam düzeylerini yükseltmek ve onları orta sınıfa eklemlenmeyi amaçlayan politikalar başarılı olabileceksen, nüfusun büyük çoğunluğunun yoksulluk kültürü içinde yaşadığı az gelişmiş ülkelerde bu politikaların başarı kazanması mümkün gözükmemektedir. Lewis, bu ülkelerde yoksulluk kültürü içindeki insanların daha radikal çözümler aramalarını önermektedir. Lewis'e göre devrimler, toplumda yapısal değişiklikler yaratarak, refah dağılımını yeniden düzenleyerek, yoksulları örgütleyerek iktidar mekanizmalarına eklemlenmelerini sağlayıp onlara aidiyet duygusu aşılıyor yoksulluk kültürünü tamamen olmasa bile kısmen ortadan kaldıracabilecek potansiyele sahiptirler.

3.2. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE YOKSULLUK

Gelişmiş ülkelerde yoksulluk, bu ülkelerin 1980 sonrası uyguladıkları yeni ekonomi politikaları ile yeni bir boyut kazanmıştır. Bu ülkelerde son yirmi yılda yaşanan köklü değişimler salt kendi ülkelerini değil, diğer ülkeleri de önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle büyük metropoliten kentler bu dönüşümden en fazla etkilenen yerler olmuştur. Bir çok toplum bilimci, kapitalizmin 1980'li yıllardaki yeniden yapılanma sürecinin yoksulluk sorununun içeriğini ve sınırlarını da yeniden tanımladığını belirtmektedir. Diğer bir anlatımla, 1990'lı yılların kentleri ile 1960'lı ve 1970'li yılların kentlerinde gözlemlenen yoksulluk arasında önemli farklılıklar vardır.

Mingione'ye (Mingionie,1993) göre; son yirmi yılda bütün sanayileşmiş ülkelerde ve özellikle bu ülkelerin büyük şehirlerinde, kent yoksullarının içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal koşullarda ciddi bozulmalar görülmektedir. Bu genel olgunun gözlenen farklı şekilleri vardır. Bunlar; evsizlik ve dilencililiğin yaygınlaşması, yüksek işsizlik oranı ve düşük ücretli sigortasız işlerdeki istihdamın artması, gençler tarafından işlenen sokak suçları ve şiddetin artması, evsiz ve işsiz kalarak sokakta yaşamak zorunda olan insanların sayısının artması, yaşama koşullarına uygun olmayan evlerin bulunduğu alanların genişlemesi, olarak sıralanabilir. Yoksulların ekonomik ve toplumsal koşullarının uygulanan yeni ekonomi politikalarıyla beraber bozulması, yoksulluk olgusunu konu alan yazında farklı tanımlar altında tartışmaları beraberinde getirmekte ve son tahlilde "yeni kent yoksulluğu"(new urban poverty) fikrine gönderme yapılmaktadır. Yaşanılan bu yeni yoksulluğun salt gelişmiş ülkelerin karşı karşıya bulunduğu bir durum olarak anlaşılmaması gerekmektedir. Yeni kentli yoksulluk, geç kapitalizmde, sadece ABD'ye ait bir olgu olarak ortaya çıkmasına karşın , artık yalnız ABD ile sınırlanmış değildir ; başta Batı Avrupa olmak üzere, diğer ülkelerin metropollerinde de gözlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde yaşanan bu yeni yoksulluk öncesindeki dönem, eski yoksulluğun (old poverty) yaşandığı refah dönemi olarak adlandırılabilir. Refah devleti ve Keynezyen iktisat anlayışın hakim olduğu bu dönemdeki yoksulluk, son yirmi yıl içerisindeki yaşanan yoksullukla farklılıklar göstermektedir.

3.2.1. Refah Dönemi ve Kentsel Yoksulluk

Refah devleti, kapitalist ekonomilerde sanayileşme ile ortaya çıkan artan eşitsizlik ve merkezi otoriteye karşı duyulan güvensizlik gibi sorunlar karşısında devletin seyirci kalamayacağı düşüncesinden hareketle gelişen bir kavramdır. Gelişmiş ülkelerde İkinci Dünya Savaşı sonrası yaygınlık kazanan refah devleti uygulamaları, dışlayıcılığı reddeden bir temele oturmaktadır. Toplumsal yapının uçlarında yer alanların, kapsamlı sosyal politikalarla desteklenerek, belli ölçülerde toplumla bütünleşmeleri bu uygulamaların hedefleridir. İşsizlik yardımları, sosyal konut uygulamaları, ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri gibi dolaylı gelirler, bu alanlarda alt gelir grupları açısından yaratılan eşitsizlikleri önemli ölçüde hafifleten bir işleve sahiptir. Ancak,

gelişmiş ülke ekonomilerinin içine girdiği bunalıma koşturarak bu uygulamalar, devletin mali bunalımının temel nedeni olarak gösterilip, sistemli bir biçimde ortadan kaldırılırken, bu uygulamalardan en çok etkilenen kesimler alt gelir grupları olmuştur. Refah programları, işçi ve ailelerinin kendilerini modern sisteme ait bir vatandaş olarak görmelerini sağlayarak onların toplumla bütünleşmelerinde önemli rol oynamıştır. 1970 sonrasında bir çok gelişmiş ülke mali sıkıntı içerisine girmiş ve bunun sonuçlarını toplumlarına sert bir şekilde yansıtmaya başlamıştır. 1970'lerde yaşanan ekonomik duraklama ile birlikte gelişmiş ülkelerin maliyet düşürücü politikaları ve bu ülkelerde devletin ekonomiye müdahalesini azaltma yönündeki eğilimler de hız kazanmıştır. Yeni kent yoksulluğunun ortaya çıkmasında 1970'li yıllarda yaşanan mali bunalımın önemli etkisi vardır. Bütün gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Avrupa ülkelerinde de mali bunalım etkisini göstermiştir.

1970'lerin sonlarında Avrupa toplumları çarpıcı bir sosyoekonomik dönüşüm ile karşı karşıya kalmışlardır. Avrupa toplum modellerinin temelleri, bütün Avrupa ülkelerinde yürürlükte olan refah devleti uygulamalarının, karşılaşılan mali zorluklar nedeniyle askıya alınmasıyla birlikte çözülmeye başlamıştır. Avrupa Birliği'nin 12 üye devletinde 1975 yılında yoksulların sayısı 38 milyon iken, bu sayı on yıl sonra 44 milyona ve 1992 yılında 53 milyona ulaşmıştır. Ayrıca bu tarihte yapılan kestirimlere göre 3 milyon evsiz bulunmaktadır. 1940 ve 1950'lerde kapitalist ekonominin temel hedeflerinin başarısını sağlayan uygulamalar, 1970'lerdeki refah devleti krizi ile etkinliği kaybetmeye başlamıştır.

Tarihsel perspektiften, Avrupa'daki toplumsal dışlama üzerindeki tartışmaların kökeni, yoksulluğun yeni şeklinin ortaya çıkması ve 1970'lerin sonundaki marjinalleşme ile bağlantılıdır (Bhalla, Lapeyre, 1999).

3.2.2. Yeni Liberal Dönemde Yaşanan Değişim ve Yeni Yoksulluk

Gelişmiş ülkelerde 1980'lerde yaşanan değişim, refah döneminde devletin sosyal politikaları ile görece daha iyi durumda olan kent yoksullarını çok daha güç koşullara sürüklemiştir. Mingione (Mingione, 1993), sağlam bir karşılaştırma yapmanın oldukça zor ve yerel farklılıkların önemli olmasına karşın yoksulluğun uluslararası karşılaştırma analizi için geçerli olan iki şeyin var olduğunu belirtmektedir; refah devletinin yeniden yapılanması, ekonominin postfordist dönüşümü ve yeni istihdam rejimi. Mingione burada yeni yoksulluğun oluşmasına etken olan nedenleri vermekle beraber bu nedenlerin salt gelişmiş ülkeler için geçerli olmadığını, bu gelişmelerin diğer ülkelerde de yaşanması halinde buralarda da yeni yoksulluğun meydana gelebileceğini belirtmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, refah devletinin üstlenmiş olduğu bir takım uygulamaların gelişmiş ülkelerde yaşanan krizlerin nedeni olarak gösterilmesi, refah devleti politikalarından vazgeçilmesine neden olmuştur. Bu durumdan, doğal olarak refah devleti yardımlarından mahrum bırakılan alt

gelir grubu sahipleri etkilenmişlerdir. Fordist üretim biçimi; karlılığın azalması, yoğun sermaye birikiminin çözülmeye başlaması, iç talebin daralmasına bağlı olarak üretim artışının azalması, işçi ücretlerinin artması, ulusal ve uluslararası düzeyde toplumsal ve siyasal çatışmaların artması gibi kriz göstergeleri ile yerini post-fordist üretim biçimine bırakmıştır (Bhalla,,Lapeyre , 1999). Post-fordist üretim ile, üretim süreci organizasyonun ayrıştırıldığı, iş bölümünün standartlaştırıldığı bir üretim biçimi olan Fordist yapı daha esnek bir üretim biçimine dönüştürülmüştür. Post-fordist yapıyı kısaca özetleyecek olursak; bu dönemde, Fordist dönemin kitlesel üretiminin gerektirdiği görece niteliksiz işgücü, yerini giderek daha sınırlı sayıda ancak daha nitelikli olan işgücüne bırakmaya başlamıştır. Bu dönüşüm ise son yıllarda gelişmiş ülkelerde artan işsizlik oranının arkasındaki temel neden olarak gösterilmektedir. Özellikle nitelikli olmayan işgücünün emek pazarının dışına itilmesi, refah devleti uygulamalarının da bu kesimler aleyhine ortadan kalkması ile birlikte düşünüldüğünde, yeni yoksulluk olarak betimlenen olgunun genel dinamiklerini anlamak zor olmayacaktır. 1980'lerde ortaya çıkan kapitalizmin yeni modeli, bazı yeni kriterlere de sahiptir. Bunlar; esneklik, rekabet, düzenleyici uygulamaların terk edilmesi, özelleştirme ve devletin ekonomik etkinliklerden çekilmesi olarak sıralanabilir. Sermaye ve pazardaki rekabet, firmaların çalışanlara düşük ücret vermesine, olumsuz çalışma koşullarına ve toplumsal yararın göz ardı edilmesine sebep olmuştur.

Gans (Gans,1993) ise yeni ekonomik sistemin neden olduğu ortak değişimleri şu şekilde betimlemiştir: "İşsizlik oranının yükselmesi, düşük ücretli, yarı zamanlı işlerdeki artış ve yasal ve yasal olmayan yönleriyle enformel sektördeki yoğunlaşma olarak belirmektedir. Buna ek olarak, teknolojik gelişime bağlı olarak pek çok iş alanı kaybedilmiş, iş imkanları küresel ekonomi içerisinde ücretlerin daha düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere kaymıştır. Bunun yanında, yarı nitelikli ve niteliksiz çok sayıda işçi çalıştırmak yerine az sayıda fakat yüksek nitelikli işçi çalıştırılması tercih edilir olmuştur. Post fordist üretim biçimi ile özellikle bankacılık, sigortacılık gibi sermaye hareketinin yoğun olduğu hizmet sektöründeki iş alanları önem kazanmış ve nitelikli işgücüne olan talep artmıştır. Fordist üretim biçimindeki kola dayalı işgücü niteliği, post-fordist yapı ile dönüşüme uğrayıp eğitilmiş işgücüne olan talebi artırmıştır. Bu durum, birçok kimsenin işsiz kalmasına neden olmuştur. Özellikle de kentlerde yaşayan eğitim alamamış yoksul kesim bu süreçten en çok etkilenen grubu oluşturmuştur. Yeni kent yoksulluğu, yaşanan tüm bu değişim sonucunda, kendi özelliklerini zamanla ortaya çıkarmıştır. Arslan'a göre (Arslan,1996) yeni kentli yoksulluk, üretimden hizmet ekonomisine; üretim, dağıtım, ve hizmetlerin ulusal organizasyonundan küresel organizasyona, refah devletinden, refah sonrası devlete geçişle tanımlanan dönüm noktasında, bir başka deyişle, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemdeki fordist toplumdan post-fordist topluma geçişte ortaya çıkmıştır. Yeni kent yoksulluğu, bu dönüşüm süreçleri sonunda gerek gelişmiş ülkelerin ve gerekse de diğer ülkelerin metropol kentlerinde büyük ölçüde etkisini göstermektedir. Küreselleşme ve yeni uluslararası işbölümüyle eşitsizlikler gerek küresel ölçekte, gerek bölgeler ve kentler, gerekse de kentsel mekanlar

arasında giderek derinleşmiştir. Artık küresel (global) kentlerin etrafında, hatta tam ortalarında “üçüncü dünyalar” kurulmuştur. Post-fordist üretim biçimi, bölünmüş kentler ve yeni kentli yoksulluk, kentsel mekanlardaki bu “üçüncü dünyaları” tanımlamaktadır.

Harvey’in söyleminden de anlaşılabileceği gibi, kentsel mekanlardaki bu “üçüncü dünyalar”, aslında salt yeni yoksulluğun bir sonucu değil, kapitalist ekonominin kentsel mekanlardaki kendini yeniden üretebilmek için gerekliliğini duyduğu alanlardır. Kent mekanlarındaki bu bölünmeler, yeni yoksulluğu oluşturan nedenlerle daha da belirgin ve kesin hale dönüşmüştür. Harvey’e göre kapitalist kentlerdeki mekansal farklılaşma, toplumun bütün kesimlerinin fiziksel ve sosyal alt yapı hizmetlerine, sağlıklı bir çevreye, eğitim ve iş olanaklarına ulaşamaması demektir. Böyle farklılaşmalar bir kez oluştuğunda, peş peşe gelen dönüşümler ve sosyal bölünmeler aracılığı ile sürekli hale getirilir. Yerleşmelerdeki farklılaşma, en geniş anlamıyla, kapitalist üretim sürecinin zorlamasıyla ortaya çıkar. Bu yüzden, belirli bir topluluğun tercihi ya da özgür kişisel seçimler olarak görülemez. Kapitalizm belirli zaman ve yerlerde, kendi koşullarına ve biçimlerine göre sosyal ve fiziksel örüntüler oluşturur. Kapitalizmde toplumsal yaşam, sınıf ilişkileri, birikim, yenilikler ve krizlerle birleşen sermaye dolaşımı ile kurulur. Diğer yandan kapitalizm, kendi sürekliliğinin ön şartı koşullarından biri olarak, mekansal düzenlemeler de yaratır. Bu, kentsel politikaların, toplulukların ve mekanların kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri üzerinden kurulması demektir. Kapitalizmde kurulan toplumsal, ekonomik ve politik süreçler toplumun, bireylerin ya da ekonomik öznelerin günlük yaşam biçimlerinin küresel süreçlere bağlanmasını getiren sonuçları da doğurur. Kentsel alan, bu yüzden, kişilerin, grupların ya da sınıfların gerçek koşullar bağlamında verdikleri tepkiler ya da onlarla uzlaşma biçimlerini yansıtan bir somut soyutlamadır (Harvey,1985).

Gelişmiş ülkelerde yeni kentli yoksulluk, farklı kimliklere sahip bireyleri, ayrılmış ve tanımlı mekanlarda yaşamaya zorlayarak aralarındaki uçurumu derinleştirmiştir. Aslında farklı sınıfların farklı kentsel alanlarda yaşamını sürdürmesi olarak tanımlanan mekansal ayrışma, Birinci Dünya Ülkeleri’nin kentlerinde burjuva toplumu olgusunun ortaya çıkmasıyla eş zamanlı olarak gözlemlenen bir pratik olarak kabul edilebilir. Bugünün kentlerinde yeni olan ise, kentlerin katı bir sıra düzeni içinde kurulmuş baskı, dışlama, tabi kılma ve ayrıcalıklarla düzenlenmiş eşitsizlikleri yansıtacak ve yeniden üretecek şekilde bölünmüş olmalarıdır. Sözü edilen yoksulluk biçimi, ekonomik durgunluk, sanayileşmenin terk edilmesi, esnek üretim, refah devleti politikalarının sınırlandırılması gibi ekonomik ve politik yönelimlerle ortaya çıkmıştır. Sonuç yüksek işsizlik oranları; etnik ve ırksal olarak farklı göçmen nüfusun, düşük gelir gruplarının, işsizlerin, reisi kadın olan ailelerin ve vasıfsız kadınların kentsel olanaklardan yoksun mekanlarda yoğunlaşmasıdır. Böylece, ‘post-fordist’ kentlerde konut yoksunluğunun ve kentsel yoksulluğun doğası, boyutları ve yaygınlığı da değişmiştir. Refah devleti döneminde, yetersiz donatılara sahip konutlarda yaşama ve evsizlik, ekonomik durgunluk gibi kriz

zamanlarında ortaya çıktığında, Keynezci politikalarla bu duruma devletin müdahalesi, farklı sınıflar arasındaki mekansal eşitsizlikleri belirli bir ölçüde ortadan kaldırmıştır. Ancak bu politikaların terk edildiği günümüzde, konut yoksunluğu ve buna bağlı olarak yaşanan kamusal hizmetlere ulaşma gibi diğer mekansal eşitsizlikler artmaktadır. Burada pazarın ve iktidarın etkisi önemlidir; pazarın yetersizliği ve devletin toplumun en önemli kesiminin, yani yeni kentli yoksulların temel gereksinimlerini karşılamada yetersiz kalması yeni kent yoksullarının mekansal olarak toplumun diğer kesimlerinden belirgin bir şekilde ayrışmasına neden olmaktadır (Arslan,1996).

İşsizlik ya da sosyal güvenceden yoksun işler, yerleşmelerde giderek artan mahrumiyet, sınırlı toplumsal ilişki ağları bütün ileri kapitalist toplumlardaki post-fordist dönüşümün farklı boyutlarıdır. Bugün, post-fordist ekonominin ve istihdam rejiminin neden olduğu ekonomik dışlama ile mekansal ayrımcılığın örtüşmesi, en başta vasıfsız, ırka ve etnik kökene dayalı olarak ayrımcılığa maruz kalan göçmenlerin yanı sıra; kentsel alanların sermaye yatırımcıları, şirketlerin merkez büroları, yeni hizmet aktiviteleri ve personeli ve orta sınıf yerleşmelerince işgal edilmesi diğer düşük gelir gruplarının da kaçamayacakları bir yoksulluk ortamı yaratmaktadır. Artık, “küresel” kentler, birbirleri ile ilişkili iki eğilimle yeniden yapılanmaktadır; biri, belirgin olarak etnik, ırka dayalı ve dinsel öğelerle birleşerek ortaya çıkan çok boyutlu eşitsizlikler ve yeni sosyoekonomik dışlamalar, diğeri de sürekli işsizlik ve düşük gelir gruplarının ve göçmenlerin mekanlarındaki çöküştür(Arslan,1996). Myrdal’ın ortaya attığı “underclass” terimi yukarıda değinilen ayrılmış kent alanlarında belirgin olarak kendini gösterir.

“Altsınıf” (Underclass) terimi, sanayi sonrası (post-industrial) ekonominin sonucu olarak işgücü piyasasının dışına itilmiş yoksul Amerikalıları tanımlamak için Myrdal tarafından kullanılmıştır. Terimin zamanla davranışsal boyut kazanması altsınıfın şiddet eğilimli, orta sınıf değerlerini benimsemeyen bir sınıf olarak algılanmasına neden olmuştur. Gans (Gans,1993), bu insanların alkol ve uyuşturucu kullanımlarının ve suç işleme eğilimlerinin arttığını, tüm bunların sonucunda da yapısal olarak bir alt sınıf haline geldiklerini söylemektedir. Bu durumda, bu koşullar altındaki insanlar salt sınıf yapısının en altında yer almakla kalmayacak aynı zamanda toplumsal yapının geri kalanıyla kurulacak ilişkilerden de dışlanacaklardır.

Özellikle gelişmiş ülke kentlerinin büyük metropolleri yukarıda belirtilen ayrılmış kent alanlarının en iyi şekilde görülebileceği yerlerdir. Bu kent alanları yeni kent yoksulluğunun olduğu alanlardır, buralardaki yaşam koşulları son derece olumsuzdur ve yeni kent yoksulluğunun izlerini taşımaktadır. Burada yaşayan kimseler toplumun büyük bir kesimi tarafından genellikle tehlikeli, suçlu ve istenmeyen kimseler olarak kabul edilir. Yeni kentsel yoksulluğun yoğunlaştığı bu mekanlar, büyük metropol kentlerinin bazen çevresinde bazen de tam ortasında olabilmektedirler. Fakat nerede olursa olsun bu alanlarda yaşayan kent yoksulları, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçlar olmak üzere çoğu kamusal hizmetten faydalanamamaktadır.

Yeni kent yoksulluğunun ortaya çıkışı önceleri gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmakla birlikte, günümüzde gelişmiş ülkeler dışındaki birçok büyük metropoliten kentlerde de gözlemlenmektedir. Fakat bu yoksulluğun altındaki dışlayıcılık ve vahşilik yeni bir olgu değildir. Diğer bir anlatımla kapitalizmin farklı aşamalarında farklı birikim rejimleri ve sınıf mücadelesinin ulaştığı boyut, yoksulluk gibi sınıf temelli bölümüm ilişkilerince belirlenen formları da yeniden tanımlanmaktadır.

3.3. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİNDEKİ KENTSEL YOKSULLUK

3. Dünya ülkelerindeki kentsel yoksulluk hakkındaki yazın oldukça geniştir. Ancak ilgili yazın genelde belirli ülkeleri ya da bölgeleri incelemiştir; 3. Dünya ülkeleri genelinde yapılan çalışmalar ülke temelinde yapılan çalışmalardan sayıca daha azdır.

Bu çalışmada, “3.Dünya Ülkeleri” tanımı yoksul ülkeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Gilbert ve Gugler’a göre bu ülkeler kişi başına düşen geliri 3000\$’den düşük ve ortalama yaşam süresi 70 yıldan az olan ülkelerdir.(Gilbert, Gugler, 1989) Bu durumda, 3. Dünya ülkeleri tanımı, 1989 yılında, İsrail, Japonya, Hong Kong ve Singapur dışındaki tüm Asya ülkelerini; Latin Amerika, Afrika ve Karaïplerin tümünü ve Portekiz, Arnavutluk, Romanya ve Yugoslavya’yı içermektedir.

Kentsel yoksulluk ile ilgili yazının çoğunda, artan yoksulluk köyden kente göç ile oluşan hızlı nüfus artışının sonucu olarak görülmüştür. Oysa, köyden kente göçle hızla büyüyen kent nüfusu artan yoksulluğun nedenlerinden biriye de, kent ekonomisinin artan nüfusa yeterli iş ve gelir olanağı sağlayamaması ve kent ekonomisinin uluslararası ekonomik sistemdeki yeri de yoksulluğu etkileyen ve arttıran etmenlerdir.

Özellikle 1970’lerde dünya genelinde yaşanan ekonomik kriz, 3. Dünya ülkelerindeki kentsel yoksulluğu, mutlak ya da göreceli olarak, arttırmıştır. Son 20 yıl içinde 3. Dünya ülkelerindeki yoksulluğun arttığı uluslararası kuruluşlarca bile kabul edilen bir gerçektir. Bu artış kriz sonrası uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarıyla yakından ilişkilidir. Çoğu 3. Dünya ülkesinde IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların desteğiyle uygulanan bu politikalar, kamu harcamalarının kısılması, özelleştirme, vergilerin yükseltilmesi, yabancı yatırımcılara kolaylık sağlama gibi yoksulları olumsuz etkileyen uygulamalar içermektedir. Neo-liberal ekonomi politikalarına bağlı olarak 3. Dünya ülkelerinin çoğunda ücretler düşmüş, çalışma koşulları kötüleşmiş, işsizlik oranı artmış ve kamu harcamalarını kısan devletler bu kötüleşen duruma müdahale edememişlerdir.

Bu çalışmada önce yoksulluğun ekonomik, toplumsal ve mekansal göstergeleri, sonra da kent yoksulları-siyaset ilişkisi incelenecektir.

3.3.1. Yoksulluğun Ekonomik Göstergeleri

1980 sonrası uygulanan ekonomik programların istihdam ve eşitsizlik üzerindeki etkilerini genellemek oldukça güçtür. Çünkü bu programlar farklı ülkelerde farklı sonuçlar doğurmuş, kimi ülkelerde görece başarılı olurken, kimi ülkelerde olamamıştır. Dolayısıyla bu programların işsizlik ve ekonomi üzerindeki etkilerine olumlu yada olumsuz demek güçtür. Örneğin, Bogota'da 1980 sonrası işsizliğin artmadığı gözlenirse de, Meksika'daki durum bunun tam tersidir.

Bu bölümde, 1970'lerde yaşanmaya başlanan ekonomik krizin ve sonrasında uygulanan ekonomik programların istihdama ve eşitsizliğe olan en belirgin etkileri incelenmiştir.

3.3.1.1. İstihdam

3. Dünya ülkelerindeki kent istihdamında gözlenen en belirgin durum, enformel sektördeki istihdam artışıdır. Formel sektöründeki istihdam olanaklarının kısıtlanması, enformel sektörün formel sektöre yaptığı taşeron üretimin ve dolayısıyla bu sektörün kent ekonomisi içindeki öneminin artması bu artışın en önemli nedenleridir.

Gözlenen ikinci bir durum ise kamu sektörü istihdamındaki düşüştür. Hoodfar, Kahire'de yaptığı çalışmada bu duruma değinmiştir. 1956-1967 yılları arasında Nasser döneminde uygulanan sosyalist devlet politikalarıyla kamu sektöründeki istihdam olanakları artırılmıştır. Ancak neo-liberal ekonomi politikalarının uygulanmasıyla, bu sektördeki istihdam olanakları daralmış ve ücretler düşmüştür. Kamu sektöründeki ücret düşüşüne karşılık özel ve enformel sektördeki ücretler görece olarak artmıştır. Bu yüzden bu iki sektör, kamu sektörünün sağladığı iş güvencesi ve sosyal güvenceye karşın, özellikle gençler tarafından tercih edilmeye başlanmıştır. (Hoodfar, 1996)

3.3.1.2. İşsizlik

3. Dünya ülkeleri kentleri genelinde vasıfsız işçi fazlası vardır. Bu fazlalığın yansımalarından biri de işsizliktir.

İşsizlik hakkındaki çalışmalar çoğu zaman büyük kentler düzeyinde yapılmıştır, 3. Dünya ülkeleri genelinde işsizlik konusunda yapılan çalışmalar görece azdır. Nüfus sayımlarına göre elde edilen bilgilerden işsizlik oranını çıkartmak da işsizliği tam olarak yansıtan bir yöntem değildir; kent yoksullarının tamamının bu sayımlarla kayıtlara geçirilememesinden dolayı işsizlik oranları olduğundan daha düşük çıkmaktadır. İşsizler kategorisinin, sadece iş arayanları mı yoksa çalışabilecek durumda olup kendi isteğiyle çalışmayanları da mı kapsadığı işsizlik oranını etkileyen önemli bir seçimdir. "İşsiz" tanımının kimleri kapsadığı özellikle kadın istihdamı açısından çok önemli bir sorundur. İşsiz kesim, sanıldığı kadar aksine kentin en yoksul kesimi

değildir. Gugler'in de belirttiği gibi, işsizlik durumunda çoğu kişi aile, akraba ve arkadaş yardımı almaktadır. Bu yüzden işsizlik oranı kente yeni göç etmiş kişiler arasında düşük iken, kent doğumlu yoksullar arasında yüksektir. Akrabalarından ve arkadaşlarından yardım alabilen kimseler, daha iyi iş olanakları istemekte, kendilerine uygun bir iş buluncaya kadar işsiz kalmayı tercih edebilmektedirler. Ancak yardım alacak kimseleri olmayan yeni göçmenler çalışma koşulları ve ücretler ne kadar kötü olursa olsun çalışmak zorunda olduklarından, bu kişiler için işsizlik bir lüks olmaktadır.(Gugler, 1989)

3.3.1.3. Enformel Sektör

Kent ekonomisini “modern” ve “geleneksel” sektörler olarak ikiye ayıran Modernleşme Okulu'nun görüşleri, geleneksel olarak tanımlanan sektörün karmaşık bir yapısı olduğunu anlaşılmasıyla geçerliliğini yitirmeye başlamıştır.

1960'larda kent yoksullarının çoğunun istidam ettiği bu kayıt dışı sektörle ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. İlk olarak 1971 yılında yaptığı bir çalışmayla Hart, “formel” ve “enformel” sektör ayrımını yapmıştır. 1972 yılında Uluslararası İşçi Örgütü(ILO) Kenya için hazırladığı bir çalışmada (aktaran: Gugler, 1989) formel ve enformel sektörün özelliklerini belirtmiştir. Buna göre enformel sektörün özellikleri şunlardır:

- Sektöre girişte kolaylık
- Yerel kaynaklara dayalı üretim
- Aile sahipliğine dayalı işletmeler
- Küçük ölçekte üretim
- Emek yoğun ve düşük teknolojiye üretim
- Eğitim süreçleri dışında mesleki beceri kazanma olanağı
- Düzensiz ve rekabetçi pazar

Diğer yandan formel sektörün özellikleri de aşağıdaki gibidir:

- Sektöre giriş zorluğu
- Çoğunlukla dış kaynaklara dayalı üretim
- Şirketleşmiş işletmeler
- Büyük ölçekte üretim
- Sermaye yoğun ve genellikle ithal teknolojiye dayanan üretim
- Eğitimle kazanılmış beceri ve uzmanlık
- Yasal olarak düzenlenmiş ve korunan pazar

Yukarıdaki özelliklere bakıldığında ilk göze çarpan formel sektörün devletle olan yakın ilişkisidir. Gerek pazarın devlet tarafından düzenlenmesi, gerek eğitim süreçlerine verilen önem, gerekse dış kaynaklara bağımlılık bunun göstergesidir. Öte yandan enformel sektör için sıralanan özellikler belirli bir sektörü tanımlamaktan çok birçok iş alanını tanımlamaktadır. Enformel sektörün kapsamına girdiği söylenen bu iş alanlarının hiçbiri tümüyle formel sektörün özelliklerine sahip olmamakla beraber, formel sektörün bazı

özelliklerine sahiptirler. Örneğin, bir televizyon tamircisi yerel kaynaklardan çok ithal malları kullanmaktadır. Enformel sektörde de eğitilmiş elemanlar çalışmakta, sermaye yoğun üretim yapılabilmektedir. Kısacası enformel sektör için tanımlanan özellikler, sektörü tanımlamakta yetersiz kalmaktadır. Günümüzde de enformel sektörün tanım gücü devam etmektedir, sektörün kesin bir tanımı halen yapılamamıştır.

Enformel sektörle ilgili yapılan çalışmalarda, bu sektörün formel sektörle olan ilişkileri de göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır. Formel ve enformel sektörler kent ekonomisinin iki ayrı parçasını oluşturmaktan çok, birbirlerine eklenmiş tek bir parçayı oluşturmaktadırlar. Mesela, düşük ücretlerle işçi çalıştıran dolayısıyla üretim maliyetlerini düşük tutan enformel sektör, formel sektör için taşeron üretim yapmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, 1970'lerdeki ekonomik kriz ve sonrasında uygulanan ekonomi politikaları sonucu 3. Dünya ülkelerindeki kentlerde enformel sektördeki istihdam artmıştır. 1980-1990 yılları arasında Latin Amerika genelinde enformel sektördeki istihdam nüfustan daha hızlı artmış, 1980'de kent istihdamındaki oranı %26 olan enformel sektörün, 1990'daki oranı %36'ya yükselmiştir. Kamu sektöründeki iş olanaklarının kısıtlanması, bir varolma stratejisi olarak hanehalkından giderek daha fazla kişinin, özellikle kadınların ve çocukların, çalışmaya başlaması bu sektördeki istihdamı arttıran etmenlerdir.

Ülke örneklerine bakıldığında da, enformel sektörün kent istihdamı içindeki yerinin giderek arttığı görülmektedir. Bogota'da 1990-1992 yılları arasında geçici işçilerin istihdamdaki oranı %41 artmıştır. (Gilbert, 1997) De La Rocha'nın 1982-1983 yılları arasında Meksika'da Guadalajara'da üç yoksul mahallede yaptığı anket sonuçları da, hanereislerinin %35,7'sinin formel sektörde, %58,3'nün ise enformel sektörde çalıştığını göstermiştir (De La Rocha, 1994).

Kent yoksullarının çoğu için istihdam olanağı sağlayan enformel sektörün önemi devlet tarafından da bilinen bir gerçektir. Formel sektörde iş bulamayan kent yoksulları, çalışma koşulları ve ücretler ne kadar kötü olursa olsun enformel sektörde çalışmakta, yaşamlarını bu şekilde devam ettirmektedirler. Bu yüzden çoğunlukla kanunlara aykırı davranılsa da, devlet bu sektörü tamamen yok etmek yerine denetim altına almayı tercih etmektedir. Zaten, kent yoksullarının çoğu için istihdam sağlayan bu sektörün tamamen yok edilmesi, kent ekonomisindeki formel ve enformel sektörler arasındaki karmaşık ilişkilerin varlığından dolayı da olanaksız görülmektedir.

3.3.1.4. Geçinme Stratejileri

Hoodfar'a göre değişik koşullara göre farklılaşan geçinme stratejileri olsa da, bu stratejilerin temel amacı mümkün olan en iyi şekilde ve en üst düzeyde

topluma dahil olmaktadır. Bu farklı stratejilerin en önemlisi ise “gelir yaratma etkinlikleri” dir (Hoodfar, 1996).

Geçinme stratejilerinin en önemlisi olarak görülen gelir yaratma etkinlikleri hem piyasa içi hem de piyasa dışı etkinlikleri kapsamaktadır. Yani hanehalkının geliri haneye giren nakit para miktarının yanı sıra, ev içi yiyecek üretimi, kamusal hizmetlerden (ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri) yararlanma gibi piyasa dışı etkinlikleri de kapsamaktadır.

Uygulanan ekonomik programlarla durumu iyice kötüleşen yoksul hanelerde, bir geçinme stratejisi olarak gelir yaratmak için hanelerden giderek daha fazla sayıda insanın çalıştığı gözlemlenmiştir. Bu durum özellikle kadın ve çocuk emeğinin emek pazarında daha yaygın olarak yer almasına yol açmıştır.

3.3.1.5. Kadın ve Çocuk Emeği

Çalışmak zorunda kalan kadınların çoğu enformel sektörde istihdam edilmektedir. Kadınların eğitim düzeyinin erkeklere göre düşük olması, ticaret hakkında fazla bilgi sahibi olmamaları ve ev içi sorumlulukların çoğunlukla kadınlar tarafından yerine getirilmesi kadınların iş olanaklarını kısıtlayan etmenlerdir. Genelde ev içinde yapılan enformel işler kadınlar için daha çekicidir; çünkü bu yolla evden uzaklaşmadan haneye gelir getirebilmektedirler.

3. Dünya ülkelerinin emek pazarında, kadınlar aleyhine bir ayrımcılık gözlenmektedir. (Gugler, 1989) Çoğu yerde kadınlar erkeklere oranla daha düşük ücretlerle, daha uzun saatler çalışmaktadır.

Çoğu kent yoksulunun, çocuklarını erken yaşta çalıştırmaktan başka seçeneği yoktur. Bu yüzden çocuk emeği 3. Dünya ülkeleri kentlerinde yaygın bir olgudur. Çocuklar genelde hizmet sektöründe çalışmakla birlikte sanayi ve inşaat sektöründe de istihdam edilen çocuklar vardır. Örneğin,, Kolombiya ve Hindistan’da çocukların yeraltı madenlerinde çalıştığı bilinmektedir. Seul’deki ayyakkabı boyacılığı yapan çocuklar, gruplar halinde yaşamakta ve çalışmaktadırlar. Bu çocuklar haftanın her günü, günde 12 saat boyacılık yapmaktadırlar. Çocuklara kalacak yer, yiyecek ve iş malzemelerini, kazançlarının %85 ‘ine el koyan patronları sağlamaktadır.

Çocukları sokaklara bırakmak da 3. Dünya ülkelerinde sıkça görülen bir durumdur. Bogota’ da yaklaşık 5000 çocuk ailesi tarafından terk edilmiştir. Yaşları 14 ile 18 arasında olan bu çocuklar sokaklarda yaşamakta, dilencilik ve hırsızlık yaparak yaşamlarını sürdürmektedirler.

3.3.2. Eşitsizlik

1970’lerden beri yaşanan ekonomik krizler 3. Dünya ülkelerindeki eşitsizliği, özellikle gelir dağılımı eşitsizliğini, arttırmıştır. Bu krizler sonucu yoksul kesim iyice yoksullaşmış, dövize yatırım yapan üst ve orta üst gelir grubu ise

bu krizlerden daha da zenginleşerek çıkmıştır. Her ne kadar Dünya Bankası gibi kuruluşlar yoksulluğun ve eşitsizliğin uygulanan ekonomik programlar sonucu azaldığını iddia etselerde, ülke bazında yapılan çalışmalar bunun tersi bir durumu ortaya koymaktadır.

Bogota'da yaptığı çalışmada Gilbert, kriz sonrası uygulanan neo-liberal politikaların eşitsizliği gidermede başarısız olduğunu belirtmiştir.(Gilbert, 1997) 1985 yılı verilerine göre kentin en yoksul %25'lik kesmi kent gelirinin %4'üne sahipken, zengin %25'lik kesim bu gelirin %37'sini elde etmektedir. Meksika'da da 1977 yılında nüfusun %40'lık yoksul kesiminin gelirin %12'sinden daha azına sahip olduğu belirtilmiştir. Peru da ise 1980'lerden sonra yoksulluk sınırının altında yaşayan hanelerin sayısı %11 oranında artmıştır.

3.3.3. Yoksulluğun Toplumsal Göstergeleri

Yoksulluğun, özellikle göreceli yoksulluğun anlaşılması için ekonomik göstergelerin yanı sıra sağlık, eğitim gibi toplumsal göstergeler de incelenmelidir. Çalışmanın bu bölümünde 3. Dünya Ülkelerindeki kent yoksulluğunun toplumsal göstergeleri incelenecektir.

3.3.3.1. Sağlık

3. Dünya ülkelerindeki yoksulların sağlık durumlarının kötülüğünü en iyi çocuk ölümleri yansıtmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü 'nün (WHO) 1989 yılı verilerine göre 3. Dünya ülkelerinde yılda 4 milyon çocuk ishalden ölmektedir. Oysa ki; bu hastalığın tedavisi tuzlu-şekerli su ile yapılmakta ve bu basit tedavi yapılamadığı için ölen çocukların 2/ 3 'ünün yaşatılabileceği bilinmektedir. Yine 3. Dünya ülkelerinde yılda 3 milyon çocuk tetonoz, difteri, boğmaca, çocuk felci ve kızamık gibi tedavisi mümkün hastalıklar sonucu yaşamlarını yitirmektedir.

UNICEF ve Dünya Sağlık Örgütü' ne göre çoğu çocuk ölümünün en temel nedeni yetersiz beslenmedir. Ayrıca altyapıdan yoksun konut alanlarında salgın hastalıklar kolayca ortaya çıkmakta ve yayılabilmektedir.

Aşağıda Dünya Bankasının Latin Amerika genelindeki yoksulluk hakkında 1997 yılında hazırladığı rapora göre bazı ülkeler için çocuk ölüm oranları ve yetersiz beslenme oranları verilmektedir.

Tablo 3.1. Çocuk Ölüm ve Yetersiz Beslenme Oranları

Ülke	Araştırma Yılı	Beş Yaş Altı Çocukları Ölüm Oranı(%)	Beş Yaş Altı Çocuklarda Dengesiz Beslenme(%)
Bolivya	1989	14.18	13.3.
Kent		11.41	10.7
Kır		16.84	15.9
Brezilya	1986	9.9	12.7
Kent		8.8	9.8
Kır		12.1	15.5
Peru	1991/1992	9.2	10.8
Kent		6.7	6.4
Kır		13.1	17.8
Kolombiya	1986	5.16	11.9
Kent		4.78	10.2
Kır		5.78	14.7

*Kaynak: Dünya Bankası Latin Amerika'daki Yoksulluk Raporu, 1997

Tablo incelendiğinde ilk göze çarpan, kentteki sağlık koşullarının kıra oranla daha yüksek olduğudur. Ancak burada göz önüne alınması gereken nokta, kent rakamlarının sadece kent yoksullarının değil, kentin bütününe yansıttığıdır. Kent genelinde alınan rakamlar, kent yoksullarının gerçek durumlarını gizlemektedir. Bu durumda kent yoksullarının, kırdaki yoksullara göre, daha iyi sağlık koşullarına sahip olduğu söylenemez.

Daha önce belirtildiği üzere, 3. Dünya Ülkelerinde her yıl 4 milyon çocuk ishalden dolayı ölmektedir. Bu yüksek rakam genelde içme suyu yokluğuna bağlıdır; içme suyu yokluğu ve yetersiz beslenme koşulları birleşince ishal öldürücü bir hastalık haline gelmektedir.

Bu yüzden tedavisi mümkün hastalıkları ölümcül yapan nedenleri belirlemek ve bunları ortadan kaldırmak gerekmektedir. Hastalıkların ölümcül olma nedenleri ise eğitimsizlik, yetersiz beslenme, altyapı eksikliği gibi doğrudan yoksullukla ilişkili nedenlerdir. Bu durumda 3. Dünya Ülkelerinde yapılması gereken, bir taraftan yeterli sağlık koşullarını herkese sağlamak, diğer taraftan da hastalıkların nedenlerini ortadan kaldırmaktır.

3.3.3.2. Eğitim

Son yıllarda 3. Dünya Ülkelerindeki okur-yazarlık oranında bir artış gözlenirse de, istatistiki veriler bu artışın yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Örneğin, Brezilya kentlerinde okuma-yazma bilmeyen kişilerin kent nüfuslarına oranı %13,4' dür. Bu oran en düşük gelire sahip kent yoksulları arasında %35,6' ya çıkmaktadır.

Özellikle annenin eğitiminin çocuk sağlığı üzerindeki etkisi düşünülecek olursa, düşük eğitim düzeyinin sadece kadınların iş bulamama sebeplerinden biri olmaktan çıktığı ve kadının kendi sağlığı kadar, bakmakla yükümlü olduğu çocuklarının da sağlığını etkileyen bir etmen olduğu rahatça söylenebilir.

3.3.3.3. Toplumsal Cinsiyet İlişkileri

3. Dünya Ülkelerindeki yoksul kadınların, içinde bulundukları hanenin de en yoksulu olduğu söylenebilir. Aile içi kaynakların paylaşımında cinsiyet önemli bir rol oynamaktadır. Kadınlar genelde bu kaynaklardan en az yararlanan kişilerdir. De La Rocha' nın, Guadalajara' da yaptığı araştırma bu durumu desteklemektedir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, erkekler et gibi ayrıcalıklı gıda maddelerini tüketebilmekte, çocuklar ise süt ve süt ürünleri gibi onlar için özel alınmış maddeleri tüketerek hane içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olabilmektedirler. Kadınlar ise, hane içi tüketim hiyerarşisinde en altadırlar ve çoğunlukla geriye kalanlarla idare etmektedirler. (De La Rocha, 1994)

Hane içindeki erkek ve erkek çocukların tüketiminin, kadınlara ve kız çocuklarına göre daha ayrıcalıklı olduğu ölüm oranlarından da anlaşılmaktadır. Dünya Bankası' nın 1990 yılı Dünya Gelişme Raporu' na göre, 3. Dünya Ülkelerinde 5 yaş altındaki erkek çocuklarının ölüm oranı, kız çocuklarınıninkine oranla daha düşüktür. Chant (Chant, 1996) de bu duruma değinmiş ve Güney Asya' daki kadın ölüm oranlarının erkeklere oranla daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

İslam ülkelerindeki kadınlar ise diğer ülkelere göre daha fazla kocalarına bağımlıdırlar ve daha fazla baskı yaşamaktadırlar. Bu ilkelere doğurganlık kadınlar için çok önemlidir. Kadınlar kısır olduklarında şiddete ve hakarete maruz kalmakta, hatta kısırlık boşanma sebebi olabilmektedir; diğer yandan fazla doğum yaptıkları zaman da kadınlar yine şiddetle karşılaşabilmektedirler.

Kadınların fazla doğum yapmamak için canlarını bile tehlikeye attıkları olmaktadır. Mısır' da kürtajla ilgili yapılan bir çalışma bu durumu açıkça göstermektedir. Ülkede kürtajın resmen yasak olmasına karşın, kürtaj yasadışı yollarla halen yapılmaktadır. Burada çarpıcı olan nokta, zengin kesimdeki kadınların özel doktorlara kürtaj yaptırmasına rağmen, böyle bir müdahaleyi maddi açıdan karşılayamayan yoksul kadınların, yaşamlarını tehlikeye atarak, tehlikeli ve geleneksel yollarla kürtaj olmasıdır.

3. Dünya Ülkelerinde göze çarpan bir diğer durum da ev içi sorumlulukların tamamen kadına ait olması, erkeklerin bu sorumlulukları az düzeyde paylaşmasıdır. Erkeklerin sahip oldukları geleneksel değerlerin yanı sıra, Hoodfar' a göre kadınlar da böyle bir paylaşımı istememektedirler. Böylelikle kadınlar ev işlerinde denetimi sadece kendi ellerinde tutmakta ve erkeklerin kendi üstlerinde daha fazla egemenlik kurmasını engellemektedirler. (Hoodfar, 1996)

Sonuç olarak, gerek ev içinde, gerekse ev dışındaki ekonomik hayatta yoksul kadınlar erkeklere göre daha kötü koşullara sahiptirler. Bu durumdaki kadınlar, yoksulun en yoksulu olarak yaşamlarını sürdürmektedirler.

3.3.4. Yoksulluğun Mekansal Göstergesi: Konut ve Konut Çevresi

Yoksulluğun en önemli mekansal göstergesi olan konuta geçmeden önce, "mekan" kavramının açıklanmasında yarar vardır.

Öncelikle belirtilmesi gereken, mekanın sadece bir fiziksel oluşum olmadığıdır. Mekan toplumsal olarak tanımlanan ve üretilen bir üründür. Dolayısıyla mekansal eşitsizlikler de toplumsal olarak, yani sınıflar arası çatışmaların bir sonucu olarak üretilmektedir. Bu yüzden kent sorunları ve mekansal eşitsizlikler yanlış yönetim sonucu ya da şans eseri olarak ortaya çıkmamakta, belirli bir sınıfın çıkarlarını gerçekleştirmek üzere üretilmektedir. Yoksulluğun mekansal göstergesini incelerken dikkat edilmesi gereken nokta, kent içindeki eşitsiz gelişim sonucu ortaya çıkan yoksul kent mekanlarının da belirli sınıf çıkarları ve çelişkileri sonucu ortaya çıktığı gerçeğidir.

Kent içi eşitsiz gelişimin en belirgin mekansal göstergesi, mekansal ayrışma (spatial segregation) olarak ortaya çıkmaktadır. Kent yoksulları, gelir yetersizliğinden dolayı arsanın ve konut fiyatlarının ucuz olduğu alanlarda ya da gecekondulaşmaya uygun kent çepherlerinde yoğunlaşmaktadırlar; yoksulların toplumun diğer kesimlerinden mekansal olarak ayrışması 3. Dünya kentleri genelinde gözlemlenebilen bir gerçekliktir.

Mekansal ayrışma en basit şekilde gelire, hemşehriliğe ya da etnisiteye dayalı toplumsal grupların belirli mekanlarda yoğunlaşması olarak tanımlanabilir. (Şen, 2000) Bu ayrışmanın en önemli özelliği, belirli bir mekanda yaşayan bir gruba ait insanların kentin başka bir alanında yaşayabilme olanaklarının olmamasıdır. Dolayısıyla bu ayrışma kent içi eşitsizlikleri yansıtan pasif bir sonuçtan çok, eşitsizlikleri güçlendiren bir aktif bir etmendir. Ancak, bu aktif etmen kapitalizmle beraber ortaya çıkmış bir olgu değildir, yine de kapitalizmin gelişimi sırasında kent içi eşitsizlikler ve dolayısıyla mekansal ayrışma artmıştır. Son zamanlarda, özellikle neo-liberal ekonomi politikalarının 3. Dünya ülkelerinde eşitsizlikleri ve yoksulluğu arttırmasıyla beraber, bu ayrışma da artmış ve kronikleşmeye başlamıştır. Bu durumun marjinalleşme, dışlanma ya da kentsel kutuplaşma gibi toplumsal sınıflar arasındaki gerilimi arttırıcı bir etkisi olduğu da açıktır.

3.3.4.1. Yoksulluk Göstergesi Olarak Konut ve Çevresi

Yoksulluk kendini en belirgin şekilde konut ve konut çevresinde göstermektedir. Çoğu 3. Dünya Ülkesinde yoksulluğun konut üzerindeki etkisi kolayca gözlemlenebilir. Kentsel altyapı olanakları, yoğunluk, fiziksel çevrenin kalitesi, yoksulların konut alanlarında standartların oldukça altındadır. Örneğin, Hindistan’ da oda başına düşen kişi sayısı 4.4’ tür. 1970 verilerine göre, Brezilya’ nın başkenti Sao Paulo’ da evlerin % 41’ inde su şebekesi yoktur. Hoodfar’ ın Kahire’ de incelediği üç bölgeden sadece birinde su şebekesi vardır; alandaki evlerin çoğunun mutfak ve tuvaleti ortaktır. (Hoodfar, 1996)

Resmi yollarla konut edinemeyen kent yoksulları, barınma sorunlarını yasa dışı yollarla, genelde toprak işgaline dayalı gecekondu yapımıyla çözmektedirler. Mexico City’ de, 1991 yılı verilerine göre, hanehalklarının % 47’ si yasal yollardan konut sahibi olacak ya da kiralayacak gelire sahip değildir. Bu durumda bu yoksul kesim konut sorununu yasadışı yollarla çözmek zorunda kalmaktadır. (Pezzolini, 1995)

Yine de yoksulların konut sorununu kendi kendilerine çözmelerini sadece “yasadışılık” ölçütüne bakarak değerlendirmek doğru değildir. Çünkü konutlar satın alınan bir arsaya yapılmakta, ancak arazide iskan izni olmaması konutu yasa dışı kılmaktadır. Ayrıca arazi işgali sadece yoksul değil, zengin kesim tarafından da yapılabilmektedir. Dolayısıyla, yoksul konut alanlarını “yasadışılık” ölçütüyle genellemek her zaman doğru olmamaktadır. Ancak ülkeler arası ve ülke içi farklı oluşumlar barındıran yoksulların konut alanlarına tek bir ölçüt getirmek de zordur.

Ülke örnekleri incelendiğinde, bu farklılıklar kolayca görülse de, göze çarpan en büyük benzerlik gecekondulaşma sürecinde patronaj ilişkilerinin oynadığı roldür. Şili’ deki ve Peru’ daki toprak işgalleri genelde radikal sol parti ve örgütler tarafından sürekli desteklenmiştir. Brezilya’da da siyasi partiler kitlesel bir destek elde edebilmek için birbirleriyle sürekli yarış halinde olduklarından, gecekondulaşma süreçlerinde patronaj ilişkilerine oldukça sık rastlanmaktadır. Patronaj ilişkilerinin değerlendirmesi “ Yoksullar ve Siyaset” başlığı altında bir sonraki bölümde yapılmıştır.

Yoksulların konut alanları incelendiğinde göze çarpan diğer bir nokta da, yoksulluk kültürü tezlerinin aksine, kent yoksullarının maddi imkan buldukça, konut koşullarını iyileştirmeleridir. Gilbert’ a göre kent yoksulları içinde yaşadıkları koşulları kaçınılmaz bir hal olarak görmemekte, durumlarını ellerinden geldiğince düzeltmeye çalışmaktadırlar. (Gilbert,1989)

Başta da belirtildiği gibi, konut yoksulluğun en kolay algılanabilen göstergesidir. 3. Dünya Ülkelerinin kentlerindeki yoksullar, yoğunlukla altyapıdan yoksun, sağlıklı konut ve konut çevrelerinde yaşam mücadelesi vermektedir. Yoksulların içinde yaşadıkları bu mekansal koşullar onların

sadece bugününü etkilemekle sınırlı kalmamaktadır. Niteliksel ve niceliksel olarak kentsel standartlarla bağdaşmayan bu mekanlar, kent yoksullarının geleceğe dair beklentilerini ve olanaklarını da etkilemektedir. Örneğin, genelde düşük nitelikli eğitim veren yoksul mahallelerdeki okullara devam eden yoksul çocukların, eğitim yoluyla sınıf atlamaları oldukça zorlaşmaktadır.

3.3.5. Kent Yoksulları ve Siyaset

3.3.5.1. Kent Yoksullarının Siyasi Eğilimleri

Kent yoksullarının siyasi eğilimleri hakkında bir genelleme yapmak olanaklı değildir. Yoksulların içinde bulundukları yaşam koşulları çoğu zaman devrimci bir harekete yol açabilecek bir ortam olarak görülse de, bu tip devrimci pratikler azdır. İran’ da şahın devrilmesinde önemli rol oynamaları ve Nikaragua’ da Sandinist gerillaları desteklemeleri dışında kent yoksullarının böylesi bir devrimci pratik içinde yer almadıkları söylenebilir.

Drakakis- Smith, bu durumu iki tip yoksul tanımı yaparak açıklamaya çalışmıştır. Birinci tip; “yükselen yoksullar” (rising poor), düzenli bir gelire sahip ve devrimci bir ayaklanma sonucu kaybedecek çok şeyi olan yoksulları tanımlarken, ikinci tip; “lumpen proleterya” şehre yeni gelmiş, düzenli işi ve geliri olmayan yoksulları tanımlamaktadır. (Drakakis- Smith, 1997)

3. Dünya Ülkelerindeki işçi sınıfının durumu da toplumda dönüşüm yaratacak devrimci bir hareketin ortaya çıkmamasında önemli bir etmendir. Hemen hemen tüm 3. Dünya Ülkelerinde bir işçi sınıfı tarihi olmasına karşın, sınıf bilincine sahip bir hareket genelde gözükmemektedir. Varolan işçi sınıfı hareketleri sınıf bilincini yansıtmaktan çok, hükümet politikalarına verilen tepkiler niteliğindedir. Örgütlenmeler, kamu ve özel sektördeki ücret ve çalışma koşullarını düzenleyen hükümetlere karşı hareket etmektedir. Bu hareketler de, iş ve sosyal güvenceden yoksun kesimlerle dayanışma içinde değildir. (Gugler, 1989)

Kent yoksullarına devrimci bir potansiyel yükleyen görüşlerin en büyük eksikliği, enformel sektörün, yoksullara durumlarını düzeltmeye yönelik verdiği umutları yeterince önemsememeleridir.

1970’ lerde, yoksul seçmenlerin tercihlerine dayanılarak geliştirilen diğer bir görüş de, yoksulların orta sınıftan bile daha muhafazakar oldukları yönündedir.

Kent yoksullarının siyasi eğilimleri ile ilgili muhafazakar ya da devrimci oldukları gibi genellemeler yapmak yanlış bir yaklaşımdır. Yoksullar genellikle içinde yaşadıkları yoksulluğu yaratan sistem ve sistemin mekanizmaları hakkında az da olsa bilgi sahibidirler. Ancak, herşeyden önce bu yoksul kesim yaşam mücadelesi vermek zorundadır; yani, öncelikle içinde bulundukları koşullarda yaşayabilmek için çabalarlar. Bu durumda, onlar için öncelikli olan yaşam mücadelesidir. Yoksullar girdikleri bu mücadelede, kendilerine en yakın

gördükleri –devrimci ya da muhafazakar- siyasi yaklaşımlara taraf olmaktadırlar.

3.3.5.2. Patronaj İlişkilerinin Kent Yoksulları İçin Önemi

Kent yoksullarının iş, konut, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi ihtiyaçlarını karşılamalarındaki en önemli etmenlerden biri de patronaj ilişkileridir.

Gugler' e göre patronaj ilişkisinin dört özelliği vardır;

- Bu ilişki iki kişi arasında geçer
- Karşılıklı bir ilişkidir, patronun yardımına karşılık müşteri siyasi destek verir.
- Yasal bir ilişki değildir, enformel ilişkilerle işler
- Eşit olmayan bir ilişkidir, patronun hem gücü ve parası hem de birden fazla müşterisi vardır. Oysa her müşterinin tek patronu vardır. (Gugler, 1989)

Patronaj ilişkileri ayrıcalık tanımak üstünden işler. Örneğin; bir ülkede eğitim herkes için bir hak olarak tanınmışsa ve uygulamada da bu hak geçerli ise, eğitim üzerinden bir patronaj ilişkisi kurulamaz.

Diğer taraftan, patronaj ilişkileri sadece oy toplamak amaçlı basit ilişkiler değildir. Bu ilişkiler değişen koşullara göre değişmekte, hemen hemen her durumda kendine yeni stratejiler belirlemektedir. Banck' ın da belirttiği gibi, patronaj ilişkileri halkın bilinçlenmesiyle ortadan kalkacak ilişkiler değildir; bu ilişkilerin zamanla nasıl değiştiğine daha fazla dikkat edilmelidir. (Banck, 1986)

3.3.5.3. Cemaatleşme

3. Dünya ülkelerinde hemşehrlik, din ve kasta dayanan cemaatleşmeler oldukça yaygındır, bu tip ortak bağlar kent yoksullarına cemaatleşme olanakları sağlamaktadır. Afrika'nın genelinde ve Asya'nın bir çok yerinde kent yoksulları hemşehrliğe dayanan cemaatlere sahiptir, yine Asya'da dine dayalı cemaatlerin-hindu,müslüman gibi- varlığı bilinmektedir, Hindistan'da kast sistemine dayalı cemaatleşmeler halen mevcuttur.

Gugler'a göre bu cemaatleşmeler toplumsal sınıflarla örtüşen bir yapıya sahip olurlarsa hem cemaatin kültürel bağları sağlamlaşır hem de ekonomik altyapıya göre oluşan toplumsal sınıfların içinde kültürel öğeler önemli bir rol oynamaya başlar. (Gugler, 1989) Böyle bir örtüşme Afrika'daki maden işçileri arasında gözlenmektedir; Afrika'daki maden işçileri sendikası üyelerinin birbirlerine hemşehrlik bağıyla da bağlı oldukları bilinmektedir.

Toplumsal sınıflarla cemaatleşmelerin çakışması iş bulmada hemşehriliğin oynadığı rolü de açıkça göstermektedir. Kente yeni gelen göçmenler genelde hemşehrilerinin yardımıyla ve onların çalıştıkları iş kollarında işe girmektedir. Bu durumda belirli hemşehri grupları belirli iş kollarında yoğunlaşmaktadır ve

böylece toplumsal sınıflarla hemşehrilik cemaatleri örtüşen bir yapıya kavuşmaktadır.

3.3.6. Sonuç

Çalışmadan çıkan en önemli sonuç, uygulanan neo-liberal politikaların kent yoksullarının hayatını her yönden daha da kötüleştirdiğidir. Uygulanan bu politikalarla yoksulların daha büyük bir kesmi çalışma koşulları ve ücretleri herhangi bir yasal ölçüte göre belirlenmemiş enformel sektörde istihdam etmek zorunda kalmıştır. Kamusal hizmetlerin kısmen ya da tamamen özelleştirilmesi yoksul kesimin bu hizmetlerden yararlanamamasına neden olmuş, kamu harcamalarının kısıtlanması yoksulların eğitim ve sağlık gibi yaşamsal hizmetlerden giderek daha az yararlanmasına yol açmıştır.

Kent yoksullarının giderek daha da yoksullaşmasına ise, aldığı ekonomik önlemlerle kamu harcamalarını kısıtlayan devlet müdahale etmemektedir. Bu durumda yoksullar kötüleşen hayat koşullarında genelde kendi kendilerine yaşam mücadelesi vermektedirler.

Yoksulluğun giderek arttığı Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşların bu konuda yaptığı çalışmalardan da anlaşılmaktadır. Uygulanan ekonomik programların en fazla yoksul kesimi etkilediği günümüzde bu uluslararası kuruluşlarca bile kabul edilen bir gerçektir. Bu durumda yoksulluğu arttıran bu ekonomik programların gözden geçirilmesi, yoksul kesimi daha da yoksullaştıran politikaların terk edilip, yoksulların yaşam koşullarını her alanda iyileştirmeye yönelik ekonomik ve toplumsal politikaların belirlenip acilen uygulamaya konması gereklidir.

3.4. TÜRKİYE'DE KENTSEL YOKSULLUK ÜZERİNE YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR

Türkiye'de kentsel yoksulluk üzerine yürütülen tartışmaları iki farklı döneme ayırmak olanaklıdır. Bunlardan birincisi, kırdan kente göç olgusuna vurgunun yapıldığı ve 1980'lerin ortasına kadar devam eden; ana eksen olarak göçmen kesimin kentle bütünleşmesini ele alan çalışmalardır. 1990'lardan sonra yapılan yoksulluk çalışmalarında ise, göç vurgusunun yerini, kent yoksullarının kendi aralarında kurdukları ilişki ağlarının değişen niteliği almıştır. Kentsel yoksulluk yazınındaki temel vurgunun "bütünleşme" sorunu yaşayan "marjinal kesim"den, kent yoksulları arasındaki ilişki ağlarına yönelmesi makro düzeydeki toplumsal ve ekonomik değişimlerle yakından ilgilidir.

Daha önceki bölümlerde vurgulanan makro düzeydeki ekonomik ve toplumsal değişimler Türkiye'de de etkilerini hissettirmiş, 1980'lerde uygulanmaya başlanan yeni-liberal ekonomi politikalarıyla Türkiye'de de kentsel yoksulluk olgusunda köklü değişimler yaşanmıştır. Yoksulluk olgusu salt kente yeni göç eden kesimin sorunu olarak algılanmaktan çıkmış, uygulanan yeni-liberal politikalar sonucu toplumun daha geniş bir kesiminin sorunu olarak ele

alınmaya başlamıştır. 1980'lerden sonra artan gelir dağılımındaki eşitsizlik bu durumun en açık göstergesidir. 1987 yılında nüfusun en yoksul %20'lik kesimi milli gelirin %5,24'üne sahipken, en varıl %20'lik kesim gelirin %49,94'üne sahiptir. 1994 yılında ise bu oranlar, yoksul kesim için %4,83, varıl kesim için ise %57,22 olarak değişmiştir. Tüm bu değişimlerden, kentsel yoksulluk üzerine yapılan akademik çalışmalar da etkilenmiş ve daha önce ağırlıklı olarak modernleşme okulu ve bağımlılık okulu etrafında şekillendirilen kentsel yoksulluk çalışmaları, son yıllarda kent yoksullarının varolma stratejileri geliştirmesindeki en önemli araçlarından biri olan toplumsal -enformel- ilişki ağları üzerinde odaklanmaya başlamıştır.

1990'ların ortalarına gelindiğinde Türkiye yeni bir göç dalgası yaşamıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki siyasal huzursuzluktan kaynaklanan ve önemli bir kısmı "zorunlu" olan kitlesel göç, özellikle bu bölgedeki kentlerde ve İstanbul gibi büyük metropollerde önemli bir nüfus birikime neden olmuştur. Bu çalışmada ele aldığımız Diyarbakır kentinin demografik, toplumsal ve ekonomik yapısını köklü bir şekilde etkileyen bu göç dalgası ile ilgili yazın oldukça kısıtlıdır. Bu yazınla ilgili değerlendirmeler, 1990 sonrası kentsel yoksulluk çalışmalarının değerlendirileceği bölümde yapılacaktır.

3.4.1. 1980'lerin Ortalarına Kadar Yürütülen Tartışmalar

Türkiye'de kentlerdeki nüfus artışı, İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan ve 1950'li yıllarda hız kazanan kırdan kente göç ile önemli bir boyuta ulaşmıştır. Dolayısıyla, kentsel yoksulluk üzerine yapılan çalışmaların erken örnekleri, öncelikli olarak kırdan kente göç olgusu ve göçmen kesimin kent şartlarına uyum sürecinde yaşadığı sorunları ele almıştır.

Kırdan kente göç akımının başlamasının en önemli nedeni, köylerde kentlere göre daha düşük olan yaşam düzeyinin kentleri bir çekim merkezine dönüştürmesi kadar, tarım teknolojisinde ortaya çıkan köklü değişimlerdir. Tüm aile bireylerinin istihdamını gerektiren emek yoğun feodal üretim biçiminden, teknoloji yoğun üretim biçimine geçilmesiyle birlikte, böylesi bir değişime ayak uydurmak için gerekli sermayeden yoksun olan kırsal nüfusun önemli bir bölümü de kentlere göç etmiştir. Kemal Kartal'ın ortaya koyduğu verilere göre, Türkiye kent nüfusu 1950-1980 arasındaki 30 yıllık dönemde 14.4 Milyon (%277) artarken, kır nüfusu, 9.4 Milyon (%60) artmıştır (Kartal, 1992). Özellikle kırdan kente göçün neden olduğu kentlerdeki böylesi bir nüfus artışı, konuyla ilgilenen akademisyenlerin, göç eden kesimin "kentlileşme" ve "kentsel bütünleşme" sorununu merkeze almalarına neden olmuştur.

Kartal'a göre kırdan kente göç eden insanların yaşam düzeylerinde "harcadıkları kaynaklarla orantılı bir iyileşme gerçekleşmemektedir".

"...kır kökenli nüfus "varlıklanmak" ve "tutunmak" için büyük çaba göstermektedir. Kaynaklarını önce türlü varlık yatırımlarına

dağıtmakta, ancak daha sonra "yatırım" a ayırabildiği kaynakların tamamına yakın bir bölümünü "gecekondu"ya harcamaktadır. Kırdan kente göç eden nüfus böylece, gecekondu alanlarını genişletmek için durmadan çalışan bir "gönüllüler ordusu" görünümünü kazanmaktadır" (Kartal, 1992).

Kartal'ın "kentte tutunmak" olarak adlandırdığı, kırdan kente göçen kesimin "kentleşme" süreci üzerine geliştirilen benzer bir anlayış, diğer bazı akademisyenler tarafından "bütünleşme" olarak tanımlanmaktadır. Ersoy'a göre bütünleşme, kırsal yerleşmelerden kente göç eden insanların kent yaşamı ile nasıl baş edebilecekleri ve ona nasıl uyum sağladıklarının yanıtıdır (Ersay, 1985). Ancak Ersoy'a göre "bütünleşme" olarak adlandırılan süreç tek yönlü ve tek boyutlu değildir. Bunun ardındaki en önemli neden gerek kentlerin gerekse göç eden kesimin türdeş bir yapıya sahip olmamasıdır (Ersay, 1985). İstanbul Gültepe'de "bütünleşmemiş kentli nüfus sorunu" üzerine bir çalışma yürüten Tansı Şenyapılı'ya göre, kente göçen kesimin kırdaki geleneksel davranışları sürdürme zorunluluğu, kentte sosyal bütünleşmeyi geciktiren bir etkidir. " Bu nedenle, göçenin kentle bütünleşmesi daha çok materyal kültür yoluyla gerçekleşmekte, sosyal ve davranışsal bütünleşme ise daha yavaş gelişmektedir" (Şenyapılı, 1978).

Kırdan kente göçen kesimin, "materyal kültür" yolu ile kentle bütünleşirken emek pazarında "marjinal" bir kesim olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı da bu dönem tartışmalarında önemli yer tutmaktadır. Kartal'a göre "marjinal kesim", "ekonomik mekanları" içinde kırsal ekonomik değerlerin korunması yönünde bir direniş gösterdiği için "toplumsal kaynakların" israf olmasına neden olmaktadır (Kartal, 1992). Ancak Şenyapılı, marjinal kesimin tüketim pazarını yaşatma konusunda önemli işlevler yüklediğini belirtmektedir. Şenyapılı'ya göre bu kesimin "sisteme hayati katkıları" şunlardır:

"... Birincisi, pazara emek sunmaktır. Marjinal kesim ucuz emek deposu niteliği taşımaktadır sistem açısından. Söz konusu "ucuzluk" kesimin ekonomik mekanda "devingen", yüzer-gezer olmasından doğmaktadır. İkinci işlevi, gene "devingenlik" özelliğinden yararlanarak, Pazar yüzeyi altında yüzerek ve gezerek pazar yüzeyinin konveksitesini sağlamaktır. Üçüncü işlevi ise, tüketim pazarına talep yığmasıdır. Böylece, tüketici olarak sömürüye açık bir kesim niteliğini de taşımaktadır" (Şenyapılı, 1978).

Ersay'un İskilip ilçe merkezi ve köylerinden Ankara'ya göç edenler arasında yaptığı çalışma sonucunda elde ettiği verilere dayanarak yaptığı yoruma göre, "göçmenlerin kentte kalış süreleri ve kente yerleşmiş hemşehrileri ile olan ilişkileri", bütünleşme sürecinde olumsuz bir öge olarak yorumlanmamalıdır. Ersoy'a göre göçmenler kentte yeterli bir toplumsal ilişkiler ağı geliştirmeyi başarmaktadırlar. Buna göre göçmenler, kentin kendi içine kapanık, onun toplumsal ve ekonomik ilişkiler ağının dışında kalan bir kesimini oluşturmamaktadırlar (Ersay, 1985). Buradan çıkartılabilecek sonuç, kentsel

yoksulluk olgusunun ve kentteki toplumsal ağlara eklemelenme sorununun, salt kırdan kente göç eden kesimin karşılaştığı bir olgu değil, aksine kentte uzun süredir yaşamakta olan “kentlileşmiş” nüfusun da sorunu olduğudur. Böylesi bir anlayışa göre kentsel yoksulluk ve “bütünleşme” sorunu, bu olguları yaşayan öznelere özelliklerinin sonucu değil, aksine makro düzeyde uygulanan politikaların bu kesimler üzerine dayattığı şartların sonucu olduğu yönündedir.

3.4.2. 1990 Sonrası Yoksulluk Çalışmaları: Enformel İlişki Ağlarının Değişen Niteliği

Bir önceki bölümde değerlendirilen kentsel yoksulluk çalışmaları, genelde kent yoksullarının kentle nasıl bütünleşeceği ya da eklemeleneceği sorunu üzerine vurgu yapmaktadırlar. 1990’lardaki yoksulluk çalışmalarında, daha önceki dönemde türdeş olduğu varsayılan yoksul kesim içindeki farklılaşmalar ön plana çıkmaya başlamıştır. Etnik köken, hemşehrilik, din vb. farklılaşmalara bağlı olarak gelişen farklı “enformel ilişki ağları” ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan “cemaatleşme” eğilimleri, 1990’larda yapılan kentsel yoksulluk çalışmalarının ana eksenini oluşturmuştur. Kitlesele göçün ilk evrelerinde “geçici” örgütlenmeler olarak ele alınan enformel ilişki ağlarının, kent yoksullarının geliştirdikleri geçinme stratejilerindeki öneminin anlaşılmasıyla birlikte yoksulluk çalışmalarının vurgusu yoksulların “bütünleşme” sorunundan, geliştirdikleri enformel ilişki ağlarının niteliğinin anlaşılmasına kaymıştır. Ancak bu ilişkiler incelenirken yapılan temel vurgu, kitlesele göçün ilk evrelerinde “dayanışma” ilişkileri olarak ortaya çıkan bu ilişkilerin zamanla dayanışmanın yanı sıra “iktidar” ilişkilerini de içinde barındırmaya başlamasıdır.

1990 sonrası kentsel yoksulluk çalışmalarının diğer bir ortak noktası ise, daha önceki dönemde geliştirilen “gecekondu” ya da “gecekondu” kavramının artık geçerliliğini yitirdiği tezidir. Bazı gecekondu alanlarında, gecekonduların kullanım değerinden çok değişim değerinin ön plana çıkması ve gecekondulaşma süreçlerinde yaşanan rant kavgaları, son dönemdeki yoksulluk çalışmalarında “gecekondu” teriminin kent yoksullarının yaşadığı konut alanları için kullanılmamasına yol açmıştır. Erder (Erder,1997) yaşadığı süreçlerle gelişmiş bu konut alanları “enformel konut alanları” olarak tanımlamaktadır. 1990’lardaki gecekondu alanlarının gerek yapım gerekse meşrulaşma süreçlerinin daha önceki dönemlerden çok farklı olduğu kesindir. Ancak, günümüzde de kent yoksulları için konut edinmenin tek yolu olarak gözüken gecekondulaşmanın, sadece kentsel rantların paylaşımı için mücadelelerin yapıldığı bir alan olarak ele alınması, yoksul kesimin konut sorunun göz ardı edilmesine yol açmaktadır.

3.4.2.1. Enformel İlişki Ağları ve Kent Yoksulları

1980’lerde uygulanmaya başlanan yeni-liberal ekonomi politikalarıyla devletin kamu harcamalarını kısma yoluna gitmesi, kent yoksullarının zaten yetersiz

olan kamu yardımlarından yararlanabilmesini zorlaştırmış, kent yoksulları kamu desteğinin yetersiz kaldığı alanları enformel ilişki ağları ile doldurulmaya çalışmıştır. Bu durumda, kent yoksulları arasındaki dayanışma ilişkilerinin yoğunluğu ve önemi artmış, bu ilişkilerin farklı etnik, dinsel, hemşehrilik gibi temellere dayandırılarak “cemaatleşme”ye doğru evrilmesi süreci başlamıştır.

Daha öncede belirtildiği gibi, hemşehrilik, etnik köken ya da mezhebe dayalı enformel ilişki ağlarının kent yoksullarının geliştirdikleri geçinme stratejilerindeki yeri büyüktür. Özellikle iş ve konut edinme konularında bu tip ilişkiler kent yoksulları için oldukça önemlidir. Örneğin, belirli iş kollarında belirli hemşehri gruplarının yoğunlaştığı gözlenmektedir.

Kaçak gelişen konut alanlarının yasallaştırılması ve bu alanlara altyapı sağlanması sürecinde bu ilişkiler çok temel bir rol oynamaktadır. Erder (Erder,1996,1997) Ümraniye ve Pendik’te yaptığı alan çalışmalarında, gecekonduların yasallaşma ve altyapı edinme süreçlerinde enformel ilişki ağlarının önemine vurgu yapmaktadır. Kentteki kıt kamu kaynaklarına ulaşmak için kent yoksullarının da aralarında bulunduğu gruplar birbirleri ile sürekli yarış halindedirler. Bu kıt kaynaklara ulaşmada kent yoksullarının geliştirdiği en önemli strateji, özellikle yerel politikacılarla girdikleri “müşteri ilişkileri”dir. 1980’lerde yapılan yasal değişikliklerle planlama yetkisinin belediyelere devredilmesi, bu ilişkilerin gelişimde dönüm noktası olmuştur denebilir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001). Bu durumda kent yoksulların konut alanlarının yasallaşması ve altyapı talepleri doğrudan belediyelere yöneltilmiş ve müşteri ilişkilerinde belediyenin oynadığı rol daha da önemli hale gelmiştir. Belediyelerle girilen bu ilişkilerde muhtarların ve enformel ilişkilerde lider konumunda olan kişilerin oynadığı rol, Erder (Erder,1996) tarafından sıkça vurgulanmaktadır. Gerek muhtarlar gerekse hemşehri örgütlenmeleri gibi enformel ilişki liderlerinin genelde birinci kuşak gecekonducular olması, dolayısıyla bu ilişkilerde uzun süredir yer almaları Erder tarafından önemle vurgulanmıştır. Enformel ilişki liderlerinin ve muhtarların kaçak gelişmiş konut alanlarına ilk yerleşenlerden olması, bu alanların oluşumunda sürecin ilk aşamalarında katılan kişilerin bu tip ilişkilerde zamanla lider konumuna geldiklerini göstermektedir.

Benzer bir vurgu Işık ve Pınarcıoğlu’nun “nöbetleşe yoksulluk” kavramında da yapılmıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001). Bu kavramda da Işık ve Pınarcıoğlu, kente daha önceden yerleşmiş grupların, kentsel rantları kullanarak yeni göç edenler üzerinden kendilerine maddi kazanç sağladıklarını belirtmektedirler. Bu kavramsallaştırmada da kent yoksullarının geliştirdiği enformel ilişki ağlarındaki iktidar ilişkilerine yapılan vurgu oldukça açıktır. Bu iktidar ilişkilerinde lider konumunda olan kişilerin kentsel rantların paylaşımında ayrıcalıklı bir yere sahip oldukları belirtilmektedir.

Yukarıdaki değerlendirmelerden de anlaşılacağı gibi, 1990’lardan sonra Türkiye’deki kentsel yoksulluk yazınında genelde kent yoksulları arasındaki

enformel ilişki ağlarının değişen niteliğini merkeze alan çalışmalar yapılmıştır. Hiç şüphesiz, bu ilişki ağları kent yoksulların geçinme stratejileri geliştirebilmeleri için çok önemlidir. Ancak, her ne kadar ilişkilerin niteliğinin değişim nedeni olarak olarak makro düzeydeki ekonomik politikaların değişmesi gösterilse de, bu çalışmalarda makro düzeydeki bu değişimlerin yoksulların ekonomik koşullarını nasıl etkilediğine ilişkin çözümlemeler yeterince yapılmamaktadır.

3.4.3. Zorunlu Göç ve Kentsel Yoksulluk

1990'lardan itibaren Türkiye'deki kentsel yoksulluk yazınının dikkati çektiği diğer bir nokta da, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesin'ndeki illerden yaşanan "zorunlu göç" sürecidir. Sonuçları yoksulluk açısından da oldukça dramatik olan bu zorunlu göç konusunda yapılmış çalışmalar yok denecek düzeydedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki illere ve Türkiye'deki büyük metropollere yönelen bu göç dalgası ile ilgili, kent yoksulluğu yazında yapılan temel ve ortak vurgu, *zorunlu göçe maruz kalmış kesimin kent yoksullarının en yoksulu olduğudur* (Erder, 1997; Işık ve Pınarcıoğlu, 2001). Aniden ve istekleri dışında yerlerinden edilen bu kesim, kentte var olabilmeleri için gerekli ilişki ağlarından yoksun bir şekilde şehirlere göç etmekte ya da bu ilişkiler içinde gönüllü göç süreçleriyle kente gelmiş kesim kadar kolay yer bulamamaktadırlar. Dolayısıyla, bu kesimin aniden yaşamak zorunda bırakıldıkları kentlerde geliştirebilecekleri geçinme stratejileri de diğer kent yoksullarına oranla oldukça kısıtlıdır. Erder'in (Erder, 1997) de belirttiği gibi, devletin politik sebeplerle bu göçü "zorunlu" olarak algılamaması, bu kesim için özel politikalar geliştirilmesini de engellemektedir. Bu durumda, hem devletin desteğinden yoksun kalan hem de enformel ilişki ağlarında diğer yoksullar kadar yer edinemeyen bu kesimin kentlerde var olma mücadelesi diğer yoksul gruplardan oldukça farklı ve zor olmaktadır.

4. DİYARBAKIR KENTİNİN DEMOGRAFİK, TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL YAPISI

Ortak bir yaşayışa sahip her insan topluluğu bir toplum meydana getirir. Her toplum belirli bir iç düzene sahiptir. Bu yapı durağan değildir, değişime açıktır. Belirli bir toplumu tanıyabilmek için o toplumun iç düzenini, yani o toplumun özelliklerini ve gelişimini gözlemlemek gerekir. Bu noktada önemli olan, toplumun belli bir yapıda olmasına yol açan nedenlerin neler olduğu ve değişimlerin hangi etkenlerle meydana geldiğidir. Bundan yola çıkarak, bu bölümün amacı köylerden kente zorunlu göç sürecini yaşamış olan Diyarbakır il bütünüünün ve doğrudan bu süreci yaşayan çalışma yapılan alanın demografik, eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel yapılarına ilişkin göstergelerinin yıllar itibariyle değişimini incelemektir.

Bu amaç doğrultusunda, her bölümde öncelikle Diyarbakır il geneline ilişkin göstergeler benzer büyüklükteki Erzurum ve Konya illerine ilişkin göstergelerle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Daha sonra Diyarbakır kentinde kent yoksulları üzerine yaptığımız alan çalışması sonuçları, daha önceki dönemlerde Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı Stüdyoları tarafından yapılan Ankara (1999-2000) ve Zonguldak (2000-2001) kentlerindeki benzer çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın kapsamını beş bölüm oluşturmaktadır. İlk bölümde, demografik özellikler incelenmiştir. Bu bölümde Diyarbakır il geneli için nüfus, nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı, nüfusun cinsiyete göre dağılımı ve nüfusun hane halkı büyüklüklerine göre dağılımı; kent yoksullarını içeren alan için ise hanelerin, hane halkının, hane reisinin ve çocukların demografik özellikleri ele alınmıştır. İkinci bölümün konusu göç olarak belirlenmiştir. Bu bölümde, Diyarbakır ilinin içe göç, dışa göç, net göç ve net göç hızı; çalışma alanında yaşayanların ise kente geliş tarihleri, kente geliş nedenleri ve kente nereden geldikleri irdelenmiştir. Eğitim konusunun ele alındığı üçüncü bölümde, Diyarbakır ilinde görülen okul, öğretmen ve öğrenci sayıları değişimine, okuryazarlık ve bitirilen son öğrenim kurumlarına; alan çalışması sonuçlarından ise hane reisinin annesinin ve babasının, hane reisinin ve çocukların eğitim durumlarına yer verilmiştir. Dördüncü bölümün içeriğini ise sağlık konusu oluşturmaktadır. Sağlık konusu kapsamında, Diyarbakır ilinde görülen hastane ve yatak sayıları gelişimi ve sağlık personeli sayıları gelişimi hakkında; çalışılan alanda yaşayanların ise gittikleri sağlık kuruluşları, hane içindeki hastalık yada sakatlık durumu, hanede görülen rahatsızlıklar, sakatlık ya da yoksulluk yardımı alınması durumu ve yeşil kart sahipliği konuları hakkında bilgi verilmiştir. Sosyal ve kültürel yapının anlatıldığı beşinci bölümde, Diyarbakır ilinde görülen sinema, tiyatro, opera ve bale salonları, müze ve halk kütüphaneleri gelişimleri; çalışma alanında yaşayanların ise vakıf/dernek üyelik durumu ve niteliği, boş vakit değerlendirme biçimi, gazete okuma durumu ve izlenen TV programları konuları üzerinde durulmaktadır. Son olarak değerlendirme ve sonuç bölümüne yer verilmektedir. Bu bölümde,

çalışma yapılan alanda yaşayanların sorunları ele alınıp yaşam standartlarını arttırabilecek öneriler geliştirilmektedir.

4.1. DEMOGRAFİK YAPI

Bu bölümde, Diyarbakır ilinin demografik özellikleri önce Türkiye geneli ile daha sonra da benzer büyüklükte iki ilimiz olan Erzurum ve Konya illeri ile karşılaştırılarak açıklanacaktır. Son olarak da yaptığımız alan çalışmasının demografik verileri irdelenecektir.

4.1.1. Diyarbakır İlinin Demografik Özellikleri

Diyarbakır, 2001 yılı itibariyle 14 ilçe, 835 köy ve bu köylere bağlı 999 mezrayı kapsayan 15.355 km² 'lik alana sahip bir ilimizdir. İle bağlı ilçeler sırasıyla; Merkez İlçe, Bismil, Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani, Hazra, Kocaköy, Kulp, Lice ve Silvan'dır. İl sınırları içinde 13 ilçe ve 12 belde belediyesi bulunmaktadır. İlin Merkez İlçe belediyesi 1993 yılında büyükşehir belediyesi olmuş ve Bağlar, Yenişehir ve Sur olmak üzere üç alt kademe belediyesine bölünmüştür. 22 Ekim 2000 tarihinde uygulanan genel nüfus sayımının geçici sonuçlarına göre Diyarbakır toplam nüfusu 1.364.209, şehir nüfusu 818.396 ve köy nüfusu 545.813'tür. Aynı sonuçlara göre il merkezi nüfusu 551.046 olup, il merkezlerinin nüfus büyüklüğüne göre sıralanışında 9. sırayı almaktadır.

1985, 1990 ve 1997 yıllarındaki nüfus artış hızları il bütünü için, sırasıyla %36,62, %31,70 ve %22,07; merkez ilçe için ise %47,00, %27,24 ve %44,13 olarak gerçekleşmiştir. İl bütününde nüfus artış hızının anılan yıllar itibariyle azaldığı, merkez ilçede ise 1985-1990 yılları arasındaki hızlı düşüşün yerini 1990-1997 yılları arasında hızlı bir artışın aldığı görülmektedir. 1990 yılından sonra il bütününde düşen nüfus artış hızının merkez ilçede büyük bir hızla artmasının en önemli nedeni bölgede 1992 yılından sonra köylerden kentlere doğru yaşanan zorunlu göçtür.

İlin kır-kent nüfus dağılımına bakıldığında, 1985 yılında %50,51 oranında olan kentli nüfusun, 1990 yılında %54,85'e, 1997 yılında ise %64,30'a yükseldiği görülmektedir. Merkez ilçede ise kentli nüfus oranı il bütününde olduğu gibi sürekli artış göstermemiş; 1985 yılında %74,78 olan bu oran 1990 yılında 81,30'a yükselmiş, 1997 yılında ise 79,63'e düşmüştür. 1990 yılına kadar yaşanan göç sürecinden sonra kentli nüfus oranının merkez ilçede belli bir dengeye ulaştığı gözlemlenmektedir.

1985-1997 yılları arasında yaşanan demografik gelişmelere bakıldığında, Diyarbakır il nüfusunun ülke nüfusu içindeki payının sürekli olarak arttığı görülmektedir. 1985 yılında il nüfusu Türkiye nüfusunun %1.85'ini oluştururken, bu oran 1990 yılında %1.93'e, 1997 yılında ise %2.01'e yükselmiştir. Aşağıdaki tabloda yıllar itibari ile Türkiye geneli yanı sıra, benzer

büyükteki Erzurum ve Konya İlleri ile karşılaştırmalı olarak Diyarbakır kent nüfusunda yaşanan değişim verilmektedir.

Tablo 4.1. Yıllara Göre Türkiye, Diyarbakır İl Nüfusu, Diyarbakır, Erzurum ve Konya Kent Nüfusları ve Gelişme Endeksleri

Yıllar	Türkiye		Diyarbakır İl Nüfusu		Diyarbakır Kent Nüfusu		Erzurum Kent Nüfusu		Konya Kent Nüfusu	
	Nüfus	Gelişme Endeksi	Nüfus	Gelişme Endeksi	Nüfus	Gelişme Endeksi	Nüfus	Gelişme Endeksi	Nüfus	Gelişme Endeksi
1980	44736957	10000	778150	100	235617	100.00	190241	100.00	329139	100.00
1985	50664458	113.24	934505	120.09	309940	131.55	246053	129.33	439181	133.43
1990	56473035	126.23	1094996	140.72	381144	161.76	242391	127.41	513346	155.96
1997	62865574	140.52	1282678	164.84	511640	217.15	298756	157.04	623333	189.38

*Kaynak: DİE

Kent nüfuslarına bakıldığında, 1980, 1985, 1990 ve 1997 yılları için Diyarbakır kent nüfusunun il nüfusunda olduğu gibi sürekli artış gösterdiği görülmektedir. Diyarbakır kent nüfusu, aynı yıllarda Diyarbakır il nüfusu yanısıra, Erzurum ve Konya kent nüfuslarına göre de daha hızlı artış göstermiştir. Diyarbakır kent nüfusunda hem Diyarbakır il nüfusu hem de Erzurum ve Konya kent nüfuslarına göre daha hızlı artış görülmesi 1990 yılına kadar yaşanan göç sürecinin yanısıra, 1990'lardan sonra yaşanan zorunlu göç süreci ile de bağlantılıdır.

Diyarbakır kent nüfusunda 1980-1985 yılları arasında %31,55, 1985-1990 yılları arasında ise %22,97 oranında bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bu oran 1990-1997 yılları arasında %34,23'e yükselmiştir. Erzurum kentinde bir önceki yıla

göre bu oranlar, hesaplanan ilk dönem için %29.33, ikinci dönem için %-1,49, üçüncü dönem için %23,25; Konya kentinde ise ilk dönem için %33.43, ikinci dönem için %16,88 ve üçüncü dönem için %21,42 olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü gibi benzer büyüklük ve farklı niteliklerdeki iki kentimizde incelenen dönemde gerçekleşen nüfus artışları Diyarbakır kentinde yaşanan gelişme hızlarının oldukça gerisinde kalmaktadır. Diyarbakır kentinde 1990-1997 yılları arasında bir önceki döneme göre nüfus artışında, 1985-1990 yılları arasında yaşanan düşüşten sonra tekrar bir artış görülmüştür. Meydana gelen bu değişim, bir yandan 1990 öncesi kente göç eden kesimin kırdaki yaşam tarzlarını sürdürdüğünü, diğer bir deyişle hızlı nüfus artışında belirgin bir düşüş sağlanamadığını, diğer yandan ise 1990'lı yıllarda göç sürecinin devam ettiğini göstermektedir.

Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı, 0-19, 20-54 ve 55 ve üstü olmak üzere 3 grupta incelenmiştir. Bunlardan birincisi gelecekte nüfus artışını etkileyecek, ikincisi mevcut işgücünü oluşturan ve üçüncüsü ise aktif işgücünün dışında kalan grubu temsil etmektedir. Yıllar itibariyle nüfusun bu yaş gruplarına göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 4.2'de de görüldüğü gibi, 1985 ve 1997 yılları arasında Türkiye toplam ve Türkiye kentsel nüfusu için 0-19 yaş grubunda düşüş, 20-54 ve 55 üstü yaş gruplarında ise artış olduğu gözlenmektedir. Diyarbakır ili toplam nüfusuna bakıldığında, Türkiye geneli ve Türkiye kentsel nüfuslarında olduğu gibi, 0-19 yaş grubunda düşüş diğerlerinde ise artış gözlenmektedir. Ancak, Diyarbakır kent nüfusunda izlenen gelişmeler bu eğilimlerden farklılık göstermektedir.

1990-1997 yılları arasında Türkiye genelinde kentsel alanlarda 0-19 yaş grubunda, nüfus artış hızındaki azalmaya koşut olarak, bir düşüş yaşanırken, 20-54 ve 55 ve üstü yaş gruplarında artış gözlenmektedir. Diyarbakır ilinin tüm kentsel alanlarında ise 1990-1997 yılları arasında 0-19 ve 55 üstü yaş gruplarında artış, 20-54 yaş grubunda ise düşüş yaşanmıştır. Şöyle ki; 1990 yılında 0-19 yaş grubu nüfusun %56,22'sini oluştururken, 1997 yılında bu yaş grubu nüfusun % 62,44'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 4.2. Yıllara ve Yaş Gruplarına Göre Türkiye Genel, Türkiye Kent, Diyarbakır İl, Diyarbakır Kentsel Alanlar ve Diyarbakır Kent Nüfusları

Yaş grubu	Yıllar	Türkiye Genel	Türkiye Kent	Diyarbakır İl	Diyarbakır Kentsel Alanlar	Diyarbakır Kent
0-19	1985	48,18	46,34	60,65	----	----
	1990	45,95	44,82	59,55	56,22	31,12
	1997	42,30	41,20	55,25	62,44	42,44
20-54	1985	41,90	44,82	33,72	----	----
	1990	43,34	45,81	34,42	38,51	59,89
	1997	45,60	48,70	37,73	29,38	52,29
55 ve üstü	1985	9,91	8,84	5,63	----	----
	1990	10,71	9,37	6,03	5,27	8,99
	1997	14,10	10,10	7,02	8,18	5,27

*Kaynak: DİE

Diyarbakır kent nüfusunda ise Diyarbakır kentsel alanlar nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımına benzer ancak daha çarpıcı bir değişim gözlenmektedir. Kent nüfusunda 0-19 yaş grubunda önemli artış yaşanırken, 20-54 ve 55 üstü yaş gruplarında düşüş görülmektedir. 1990 yılında kent nüfusunun %31,12'sini oluşturan 0-19 yaş grubunun payı, 1997 yılında 11 puan birden artarak %42,44'e çıkmaktadır. 20-54 yaş grubunda 1990 yılında %59,89 olan oranın 1997 yılında %52,29'a düştüğü görülmektedir. Diyarbakır kent merkezinde gelecekte nüfus artışı etkileyecek olan 0-19 yaş grubunun hızlı bir büyüme içinde olduğu dikkati çekmektedir. Bu artış 1990 yılından sonra görülen genel nüfus artışını destekler görünümündedir. Bu veriler, 1980 ortalarından başlayarak 1990'lı yılların sonlarına kadar süren köylerden kente göç olgusunun yarattığı bir sonuç olarak yorumlanmalıdır. Özellikle birinci nesil göçmenlerin, kentsel yaşamın beraberinde getirdiği küçük aile ve düşük

nüfus artışı eğiliminden farklı olarak kırsal kesimdeki yaşam biçimi ve alışkanlıklarını sürdürmesi bu tabloyu açıklayıcı bir saptama olarak gözönüne alınmalıdır. Bu durum gelecek yıllarda kentte çalışma yaşındaki nüfusun daha da artmasına neden olacak ve işsizlik, kentsel altyapı gibi sorunların yanısıra bunların yol açacağı toplumsal sorunlar da büyüyecektir.

Tablo 4.3. Yıllara ve Cinsiyet Dağılımına Göre Türkiye, Diyarbakır Toplam ve Diyarbakır Kent Merkezi Nüfusları

Yıllar	Türkiye				Diyarbakır İl Nüfusu				Diyarbakır Kent Nüfusu			
	Erkek	%	Kadın	%	Erkek	%	Kadın	%	Erkek	%	Kadın	%
1985	25671681	50,67	24992777	49,33	480703	51,44	453802	48,56	160710	52,53	145230	47,47
1990	28609239	50,66	27863796	49,34	559446	51,09	535550	48,91	197703	51,87	183441	48,13
1997	32088583	51,04	30776991	48,96	668915	52,15	613763	47,85	262581	51,32	249059	48,68

*Kaynak: DİE

Nüfusun cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde(Bkz. Tablo 4.3), Diyarbakır il ve kent nüfuslarında kadın erkek oranlarının dağılımının Türkiye ile belirgin farklılık göstermediği görülmektedir. Genel olarak, kadın erkek nüfusunun yaklaşık değerlere sahip olduğu görülmektedir. Çok küçük değişimler olmasına karşın Diyarbakır kentinde erkek nüfus azalırken kadın nüfusun arttığı gözlenmektedir. 1990 ve 1997 yıllarında Diyarbakır kentinde kadın-erkek oranlarının değişiminin fazla olmaması, 1985 sonrası yaşanan zorunlu göçün klasik göç modellerinden farklı olarak, tüm hanehalkı ile birlikte yapıldığını göstermektedir.

Tablo 4.4. Yıllara ve Hanehalkı Büyüklüklerine Göre Türkiye, Diyarbakır Kent Merkezi

Hanehalkı Büyüklüğü	Türkiye				Diyarbakır Kent			
	1985	%	1990	%	1985	%	1990	%
1	453064	4,6	503830	4,5	876	1,8	1186	2,0
2	990121	10,2	1258359	11,3	2905	6,1	4007	6,8
3	1234875	12,7	1592701	14,2	4533	9,6	6474	10,9
4	1793212	18,4	2297500	20,5	6621	14,1	8873	15,0
5	1574204	16,2	1809112	16,2	6673	14,2	8280	13,9
6	1176467	12,1	1265910	11,3	6309	13,3	7653	12,9
7	825687	8,4	936375	8,4	5625	11,9	7089	11,9
8	566906	5,8	502791	4,5	4657	9,9	5278	8,9
9	418386	4,3	334263	3,0	3582	7,5	3901	6,6
10+	697096	7,3	687795	6,1	5395	11,5	6606	11,1
Toplam	9730018	100	11188636	100	47176	100	59347	100

*Kaynak: DİE

Hanehalkı büyüklükleri açısından Diyarbakır kenti ile Türkiye geneli karşılaştırıldığında da kentin yukarıda belirtilen özelliği belirginleşmektedir. Tablo 4.4'ten de görüleceği gibi, hanede 5 ve daha fazla kişinin yaşadığı hane oranı Türkiye'de %49.5 iken bu oran Diyarbakır'da %65.3'e çıkmaktadır. Bu durum kentin demografik veriler bakımından bugünkü yapısıyla hala kırsal özelliklerden tümüyle kopmadığını göstermektedir.

4.1.2. Alan Çalışmasının Değerlendirilmesi

Diyarbakır kent merkezinde zorunlu göç sonucu kırsal alanlardan kente gelmiş olan hanelerin yoğun olarak bulunduğu Seyrantepe, Şehitlik ve Suriçi semtlerinde yapılan alan çalışması 127 kent yoksulu haneyi kapsamaktadır.

4.1.2.1. Hanelerin Demografik Özellikleri

Hanelerin demografik yapısı başlığı altında Diyarbakır kentinde yapılan alan çalışmasında hanehalkı tipi ve büyüklüğüne ilişkin olarak elde ettiğimiz veriler Ankara ve Zonguldak kentlerinde kent yoksulları üzerine yapılan benzer çalışma (ODTÜ Kentsel Politika Planlaması Ana Bilim Dalı 1999 Yılı Stüdyo Çalışması ve ODTÜ Kentsel Politika Planlaması Ana Bilim Dalı ve Yerel Yönetimler 2000 Yılı Stüdyo Çalışması) sonuçları ile karşılaştırılmıştır.

Tablo 4.5 Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksullarında Hane Halkı Tipi

Hanehalkı tipi	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak**	
	Hane	%	Hane	%	Hane	%
Çekirdek aile	82	65,60	265	88,33	105	82,03
Çekirdek aile+akraba	7	5,60	0	0,00	5	3,91
Geniş aile	35	28,00	35	11,67	11	8,59
Parçalanmış çekirdek aile	1	0,80	0	0,00	7	5,47
Toplam	125	100,00	300	100,00	128	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Yapılan alan çalışmaları bağlamında hane halkı tipleri incelendiğinde, üç kentte de çekirdek aile payının daha büyük olduğu görülmektedir. Ankara ve Zonguldak kentlerinde çekirdek aile payları sırasıyla %88,33 ve %82,03'lük oranlarla birbirine daha yakındır. Bu pay Diyarbakır kentinde %65,60'a düşmektedir. Geniş ailelerin payının ise Diyarbakır kentinde Ankara ve Zonguldak kentlerine göre çok daha büyük olduğu görülmektedir. Bu oran Diyarbakır kenti için %28,00 iken, Ankara kenti için %11,67, Zonguldak kenti için ise %8,59'dur. Diyarbakır kentinde görülen bu farklılık özellikle kırsal kesimden göç eden hanelerin kente uyum sürecine henüz girmediğini, hanelerde hala geleneksel yapının devam ettiğini göstermektedir. Ankara'da yapılan alan çalışması sonucunda parçalanmış çekirdek aile bulunmamaktadır. Bu oran Zonguldak kentinde %5,47 iken Diyarbakır kentinde %0,80'dir.

**ODTÜ Kentsel Politika Planlaması Ana Bilim Dalı ve Yerel Yönetimler 2000 Yılı Stüdyosu tarafından yapılan alan çalışmasında 300 hane ile görüşülmüştür. Bu haneler kent bütününe temsil etmektedir. Ancak çalışmaların karşılaştırılmasında ortak bir payda sağlamak için Zonguldak'ta görüşme yapılan hanelerden düşük gelirli kesim seçilmiş ve karşılaştırmalar bu hanelere ilişkin verilerle yapılmıştır.

Tablo 4.6. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksullarında Hane Halkı Büyüklüğü

Hane halkı büyüklüğü	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Hane	%	Hane	%	Hane	%
1	0	0,00	2	0,67	4	3,66
2	3	2,40	17	5,67	23	21,10
3	7	5,60	35	11,67	20	18,34
4	9	7,20	93	31,00	18	16,51
5	16	12,80	6	2,00	28	25,68
6	16	12,80	47	15,67	12	11,00
7	15	12,00	13	4,33	3	2,75
8	23	18,40	5	1,67	1	0,96
9	11	8,80	1	0,33	0	0,00
10+	25	20,00	1	0,33	0	0,00
Toplam	125	100,00	300	100,00	109	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Kent yoksulları üzerinde yapılan alan çalışmasında hane halkı büyüklüklerine bakıldığında, Diyarbakır kentinde %20'lik oran ile 10 kişi ve üstü üyeli hanelerin en büyük payı aldığı gözlenmektedir. 10 kişi ve üstü üyeli haneleri %18,40, %12,80, %12,80 ve %12,00'lık paylarla sırasıyla 8, 6, 5 ve 7 üyeli haneler izlemektedir. En küçük payı ise %2,40'lık oran ile 2 üyeli haneler alırken tek üyeli hane olmadığı dikkati çekmektedir. Ankara kentinde en büyük payı %31,00'lık oranla 4 üyeli haneler, Zonguldak kentinde ise %25,68'lik oranla 5 üyeli haneler almaktadır. En küçük payı ise Ankara kentinde %0,33'lük oranlarla 9 ve 10 üyeli haneler, Zonguldak kentinde ise %0,96'lık oranla 8 üyeli haneler oluşturmaktadır. Zonguldak kentinde yapılan alan çalışması kapsamında 9 ve 10 üyeli hanelerin bulunmadığı görülmektedir. Diyarbakır kentinde ortalama hane halkı büyüklüğü yaklaşık 8,8 iken, Ankara için bu büyüklük yaklaşık 4,45 ve Zonguldak için ise 3,88'dir. Hane halkı büyüklüğü 5 ve üstü olan hane oranı ise Zonguldak, Ankara ve Diyarbakır için sırasıyla %40,39, %24,33 ve %84,80 olarak bulunmuştur. Diyarbakır kentinde %65,3 olan bu değer, kent yoksullarında daha da artarak %84,80'e çıkmaktadır. Diyarbakır kentinde ortalama hane halkı büyüklüğünün yüksek olması ve hane halkı büyüklüklerinin aldıkları payların çok üyeli hanelerden az üyeli hanelere doğru azalması hane halkı tipi sonuçlarını desteklemekte ve geleneksel yapının korunduğunu göstermektedir. 1998 yılında yapılan TNSA(Hacettepe Üniversitesi Türkiye Sağlık ve Nüfus Araştırması) verilerine göre; hane halkı büyüklüğü kentlerde 4,0; kırdı ise 4,9 kişidir. Bu veriler gözönünde bulundurularak alan çalışmasında görüşülen hanelerin demografik açıdan kırsal hane özelliklerini koruduklarını, diğer bir deyişle henüz, geçiş sürecine girmediklerini söyleyebiliriz.

Diyarbakır kentinde yapılan alan çalışması sonuçlarına göre 1 aileden oluşan aileler toplam hanelerin %70,40'ını, 2 aileden oluşan haneler %22,40'ını, 3 aileden oluşan haneler %6,40'ını ve 4 aileden oluşan haneler %0,80'ini oluşturmaktadır. Hanede en az iki ailenin yaşadığı hanelerin tüm haneler içinde %29,60 oranında pay aldığı göz önünde bulundurularak; bu tablonun hane halkı tipi ve hane halkı büyüklüğü sonuçlarını desteklediği görülmektedir.

Tablo 4.7 Hanedeki Aile Sayısı

Hanedeki Aile Sayısı	Diyarbakır	
	Kişi	%
1	88	70,40
2	28	22,40
3	8	6,40
4	1	0,80
Toplam	125	100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Hanedeki çocuk sayılarında ise %17,6'lık paylarla 3 ve 4 çocuklu hanelerin en büyük payı aldıkları görülmektedir. 2 ve 6 çocuklu haneler %12'lik paylarla, 5 çocuklu haneler %11,2'lik paylarla bunu izlemektedirler.

Tablo 4.8. Hanedeki Çocuk Sayısı

Hanedeki Çocuk Sayısı	Diyarbakır	
	Hane	%
0	4	3,2
1	10	8
2	15	12
3	22	17,6
4	22	17,6
5	14	11,2
6	15	12
7	11	8,8
8	9	7,2
9+	6	4,8
Toplam	125	100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Diyarbakır kentinde ortalama çocuk sayısı ise yaklaşık 4,35'tir. Bu oran, Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 1990-1997 yılları arasında Diyarbakır kentinde 0-19 yaş grubu nüfusun sürekli artmasını destekleyici niteliktedir. Çocukların gelecekte nüfus artış hızını etkileyecek kesim olduğu dikkate alınınca Diyarbakır nüfusunun artmaya devam edeceği sonucuna ulaşılmaktadır.

4.1.2.2. Hane Halkının Demografik Özellikleri

Bu bölümde kent yoksullarına ilişkin olarak alan çalışması yapılmış olan üç kentteki hanehalkının yaş yapısı ve cinsiyet dağılımı ele alınmıştır.

Tablo 4.9. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Yaş Gruplarının Dağılımı

Yaş Grupları	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
0-09	291	31,26	187	16,46	62	12,35
10-19	243	26,11	279	24,55	100	19,92
20-29	162	17,41	222	19,54	95	18,92
30-39	99	10,64	199	17,51	82	16,33
40-49	55	5,91	112	9,85	66	13,14
50-59	37	3,97	78	6,86	45	8,96
60-69	32	3,43	44	3,87	37	7,37
70-79	9	0,95	11	0,96	13	2,58
80+	3	0,32	4	0,40	2	0,43
Toplam	931	100,00	1136	100,00	502	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Diyarbakır kenti kent yoksulları üzerinde yapılan alan çalışmasına bakıldığında, çalışma yapılan alanda, Türkiye geneli ve Diyarbakır il bütününde (Bkz. Tablo 4.2) görülenin tersine Diyarbakır kent merkezinde olduğu gibi, genç nüfusun payının diğerlerine oranla çok daha fazla olduğu görülmektedir. Ankara ve Zonguldak'ta yapılan alan çalışmaları ile karşılaştırıldığında ise, Diyarbakır kentinde toplam içinde %57,37'lik oran ile 0-19 yaş grubunun büyük bir paya sahip olduğu gözlenmektedir. Ankara kentinde bu oran %41,01, Zonguldak kentinde ise %32,27'dir. Özellikle 0-9 yaş grubu Ankara kentinde %16,46, Zonguldak kentinde %12,35 pay alırken Diyarbakır'da %31,26 olarak dikkat çekici boyutlara ulaşmaktadır. Diğer yaş grupları ise her üç kentte de genç nüfustan yaşlı nüfusa doğru azalarak toplam nüfus içinde pay almaktadırlar. 60 ve üstü yaş grubunun payı ise Diyarbakır ve Ankara kentlerinde sırasıyla %4,70 ve %5,23 ile benzer değerlerde iken Zonguldak kentinde bu pay %10,36 ile diğer kentlerin yaklaşık iki katıdır.

Alan çalışması ile Diyarbakır kent merkezi cinsiyet dağılımı açısından karşılaştırıldığında, kadın erkek dağılımının her iki veride de aynı oranda olduğu (%51,32 erkek, %48,68 kadın) görülmektedir. Diğer alan çalışmaları ile karşılaştırıldığında ise Diyarbakır ve Ankara kentlerindeki kadın nüfusun sırasıyla %48,27 ve %47,30'luk paylarla yaklaşık değerler aldığı görülürken, Zonguldak kentinde bu payın %40,98'e düştüğü dikkati çekmektedir. Bu sonuçlar, Türkiye geneli ve Diyarbakır ili ile de paralellik göstermektedir.

Tablo 4.10. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksullarının Cinsiyet Dağılımı

Hane Halkı Cinsiyeti	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Kadın	446	48,27	530	47,30	257	40,98
Erkek	478	51,73	590	52,70	370	58,02
Toplam	924	100,00	1120	100,00	627	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

4.1.2.3. Hane Reisinin Demografik Özellikleri

Bu bölümde hane reislerinin medeni durumları, yaş yapıları ve cinsiyet dağılımları incelenmiştir.

Tablo 4.11. Diyarbakır Kent Yoksullarında Hanereisinin Medeni Durumu

Hane Reisinin Medeni Durumu	Diyarbakır	
	Kişi	%
Evli	120	96,00
Bekar	1	0,80
Dul	3	2,40
Ayrı Yaşüyor	1	0,80
Toplam	125	100,00

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Hane reislerinin medeni durumlarına bakıldığında, yoksulluk kültürünün özellikleriyle ters bir tablo görülmekte; parçalanmış hanelere fazla rastlanmamaktadır.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Diyarbakır kenti hane reisi yaş grupları içinde 30-39 yaş grubu %38,40'lık oran ile en büyük payı almaktadır. Bunu %19,20'lik oran ile 40-49 yaş grubu ve %17,60'lık oran ile 20-29 yaş grubu izlemektedir. %3,20'lik oran ile 70-79 yaş grubu ise toplam içinde en küçük payı almaktadır. Diğer bir deyişle, hane reislerinin oldukça büyük bir kesimi üretken genç nüfustan oluşmaktadır. İşsizlik ve yoksulluğun, beklentisi yüksek bu genç nüfusun aile içi yaşamlarını olumsuz yönde etkileyeceği açıktır.

Tablo 4.12. Diyarbakır Kent Yoksulları Hane Reisin Yaş Yapısı

Hane Reisinin Yaşı	Diyarbakır	
	Kişi	%
20-29	22	17,60
30-39	48	38,40
40-49	24	19,20
50-59	16	12,80
60-69	11	8,80
70-79	4	3,20
Toplam	125	100,00

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yapılan alan çalışmasında hane reisleri içindeki cinsiyet dağılımında kadın olan hanereisleri %3,20'lik, erkek olan hanereisleri ise %96,80'lik pay almaktadır. Hanereisi erkek olan hanelerin tüm haneler içinde çok büyük bir pay alması yoksulluk kültürüne ters düşen özelliklerdendir.

Tablo 4.13 Diyarbakır Kent Yoksulları Hane Reisin Cinsiyet Dağılımı

Hane Reisinin Cinsiyeti	Diyarbakır	
	Kişi	%
Kadın	4	3,20
Erkek	121	96,80
Toplam	125	100,00

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

4.1.2.4. Çocukların Demografik Özellikleri

Diyarbakır kent yoksulları üzerine yaptığımız alan çalışması kapsamına giren çocukların demografik yapıları başlığı altında çocukların yaş yapıları ve cinsiyet dağılımları aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 4.14. Diyarbakır Kent Yoksulları Çocukların Yaş Yapısı

Çocukların Yaşı	Diyarbakır	
	Kişi	%
0-9	244	48,03
10-19	217	42,72
20-29	43	8,46
30-39	4	0,79
Toplam	508	100,00

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Çalışma alanındaki çocukların yaşlarına bakıldığında 0-9 yaş grubunun toplam içinde %48,03'lik, 10-19 yaş grubunun %42,72'lik, 20-29 yaş grubunun %8,46'lık ve 30-39 yaş grubunun %0,79'luk pay aldığı görülmektedir. Diyarbakır kentinde 1990'lardan sonra görülen genç nüfus artışı verilerini destekleyen, çocukların yaş gruplarının dağılımında 0-9 yaş grubunun en büyük

payı aldığı dikkati çekmektedir. Bu veriler çocuk nüfusun yarıdan fazlasının göçmen hanelerin kente yerleşmelerinden sonra doğduğunu göstermektedir. Bu ek nüfusun kentteki eğitim ve sağlık kurumlarına ilişkin olarak zaten yetersiz olan altyapıyı ciddi ölçülerde zorlayacağı, yeni yatırımlara gereksinim olacağı açıktır.

Alan çalışması verileri çocuklar içindeki cinsiyet dağılımında kız çocukların %45,97'lik, erkek çocukların ise %54,03'lük oranla temsil edildiğini göstermektedir. Diyarbakır kenti ve hane halkı cinsiyet dağılımından farklı bir yapı sergilendiği görülmekte, erkek çocuk sayısının daha çok olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 4.15. Diyarbakır Kent Yoksulları Çocukların Cinsiyet Yapısı

Çocukların Cinsiyeti	Diyarbakır	
	Kişi	%
Kadın	234	45,97
Erkek	275	54,03
Toplam	509	100,00

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

4.2. GÖÇ

Bu bölümde öncelikle Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 1985-1990 yılları arasındaki göç süreci değerlendirilmiştir. Daha sonra yapılan alan çalışması sonuçlarına yer verilmiştir.

4.2.1. Diyarbakır İlinde Göç

Diyarbakır ilinde göç başlığı altında Diyarbakır ilinde yaşanan göç süreci Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır.

Tablo 4.16. 1985-1990 Yılları Arasında Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Diyarbakır İli İçe Göç, Dışa Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı

	Türkiye	G.Doğu A.	Diyarbakır
İçe Göç	4065173	211653	46883
Toplam Göç İçindeki Pay, ‰	1000	52	11
1990 Nüfusu İçindeki Pay, ‰	80	49	64
Dışa Göç	4065173	355819	79095
Toplam Göç İçindeki Pay, ‰	1000	88	19
1990 Nüfusu İçindeki Pay, ‰	80	82	86
Net Göç(1)	----	-144166	-32212
Net Göç Hızı, ‰ (2)	----	-33	-35

*Kaynak: DİE

(1)Türkiye toplamında iç göç dış göçe eşittir.

(2)1990 yılı nüfusundan 0-4 yaş nüfusu çıkarılmıştır.

Göç olgusu incelendiğinde, 1985-1990 yılları arasında Türkiye genelinde 4.065.173 kişi ile iç göç sayısının dış göç sayısına eşit olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, beş yıllık süre içinde ülke içinde yaklaşık 4 milyon kişi daha önce bulunduğu yeri terk ederek bir başka yere göç etmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1985-1990 yılları arasında bölge içinde göç sayısı 211.653 iken, bölge dışına göç edenlerin sayısı ise 355.819'dur. bu yıllar arasında olan dış göçün iç göçe oranı 1,68'dir. Diyarbakır ilinde ise bu yıllar arasında iç göç sayısı 46.883 iken, il dışına göç edenlerin sayısı 79.095 olup, dış göçün iç göçe oranı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde olduğu gibi 1,68'dir. 1985-1990 yılları arasındaki iç göçlerin toplam göç içindeki payına bakıldığında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin %52'lik, Diyarbakır ilinin ise %11'lik paylar aldıkları görülmektedir. Dış göçlerde ise bu pay Güneydoğu Anadolu Bölgesi için %88, Diyarbakır ili için %19'dur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde Diyarbakır ili diğer illere göre daha yoğun olarak göç vermektedir. Göçlerin 1990 nüfusu içindeki paylarında ise iç göçün Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Diyarbakır için sırasıyla %80, %49 ve %64 olduğu görülmektedir. Dış göçün Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Diyarbakır için 1990 nüfusu içindeki paylarında ise sırasıyla %80, %82 ve %86'dır. Bu iç ve dış göç oranları farkı 1985-1990 yılları arasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Diyarbakır ilinde dışa doğru göçün olduğunu göstermektedir.

4.2.2. Alan Çalışmasında Göç

Bu bölümde, alan çalışması sonuçlarına göre Ankara ve Zonguldak kentlerinde yaşayan kent yoksullarının kente geliş tarihi ile karşılaştırılarak; Diyarbakır kenti özelinde ise kente neden göç edildiği ve nereden geldiği konuları incelenmiştir.

Tablo 4.17. Diyarbakır, Ankara, Zonguldak Kentleri Kente Geliş Tarihleri

Kente geliş tarihi	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Hane	%	Hane	%	Hane	%
Göç etmemiş	37	29,13	38	14,20	20	28,16
1930-1939	0	0,00	0	0,00	2	2,82
1940-1949	1	0,79	0	0,00	1	1,41
1950-1959	2	1,57	7	2,66	16	22,53
1960-1969	6	4,72	52	19,43	18	25,35
1970-1979	15	11,81	84	31,37	11	15,5
1980-1984	11	8,66	28	10,49	1	1,41
1985-1989	14	11,03	27	10,22	1	1,41
1990-1994	35	27,55	20	7,50	1	1,41
1995-2001	6	4,73	11	4,13	0	0,00
Toplam	127	100,00	268	100,00	71	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Diyarbakır kentinde yapılan alan çalışmasında hanelerin kente geliş tarihi incelendiğinde Diyarbakır kentinde 1985 yılından sonra kente yoğun bir göç olduğu gözlenmektedir. Yaşanan yoğun göçün en önemli nedeni ise güvenlik nedeniyle köylerden kentlere doğru gelişen zorunlu göçtür. 1985 yılından günümüze kadar göç eden hanelerin tüm haneler içindeki payı %43,31'dir. Bu dönem içinde 1990-1994 yılları arasında yaşanan göçün tüm haneler içinde %27,55'lik pay aldığı dikkati çekmektedir. Özetle, alan çalışmasında görüşülen hanelerin yaklaşık yarısının zorunlu göçten doğrudan etkilenmiş bir kesimi temsil ettiği söylenebilir. Ankara kentinde yapılan çalışmada en yoğun göçün %50,80'lik payla 1960-1979, Zonguldak kentinde ise %47,08'lik payla 1950-1969 yılları arasında olduğu görülmektedir. Göç etmemiş aileler ise Diyarbakır kentinde tüm hanelerin %29,13'ünü, Ankara kentinde %14,20'sini, Zonguldak kentinde ise %28,16'sını oluşturmaktadır.

Tablo 4.18. Diyarbakır Kenti Kente Geliş Nedeni

Kente Geliş Nedeni	Diyarbakır	
	Hane	%
Geçim Sıkıntısı	36	40,70
Güvenlik	39	44,19
Aşiretten-Ağadan Kaçma	8	8,14
Deprem	5	4,65
Çocukları Okutmak	2	2,33
Toplam	90	100,00

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yapılan alan çalışması sonuçlarına göre göç eden 90 hanenin %44,19'u güvenlik nedeni ile, %40,70'i geçim sıkıntısı ile kente gelmişlerdir. Kalan %15,2'lik bölümü ise aşiretten ya da ağadan kaçma, deprem ve çocukları okutma nedenleri ile göç etmişlerdir. Bu tablodan da açıkça anlaşıldığı gibi yaşanan bu göç sürecinin en önemli nedeni güvenliktir. Köylerde yaşayıp terör nedeniyle kendilerini ve çocuklarını güvence altına alamayan, tarlalarının ve köylerinin yakılması nedeniyle kalacak yeri kalmayan ve geçimini sağlayamayan insanlar kente göç etmek zorunda kalmışlardır.

Tablo 4.19. Diyarbakır Kenti Kente Geline Yeri

Kente Geline Yeri	Diyarbakır	
	Hane	%
Diyarbakır Köylerinden	65	72,22
G.Doğu A. illeri Köylerinden	15	16,67
Diğer İllerden	10	11,11
Toplam	90	100,00

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Alan çalışması dahilindeki hanelerin kente nereden geldiklerine bakıldığında en büyük payı %72,22'lik oran ile Diyarbakır kenti köylerinin aldığı görülmektedir. Bunu %16,67'lik pay ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri köylerinden alınan göç takip etmektedir. Kalan %11,11'lik bölümü ise diğer illerden gelmişlerdir. Bu oranlar 1990'lardan sonra yaşanan göç sürecini destekleyen bir görünüm çizmektedir. Kente göç edenlerin ağırlıklı olarak köylerden geldiği görülmektedir.

4.3. EĞİTİM

Bu bölümde, öncelikle Diyarbakır ilinin eğitim yapısı benzer büyüklükteki Erzurum ve Konya illeriyle karşılaştırılacaktır. Daha sonra ise Diyarbakır kentinde kent yoksulları üzerine yaptığımız alan çalışması sonuçları, Ankara ve Zonguldak kentlerinde yapılan benzer çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırılarak incelenecektir.

4.3.1. Diyarbakır İli

1990'lara kadar yaşanan göç süreci sonucunda demografik yapıda görülen değişim, eğitim alanına da yansımış ve yıllar itibariyle artan nüfus doğrultusunda toplam okul, öğretmen ve öğrenci sayıları artmıştır. Bu yıllar itibariyle toplam okul başına düşen öğrenci sayısı azalırken öğretmen başına düşen öğrenci sayısının arttığı dikkati çekmektedir. Bu değişim, Diyarbakır iline gönderilen öğretmen sayısının açılan okul sayısına oranla daha düşük olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.20. Yıllara ve Okul Gruplarına Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Okul Sayıları

Yerleşim Yerleri	Yıllar	İlköğretim	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Toplam
Türkiye	1984-85	48502	5600	1945	56047
	1989-90	51170	7185	2542	60897
	1996-97	47313	11144	4046	62503
Diyarbakır	1984-85	914	55	13	982
	1989-90	1094	89	23	1206
	1996-97	1160	134	33	1327
Erzurum	1984-85	1191	105	22	1318
	1989-90	1282	112	28	1422
	1996-97	1174	132	54	1360
Konya	1984-85	1353	211	84	1648
	1989-90	1175	252	97	1524
	1996-97	1233	381	161	1775

*Kaynak: DİE

Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya illerindeki okul sayılarının 1985, 1990 ve 1997 yılları itibariyle değişimleri yukarıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4.21. Yıllara ve Okul Gruplarına Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Okul Yüzdeleri

Yerleşim Yerleri	Yıllar	İlköğretim	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Toplam
Türkiye	1984-85	86,54	9,99	3,47	100,00
	1989-90	84,03	11,79	4,18	100,00
	1996-97	75,69	17,83	6,48	100,00
Diyarbakır	1984-85	93,07	5,60	1,33	100,00
	1989-90	90,71	7,38	1,91	100,00
	1996-97	87,41	10,09	2,50	100,00
Erzurum	1984-85	90,37	7,96	1,67	100,00
	1989-90	90,17	7,87	1,96	100,00
	1996-97	86,33	9,70	3,97	100,00
Konya	1984-85	82,11	12,80	5,09	100,00
	1989-90	77,11	16,53	6,36	100,00
	1996-97	69,47	21,46	9,07	100,00

*Kaynak: DİE

Yukarıdaki tabloda görüldüğü ve tahmin edilebileceği gibi, gerek Türkiye genelinde gerekse Diyarbakır, Erzurum ve Konya illerinde ilköğretim okullarının toplam içindeki payı diğer okul gruplarına göre oldukça yüksektir. Bununla birlikte, ilköğretim okullarının toplam içindeki payı yıllar içinde azalırken; ortaöğretim ve mesleki ve teknik ortaöğretim veren okulların payı artmaktadır. Okulların toplam içindeki payları incelendiğinde; Türkiye genelinde ilköğretimden sonra ortaöğretime veya mesleki ortaöğretime olan talebin arttığı yönünde olduğu görülmektedir. Aynı durum Diyarbakır, Erzurum ve Konya illeri için de geçerlidir. Bununla birlikte Konya ilindeki gelişim, ilköğretimde Türkiye genelindeki gelişime benzerlik gösterirken, ortaöğretim ve mesleki ve teknik ortaöğretim veren okulların gelişimi daha ileri düzeydedir. Diyarbakır ve Erzurum illerinde ise bu gelişim daha yavaştır. Bu illerde, özellikle mesleki ve teknik ortaöğretim veren okulların payı oldukça düşüktür. Diyarbakır ilinde mesleki ve teknik ortaöğretim veren okulların sayısının artmasına karşılık toplam içindeki payının Türkiye geneline göre düşük olması ortaöğretime olan talep artışının fazla olmadığına bir göstergesi olarak ele alınmalıdır.

Tablo 4.22. Bir Önceki Döneme ve Okul Gruplarına Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İleri Okul Sayıları Gelişme Oranları (%)

Yerleşim Yerleri	Yıllar	İlköğretim	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Toplam
Türkiye	1984-85	-	-	-	-
	1989-90	5,50	28,30	30,69	8,65
	1996-97	-7,54	55,10	59,17	2,63
Diyarbakır	1984-85	-	-	-	-
	1989-90	19,69	61,81	76,92	22,81
	1996-97	6,03	50,56	43,48	10,03
Erzurum	1984-85	-	-	-	-
	1989-90	7,64	6,66	27,27	7,89
	1996-97	-8,42	17,86	92,86	-4,36
Konya	1984-85	-	-	-	-
	1989-90	-13,16	19,43	15,47	-7,52
	1996-97	4,94	51,19	65,98	16,46

*Kaynak: DİE

Yukarıdaki tabloda bir önceki döneme göre okul sayılarındaki artış ve azalışlar verilmiştir. Türkiye genelinde 1990-1997 yılları arasında ilköğretim okullarının sayısı azalırken diğer okul gruplarının sayısı artmakta ve bu artış yıllar itibariyle hızlanmaktadır. Benzer bir durum Konya ili için de geçerlidir; ancak Diyarbakır ilinde bu gelişimin tersi görülmektedir. 1990-1997 yılları arasında açılan okulların oranı sadece Diyarbakır ilinde 1985-1990 yıllarına oranla daha düşüktür. Diyarbakır ilinde 1990'lardan sonra nüfus artış hızının azaldığı göz önüne alındığında bu düşüşün eğitime verilen önemin azaldığı anlamına gelmediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Erzurum ve Konya illerinde mesleki ve teknik ortaöğretime verilen önem artarken, Diyarbakır ilinde aynı durum söz konusu değildir. Bununla birlikte Erzurum ilinde toplam okul sayısında düşme yaşanırken, Diyarbakır ilinde kent nüfusunda göçlere bağlı olarak son yıllarda yaşanan artışa koşut olarak yükselmektedir

Tablo 4.23. Yıllara ve Okul Gruplarına Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Öğretmen Sayıları

Yerleşim Yerleri	Yıllar	İlköğretim	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Toplam
Türkiye	1984-85	209911	91857	41056	342824
	1989-90	224672	109720	49504	383896
	1996-97	217131	143322	75507	435960
Diyarbakır	1984-85	2981	988	258	4227
	1989-90	3547	1208	352	5107
	1996-97	3371	1651	507	5529
Erzurum	1984-85	3282	1293	453	5028
	1989-90	3396	1167	461	5024
	1996-97	2790	1508	893	5191
Konya	1984-85	7236	2838	1674	11748
	1989-90	5743	3194	1906	10843
	1996-97	5548	3687	2794	12029

*Kaynak: DİE

Okul gruplarına göre öğretmen sayıları yukarıdaki tabloda verilmiştir. Türkiye genelinde ve Diyarbakır, Erzurum ve Konya illerinde ilköğretimde görevli öğretmen sayısı azalırken diğer okul gruplarında eğitim veren öğretmen sayısı artmaktadır.

Tablo 4.24. Yıllara ve Okul Gruplarına Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Öğretmen Yüzdeleri

Yerleşim Yerleri	Yıllar	İlköğretim	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Toplam
Türkiye	1984-85	61,22	26,79	11,99	100,00
	1989-90	58,53	28,58	12,89	100,00
	1996-97	49,82	32,87	17,31	100,00
Diyarbakır	1984-85	70,52	23,37	6,11	100,00
	1989-90	69,46	23,65	6,89	100,00
	1996-97	60,98	29,86	9,16	100,00
Erzurum	1984-85	65,27	25,72	9,01	100,00
	1989-90	67,59	23,23	9,18	100,00
	1996-97	53,75	29,05	17,20	100,00
Konya	1984-85	61,59	24,15	14,26	100,00
	1989-90	52,96	29,45	17,59	100,00
	1996-97	46,12	30,65	23,23	100,00

*Kaynak: DİE

Yukarıdaki tabloda, okul gruplarına göre öğretmen sayılarının dağılımı görülmektedir. Türkiye genelinde ilköğretimde görevli öğretmenlerin payı azalmaktadır. Bununla birlikte ortaöğretimde ve mesleki ve teknik ortaöğretimde görevli öğretmenlerin toplam içindeki payı artmaktadır. Diyarbakır, Erzurum ve Konya illerinde de Türkiye geneline koşut bir gelişim gözlenmektedir. Bu gelişme okul gruplarının toplam içinde aldığı paylarla

doğru orantılıdır. Okul sayılarının yanısıra öğretmen sayılarında okul gruplarına göre görülen bu değişim Türkiye genelinde olduğu gibi Diyarbakır ilinde de eğitim düzeyinin yükseldiği anlamına gelmektedir. Diyarbakır ilinde, ilköğretimde görevli öğretmenlerin toplam içindeki payı gerek diğer iki ilden gerekse Türkiye genelinden daha fazla ve mesleki ve teknik ortaöğretimde görevli öğretmenlerin payı ise daha azdır.

Tablo 4.25. Bir Önceki Döneme ve Okul Gruplarına Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Öğretmen Sayıları Gelişme Oranları (%)

Yerleşim Yerleri	Yıllar	İlköğretim	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Toplam
Türkiye	1984-85	-	-	-	-
	1989-90	7,03	19,44	20,57	11,98
	1996-97	-3,36	30,63	52,53	13,56
Diyarbakır	1984-85	-	-	-	-
	1989-90	18,98	22,26	36,43	20,81
	1996-97	-4,96	36,67	44,03	8,26
Erzurum	1984-85	-	-	-	-
	1989-90	3,47	-9,75	1,76	-0,08
	1996-97	-17,84	29,22	93,71	3,32
Konya	1984-85	-	-	-	-
	1989-90	-20,64	12,54	13,85	-7,70
	1996-97	-3,4	15,44	46,59	10,93

*Kaynak: DİE

Okul gruplarına ve bir önceki döneme göre öğretmen sayılarının gelişim oranları incelendiğinde, ilköğretimde görevli öğretmen sayısı 1990-1997 yılları arasında azalma göstermektedir. Bu dönemde okul sayısı arttığı halde öğretmen sayısının azalması okul başına düşen öğretmen sayısının azaldığını göstermektedir. 1980'li yıllarda yaşanan yoğun göç sürecinin 1990'lı yıllarda görece azalması bu gelişmede bir etken olabilir. Ancak, bu genel yaklaşım öğretmen başına düşen öğrenci sayıları ile karşılaştırılmaları gerekecektir. Bununla birlikte ortaöğretim ve mesleki ve teknik ortaöğretimde görevli öğretmenlerin sayısı artış göstermektedir ve 1990-1997 döneminde bu artış 1985-1990 dönemine oranla daha fazladır. Bu veriler de Diyarbakır ilinde ortaöğretime verilen önemin arttığı sonucunu desteklemektedir. Diyarbakır ilinde ortaöğretime olan talep artışı Türkiye geneli ve diğer iki ile göre daha yavaş olmaktadır. Diğer bir deyişle, Diyarbakır ilinde eğitim düzeyi diğer iki ile göre daha yavaş yükselmektedir.

Tablo 4.26. Yıllara ve Okul Gruplarına Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Öğrenci Sayıları

Yerleşim Yerleri	Yıllar	İlköğretim	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Toplam
Türkiye	1984-85	6527036	2170308	576067	9273411
	1989-90	6848083	2790266	830716	10469065
	1997-98	6389060	3427715	1333177	11149952
Diyarbakır	1984-85	127534	32373	4648	164555
	1989-90	149029	42207	6974	198210
	1997-98	138483	56012	9182	203632
Erzurum	1984-85	115192	27172	7709	150073
	1989-90	117306	32560	11325	161191
	1997-98	97035	36494	16554	150083
Konya	1984-85	228476	59063	22770	310309
	1989-90	208707	67385	27398	303490
	1997-98	191048	83324	47886	322258

*Kaynak: DİE

Okul gruplarına göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya illerindeki öğrenci sayıları incelendiğinde, okul sayısı ve öğretmen sayısına koşut olarak ilköğretimde okuyan öğrenci sayısı azalmakta; ortaöğretimde ve mesleki ve teknik ortaöğretimde okuyan öğrenci sayısı artmaktadır.

Tablo 4.27. Yıllara ve Okul Gruplarına Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Öğrenci Yüzdeleri

Yerleşim Yerleri	Yıllar	İlköğretim	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Toplam
Türkiye	1984-85	70,38	23,40	6,22	100,00
	1989-90	65,41	26,65	7,94	100,00
	1997-98	57,30	30,74	11,96	100,00
Diyarbakır	1984-85	77,50	19,67	2,83	100,00
	1989-90	75,18	21,29	3,53	100,00
	1997-98	68,00	27,50	4,50	100,00
Erzurum	1984-85	76,75	18,10	5,15	100,00
	1989-90	72,77	20,19	7,04	100,00
	1997-98	64,65	24,31	11,04	100,00
Konya	1984-85	73,62	19,03	7,35	100,00
	1989-90	68,76	22,20	9,04	100,00
	1997-98	59,28	25,85	14,87	100,00

*Kaynak: DİE

Yukarıdaki tabloda öğrencilerin okul gruplarına göre dağılımı görülmektedir. Türkiye'de ve incelenen üç ilde ilköğretimde okuyan öğrencilerin payı en yüksek olmakla birlikte bu paylarda 1985-1997 yılları arasında azalma

görülmektedir. Diyarbakır ilinde, Türkiye geneli ve diğer iki kentte olduğu gibi, her ne kadar ilköğretimde okuyan öğrencilerin payı azalsa da ilköğretim okulları hala en önemli eğitim birimleridir. Diyarbakır ilinde 1990 yılı ile bir önceki dönem karşılaştırıldığında diğer illerden farklı olarak belirgin bir artış olduğu görülmektedir. Bu durum, kentte aynı dönemde göç nedeniyle yaşanan nüfus artışının bir sonucudur. Okul öncesi eğitim alan öğrencilerin payı ise toplam içinde çok düşük olmakla birlikte artış göstermektedir. Mesleki ve teknik ortaöğretimde okuyan öğrencilerin payı ise ortaöğretimde okuyanlara oranla daha azdır. Bu oranın daha düşük olması meslek okullarıyla karşılaştırıldığında genel ortaöğretime olan talebin daha fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.28. Bir Önceki Döneme ve Okul Gruplarına Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Öğrenci Sayıları Gelişme Oranları

Yerleşim Yerleri	Yıllar	İlköğretim	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Toplam
Türkiye	1984-85	-	-	-	-
	1989-90	4,91	28,56	44,20	12,89
	1997-98	-6,70	22,85	60,49	6,50
Diyarbakır	1984-85	-	-	-	-
	1989-90	16,85	30,37	50,04	20,45
	1997-98	-7,08	32,71	31,66	2,73
Erzurum	1984-85	-	-	-	-
	1989-90	1,83	19,82	46,90	7,40
	1997-98	-17,28	12,08	46,17	-6,89
Konya	1984-85	-	-	-	-
	1989-90	-8,66	14,09	20,32	-2,19
	1997-98	-8,46	23,65	74,78	6,18

*Kaynak: DİE

Yukarıdaki tabloda yıllar itibarıyla okul gruplarına göre gelişme oranları verilmiştir. İlköğretim öğrencilerinde 1990-1997 döneminde 1985-1990 dönemine oranla azalma görülmektedir. Diğer okul gruplarında ise 1990-1997 dönemindeki artış 1985-1990 dönemine oranla daha düşüktür. Bu düşüşün nedeni olarak Diyarbakır ilinde nüfusun artmasına karşın 0-19 yaş grubunda yaşanan azalma ele alınmalıdır. 1990 yılına kadar mesleki ve teknik ortaöğretim alan öğrencilerin sayılarında hızlı bir artış yaşanırken 1990 yılından sonra bu artışta büyük bir yavaşlama görülmektedir. Bu yavaşlama sözü edilen eğitim birimlerine olan talebin azaldığını gösterir. Genel ortaöğretime olan talebin kentte üretim kesiminde yeterli ve yeni iş olanaklarının geliştirilememiş olması nedeniyle anılan yıllar itibarıyla sürekli arttığı göz önüne alınırsa mesleki ve teknik ortaöğretimdeki bu talebin genel ortaöğretime yöneldiği söylenebilir.

Tablo 4.29. Yıllara ve Okul Gruplarına Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Öğrencilerin Yaş Grupları İçindeki Payı

Yerleşim Yerleri	Yıllar	İlköğretim	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim
Türkiye	1984-85	99,49	30,84	8,18
	1989-90	96,42	35,37	10,53
	1997-98	97,86	41,31	16,06
Diyarbakır	1984-85	83,34	22,66	3,25
	1989-90	83,03	24,32	4,02
	1997-98	74,49	28,99	4,75
Erzurum	1984-85	93,48	22,84	6,48
	1989-90	96,41	25,39	9,52
	1997-98	90,43	28,35	12,86
Konya	1984-85	97,18	22,64	8,73
	1989-90	92,18	26,78	10,88
	1997-98	90,33	30,26	17,39

*Kaynak: DİE

Öğrencilerin yaş grupları içindeki payları incelendiğinde, Diyarbakır ilinde bu payların tüm okul grupları için Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Diğer iki il ile karşılaştırıldığında ise, genel ortaöğretim kurumlarına giden öğrencilerin oranı dışında, diğer okul gruplarına giden öğrencilerin paylarının daha düşük değerler aldığı gözlenmektedir. Genel ortaöğretim kurumlarına giden öğrencilerin oranları ise benzer değerlerdedir. Bu sonuçların yanısıra, Türkiye genelinde öğrencilerin yaş grupları içindeki paylarının çok yüksek olmadığı dikkate alındığında; Diyarbakır ilinde 6-17 arası yaş gruplarının eğitim olanaklarından yeterince yararlanamadığı söylenebilir.

Tablo 4.30. Yıllara ve Okul Gruplarına Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı

Yerleşim Yerleri	Yıllar	İlköğretim	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Toplam
Türkiye	1984-85	31	24	14	27
	1989-90	30	25	17	27
	1997-98	29	24	17	25
Diyarbakır	1984-85	43	33	18	39
	1989-90	42	35	20	39
	1997-98	41	34	18	37
Erzurum	1984-85	35	21	17	30
	1989-90	35	28	25	32
	1997-98	35	24	19	29
Konya	1984-85	32	21	14	26
	1989-90	36	21	14	28
	1997-98	34	23	17	27

*Kaynak: DİE

Yukarıdaki tabloda; yıllar itibariyle öğretmen başına düşen öğrenci sayıları verilmektedir. İlköğretim, ortaöğretim ve mesleki ve teknik ortaöğretimde görevli öğretmen başına düşen öğrenci sayıları en kötü koşulların Diyarbakır'da olduğunu, diğer illerde ise benzer oranlarda olduğunu göstermektedir. Ancak, Diyarbakır ilinde ilköğretimde yıllar itibariyle öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, çok sınırlı sayılarda da olsa azalması olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Genel ve mesleki ve teknik ortaöğretimde ise, 1990'lara kadar öğretmen başına düşen öğrenci sayısında görülen artış, 1990 yılından başlayarak düşme eğilimine girmiştir. Özellikle 1990 yılından sonra eğitim kalitesinin görece arttığı düşünülebilir.

Tablo 4.31. Yıllara Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya illeri Üniversite Toplam Öğrenci ve Öğretim Elemanı Sayıları, Gelişme Endeksleri

Yerleşim Yerleri	Yıllar	Toplam Öğrenci Sayısı	Gelişme Endeksi	Öğretim Elemanı Sayısı	Gelişme Endeksi
Türkiye	1984-85	796370	100,00	21949	100,00
	1989-90	644835	80,97	32029	145,92
	1997-98	1222362	153,49	53805	245,13
Diyarbakır	1984-85	12306	100,00	423	100,00
	1989-90	7913	64,30	680	160,75
	1997-98	10328	83,92	1041	246,09
Erzurum	1984-85	27910	100,00	783	100,00
	1989-90	15035	53,86	1145	146,23
	1997-98	25004	89,58	1550	197,95
Konya	1984-85	23912	100,00	684	100,00
	1989-90	16659	69,66	1037	151,60
	1997-98	35129	146,90	1520	222,22

*Kaynak: DİE

Yukarıdaki tabloda yıllara göre Türkiye geneli, Diyarbakır, Erzurum ve Konya illeri üniversite öğrenci ve öğretim elemanı sayıları ve gelişme endeksleri verilmiştir. Bu verilere göre üç ilde de Türkiye genelinde olduğu gibi öğrenci sayıları 1985-1990 yılları arası azalmış, 1990-1997 yılları arası artmıştır. Öğretim elemanı sayıları ise Türkiye genelinde ve her üç ilde de yıllar itibariyle artmıştır. Diyarbakır ilinde öğrenci ve öğretim elemanı sayılarının her yıl için diğer iki ile göre daha düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Türkiye geneli, Diyarbakır, Erzurum ve Konya illeri için okul, öğretmen ve öğrenci sayıları incelendikten sonra nüfusun yıllar itibariyle okuryazarlık ve bitirilen son öğrenim kurumuna göre değişimi ve aldıkları paylar aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 4.32. Yıllara Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Okuryazarlık ve Bitirilen Son Öğrenim Kurumu

	Konya			Erzurum			Diyarbakır			Türkiye			
	1997	1990	1985	1997	1990	1985	1997	1990	1985	1997	1990	1985	
	197540	239996	281412	152261	187028	213593	387416	386088	352645	8276653	9587981	9703662	Okuma Yazma Bilmeyen
	220514	241546	273277	113380	126102	137119	162517	152074	134635	7329502	7843702	7929774	Okur Yazar
	838242	814483	762493	262362	300119	270131	234161	241164	175050	22996205	22681303	18775003	İlkokul Mezunu
	148886	93252	75898	66937	41802	34093	72759	44320	33744	5605094	3714984	2801358	Ortaokul Mezunu
	145053	91910	73820	72065	46466	37626	79295	44699	33390	6042104	3818149	2834649	Lise Mezunu
	56028	33096	22888	25652	13775	9910	23970	14256	8612	2374866	1497345	952634	Yüksekokul veya Fakülte Mezunu
	63681	288	5329	43780	225	1400	86116	201	1343	223900	19646	11557	Bilinmeyen

*Kaynak: DİE

Tablo 4.33. Yıllara Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya illeri Okuryazarlık ve Bitirilen Son Öğrenim Kurumlarının Toplam İçinde Aldığı Paylar

	Yıllar	Okuma Yazma Bilmeyen	Okur Yazar	İlkokul Mezunu	Ortaokul Mezunu	Lise Mezunu	Yüksekokul veya Fakülte Mezunu	Toplam
T	1985	22,57	18,44	43,66	6,51	6,59	2,23	100,00
	1990	19,51	15,96	46,15	7,56	7,76	3,06	100,00
	1997	15,72	13,92	43,69	11,48	4,51	10,68	100,00
D	1985	47,78	18,24	23,71	4,57	1,16	4,54	100,00
	1990	43,74	17,23	27,32	5,02	1,61	5,08	100,00
	1997	40,35	16,92	24,38	7,58	8,25	2,52	100,00
E	1985	30,41	19,52	38,45	4,85	5,35	1,42	100,00
	1990	26,14	17,62	41,95	5,84	6,49	1,96	100,00
	1997	21,98	16,36	37,87	9,66	10,40	3,73	100,00
K	1985	18,89	18,34	51,18	5,09	4,95	1,55	100,00
	1990	15,84	15,95	53,78	6,15	6,06	2,22	100,00
	1997	12,29	13,72	52,18	9,27	9,03	3,51	100,00

*Kaynak: DİE

Yıllara göre okuryazarlık ve bitirilen son öğrenim kurumunun toplam içinde aldığı paylara bakıldığında; okuma yazma bilmeyen, okur yazar, ilkokul mezunu ve ortaokul mezunu nüfus oranlarının yıllar itibarıyla değişiminin üç ilde de, Türkiye geneli ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Okuma yazma bilmeyen ve herhangi bir eğitim kurumunu bitirmeyip okur yazar olan nüfus sayısı yıllar itibarıyla azalırken, ilkokul mezunu nüfus 1990 yılına kadar artmış, 1990 yılından sonra azalmış, ortaokul mezunu nüfus ise sürekli artmıştır. Türkiye geneli ve her üç ilde ortaokul mezunu oranının 1990 yılından sonra hızlı bir büyüme gösterdiği dikkati çekmektedir. Yıllar itibarıyla gelişmeler açısından bu benzerlikler görülürken, Diyarbakır ilinde okuma yazma bilmeyen nüfusun payının diğerlerine göre çok daha yüksek ve ilkokul mezunu nüfusun payının ise çok daha düşük olduğu da dikkati çekmektedir. Diyarbakır ilinde incelenen her yıl için okuma yazma bilmeyen nüfusun oranı, Türkiye genelinde okuma yazma bilmeyen nüfusun oranının iki katından fazladır. İlkokul mezunu nüfusun oranı ise incelenen her yıl için Türkiye genelindeki ilkokul mezunu nüfusun oranının yarısı kadardır. Bu sonuçlar incelendiğinde, Diyarbakır ilinde eğitim düzeyinin Türkiye ortalamasının çok altında olduğu görülmektedir. Ayrıca benzer büyüklükte olan Erzurum ve Konya illerine göre de nüfusun eğitim düzeyi düşüktür. Diyarbakır ilinde 1980'lerden sonra yaşanan köyden kente göç sonucunda nüfusun kentsel sosyal altyapı olanaklarından yararlanamadığı ortaya çıkmaktadır. Lise mezunu nüfusun payı incelendiğinde ise, üç ilde de bu payın yıllar itibarıyla arttığı ancak Türkiye genelinde bu payın 1990'lara kadar arttığı, 1990'lardan sonra azaldığı görülmektedir. Diyarbakır ilinde ise özellikle 1990 yılından sonra lise mezunu nüfusun payının hızlı bir büyüme gösterdiği dikkati çekmektedir. Diyarbakır ilinde görülen ortaokul ve lise mezunu nüfusun payının yıllar

itibariyle artması, okul, öğretmen ve öğrenci sayıları incelenirken dikkati çeken ortaöğretime olan talebin artışını destekler görünümündedir. Yüksekokul ya da fakülte mezunu nüfusun payına bakıldığında ise Türkiye geneli ve Erzurum ve Konya illeri için yıllar itibariyle sürekli artış gözlenirken Diyarbakır ilinde 1990 yılına kadar yaşanan artışın 1990 yılından sonra yerini azalmaya bıraktığı dikkat çekmektedir. Bu azalmaya yüksekokul ya da fakülte mezunu nüfusun azalması değil, ortaokul ve lise mezunu nüfusun hızlı artışı neden olmuştur. 1997 yılı için yüksekokul ya da fakülte mezunu nüfusun payı; Diyarbakır, Erzurum ve Konya illeri için benzer değerler alırken bu değerlerin Türkiye ortalamasının çok altında olduğu görülmektedir. Bunda Diyarbakır'daki üniversitenin kuruluş yılının diğer illerdekilerden daha sonra olmasının da bir rolü olabilir.

4.3.2. Alan Çalışmasının Değerlendirilmesi

Diyarbakır ilinde kent yoksulları üzerine yapılan alan çalışması sonuçları, Ankara ve Zonguldak kentlerinde yapılan benzer çalışmalarla karşılaştırılarak incelenecektir.

Tablo 4.34. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Hane Reisinin Annesinin Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Hiç okula gitmedi	106	98,1			94	74,6
Okur-yazar	0	0			12	9,5
İlkokul	2	1,9			20	15,9
Ortaokul	0	0			0	0,0
Lise	0	0			0	0,0
Üniversite	0	0			0	0,0
Toplam	108	100,0			126	100,0

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 4.35. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Hane Reisinin Babasının Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Hiç okula gitmedi	86	76,8	78	42,9	40	31,3
Okur-yazar	9	8	39	21,4	21	16,4
İlkokul	15	13,4	60	33	60	46,9
Ortaokul	2	1,8	4	2,2	3	2,4
Lise	0	0	0	0	1	0,7
Üniversite	0	0	1	0,5	1	0,7
Eski Yazı	0	0	0	0	2	1,6
Toplam	112	100,0	182	100,0	128	100,0

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıda verilen hane reisinin annesinin eğitim durumuna bakıldığında Diyarbakır kentinde, Zonguldak kentinde olduğu gibi hiç okula gitmeyenlerin büyük bir pay aldığı görülmektedir. Özellikle Diyarbakır kentinde hanereisi annelerinin büyük çoğunluğunun hiç okula gitmemiş olması dikkati çekmektedir. Hanereisi babasının eğitim durumu incelendiğinde ise, annelerde olduğu gibi hiç okula gitmeyenlerin en büyük oranda temsil edildiği görülmektedir. Hiç okula gitmeyenler en büyük payı %76,80 ile Diyarbakır kentinde almaktadır. Annelerinin eğitim durumlarına göre babalarının ilköğretim mezunu ve okur-yazar olma oranlarının arttığı da görülmektedir. Günümüzde olduğu gibi, kırsal kesimde bir önceki kuşakta kadınların eğitim düzeyinin erkeklerin eğitim düzeyinden düşük olduğu görülmektedir. Genel olarak bir önceki kuşakta eğitim düzeyinin düşük olmasının nedeninin ise bu ailelerin kırsal alanlarda yaşamaları olduğu söylenebilir. Ayrıca, bir önceki kuşağın eğitim düzeyi Diyarbakır kentinde, Ankara ve Zonguldak kentlerine oranla daha düşüktür.

Tablo 4.36. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Hane Reisinin Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Hiç okula gitmedi	48	38,40	9	4,9	9	7,44
Okur-yazar	7	5,6	4	2,3	8	6,61
İlkokul	56	44,8	110	60,4	72	59,51
Ortaokul	7	5,6	27	14,8	19	15,71
Lise	6	4,8	25	13,8	12	9,91
Üniversite	1	0,8	7	3,8	1	0,82
Toplam	125	100	182	100	121	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Yapılan alan çalışmalarına göre hane reisinin eğitim durumuna bakıldığında Diyarbakır kentinde hiç okula gitmeyenler, tüm hane reisleri içinde %38,40'lık bir bölümü oluşturmaktadır. Ankara ve Zonguldak kentlerinde ise bu oran çok düşüktür. Diyarbakır kentinde okula giden hane reislerine bakıldığında, ilkokul mezunlarının tüm hane reisleri içinde %44,8 gibi büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Ankara kentinde tüm hane reisleri içinde ilkokul mezunu hane reisleri %60,4'lük, Zonguldak kentinde ise %59,51'lik payları almaktadırlar. Ankara ve Zonguldak kentlerinde bunu sırasıyla %14,80 ve %15,71'lik paylarla ortaokul mezunları izlemektedir. Diğer alan çalışmaları ile karşılaştırıldığında Diyarbakır kentinde hane reislerinin eğitim düzeylerinin daha düşük olduğu dikkati çekmektedir. Ancak yine de Diyarbakır kentinde eğitim düzeyi bir önceki kuşağa göre daha yüksektir. İkinci kuşakta görülen bu gelişme kırsal yaşamdan kentsel yaşama geçiş sürecinin sonucu olarak yorumlanabilir.

Tablo 4.37. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Çocukların Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Hiç Okula Gitmedi	90	17,75	7	1,41	2	0,98
Okur-Yazar	4	0,79	3	0,60	0	0,00
İlkokul	66	13,02	69	13,94	26	12,80
Ortaokul	7	1,38	27	5,45	16	7,88
Lise	13	2,56	54	10,90	44	21,67
Üniversite	0	0,00	9	1,81	5	2,46
İlköğretim Öğrencisi	128	25,25	157	31,71	56	27,59
Lise Öğrencisi	13	2,56	50	10,10	19	9,36
Üniversite Öğrencisi	2	0,39	20	4,04	6	2,97
Okul Çağında Değil	184	36,29	99	20,04	29	14,29
Toplam	507	100,00	495	100,00	203	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Çocukların eğitim durumuna gelindiğinde ise, okul çağında olmayan çocukların Diyarbakır kentinde %36,29'luk oranla en büyük payı aldığı görülmektedir. Ankara kenti kent yoksullarında okul çağında olmayan çocukların oranı %20 ile ikinci sırada, Zonguldak kentinde ise %14,29 ile üçüncü sırada gelmektedir. Diyarbakır kentinde ikinci büyük paya sahip olan ilköğretim öğrencilerinin Ankara ve Zonguldak kentlerinde en büyük paya sahip olduğu dikkat çekmektedir. Diyarbakır kentinde okul çağında olmayanlar ile ilköğretim öğrencisi olan çocukların tüm çocukların %61,54'ünü oluşturması, 0-9 yaş arası çocukların tüm çocukların %48,03'ünü oluşturması ile örtüşmektedir (Bkz. Tablo 4.14). Bunların yanısıra, Diyarbakır kentinde kent yoksulları içinde hiç okula gitmeyenlerin toplam içindeki payı, Ankara ve Zonguldak kentlerindekiyle göre çok yüksektir. Diyarbakır kentinde kent yoksulları çocuklarının eğitim düzeylerinin yükseltilmesine yönelik olarak etkin girişimlerde bulunulması bölgedeki huzursuzlukların yeniden canlanmaması için özellikle önemlidir. Bu konuda gerek merkezi gerekse yerel yönetimlerin özel programlar geliştirmesi için kaynak ayrılması zorunluluğu vardır.

4.4. SAĞLIK

Sağlık başlığı altında; Diyarbakır ili genelinde sağlık koşulları Türkiye geneli ile benzer büyüklüklerdeki, Erzurum ve Konya illeri ile karşılaştırıldıktan sonra, kent yoksulları üzerine yapılan alan çalışmasının sağlık ile ilgili verileri ise Ankara ve Zonguldak'ta yapılan benzer çalışma sonuçları ile karşılaştırılarak incelenecektir.

4.4.1. Diyarbakır İli

Bu bölümde, Türkiye geneli ile Diyarbakır, Erzurum ve Konya illeri yıllara göre hastane ve yatak sayıları ile, hastane ve yatak sayılarının bir önceki yıla göre gelişme oranları, yıllara göre sağlık personeli sayıları ve personel başına düşen kişi sayıları ele alınacaktır.

Tablo 4.38. Yıllara Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Hastane ve Yatak Sayıları ve Bir Önceki Yıla Göre Gelişme Oranları

	Yıllar	Hastane		Yatak	
		Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı
Türkiye	1987	756	-	111135	-
	1994	982	29,89	134665	21,17
	1997	1078	9,78	144984	7,66
Diyarbakır	1987	13	-	2466	-
	1994	15	15,38	2680	8,67
	1997	16	6,66	2870	7,09
Erzurum	1987	13	-	2104	-
	1994	21	61,54	2318	10,17
	1997	21	0	2940	26,83
Konya	1987	25	-	2709	-
	1994	24	-4,00	2771	2,29
	1997	26	8,33	2866	3,43

*Kaynak: DİE

1987-1997 yılları arasındaki hastane sayıları incelendiğinde, Türkiye genelinde görülen artışın Diyarbakır ilinde de Türkiye geneline koşut gelişim gösterdiği görülmektedir. Erzurum ili için ilk dönemde bir artış yaşanmış, ikinci dönemde ise bir değişim olmamıştır. Konya ilinde ise hastane sayısı 1987-1994 yılları arasında azalmış, 1994-1997 yılları arasında artmıştır. Yatak sayıları ise Türkiye genelinde de diğer üç ilde de yıllar itibariyle artmaktadır. Diyarbakır ili hastane sayısının diğer illere göre daha az olduğu dikkati çekmektedir. Ancak yatak sayılarının benzer değerlerde olduğu göz önüne alındığında üç ilde de koşulların aynı olduğu söylenebilir.

Tablo 4.39. Yıllara Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Sağlık Personeli Sayısı

	Yıllar	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Diş Hekimi	Hemşire	Sağlık Memuru	Ebe
Türkiye	1985	20878	15549	8305	30854	10525	17987
	1990	24900	25739	10514	44984	21547	30415
	1997	32511	41148	12737	67265	39658	40230
Diyarbakır	1985	127	223	33	532	157	216
	1990	521	481	92	821	497	463
	1997	272	583	137	1281	610	528
Erzurum	1985	277	235	73	670	85	282
	1990	203	376	35	648	572	506
	1997	314	516	45	987	645	960
Konya	1985	375	347	129	634	252	466
	1990	488	619	177	892	565	859
	1997	643	943	249	1288	1018	960

*Kaynak: DİE

Tablo 4.40. Yıllara Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Sağlık Personeli Başına Düşen Kişi Sayısı

	Yıllar	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Diş Hekimi	Hemşire	Sağlık Memuru	Ebe
Türkiye	1985	2427	3258	6100	1642	4814	2817
	1990	2268	2194	5371	1255	2621	1857
	1997	1934	1528	4936	935	1585	1563
Diyarbakır	1985	7358	4191	28318	1757	5952	4326
	1990	2102	2276	11902	1334	2203	2365
	1997	4716	2200	9363	1001	2103	2429
Erzurum	1985	3091	3643	11728	1278	10073	3036
	1990	4178	2256	24234	1309	1483	1676
	1997	2781	1692	19406	885	1354	910
Konya	1985	4717	5098	13713	2790	7020	3796
	1990	3587	2828	9890	1962	3098	2038
	1997	3004	2049	7758	1500	1898	2012

*Kaynak: DİE

Yukarıdaki tabloda yıllara göre sağlık personeli sayıları verilmektedir. 1985-1997 yılları arasında uzman hekim sayısında Türkiye genelinde ve Konya ilinde arttığı görülmektedir. Diyarbakır ilinde ise sağlık personeli sayısı 1985-1990 yılları arasında artarken 1990-1997 yılları arasında azalmıştır. Erzurum ilinde ise Diyarbakır ilinde olan gelişimin tam tersi yaşanmıştır. 1985-1990 yılları arasında Erzurum ilinde uzman hekim sayısı azalmış, 1990-1997 yılları arasında ise artmıştır. Diğer sağlık personeli sayıları ise yıllar itibarı ile hem Türkiye geneli hem diğer üç il için artmıştır. Yıllara göre sağlık personeli başına düşen kişi sayılarına bakıldığında Türkiye genelinde, Erzurum ilinde ve Konya ilinde sağlık personeli başına düşen kişi sayısının azaldığı gözlenmektedir. Ancak Diyarbakır ili Türkiye geneli ve diğer iki ile göre farklılık göstermektedir. Diyarbakır ilinde uzman hekim ile ebe başına düşen

kişi sayısı 1985-1990 yılları arasında azalmış, 1990-1997 yılları arasında artmıştır. Diğer personel başına düşen personel sayısı ise Türkiye geneli ve diğer iki il gibi azalmıştır. Diyarbakır ilinde 1985 yılında uzman hekim başına düşen kişi sayısı 7358 iken, bu oran 1990 yılında 2102, 1997 yılında ise 4716 olmuştur. 1985-1990 yılları arasında görülen büyük düşüşün nedeni uzman hekim sayısında görülen azalmanın yanısıra hızlı nüfus artışıdır. Bu oranın anılan yıllar itibariyle düşmesine karşın Türkiye ortalamasına yakın değer almaktadır. Diğer bir deyişle, bu oranın düşmesi sağlık hizmetlerinin Türkiye ortalamasının altına düştüğü anlamına gelmemektedir. 1997 yılında ise hekim başına düşen kişi sayısı 1990 yılındaki oranın iki katından fazla değer almaktadır. 1997 yılı itibariyle Diyarbakır kentinde uzman hekim başına düşen kişi sayısı Türkiye ortalamasının yanısıra Erzurum ve Konya illerinden de fazladır.

4.4.2. Alan Çalışmasının Değerlendirilmesi

Bu bölümde, kent yoksulları üzerine yapılan alan çalışmasının gidilen sağlık kuruluşları, hane içinde hastalık ya da sakatlık durumu, hane içindeki toplam hastalık ve sakatlık sayısı, hanedeki rahatsızlıklar, sakatlık ya da yoksulluk yardımı alınması durumu ve yeşil kart sahipliği verileri Ankara ve Zonguldak kentlerinde yapılan benzer çalışmanın verileri ile karşılaştırılarak ele alınacaktır.

Tablo 4.41. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Gidilen Sağlık Kuruluşları

Kuruluşlar	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Hane	%	Hane	%	Hane	%
SSK Hastaneleri	8	6,78	79	30,50	34	47,88
Devlet Hastaneleri	36	30,51	58	22,39	36	50,70
Üniversite Hastaneleri	3	2,54	17	6,56	0	0,00
Sağlık Ocakları	60	50,85	62	23,94	1	1,42
Özel Sağlık Kurumları	1	0,85	27	10,42	0	0,00
İş Yerinin Anlaşmalı Olduğu Özel Doktor	1	0,85	0	0,00	0	0,00
Kurum İçi Sağlık Servisi	0	0,00	3	1,16	0	0,00
Çocuk Hastenesi	1	0,85	0	0,00	0	0,00
Hiçbirine Gitmeyen	8	6,78	13	5,02	0	0,00
Toplam	118	100,00	259	100,00	71	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıdaki tabloda Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak kentlerinde yapılan alan çalışmaları sonuçlarına göre gidilen sağlık kuruluşları verilmiştir. Diyarbakır kentinde %50,85'lik oran ile en yüksek payı sağlık ocakları almakta, bunu %30,51'lik oranla devlet hastaneleri izlemektedir. Ankara kentinde en çok gidilen sağlık kuruluşları sırasıyla SSK Hastaneleri, sağlık ocakları ve devlet hastaneleridir. Zonguldak kentinde ise sırasıyla devlet hastaneleri ve SSK Hastaneleri en büyük payları almaktadır. Kent yoksulları üzerine yapılan üç alan çalışması verileri, Zonguldak kentinden farklı olarak, Diyarbakır ve Ankara kentlerinde sağlık ocaklarının kent yoksullarının ilk başvurdukları sağlık kuruluşları olduğunu göstermektedir. Devlet hastanelerinin gidilen sağlık kuruluşları arasında önemli bir yeri vardır.

Tablo 4.42. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Hane İçinde Hastalık ya da Sakatlık Durumu

Hastalık veya Sakatlık Durumu	Diiyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Hane	%	Hane	%	Hane	%
Evet	44	37,29	81	30,22	91	70,54
Hayır	74	62,71	187	69,78	38	29,46
Toplam	118	100,00	268	100,00	129	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Sağlık hizmetlerinden yararlanamama, yetersiz ve dengesiz beslenme, eğitimsizlik ve bilinçsizlik insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu etkenlerin gelir yetersizliğinden kaynaklandığı göz önüne alınırsa yukarıdaki sonuçlar şaşırtıcı olmamalıdır. Hane içinde hastalık veya sakatlık durumu araştırıldığında Diyarbakır kentinde hanede hasta ya da sakat kişi olduğunu söyleyenler toplam içinde %37,29, Ankara kentinde %30,22 ve Zonguldak kentinde ise %70,54'lük payı kapsamaktadır. Bu oranlara bakıldığında Diyarbakır ve Ankara kentlerinde benzer oranlarla karşılaşılmasına karşın, Zonguldak kentinde bu oranın diğer iki ilin yaklaşık iki katı olduğu gözlenmektedir. Zonguldak kentinde bu oranın ikiye katlanmasının ana nedeni bu kentte kömür işletmelerinden kaynaklanan hastalıklara sık rastlanıyor olmasıdır.

Tablo 4.43. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Hane İçindeki Toplam Hasta ve Sakat Sayısı

Toplam Hasta ve Sakat Sayısı	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Hane	%	Hane	%	Hane	%
0	83	65,35	187	69,78	34	26,36
1	31	24,41	66	24,63	57	44,19
2	8	6,30	12	4,48	37	26,36
3	5	3,94	3	1,12	1	3,09
Toplam	127	100,00	268	100,00	129	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Yapılan alan çalışmalarının sonuçlarına göre, hane içinde 1 hasta ve sakat bulunan haneler Diyarbakır kentinde %24,41, Ankara kentinde %24,63, Zonguldak kentinde ise %31,90'lık paylar almaktadırlar. Bu oranlar hane içindeki hastalık ya da sakatlık durumuna benzer bir şekilde, Diyarbakır ve Ankara kentlerinde birbirine yakinken, Zonguldak kentinde artmaktadır. Hane içinde 2 hasta ve sakat bulunan hanelerin dağılımı, 1 hasta ve sakat bulunan hanelerde olduğu gibi Diyarbakır ve Ankara kentleri için paralellik göstermekte, Zonguldak kenti için ise %21,17 gibi büyük bir pay almaktadır.

Aşağıdaki tabloda hane içinde görülen rahatsızlıkların dağılımı verilmiştir. Diyarbakır ve Zonguldak kentlerinde en büyük payı sırasıyla %41,07 ve %29,17 ile fiziksel sakatlık almaktadır. Diyarbakır kentinde bunu %12,50'lik payla akciğer rahatsızlığı, %7,14'lük paylarla böbrek rahatsızlığı ve psikolojik rahatsızlıklar, Ankara kentinde ise %15,63 ve %13,54'lük paylarla astım ve şeker hastalığı izlemektedir. Zonguldak kentinde ise en fazla görülen rahatsızlıklar %23,66'lık oranla zihinsel sorunlar, %14,60'lık oranla kalp rahatsızlığı, %12,36'lık oranla duyu organlarında aksaklık ve %12,36'lık oranla hormon bozukluğudur.

Tablo 4.44. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Hanede Görülen Rahatsızlıklar

Hanedeki rahatsızlıklar	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Duyu organlarında aksaklık	3	5,36	2	2,08	11	12,36
Fiziksel sakatlık	23	41,07	28	29,17	5	5,62
Kalp rahatsızlığı	5	8,93	9	9,38	13	14,60
Böbrek rahatsızlığı	4	7,14	4	4,17	1	1,12
Akciğer rahatsızlığı	7	12,50	2	2,08	12	13,48
Mide rahatsızlığı	5	8,93	0	0,00	2	2,24
Kanser	0	0,00	0	0,00	1	1,12
Beyin ile ilgili sorunlar	0	0,00	7	7,29	4	4,48
Hormon bozukluğu	1	1,79	6	6,25	11	12,36
Kadın hastalıkları	1	1,79	5	5,21	2	2,24
Kısırlık	2	3,57	0	0,00	0	0,00
Zihinsek sorunlar	0	0,00	1	1,04	21	23,66
Psikolojik rahatsızlıklar	4	7,14	2	2,08	1	1,12
Kekemelik	0	0,00	1	1,04	0	0,00
Yüksek tansiyon	0	0,00	1	1,04	3	3,36
Şeker hastalığı	0	0,00	13	13,54	2	2,24
Astım	1	1,79	15	15,63	0	0,00
Toplam	56	100,00	96	100,00	89	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 4.45. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Sakatlık ya da Yoksulluk Yardımı Alınması Durumu

Yardım Alınması Durumu	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Hane	%	Hane	%	Hane	%
Evet	5	8,07	6	7,69	1	1,41
Hayır	57	91,93	72	92,31	70	98,59
Toplam	62	100,00	78	100,00	71	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, Diyarbakır kentinde hanelerin %8,07'sinin, Ankara kentinde %7,69'unun, Zonguldak kentinde ise %1,41'inin sakatlık ya

da yoksulluk yardımı aldığı görülmektedir. Hane içinde sakat ya da hasta olanların sayılarının yüksek olması yardım alanların oranlarının da yüksek olması beklentisini güçlendirmektedir. Ancak, bu beklentinin tersine, üç çalışmada da yardım alma oranının çok düşük olduğu gözlenmekte özellikle Zonguldak kentinde bu oranın çok düştüğü dikkati çekmektedir.

Tablo 4.46. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Yeşil Kart Sahipliği

Yeşil Kart Sahipliği	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Evet	45	38,46	19	7,20	12	9,37
Hayır	72	61,54	245	92,80	116	90,63
Toplam	117	100,00	264	100,00	128	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Yeşil kart sahipliği üzerine yapılan araştırmada ise evet cevabı alınan hanelerin toplam içinde Diyarbakır kenti için %38,46, Ankara kenti için %7,20 ve Zonguldak kenti için %9,37'lik pay aldıkları görülmektedir. Yeşil kart sahipliğinin Diyarbakır kentinde Ankara ve Zonguldak kentlerine oranla çok yüksek olduğu dikkati çekmektedir.

4.5. SOSYAL ve KÜLTÜREL YAPI

Bu bölümde, ilk olarak Diyarbakır ilinin sosyal ve kültürel yapısı incelenecektir. Diyarbakır iline ilişkin veriler, benzer büyüklükte ancak farklı özellikleri olan Erzurum ve Konya illeri ile karşılaştırılacaktır. Daha sonra Diyarbakır'da kent yoksulları üzerine yaptığımız alan çalışması sonuçları, bu konuda benzer alan çalışmaları yapılan Ankara ve Zonguldak kentlerindeki bulgularla karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

4.5.1. Diyarbakır İli

Sosyal ve kültürel yapıya ilişkin olarak bu bölümde öncelikle yıllara göre Diyarbakır, Erzurum ve Konya illeri için sinema, tiyatro, opera ve bale salonu sayıları, kapasiteleri ve izleyici sayıları incelenecektir. Daha sonra aynı iller için yıllar itibarıyla kütüphane ve müze alanlarındaki gelişmeler ele alınacaktır.

Tablo 4.47. Yıllara Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri İçin Sinema, Gösterilen Film ve Seyirci Sayıları ve Bir Önceki Yıla Göre Gelişme Oranları

Sinema	Yıllar	Sinema		Gösterilen film		Seyirci	
		Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı
Türkiye	1985	767	-	81411	-	42670605	-
	1990	354	-53,85	38326	-52,92	19233976	-54,93
	1997	358	1,13	181184	372,74	15750946	-18,11
Diyarbakır	1985	9	-	481	-	700000	-
	1990	4	-55,56	482	0,21	494500	-29,36
	1997	4	0	177	-63,28	96925	-80,40
Erzurum	1985	4	-	549	-	443166	-
	1990	3	-25,00	280	-48,99	220000	-50,36
	1997	2	-33,34	200	-28,57	150000	-31,82
Konya	1985	13	-	1845	-	1029300	-
	1990	7	-46,15	701	-62,01	445500	-56,72
	1997	4	-42,86	216	-69,19	261500	

*Kaynak: DİE

Yukarıdaki tabloda yıllar itibariyle sinema salonu sayıları, gösterilen film ve seyirci sayıları verilmiştir. Bu tabloya göre Türkiye genelinde sinema sayısı 1985-1990 yılları arasında azalmış, 1990-1997 yılları arasında ise artmıştır. Diyarbakır ilinde de ilk dönemde, Türkiye genelinde olduğu gibi, azalma görülmektedir. Ancak, Türkiye verilerinin tersine, ikinci dönemde bu sayıda bir artış olmamıştır. Erzurum ve Konya illerinde ise 1985-1997 yılları arasında sürekli bir düşüş olmuştur. Gösterilen film sayısına bakıldığında Türkiye’de 1985-1990 yılları arasında görülen düşüşün, 1990-1997 yılları arasında yerini hızlı bir artışa bıraktığı görülmektedir. Diyarbakır ilinde ise tam tersi bir durum söz konusudur. 1985-1990 yılları arasında bir artış gözlenirken, bu artış yerini 1990-1997 yılları arasında düşüşe bırakmıştır. Erzurum ve Konya illerinde gösterilen film sayılarında ise bu illerdeki sinema sayısı değişimine koşut olarak yıllar itibariyle sürekli bir azalış gözlenmektedir. Seyirci sayıları ise Türkiye geneli, Diyarbakır ve Erzurum illerinde yıllar itibariyle azalmıştır. Konya ilinde ilk dönemde düşmüş, ikinci dönemde ise artmıştır. Diyarbakır ilinde 1997 yılında 4 sinema salonu bulunmaktadır. Bu sayı, Konya ilindeki sinema salonu sayısı ile eşit değer alırken, Erzurum ili sinema salonu sayısının iki katıdır. Ancak aynı yıl için gösterilen film sayısında en düşük değeri Diyarbakır ili almaktadır. Seyirci sayısında da benzer sonuçla karşılaşılmaktadır. Bu sonuçlardan Diyarbakır ilinde bulunan sinema sayısının yeterli olmadığı söylenebilir.

Tablo 4.48. Yıllara Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Tiyatro, Oynanan Eser, Gösteri ve Seyirci Sayısı ve Bir Önceki Döneme Göre Gelişme Oranları

Tiyatro	Yıllar	Tiyatro		Oynanan eser		Gösteri		Seyirci	
		Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı
Türkiye	1985	41	-	190	-	6124	-	1593213	-
	1990	52	26,89	219	15,26	8448	37,94	2237214	40,42
	1997	131	151,92	810	269,86	15797	86,99	3692089	65,03
Diyarbakır	1985	0	-	0	-	0	-	0	-
	1990	1	-	6	-	132	-	44130	-
	1997	2	-	10	66,66	294	122,73	97548	121,04
Erzurum	1985	0	-	0	-	0	-	0	-
	1990	0	-	0	-	0	-	0	-
	1997	2	-	8	-	212	-	45010	-
Konya	1985	0	-	0	-	0	-	0	-
	1990	0	-	0	-	0	-	0	-
	1997	2	-	10	-	186	-	61550	-

*Kaynak: DİE

Yıllara göre tiyatro, oynanan eser, gösteri ve seyirci sayılarına bakıldığında Türkiye genelinde 1985-1997 yılları arasında her üç veride de artış gözlenmektedir. Türkiye genelinde 1990-1997 yılları arasında tiyatro, oynanan eser, gösteri ve seyirci sayılarındaki artışın 1985-1990 yılları arasına göre daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Diyarbakır, Erzurum ve Konya illerine bakıldığında ise; Diyarbakır ilinde 1985 yılında, Erzurum ve Konya illerinde 1985 ve 1990 yıllarında tiyatro olmadığı görülmektedir. Diyarbakır ilinde 1985-1990 yılları arasında 1, 1990-1997 yılları arasında 2 tiyatro açılmıştır. Erzurum ve Konya illerinde ise 1990-1997 yılları arasında ikişer tiyatro açılmıştır. Erzurum ve Konya illeri ile karşılaştırıldığında, Diyarbakır ilindeki tiyatro, oynanan eser, gösteri ve seyirci sayılarının yetersiz olmadığı yorumu yapılabilir; ancak üç ilde de bu sayıların çok düşük olduğu göz önüne alınırsa bu konuda da altyapının yetersiz olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 4.49. Yıllara Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri İçin Opera ve Bale Salonu, Oynanan Eser, Gösteri ve Seyirci Sayıları ve Bir Önceki Döneme Göre Gelişme Oranları

Opera ve Bale	Yıllar	Opera ve bale salonu		Oynanan eser		Gösteri		Seyirci	
		Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı
Türkiye	1985	3	-	36	-	224	-	127816	-
	1990	5	66,66	63	75,00	463	106,69	167092	30,72
	1997	6	20,00	89	41,27	394	85,09	220069	31,70
Diyarbakır	1985	0	-	0	-	0	-	0	-
	1990	0	-	0	-	0	-	0	-
	1997	0	-	0	-	0	-	0	-
Erzurum	1985	0	-	0	-	0	-	0	-
	1990	0	-	0	-	0	-	0	-
	1997	0	-	0	-	0	-	0	-
Konya	1985	0	-	0	-	0	-	0	-
	1990	0	-	0	-	0	-	0	-
	1997	0	-	0	-	0	-	0	-

*Kaynak: DİE

Opera ve bale salonu, oynanan eser, gösteri ve seyirci sayıları incelendiğinde Diyarbakır, Erzurum ve Konya illerinde opera ve bale salonu bulunmadığı görülmüştür. Türkiye genelinde ise opera ve bale salonu, oynana eser, gösteri ve seyirci sayısı 1985-1997 yılları arasında sürekli artmaktadır. Gösteri sayısı ise 1985-1997 yılları arasında artarken, 1990-1997 yılları arasında azalmaktadır.

Tablo 4.50. Yıllara Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri İçin Halk Kütüphanesi, Kitap ve Okuyucu Sayısı ve Bir Önceki Döneme Göre Gelişme Oranları

Kütüphane	Yıllar	Halk Kütüphanesi		Kitap		Okuyucu	
		Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı
Türkiye	1985	664	-	6422463	-	14895904	-
	1990	810	21,98	7931561	23,49	17172497	15,28
	1998	1185	46,29	11704920	47,57	20318223	18,32
Diyarbakır	1985	7	-	46548	-	144689	-
	1990	9	28,57	60246	29,42	193409	33,67
	1998	13	44,44	109470	81,71	198703	2,74
Erzurum	1985	21	-	119283	-	233404	-
	1990	23	9,52	158237	32,65	288956	23,81
	1998	25	8,70	261211	65,08	267575	-7,4
Konya	1985	33	-	252217	-	617958	-
	1990	36	9,09	294000	16,56	806851	30,56
	1998	52	44,44	412890	40,44	650164	-19,42

*Kaynak: DİE

Halk kütüphanesi, kitap ve okuyucu sayılarının verildiği yukarıdaki tabloya göre Türkiye geneli ve Diyarbakır ilinde halk kütüphanesi, kitap ve okuyucu sayıları iki dönemde de artmıştır. Erzurum ve Konya illeri için halk kütüphanesi ve kitap sayısı yıllar itibarıyla düzenli bir artış gösterirken, okuyucu sayısı 1985-1990 yıllarında artmasına karşın, 1990-1997 yıllarında azalmıştır. Diyarbakır ilindeki halk kütüphanesi, kitap ve okuyucu sayıları Erzurum ve Konya illeri ile karşılaştırıldığında; Diyarbakır ilindeki halk kütüphanesi, kitap ve okuyucu sayılarının anılan yıllar için benzer büyüklükteki diğer iki ilde görülen sayıların oldukça altında olduğu gözlenmektedir. Konya ilinde ise bu sayıların diğer iki ile göre oldukça yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Bu değerlerin Konya ilinde iki katına çıkıyor olması ilin ekonomik gelişmişlik düzeyi ile orantılı olduğu söylenebilir.

Tablo 4.51. Yıllara Göre Türkiye, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri İçin Müze ve Müzelerde Yıl Sonundaki Mevcut Eser Sayıları ve Bir Önceki Döneme Göre Gelişme Oranları

Müze	Yıllar	Arkeoloji ve Tarih		Etnoğrafya ve Antropoloji		Genel		Toplam		Yıl sonundaki mevcut eserler	
		Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı	Sayı	Gelişme Oranı
Türkiye	1985	53	-	22	-	34	-	131	-	2125943	-
	1990	69	30,2	37	68,2	48	41,2	154	17,5	2357335	10,8
	1998	76	10,1	42	13,5	50	4,1	168	9,0	2624356	11,3
Diyarbakır	1985	1	-	2	-	0	-	3	-	9510	-
	1990	1	0	3	50,0	0	-	4	33,3	10462	10,1
	1998	1	0	3	0	0	-	4	0	13688	30,8
Erzurum	1985	2	-	0	-	0	-	2	-	12274	-
	1990	2	0	0	-	0	-	2	0	14665	19,4
	1998	2	0	1	-	0	-	3	50,0	17793	21,3
Konya	1985	6	-	2	-	2	-	10	-	56950	-
	1990	5	-16,7	4	100,0	1	-50,0	10	0	48351	-15,1
	1998	4	20,0	1	75,00	0	-100	5	-50,0	50378	4,1

*Kaynak: DİE

Yukarıdaki tabloda yıllara göre müze ve müzelerdeki yıl sonundaki mevcut eser sayıları verilmiştir. Türkiye genelinde toplam müze sayısı iki dönemde de artmıştır. Diyarbakır ilinde ise ilk dönemde artan müze sayısı, ikinci dönemde değişim göstermemiştir. Erzurum ve Konya illerinde ise Diyarbakır ilinden farklı eğilimler görülmektedir. İki ilde de toplam müze sayısı ilk dönemde aynı kalmış, ikinci dönemde Erzurum ilinde artarken, Konya ilinde azalmıştır. Konya ilinde müze sayısının yıllar itibariyle azalmasının nedeni, Karaman'ın il olmasıdır. Türkiye geneli, Diyarbakır ve Erzurum illerinde yıl sonundaki mevcut eser sayısı iki dönemde de artmıştır. Konya ilinde ise ilk dönemde azalmış, ikinci dönemde artmıştır. 1998 yılı itibariyle Diyarbakır, Erzurum ve Konya illerindeki toplam müze sayıları yaklaşık değerlerde iken yıl sonundaki mevcut eser sayılarına bakıldığında en fazla eserin Konya ilinde olduğu görülmektedir. En az eser ise Diyarbakır ilinde bulunmaktadır.

4.5.2. Alan Çalışması

Bu bölümde, araştırma yapılan alanın sosyal ve kültürel yapısının göstergeleri olan vakıf/dernek üyeliği ve ilişkileri, boş vakit değerlendirme biçimi, gazete okuma durumu ve izlenen televizyon programları incelenecektir.

Tablo 4.52. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksullarının Vakıf ya da Dernek Üyelik Durumu

Vakıf/Dernek Üyelik Durumu	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Evet	11	12,64	113	42,32	76	31,40
Hayır	76	87,36	154	57,68	166	68,60
Toplam	87	100,00	267	100,00	242	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Yapılan alan çalışması sonuçlarına göre Zonguldak kentinde görüşülen yoksullar arasında vakıf ya da dernek üyesi olanların toplam haneler içindeki oranı Diyarbakır kentindeki oranın yaklaşık üç, Ankara kentindeki oran ise Diyarbakır kentindeki oranın yaklaşık dört katıdır. Diyarbakır kentinde vakıf ya da dernek üyeliği % 12,64, Ankara kentinde % 42,32, Zonguldak kentinde ise % 31,40'dır. Diyarbakır kentinde bu oranın çok düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 4.53. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Vakıf ya da Dernek Üyelik Sayısı

Vakıf/Dernek üyelik sayısı	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
1	11	100,00	99	87,61	30	40,54
2	0	0,00	14	12,39	15	20,27
3	0	0,00	0	0,00	5	6,76
4	0	0,00	0	0,00	1	1,35
5	0	0,00	0	0,00	21	28,38
6	0	0,00	0	0,00	1	1,35
7	0	0,00	0	0,00	1	1,35
Toplam	11	100,00	113	100,00	74	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Vakıf-dernek üyelik sayılarına bakıldığında Diyarbakır kentindeki tüm üyelerin sadece bir vakfa ya da derneğe üye oldukları görülmektedir. Ankara kentinde

bir vakıf ya da derneğe üye olanlar toplam içinde %87,61, iki vakıf ya da derneğe üye olanlar ise %12,69'luk pay almaktadırlar. Zonguldak kentinde ise %40,54'lük oranla en büyük payı 1 vakfa ya da derneğe üye olanlar almaktadır. Bunu sırasıyla %28,38'lik payla 5 vakfa ya da derneğe üye olanlar ve %20,27'lik payla 2 vakfa ya da derneğe üye olanlar takip etmektedir.

Tablo 4.54. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Vakıf ya da Dernek Üyelik Katılım Durumu

Vakıf/Dernek üye katılım durumu	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Üye değil ama gidiyor	0	0,00	4	3,20	3	3,16
Üyelik dışında aktif değil	5	45,45	57	45,60	65	68,42
Toplantılara gidiyor	5	45,45	41	32,80	12	12,63
Üye ve aktif faaliyet yürütüyor	1	9,10	7	5,60	6	6,32
Yönetimde görev alıyor	0	0,00	16	12,80	9	9,47
Toplam	11	100,00	125	100,00	95	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması,

Diyarbakır ve Ankara alan çalışmaları incelendiğinde, Diyarbakır ve Ankara kentlerinde vakıf ya da dernek katılım durumlarında sadece üye ve toplantılara giden üyelerin çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Zonguldak kentinde ise %68,42'lik pay ile sadece üye olan kişilerin çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Diyarbakır kentinde çok düşük olan vakıf/dernek üyeliğinin aktif katılımı içermediği de dikkati çekmektedir.

Tablo 4.55. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Vakıftan Yardım Alma Durumu

Vakıftan yardım alma durumu	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Evet	3	30,00	0	0,00	6	13,34
Hayır	7	70,00	268	100,00	39	86,66
Toplam	100	100,00	268	100,00	45	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Diyarbakır kentinde vakıftan yardım alanların payı %30, Zonguldak kentinde %13,34'tür. Ankara kentinde ise üyeler bağlı oldukları vakıftan yardım almamaktadırlar. Diyarbakır kentinde ekonomik açıdan zaten zor durumda olan kent yoksullarının üye oldukları vakıf ya da dernekten yardım alma durumunun da çok düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 4.56. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Vakıftan Alınan Yardım Türleri

Vakıftan alınan yardım türü	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Para	2	66,66	0	0,00	5	83,33
Erzak	1	33,34	0	0,00	1	16,67
Yakıt	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Toplam	3	100,00	0	0,00	6	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Vakıftan alınan yardım türü değerlendirildiğinde, Diyarbakır kentinde yardım alan üç kişiden ikisinin para, diğer bir kişinin ise erzak yardımı aldığı görülmektedir.

Alan çalışmaları sonucunda boş vakit değerlendirme biçimlerine bakıldığında Diyarbakır'da boş vakitlerinde kahveye gidenler %62,07'lik büyük bir payla ilk sırada gelmektedir. Ankara kentinde bu oran %14,61 iken, Zonguldak kentinde ise %27,56'dır. Ankara kentinde boş vakitlerinde kahveye giden hane reisleri, dinlenen-uyuyanlardan ve evin bakımı-bahçe işleri ile uğraşanlardan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Zonguldak kentinde ise boş vakitlerinde kahveye giden hane reisleri ile aynı oranda evin bakımı ve bahçe işleri ile uğraşanlar yer almaktadır. Diyarbakır kentinde boş vakitlerde kahveye gitme oranının bu kadar yüksek olması, çalışma alanında yaşayanların işsiz olmaları ve kahvelerin toplumsallaşma yanısıra iş vb. konularda bilgi akışını da sağladığı yerler olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışma yapılan hanelerde sadece bir kişinin boş zamanının olmadığını söylemesi, bu alandaki işsizlik sorununu destekler görünümündedir. Bunların yanısıra, yapılamamalarının önemli nedenleri eğitim seviyesinin düşüklüğü ve ekonomik yetersizlikler olan kitap-gazete okuma ya da sinema-tiyatroya gitme gibi cevapların alınamaması, kentteki sosyal ve kültürel yapının gelişmemişliğinin göstergelerindendir.

Tablo 4.57. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksullarının Boş Zamanlarını Değerlendirme Biçimi

Boş zaman değerlendirme biçimi	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Evin bakımı-bahçe işleri	6	5,17	43	16,10	35	27,56
Mahallede gezinti	2	1,72	39	14,61	8	6,30
Şehir merkezinde gezinti	1	0,86	6	2,25	6	4,72
Kahveye gitme oyun	72	62,07	39	14,61	35	27,56
TV izleme	16	13,79	22	8,24	13	10,23
Dinlenme-uyuma	6	5,17	46	17,23	7	5,51
Piknik	1	0,86	5	1,87	0	0,00
Hayvanlarla ilgilenme	1	0,86	1	0,37	0	0,00
Akraba-arkadaşlarla görüşme	6	5,17	0	0,00	0	0,00
Spor yapma	0	0,00	6	2,25	1	0,79
İçki içme	0	0,00	3	1,12	0	0,00
Kitap-gazete okuma	0	0,00	14	5,24	4	3,15
Partiye/derneğe gitme	0	0,00	10	3,75	1	0,79
Boş zamanı yok	1	0,86	15	5,62	13	10,23
Diğer	4	3,45	18	6,74	4	3,15
Toplam	116	100,00	267	100,00	127	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 4.58. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Gazete Okuma Durumu

Gazete okuma durumu	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Evet	71	56,35	204	76,40	94	72,90
Hayır	55	43,65	63	23,60	35	27,10
Toplam	126	100,00	267	100,00	129	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Yapılan alan çalışmaları sonuçlarına göre Diyarbakır kentinde toplam hanelerin %56,35'i, Ankara ilinde %76,40'ı ve Zonguldak kentinde %72,90'ı gazete okuyabilmektedir. Ankara ve Zonguldak kentleri karşılaştırıldığında, bu değerlerin Diyarbakır kentinde bu denli düşük olması yukarıdaki gözlemlerimizi desteklemektedir.

Tablo 4.59. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Gazete Okuma Düzenliliği

Gazete okuma düzenliliği	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Düzenli	26	36,62	63	30,58	41	41,84
Düzensiz	45	63,38	143	69,42	57	58,16
Toplam	71	100,00	206	100,00	98	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 4.60. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları Gazete Okumama Nedeni

Gazete okumama nedeni	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Ekonomik	4	11,43	20	31,75	13	38,26
Fiziksel	1	2,86	5	7,94	1	2,94
Okuma-yazma sorunu	27	77,14	16	25,40	10	29,40
Alışkanlık	2	5,71	12	19,05	7	20,58
Vakit sorunu	0	0,00	6	9,52	1	2,94
Diğer	1	2,86	1	1,59	2	5,88
Toplam	35	100,00	63	100,00	34	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Gazete okuma düzenliliğine bakıldığında ise üç ilde de düzenli okuyabilenlerin oranlarında çok büyük farklılıklar görülmektedir. Düzenli gazete okuyanların oranı Diyarbakır kentinde %36,62, Ankara kentinde %30,58, Zonguldak kentinde ise %41,84'tür. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak kentlerinde gazete okumama nedenleri incelendiğinde ekonomik nedenlerle okuma-yazma bilmemekten kaynaklanan sorunların toplam içinde büyük paylar aldıkları görülmektedir. Gazete okumama nedenleri arasında Diyarbakır kentinde %77,14'lük oran ile en büyük payı okuma-yazma sorunu alırken, bunu ekonomik nedenler (%11,43) izlemektedir. Zonguldak ve Ankara kentlerinde ise ilk sırayı ekonomik nedenler, ikinci sırayı okuma-yazma sorunu

almaktadır. Diyarbakır kentinde görülen bu sonuçlar, düzenli gazete okunamamasının da nedenlerindendir.

Tablo 4.61. Diyarbakır, Ankara ve Zonguldak Kentleri Kent Yoksulları İzlene Televizyon Programları

İzlenen TV programları	Diyarbakır		Ankara		Zonguldak	
	Hane	%	Hane	%	Hane	%
Haber programları	91	75,83	169	63,77	95	75,41
Film-dizi	16	13,33	54	20,38	15	11,92
Yarışma	3	2,50	17	6,42	5	3,96
Magazin-eğlence	1	0,83	10	3,77	5	3,96
Spor programları	4	3,33	15	5,66	5	3,96
Belgesel	0	0,00	0	0,00	1	0,79
TV izlemiyor	4	3,33	0	0,00	0	0,00
TV yok	1	0,83	0	0,00	0	0,00
Toplam	120	100,00	265	100,00	126	100,00

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması,

Son olarak izlenen TV programlarının bu üç kent için dağılımına bakıldığında her üç ilde de haber programlarının en büyük payı aldığı, bunu ise film ve dizilerin takip ettiği gözlenmektedir.

4.6. SONUÇ

Demografik ve sosyal yapının değerlendirildiği bu bölümde; Diyarbakır iline ilişkin nüfus verilerinde dikkati çeken en önemli gelişme gerek il nüfusunun gerekse kent nüfusunun sürekli artış içinde olmasıdır. Kent nüfusunda görülen bu artışın nedeni 1990 yılına kadar yaşanan göç sürecinin yanı sıra, 1990'lerden sonra yaşanan zorunlu göç sürecidir. Özellikle 1990 yılından sonra önceki yıllara göre nüfusun daha da hızlı arttığı görülmektedir. Bunun önemli iki nedeni ise 1990 yılı öncesinde kente göç eden kesimin kırdaki yaşam tarzlarını sürdürüyor olmaları ve 1990'lı yıllarda da göç sürecinin devam ediyor olmasıdır. 0-19, 20-54 ve 55 üstü olarak ayrılan yaş gruplarının dağılımında ise nüfusun artıyor olmasına koşut olarak 0-19 yaş grubu nüfusun arttığı görülmektedir. Kent merkezinde görülen bu eğilim, Türkiye geneli ve il bütününde görülenden farklılık göstermektedir. Kent nüfusunda 0-19 yaş grubu nüfusta önemli bir artış yaşanırken, 20-54 ve 55 üstü yaş grupları nüfuslarında ise düşüş görülmektedir. 1990 yılından 1997 yılına kadar 0-19 yaş grubu nüfusun toplam içindeki payı %31,12'den %42,44'e çıkarak %12,32'lik artış göstermiştir. Kent merkezinde gelecekte nüfus artışını etkileyecek olan 0-19 yaş grubunun hızlı bir büyüme içinde olduğu dikkati çekmektedir. Bu durumun

1980'lerden başlayarak 1990'ların sonuna kadar yaşanan köylerden kente göç olgusunun sonucu olduğu söylenebilir. Kente göç edilmiş olmasına karşın kente uyum sürecine henüz girilmediği ve kırsal kesimdeki yaşam tarzının sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durum ilerde kentte çalışma yaşındaki nüfusun daha da artmasına neden olacak ve işsizlik, kentsel altyapı gibi sorunların yanısıra bunların neden olacağı toplumsal sorunlar da büyüyecektir.

Kent bütününde cinsiyet dağılımına bakıldığında ise kadın-erkek oranlarının yıllar itibarıyla farklılık göstermediği ve yaklaşık değerlere sahip olduğu görülmektedir. 1997 yılında da bu oranların 1990 yılına benzer değerler alması 1990 sonrası yaşanan zorunlu göçün tüm hane halkı ile birlikte yapıldığını göstermektedir. Hane halkı büyüklüğü verileri en son 1990 yılına ait olmasına karşın Diyarbakır kentinde 5 ve daha fazla kişinin yaşadığı hanelerin (%65,3) Türkiye'de görülene göre (%49,5) daha yüksek olması kentin demografik veriler bakımından hala kırsal özelliklerinden tümüyle kopmadığını göstermektedir.

Yapılan alan çalışmasının demografik yapısı incelendiğinde, çekirdek aile olan hanelerin %65,60 'lık oran ile en büyük payı aldığı, bunu %28 'lik oran ile geniş ailenin takip ettiği görülmektedir. Bu sonuçlar, Ankara ve Zonguldak kentlerinde yapılan benzer alan çalışmalarının sonuçlarıyla karşılaştırıldığında çekirdek aile payının daha düşük, geniş aile payının ise daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Diyarbakır kent yoksullarında görülen bu farklılık, özellikle kırsal kesimden göç eden hanelerin geleneksel yapılarını devam ettirdiklerini göstermektedir. Kent yoksulları üzerine yapılan alan çalışması hane halkı büyüklüklerine bakıldığında 5 ve daha fazla kişinin yaşadığı hanelerin toplam içinde %84,8' lik pay aldığı görülmektedir. Kent merkezinde görülen %65,3'lük yüksek değerin kent yoksullarında %84,8' e çıkması ve ortalama hanehalkı büyüklüğünün 8,8 olması hane halkı tipi sonuçlarını desteklemekte ve hanelerin kente uyum sürecine henüz girmediğini göstermektedir. Bunun yanısıra, 1998 yılında Hacettepe Üniversitesi Türkiye Sağlık ve Nüfus Araştırması (TNSA) verilerine göre kırsal kesimde hane halkı büyüklüğü 4,9' dur. Bu araştırmanın sonuçlarına göre de alan çalışmasındaki hanelerin kırsal alandaki yaşam tarzlarını devam ettirdikleri ve geçiş sürecine henüz girmemiş oldukları söylenebilir. Hanede yaşayan aile sayılarına bakıldığında ise hanede en az iki ailenin yaşadığı haneler tüm haneler içinde %29,60 oranında pay almaktadır. Elde edilen bu sonuç, hane halkı tipi ve hane halkı büyüklüğü sonuçlarını desteklemektedir.

Hanelerde yaşayan çocuk sayıları incelendiğinde hanelerde ortalama 4,45 çocuğun bulunması, kent bütününde 0-19 yaş grubu nüfusun sürekli artmasını destekler görünümündedir. Gelecekte nüfus artış hızını etkileyecek kesim olan çocuk nüfusunun sürekli artış içinde olması, Diyarbakır nüfusunun hızla artmaya devam edeceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Kent yoksulları üzerine yapılan alan çalışmasının yaş gruplarının dağılımı incelendiğinde ise yukarıdaki sonuçlara koşut olarak genç nüfusun payının diğerlerine oranla çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar işsizlik, kentsel altyapı ve

toplumsal sorunların daha da artacağı anlamına gelmekte ve çok boyutlu önlemler alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kent yoksullarının çocuklarının demografik yapısı incelendiğinde, Diyarbakır kentinde 1990'lardan sonra görülen genç nüfus artışı verilerini destekleyen bir tablo oluşturduğu sunucu elde edilmektedir. 0-19 yaş grubunun %88,75'lik pay alması çocuk nüfusunun yarıdan fazlasının göçmen hanelerin kente yerleşmelerinden sonra doğduğunu göstermektedir. Gerekli önlemler alınmazsa kentte zaten yetersiz olan eğitim ve sağlık kuruluşlarının daha da yetersiz hale geleceği açıktır.

Kent yoksulları cinsiyet dağılımı, kent merkezinde görülen sonuçlarla benzer özellikler taşımaktadır. Kent merkezinde olduğu gibi kadın ve erkek nüfus oranlarının yaklaşık değerler alması, yaşanan göçün klasik göç modellerinden farklı olarak tüm hane halkı ile beraber yapıldığını göstermektedir.

Alan çalışmasında hane reislerinin medeni durumları incelendiğinde, %96' sının evli olduğu görülmekte ve parçalanmış haneler fazla rastlanmamaktadır. Tüm haneler içinde, hane reisi erkek olan haneler %96,80'lik paya sahiptir. Hane reislerinin büyük çoğunluğunun evli ve erkek olması, bunun yanısıra parçalanmış hanelerin fazla olmaması yoksulluk kültürüne uyum göstermeyen bir yapı bulunduğunu göstermektedir. Bunların yanısıra hane reislerinin büyük çoğunluğunun genç nüfustan oluştuğu dikkati çekmektedir. İşsizlik ve yoksulluğun, beklentisi yüksek olan bu üretken genç nüfusun aile içi yaşamlarını olumsuz yönde etkileyeceği söylenebilir.

Diyarbakır ili için göç konusuna ilişkin son veri 1985-1990 yılları arasına aittir. Bu verilere göre il bütününde yoğun bir şekilde dışa göçün olduğu görülmektedir. Alan çalışmasının sonuçlarına göre ise, 1985 yılından sonra kente yoğun bir göç olduğu gözlemlenmektedir. Yaşanan yoğun göçün en önemli nedeni ise güvenlik nedeniyle köylerden kentlere yaşanan zorunlu göçtür. Özellikle 1990-1994 yılları arasında kent merkezine göç eden hanelerin fazla olması(%27,55) zorunlu göçten doğrudan etkilenmiş bir kesimin varlığını temsil etmektedir. Terör nedeniyle yaşamlarını güvence altına alamayan, tarla ve köylerinin yakılması nedeniyle geçimlerini sağlayamayan ve kalacak yeri kalmayan insanlar kente göç etmek zorunda kalmışlardır. Alan çalışmasının kente gelinen yerler konusundaki sonuçları da 1990 sonrası yaşanan göç sürecini destekleyen bir görünüm çizmektedir. Kent yoksullarının %88,89'u Diyarbakır'a, Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi köylerinden gelmişlerdir. Sadece Diyarbakır köylerinden gelenler ise %72,22'lik paya sahiptir.

Eğitim konusu açısından Diyarbakır ili incelendiğinde, ilköğretimden sonra ortaöğretime olan talebin arttığı söylenebilir. Ancak bu talebin Türkiye ortalamasının altında olduğu da dikkati çekmektedir. okul gruplarına göre öğretmen sayılarının değişimi de bunu destekler görünümüdür. İlköğretimde görevli öğretmenlerin payı azalmakta, ortaöğretim ve mesleki ve teknik ortaöğretimde görevli öğretmenlerin payı artmaktadır. Okul grupları ve

öğretmen sayıları sonucunda eğitim düzeyinin yükseldiği görülmektedir, ancak bu ilerleme Türkiye ortalamasına göre yavaştır. İl bütününde ilköğretim hala en önemli eğitim birimidir. Çok sınırlı da olsa il bütününde ilköğretimde yıllar itibariyle öğretmen başına düşen öğrenci sayısı azalmakta, genel ve mesleki ve teknik ortaöğretimde ise 1990'lara kadar öğretmen başına düşen öğrenci sayısında görülen artış, 1990 yılından başlayarak yerini azalışa bırakmaktadır.

İl genelinde öğrencilerin yaş grupları içindeki paylarına bakıldığında, 6-17 yaş grubu eğitim olanaklarından yeterince yararlanamadığı görülmektedir. Diyarbakır ilinde 1997 yılı itibariyle okuma-yazma bilmeyen nüfus %40,35, okur-yazar nüfus %16,92, ilkokul mezunu nüfus %24,38, ortaokul mezunu nüfus %7,58, lise mezunu nüfus %8,25 ve yüksekokul veya fakülte mezunu nüfus %2,52'lik paylar almaktadır. Okuma-yazma bilmeyen nüfusun oranı yıllar itibariyle azalmakta ancak 1997 yılında Türkiye ortalamasının yaklaşık iki katı değer almaktadır. İlkokul mezunu nüfusun oranı ise yıllar itibariyle büyük farklılık göstermemekte ancak 1997 yılında Türkiye ortalamasının yaklaşık yarısı kadar değer almaktadır. Sonuç olarak Diyarbakır ilinde eğitim düzeyinin Türkiye ortalamasının çok altında olduğu görülmektedir. İl genelinde kentsel sosyal altyapının yeterli olmamasının yanısıra 1980'lerden sonra köyden kente göç eden nüfusun var olan olanaklardan yararlanamadığı da ortaya çıkmaktadır.

Yapılan alan çalışmasının eğitim konusu ile ilgili verileri incelendiğinde ise bir önceki kuşakta eğitim seviyesinin çok düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir önceki kuşakta kadınların eğitim düzeyi erkeklerin eğitim düzeyinden düşüktür. Bu ailelerin kırsal alanda yaşadıkları göz önüne alındığında bu sonuçların şaşırtıcı olmadığı söylenebilir. Çalışma alanındaki hanereislerinin eğitim düzeyleri ise bir önceki kuşağa göre yüksektir ancak bu eğitim düzeylerinin yüksek olduğu anlamına gelmemektedir. Kent yoksullarında hiç okula gitmeyen hane reislerinin payı %38,4'tür. Okula gitmiş olanlarından ilkokul mezunu hane reisleri, tüm hanereisleri içinde %44,8'lik oranla en büyük payı almaktadır. Bu nüfus, okula gitmiş olan hanereislerinin %80'i demektir. Tüm bu sonuçlara karşın, bir önceki kuşağa oranla eğitim düzeyinin yükselmesinin, hanelerin kentsel yaşama geçiş sürecinin sonucu olarak ele alınabilir. Kent yoksulu çocukların eğitim düzeylerinde ise hane reislerine göre yükselme görülmektedir. Ancak yeterli oranda bir yükselmenin görülmediği de dikkati çekmektedir. Alan çalışmasında hiç okula gitmeyen çocukların oranı %17,75'tir. Şu an okumakta olan çocukların oranı ise %28,20'dir. Kent yoksulu çocuklar da ortaokul ve lise mezunlarının oranının çok düşük olmasının yanısıra, hiç üniversite mezunu bulunmadığı da dikkati çekmektedir. Henüz okul çağında olmayanların payının ise %36,29 olması gerekli yatırımların bir an önce yapılması gerektiğini göstermektedir. Kent yoksulu çocukların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi, bölgede yaşanan huzursuzlukların yeniden canlanmaması için de gereklidir.

Diyarbakır il genelinde sağlık konusu değerlendirildiğinde ise, il bütünü için hastane ve yatak sayılarının yıllar itibariyle arttığı görülmektedir. Yatak

sayıları benzer büyüklükte iki il olan Erzurum ve Konya illeri ile benzer değerlerdedir. İl genelinde yeterli oranda sağlık personelinin bulunduğu da söylenebilir. Personel başına düşen kişi sayısı da benzer büyüklükteki Erzurum ve Konya illeri ile benzer değerlerdedir. Bu değerlerin, Türkiye ortalamasının biraz üzerinde olduğu da dikkati çekmektedir.

Alan çalışması sonuçlarına bakıldığında ise, kent yoksullarının çok zor duruma düşmedikleri sürece herhangi bir sağlık kuruluşuna gitmedikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Yapılan görüşmelerde, kent yoksulları sağlık kuruluşlarında kötü muamele gördüklerini belirtmişlerdir. Gitmeleri şart olduğunda başvurdukları sağlık kuruluşlarının başında %50,85'lik oran ile sağlık ocakları gelmektedir. Sağlık ocaklarını %30,51'lik oran ile devlet hastaneleri izlemektedir. Hane içinde hastalık ya da sakatlık durumu incelendiğinde ise hanelerin %37,29'unda hasta ya da sakat bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hasta ya da sakat bulunan hanelerin bu kadar çok olmasının nedenleri arasında sağlık hizmetlerinden yararlanamama, yetersiz ve dengesiz beslenme, eğitimsizlik ve bilinçsizlik sayılabilir. Bu nedenlerin hepsinin de gelir yetersizliğinin sonuçları olması, sorunların kökeninde ekonomik yetersizliklerin yattığının bir göstergesidir. En çok rastlanan rahatsızlıkların başında fiziksel sakatlık gelmekte, bunu akciğer rahatsızlıkları izlemektedir. Sakatlık ya da yoksulluk yardımı alınması durumu incelendiğinde ise %8,07'sinin yardım almadığı görülmektedir. Ekonomik yetersizlikler göz önüne alınırsa %38,46'lık oranla yeşil kart sahipliğinin de düşük olduğu söylenebilir. Elde edilen bu sonuçlar, kent yoksullarının sağlık koşullarının düzeltilmesine yönelik ivedi çalışmalar yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Diyarbakır ilinin sosyal yapısına ilişkin olarak ildeki sinema, gösterilen film ve seyirci sayıları ve tiyatro, oynanan eser, gösteri ve seyirci sayıları incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, elde edilen değerlerin çok düşük ve yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Halk kütüphanesi, kitap ve okuyucu sayıları ve müze ve müzelerde yıl sonundaki mevcut eser sayıları incelendiğinde elde edilen değerlerin benzer büyüklükte iki il olan Erzurum ve Konya illerine oranla daha düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Yapılan alan çalışmasının sonuçları incelendiğinde ise il bütününe benzer olarak sosyal yapının gelişmediği görülmektedir. Kent yoksullarının sadece %12,64'ünün bir vakfa ya da derneğe üye olduğu, 11 kişinin oluşturduğu bu %12,64'lük kesimden ise sadece bir tanesinin aktif faaliyet yürüttüğü görülmektedir. Bu sonuçlar, kent yoksullarında örgütlülük düzeyinin çok düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Yüksek olması beklenen vakıftan yardım alınması durumu incelendiğinde ise, sadece 3 hanenin bir vakıftan yardım aldığı dikkati çekmektedir. Bu hanelerin ikisi para diğeri ise erzak yardımı almaktadır. Kent yoksullarına boş zamanlarını nasıl değerlendirdikleri sorulduğunda ise, %62,07 oranında kahveye gitme cevabı ile karşılaşılmıştır. Bunun nedeni çalışma yapılan alanda yaşayanların işsiz olmalarının yanı sıra kahvelerin iş v.b. konularda bilgi akışı sağlayan mekanlar olmasıdır. Ayrıca boş zaman değerlendirme biçimlerini öğrenmek amacıyla sorulan bu soruya

sinema ya da tiyatroya gitme, kitap okuma gibi cevapların verilmemiş olması, sosyal ve kültürel yapının gelişmemişliğinin göstergesidir. Gazete okuma durumuna ilişkin sorulan soruların sonucunda, hanelerin %56,35'inin gazete okuyabildiği ancak bunların sadece %36,62'sinin düzenli gazete okuyabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Düzenli okuyanların ise büyük bir çoğunluğunun gazeteleri kahveler sayesinde düzenli takip edebildiği göz önüne alındığında, çalışma yapılan alanda gazete okuma durumunun çok düşük olduğu dikkati çekmektedir. Gazete okumama nedenlerinin başında okuma-yazma sorunu ve ekonomik yetersizliklerin gelmesi, sosyal ve kültürel yapının gelişebilmesi için de öncelikle ekonomik yapının düzeltilmesi ve eğitim düzeyinin yükseltilmesi gerekliliğinin göstergesidir.

5. DİYARBAKIR KENTİNİN EKONOMİK YAPISI

Bu bölümde, Diyarbakır kentinin gerek toplumsal gerek fiziksel yapısının oluşumunda en belirleyici etmen olan ve kentteki sorunların anlaşılmasında önemli bir referans noktası olma özelliği taşıyan, kentin ekonomik yapısını incelenecektir. Diyarbakır ekonomisi üzerine çeşitli kaynaklardan derlenen veriler ve yaptığımız alan çalışması bağlamında elde ettiğimiz sonuçların bir arada yorumlanması, çalışmamızın kapsamına giren ve pek çoğu son yıllarda kente göç etmiş olan Diyarbakır kent yoksullarının ekonomik durumunun anlaşılması yönünde de kapsayıcı bir bakış açısı sağlayacaktır.

5.1. DİYARBAKIR EKONOMİSİNİN SEKTÖREL DÜZEYDE İNCELENMESİ

Diyarbakır kent ekonomisi üzerine yapılan araştırmalar sınırlı sayıdadır. Bununla birlikte, yapılan araştırmalar ve elde edilen istatistiksel bilgilerin hemen hepsi il düzeyinde toplanmaktadır. Böylesi bir durumun en önemli nedeni, bu konu üzerine yapılan araştırmaların genellikle Devlet İstatistik Enstitüsü ve Devlet Planlama Teşkilatı tarafından toplanan verilere dayandırılması ve bu kurumların da genellikle il geneli ölçeğinde çalışmalar yürütmeleridir. Diyarbakır ili ekonomisi ağırlıklı olarak tarım sektörüne dayanırken kent ekonomisi için böyle bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle, Diyarbakır ekonomisini ele alırken kent merkezi ve il geneli verilerini ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir.

Diyarbakır kenti, DPT tarafından yapılan “Türkiye’deki Şehirlerin Fonksiyonel Sınıflandırması” adlı çalışmada “hizmet şehri” olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2000)*. Diyarbakır, Türkiye’deki şehirlerin fonksiyonel sınıflandırmasında en büyük grubu oluşturan ve bütün şehir yerleşmelerinin %40.3’ünü içeren 133 hizmet şehrinden biridir. 1990 yılı nüfus verilerine göre yapılan bu sınıflandırmada kent, % 47.3 hizmet fonksiyonu oranı ile 133 kentin yer aldığı listede kırkıncı sırada yer almaktadır. Bu toplam içinde önde gelen diğer üç sektörün sahip olduğu paylar sırasıyla şöyledir: Ticaret: %17.2, İnşaat: %10.8, Sanayi: %9.0 (DPT, 2000).

Daha önce de belirtildiği gibi, Diyarbakır kent ekonomisi ile il ekonomisi farklı yapılar sergilemektedir. Diyarbakır kent ekonomisi “fonksiyonel” bakımdan ele alındığında “hizmet şehri” olarak sınıflandırılrsa da, il ekonomisinde en önde gelen etkinliğin tarım ve hayvancılık olduğunu görmekteyiz. 1990 yılı nüfus sayımı sonrasında edinilen veriler ışığında oluşturulan aşağıdaki tablo,

* Hizmet fonksiyonu, Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler olarak tanımlanmaktadır. Türkiye genelinde bu fonksiyonun içeriğini oluşturan etmenlerin ortalama değerleri şunlardır: Kamu idaresi ve savunma: %51, sosyal ve ilgili kamu hizmetleri: %28.7, kişisel hizmetler: %18.3, çevre sağlığı, genel hizmetler, eğlence kültür hizmetleri, uluslar arası kuruluşlar: %2.

Diyarbakır ilinde ekonomik olarak etkin olan nüfusun sektörel dağılımını göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda Diyarbakır il genelinde en büyük istihdam alanının (1980-1990 yılları arasında yaşanan %2.8'lik düşüşe karşın) tarım ve hayvancılık olduğunu görüyoruz. İkinci en geniş istihdam alanı olarak ise hizmet sektörü yer almaktadır. Bunları sırasıyla; ticaret etkinlikleri, inşaat sektörü, imalat sanayi, ulaştırma, haberleşme ve depolama etkinlikleri, mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetleri alanı, elektrik gaz ve su işleri ve madencilik ve taş ocakçılığı etkinliklerinde çalışanlar izlemektedir.

1. Diyarbakır İl Geneline Son Haftadaki İktisadi Faaliyet Kolu (İşsiz Olup İş Arayanlar Dahil Değil)

Ziraat, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	İmalat Sanayi	Elektrik, gaz ve su	İnşaat	Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller	Ulaştırma Haberleşme ve Depolama	Mali Kurumlar, Sigorta, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Yardımcı İş Hizmetleri	Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler	İyi Tanımlanmamış Faaliyet-ler	Toplam
194.232 (%71.88)	1.003 (%0.37)	8.015 (%3)	161 (%0.06)	11.526 (%4.3)	11.971 (%4.43)	5.119 (%1.9)	1.675 (%0.6)	36.226 (%13.4)	283 (%0.06)	270.211 (%100)
233.029 (%71.37)	503 (%0.15)	8247 (%2.5)	512 (%0.16)	12.353 (%3.8)	15.872 (%4.87)	6.025 (%1.85)	2.978 (%0.9)	46.094 (%14.12)	885 (%0.28)	326.498 (%100)
251.715 (%69)	354 (%0.1)	11.301 (%3.1)	1.051 (%0.3)	15.198 (%4.2)	18.805 (%5.15)	7.853 (%2.15)	3.092 (%0.8)	54.733 (%15)	905 (%2)	365.007 (%100)

k: 1990 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, DİE.

5.1.1. Tarım Sektörü

Diyarbakır il ekonomisinde en önemli paya sahip sektörün tarım olduğunu daha önce de belirtmiştik. Tarım ve hayvancılık, kent merkezinde gerçekleştirilen, başta ticaret, diğer ekonomik faaliyetler arasında da önemli bir paya sahiptir. Tarımın il ekonomisindeki payının seyrine bakacak olursak, bu etkinlik kolunun, 1979 yılında ilin GSMH'da %44'lük bir yer tuttuğunu ancak bu oranın 1995 yılında %30 düzeyine düştüğünü ve sanayi sektörünün GSMH içinde yükselen payı ile tarıma yaklaşmakta olduğunu söyleyebiliriz (Dağ, 1997). 15 yıllık bir dönemde yaşanan %14'lük böylesi bir düşüşün, Türkiye'nin ekonomik yapısında yaşanan gelişmelerle ilintili olduğu yönünde bir açıklama getirilmesi olanaklı olsa dahi, bölgedeki terör ortamının ve özellikle kırsal alanda yoğunlaşan huzursuzluk nedeniyle buralarda uygulanan politikaların da Diyarbakır ilindeki tarım ve hayvancılık etkinliklerine darbe vurduğu ve bu düşüşün nedenlerinden biri olduğu, göz önüne alınması gereken önemli noktalardan biridir.

1991 yılı verilerine göre (TOBB, 1997), Diyarbakır ilindeki toplam tarım arazisi, 14.458.319 dekadır. Bunun 13.430.813 dekarı (%93) kuru tarım arazisi, 1.027.506 dekarı (%7) sulu tarım arazisidir. Bununla birlikte kırsal alanda toprak mülkiyetinin eşitsiz dağılımı ve topraksız köylülerin oranının yüksekliği bir başka temel sorun olarak nitelendirilebilir.

"GAP İdaresi tarafından 1993 yılında yaptırılan 'Nüfus Hareketleri Araştırması' sonuçlarına göre, Diyarbakır kırsal alanındaki hanelerin %44.7'si tamamen topraksızdır. Toplam haneler içinde 50 dönümden az toprağa sahip olanları oranı %26, 51-100 dönüm kategorisindekilerin oranı %7.3'tür. Kuru koşullarda küçük toprak sahiplerinin toplam kırsal nüfusa oranı %33.3'tür. 101-500 dönüm arasında toprağa sahip büyük çiftçilerin oranı %16.7, 500 dönümün üzerinde toprağa sahip büyük çiftçilerin oranı ise %5.3'tür" (TOBB, 1997).

Toprak sahipliğinde görülen böylesi bir eşitsizlik, Rıfat Dağ'a göre "üretim ilişkilerine yansımakta, verimliliği olumsuz etkilemektedir. Buna bağlı olarak, ortakçılık ve kiracılık gibi üretim şekilleri doğmaktadır" (Dağ, 1997).

Diyarbakır ilinin ekonomisini, özellikle de tarım sektörünü göz önüne aldığımızda, halen sonuçlandırılmamış olan GAP projesinin, bölge ekonomisinde olduğu gibi Diyarbakır ekonomisinde de önemli değişimler yaratması kaçınılmazdır. GAP projesinin uygulama alanları arasında Diyarbakır ili, Şanlıurfa'dan sonra en yoğun yatırımın yapıldığı ikinci il konumundadır. GAP projesi tamamlandığında, uygun ürün deseni sağlandığı takdirde, hedeflenen bitkisel üretim miktarı, günümüzde elde edilen değer 15 katı olacaktır (Dağ, 1997). Ancak Diyarbakır iline yapılan yatırımlar daha dikkatli incelendiğinde, bu yatırımların Diyarbakır ekonomisine, sanıldığı gibi, bire bir yansımayaacağı da ortaya çıkmaktadır.

“Diyarbakır’ın 1996 yılı yatırım programı için ayrılan 10.1 trilyon TL’lık kaynağın ana kullanım alanlarına bakıldığında, bunun 1 Trilyonluk diliminin GAP’a ilişkin tarımsal faaliyetler için ayrıldığı, 11.2 milyar TL’lık diliminin memur lojmanlarına tahsis edildiği ve 5.4 trilyon TL’lık diliminin ise enerji sektörüne ayrılarak Kralkızı ve Dicle Barajları için düşünüldüğü görülecektir. Kişi başına enerji kullanımında bölge payının, Türkiye enerji kullanımının 1/4 i düzeyinde olduğu hesaba katıldığında, enerji yatırımlarının bölgesel gelişme olgusuna doğrudan katkı payının düşük bulunduğu ortaya çıkmaktadır” (Dağ, 1997).

Kısacası, GAP projesi tamamlandığında, sulu tarım alanlarının açılmasıyla birlikte, tarlalardaki ürün kompozisyonu da değişecek, tarımsal üretim artacak, bu üretime dayalı sanayi kolları gelişecektir. Ancak kırsal alandaki toprak sahipliğinin eşitsiz dağılımı, artı değer paylaşımının da eşitsiz bir zeminde gerçekleşmesini beraberinde getirecektir.

5.1.2. Sanayi Sektörü

Giriş bölümünde sergilenen tabloda (İktisadi faaliyet Kollarına Göre Yurtiçi Hasıla, DİE, 1997) yer alan verilere göre, Diyarbakır ilinde GSYİH içinde %27 oranında yer tutan tarım sektörünün ardından, %17 oranında bir paya sahip olan sanayi sektörü gelmektedir. Sanayi sektörü bir bütün olarak incelendiğinde ikinci en büyük sektör olarak gözüксе de sanayileşmenin ileri düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir. Rıfat Dağ’ın ayrıntılı olarak sunduğu verilere göre (Dağ, 1997); 1995 yılında Diyarbakır’daki imalat sanayiinin GSMH içindeki katkı payının %4.1 oranında olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu oran %5.2 oranında gerçekleşen madencilik sektörünün ardında kalmaktadır. Ayrıca yine aynı verilere göre, 1988-1995 arasındaki dönemde imalat sanayiinin gelişme hızı %19 olarak saptanırken, bu değer, aynı dönemde %21 oranında artış gösteren inşaat sektörünün gelişme hızından düşüktür. Dağ, Diyarbakır ilindeki sanayi sektörünün yapısal özelliklerine de değinmektedir:

“Diyarbakır ilinde sanayi, doğal kaynaklara ve tarıma dayalı ilk ürünler üretimi biçiminde yapılırken ve bu yapılanmasını da tamamlayamamışken haliyle ikincil ürünler üretimine geçememiştir. İki örnek olayla belirtmek gerekirse, buğdaydan birincil ürün un elde edilmekte, ikincil ürün makarna üretimine geçilememektedir. Veya, deri sanayiinde görüleceği gibi, birincil ürün olarak bilinen deri üretimi gerçekleşemediğinden, bir ayakkabı sektörü doğmamaktadır... Bir ayakkabı sanayii gelişemediği gibi, orman ürünleri ve mobilya sanayii, kimya sanayii, metal eşya sanayii, elektrik makineleri sanayii, taşıt araçları sanayi ve diğer imalat sanayinde herhangi bir gelişme söz konusu değildir.. Kaynak-üretim mali dengeleri itibariyle, tekstil sektörü öncelikli avantajlı bir sektör ve yatırım alanı olarak

görülmemektedir. Ve GAP süreciyle birlikte bu sektörün ümitvar olduğu, gelişme potansiyeli içerdiği söylenebilmektedir. Başka bir yönüyle belirtilecek olursa, düşük teknoloji mallar üretiminden, yüksek teknoloji mallar üretimine henüz geçiş sağlamamış bulunmaktadır. Diyarbakır, hammadde kaynağı-üretim mali dengeleri itibariyle de geleneksel avantajlarını kullanamamış, bu yönde de endüstriyel üretime geçememiştir (Dağ, 1997).

Diyarbakır'daki sanayi sektörünün bir özelliği de bu sektörde etkinlik yürüten kuruluşların önemli bir bölümünün kamu sektörüne ait olmasıdır. Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlaması bölümünün Diyarbakır üzerine yürüttüğü bir çalışmada belirtildiği gibi: "Günümüzde imalat sanayiinde çalışanların her üç kişiden ikisi kamu sektörüne ait sanayi kuruluşlarında, biri de özel sektöre ait kuruluşlarda çalışmaktadır". Kamu yatırımları gıda, içki, tütün ve dokuma gibi alanlarda yoğunlaşırken, özel sektör daha çok küçük ölçekli yatırımlarda (bakır, demir işleri, oto tamir ve bakım-onarım vd.) ön plana çıkmaktadır (Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 2001).

İmalat sanayi ile ilgili daha ayrıntılı bilgileri, TMMOB tarafından Diyarbakır'da imalat sanayi kollarında çalışan 87 özel sektör firması ile yapılan anket çalışmasının sonuçlarından elde edebiliriz. Atilla Göktürk tarafından kaleme alınan ve adı geçen araştırmanın sonuçlarına yer verilen makaledeki verilere göre; Diyarbakır'daki imalat sanayiinin %28.7'si gıda, %29.6'sı metal eşya ve makine sanayiinde, %16.1'i tekstil ve taş-toprağa dayalı ürünler sanayilerinde geri kalan kısım ise kağıt, orman ve metal ürünleri sanayilerinde etkinlik göstermektedir. Yine bu çalışmada, imalat sanayiinde yer alan işletmelerin %85'inin üretim yapmakta olduğu belirlenirken, %6.9'unun üretim yapmadığı ortaya çıkmış, %7'sinin de ya inşaat halinde ya da inşaatı yeni bitmiş durumda olduğu saptanmıştır. İşler durumdaki 74 işletmenin, %58'inin kapasite kullanım oranı %50'nin altındayken, %41.9'u ise %50 ve üzeri kapasite ile çalışmaktadır. İşletmelerin ortalama kapasite kullanım oranları da %51.6 olarak saptanmıştır (TMMOB, 1999). Makalenin sonuç bölümünde Atilla Göktürk, kapasite kullanım oranının bu ölçüde düşük kalma nedenlerini şöyle açıklamaktadır:

"...Üretilen ürünün pazarlanmasında duyulan zorluk ve finansman sıkıntısının aldığı öncelikler ile düşük kapasite kullanımının gerekçelerinin de tanımlandığı sorunlar bölümünde yer alan enerji pahalılığı, kalifiye eleman gereksinimi, hammadde eksikliği ve altyapı yetersizliği sektörün içinde bulunduğu koşullara açıklık getirmektedir. Bu sorunları birkaçını birarada yaşadığını belirten firmalar, iyi bilinen gerikalmış bölge sorunlarını tanımlamaktadırlar ... Araştırmadan sunduğu tablodan çıkan sonuç, Diyarbakır ilinin sahip olduğu potansiyeli sanayileşme çabasına yansıtamadığı, ana hammaddesi il içinde üretilen gıda sanayi ürünlerinin dahi önemli bir bölümünün il dışından sağlandığının belirlenmesidir" (TMMOB, 1999).

Diyarbakır'daki sanayi tesislerin kapasite kullanım yetersizliklerine ilişkin diğer bazı veriler de Rifat Dağ'ın çalışmasında yer almaktadır. Buna göre, 208 tane yatırımdan, 100'ü (%48) işletmede iken, 23'ü (%11) yatırımı tamamlandığı halde işletilememekte, 85 (%41) tanesinin ise yatırımının tamamlanma aşamasında olduğu görülmektedir (Dağ, 1997). Tüm bu verilerden ortaya çıkan sonuç; Diyarbakır il ekonomisindeki payı zaten düşük olan sanayi sektörünün mevcut durumuyla da verimli bir işleyiş içinde olmadığı, işletmelerin önemli bir bölümünün atıl kaldığıdır.

5.1.3. Hizmet Sektörü ve Diğer Alt Sektörler

Daha önceki bölümlerde tarım ve sanayi sektörlerinin Diyarbakır ekonomisindeki yeri incelenmiştir. Giriş bölümünde değinildiği gibi kent ölçeğinde en önde gelen ekonomik etkinlik olarak göze çarpan hizmet sektörünün il ekonomisindeki yerini belirgin bir biçimde görebilmek için tarım ve sanayi sektörleriyle karşılaştırılması yerinde olacaktır. Aşağıdaki tablo, üç ana sektörün (tarım, sanayi, hizmet), Diyarbakır ili Gayrı Safi Milli Hasılası'sı içinde sahip olduğu payın değişik yıllar içindeki oluşumunu sergilemektedir.

Tablo 5.3. Sektörlerin Diyarbakır İli GSMH'sı İçindeki Oranlarının Yıllara Göre Dağılımı

	1979	1986	1987	1992	1995
Tarım	%44	%41	%20	%23	%30
Sanayi	%5	%12	%29	%24	%19
Hizmet	%6	%7	%1	%2	%2

*Kaynak: TOBB, 1997

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, tarım sektörünün GSMH içindeki payı, 1986-1987 yılları arasında %50 oranında bir düşüş yaşamış, ancak 1995 yılına gelindiğinde 10 puan artışla %30'a yükselmiştir. Sanayi sektörünün payı da (her ne kadar inişli çıkışlı bir yapı sergilese de) 1995 yılında 1979 yılı değerlerine göre 4 kat artmıştır. Hizmet sektörünün payı ise 1986-1987 yılları arasında dramatik bir düşüş yaşamış ve bu sektörün GSMH içindeki payı, tarım ve sanayi sektörlerinin aksine bir artış göstermemiş, 1979 yılında sahip olduğu payın 3 kat altında kalmıştır.

1995 yılı sabit fiyatlarına göre ticaret sektörünün GSMH'nın il oluşumu içindeki payı ise %17.9'dur. Bu değer aynı yıl %19'luk bir paya sahip olan sanayi sektörünün altında kalmaktadır. Diyarbakır'da en hızlı gelişme gösteren sektörlerin başında ise inşaat sektörü ve konut sahipliği gelmektedir (Dağ, 1997).

Genel olarak bakıldığında, Diyarbakır ili ekonomisi inişli çıkışlı bir görüntü sergilemektedir. Ekonominin gelişme hızı 1988 yılında %2'lik bir artış

gösterirken, 1989 yılında %1.1 oranında düşüş yaşamıştır. 1993 yılında %5.2 olan gelişme hızı ise 1994 yılında tersine dönmüş ve bu yıl, %11'lik bir düşüş yaşanmıştır. Böylesi bir tablo, kentin ekonomik yapısında sektörel çeşitlenmeyi ve kurumsallaşmayı önleyen ayrıca ekonomik istikrarı bozan bir durum olarak tanımlanmaktadır (TOBB, 1997).

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği tarafından yürütülen “Diyarbakır, Ekonomik Yapısı ve Uygun Yatırım Alanları” (1997) adlı çalışmada 2005 yılı varsayılan kentsel işgücünün, kent ekonomisindeki sektörler arasındaki dağılımı, Diyarbakır kentindeki ekonominin anlaşılması için bir gösterge niteliği taşımaktadır.

Tablo 5.4. 2005 Yılı İçin Varsayılan Çalışan Nüfusun sektörler Arası Dağılımı

2005 Yılı Varsayılan Nüfus 1.039.676	Ziraat	Maden	İmalat	Elektrik
	3813 % 1.3	298 %0.001	67101 %22.94	1872 %0.64

İnşaat	Ticaret	Ulaştırma	Hizmet Toplamı	Toplam
42213 %14.4	55687 %19.03	16930 %5.78	105570 %36.09	292485 %100

*Kaynak: TOBB, 1997

2005 yılına dönük yapılan böylesi bir kestirimde görülmektedir ki Diyarbakır kenti, en azından istihdam dağılımı yönünden, “hizmet şehri” özelliğini koruyacaktır. Hizmetler toplamını sırasıyla; imalat sanayi, ticaret, inşaat, ulaştırma, ziraat, elektrik ve madencilik alanlarında çalışanlar izleyecektir.

5.2. ÇEŞİTLİ GÖSTERGELERLE DİYARBAKIR İLİNİN TÜRKİYE ve BÖLGE İÇİNDEKİ YERİ

5. 2. 1. Gayri Safi Milli Hasıla

1987 yılı fiyatlarına göre, Diyarbakır ilinin Gayri Safi Milli Hasılaya katkısı değerlendirildiğinde, yıllar itibariyle katkı miktarında artış görülmektedir. Anılan yıllar itibariyle Türkiye ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinde de benzer değişim görülürken, Erzurum ve Konya illeri değerlerinde farklılık görülmektedir. Her iki il değerleri de 1990 yılında 1987 yılına göre azalmakta , 1990 yılından sonra artmaktadır. Gayri Safi Milli Hasılanın yıllar itibariyle toplam içinde aldığı paylara bakıldığında ise, Gayri Safi Milli Hasıla değer

değişimine koşut bir değişim görülmediği dikkati çekmektedir. Diyarbakır ilinin ülke ekonomisindeki payı 1987 yılında %1.24 iken, 1990 yılında %1.34'e yükselmekte; ancak 1997 yılında %1.08 değeri olarak 1987 yılı değerinin altına düşmektedir. Erzurum ve Konya illeri için ise, bu değerler Diyarbakır ilinden farklı ancak birbirleri ile benzer değişimler göstermektedir. Anılan yıllar itibariyle Erzurum ve Konya illerinin Gayri Safi Milli Hasıllarının toplam içindeki payı azalmaktadır. Konya ilinin toplam içindeki payının yıllar itibariyle azalmasına karşın, 1997 yılı değerlerine bakıldığında Konya ilinin toplam içindeki payı Diyarbakır ilinin payının yaklaşık iki katı olmakta, diğer bir deyişle 1997 yılında Konya ilinin ülke ekonomisine katkısı Diyarbakır ilinin yaklaşık iki katı kadar olmaktadır.

Diyarbakır ili Güney Doğu Anadolu Bölgesi içinde değerlendirildiğinde, ülke içinde aldığı payların değişimine benzer değişimler gösterdiği görülmektedir. 1987-1990 yılları arasında bölge içindeki payı artmakta, 1990-1997 yılları arasında azalmaktadır. 1987 yılında %23.75 olan bu değer, 1990 yılında %24,78'e yükselirken; 1997 yılında %20.36'ya düşmektedir ve ülke ülke içindeki aldığı değerlerle koşut olarak ilin 1997 yılında bölge içinde aldığı pay 1987 yılındaki payının altına düşmektedir. Bu da ilin bölge ekonomisine katkısının 10 yıl içinde azaldığı anlamına gelmektedir. Ancak yine de bölge ekonomisinde büyük payı olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Tablo 5.5. Yıllara Göre Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Gayri Safi Milli Hasılları (1987 fiyatlarıyla-milyon TL)

	1987	1990	1996	1997
Türkiye	74.721.929	83.578.464	104.745.161	112.631.210
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	3.905.910	4.513.963	5.443.406	5.992.076
Diyarbakır	927.758	1.118.803	1.178.321	1.220.163
Erzurum	506.430	514.740	506.364	527.935
Konya	2.101.852	1.957.269	2.218.031	2.395.771

*Kaynak: DİE

Tablo 5.6. Yıllara Göre Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Gayri Safi Milli Hasılların Toplam İçindeki Payı

	1987	1990	1996	1997
Türkiye	100.00	100.00	100.00	100.00
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	5.23	5.40	5.20	5.32
Diyarbakır**	1.24	1.34	1.12	1.08
Diyarbakır***	23.75	24.78	21.64	20.36
Erzurum	0.67	0.62	0.48	0.47
Konya	2.81	2.34	2.12	2.12

*Kaynak: DİE verilerinden hesaplanmıştır.

**Diyarbakır ilinin Türkiye içindeki payıdır.

*** Diyarbakır ilinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi içindeki payıdır.

Tablo 5.7. Yıllara Göre Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri İçin Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hasıla (1987 fiyatlarıyla-milyon TL)

	1987	1990	1996	1997
Türkiye	1.421.616	1.487.082	1.670.656	1.802.763
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	855.824	890.773	888.889	986.350
Diyarbakır	940.228	1.029.661	917.185	960.002
Erzurum	592.955	605.233	627.188	605.430
Konya	1.145.099	1.124.044	1.132.163	1.241.942

*Kaynak: DİE

Kişi başına Gayri Safi Milli Hasıla değerleri incelendiğinde, Diyarbakır ilinde bu değerlerin 1987 yılından 1990 yılına kadar arttığı, 1990 yılından 1997 yılına kadar geçen sürede ise azaldığı görülmektedir. Diyarbakır ilinde kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla değerleri anılan yıllar için Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Özellikle 1997 yılında Türkiye ortalaması Diyarbakır ilindeki yaklaşık iki katı değer almaktadır. Bu değerler Erzurum ve Konya illeri ile karşılaştırıldığında ise, anılan yıllar için Diyarbakır ilinde kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla değerleri Erzurum ili değerlerinin üzerinde, Konya ili değerlerinin ise altındadır. Konya ilinde, üç il içinde en yüksek değerler görülmesine karşın, bu değerlerin de her üç yıl için de ülke ortalamasının altında olduğu dikkati çekmektedir.

Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde kişi başına Gayri Safi Milli Hasıla değerlerine bakıldığında, her üç yıl için de gerek Türkiye değerlerinin gerekse Diyarbakır değerlerinin altında değerler alındığı görülmekte, ancak bu değerlerin yıllar itibariyle artmakta olduğu dikkati çekmektedir. Özellikle 1990 yılından 1997 yılına kadar, diğer illere ve Türkiye geneline göre hızlı bir artış olduğu görülmektedir. 1997 yılında bu değerin Diyarbakır iline çok yaklaştığı söylenebilir. Bölgede gerçekleşen bu değişimin en büyük nedeni GAP yatırımlarıdır.

5. 2. 2. Kamu Yatırım Harcamaları

1985 yılı fiyatlarına göre, kamu yatırım harcamaları incelendiğinde, Erzurum ilinde 1985-1990 yılları arasında görülen artış dışında yıllar itibariyle Türkiye, Güney Doğu Anadolu Bölgesi, Diyarbakır, Erzurum ve Konya illeri için sözkonusu değerlerin azaldığı görülmektedir. Bu değişimler, ülkesel düzeyde kamu yatırımlarının azaltılmasından kaynaklanmaktadır. Diyarbakır ilinde ise özellikle 1985-1990 yılları arasında, kamu yatırımlarında büyük bir azalma olduğu dikkati çekmektedir. Kamu yatırım harcamalarının toplam içinde aldığı paylara bakıldığında, Diyarbakır ilinin payı 1985-1990 yılları arasında, anılan yıllar arasında kamu yatırımlarında görülen büyük düşüşe koşut olarak, %2.74'ten %1.07'ye düşmüştür. 1990 ve 1997 yıllarında yapılan yatırımların payı yaklaşık değerler alırken, 2000 yılı değerlerine göre bu payın azaldığı

dikkati çekmektedir. Erzurum iline yapılan kamu yatırım harcamalarında yalnızca 1985-1990 yılları arasında bir artış görülmesine karşın, bu yatırımların ülke içindeki payları yıllar itibariyle artmaktadır. Konya iline yapılan yatırımların ülke içinde aldığı pay 1985-1990 yılları arasında, anılan yıllar için Diyarbakır iline benzer değişim göstermiş ve %1.15'ten %0.71'e düşmüştür. 1990, 1997 ve 2000 yıllarında ise ülke içinde alınan paylara yaklaşık değerlerdedir. Sonuç olarak, yıllar itibariyle Diyarbakır iline yapılan kamu yatırımlarının ülke içindeki payının azalmasına karşın, 2000 yılı geçici rakamlarına göre, Diyarbakır ilinin aldığı pay, Konya ili ile çok büyük fark olmamasına karşın, hala diğer iki ilden fazladır.

Tablo 5.8. Yıllara Göre Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Kamu Yatırım Harcamaları (1985 fiyatlarıyla-milyon TL)

	1985	1990	1997	2000(geçici)
Türkiye Toplam	3.306.675	2.797.707	2.363.643	1.855.616
Türkiye**	1.227.905	1.187.939	900.494	1.114.873
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	212.812	146.022	77.669	170.731.395
Diyarbakır	90.583	30.094	25.662	14.982
Erzurum	10.301	10.457	9.329	8.799
Konya	38.205	19.777	16.316	13.363

*Kaynak: DPT verilerinden hesaplanmıştır.

** Proje bazında illere dağıtılamayan birden fazla ili kapsayan yatırım harcamaları – muhtelif iller- başlığı altında verilmiştir.

1) Mahalli idarelerin yatırımları ve fonlar dahil değildir.

2) 2000 yılı projelerinden 1506 kadarı çoklu illeri ilgilendirmektedir. Bu nedenle söz konusu projelere ait harcamaların il bazında dağılımı yapılamamıştır.

Tablo 5.9. Yıllara Göre Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Kamu Yatırım Harcamalarının Toplam İçindeki Payı (%)

	1985	1990	1997	2000(geçici)
Türkiye Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00
Türkiye**	37.13	42.46	38.09	60.08
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	6.43	5.22	3.28	3.31
Diyarbakır***	2.74	1.07	1.08	0.80
Diyarbakır****	42.56	20.60	33.04	24.37
Erzurum	0.31	0.37	0.39	0.47
Konya	1.15	0.71	0.69	0.72

*Kaynak: DPT verilerinden hesaplanmıştır.

** Proje bazında illere dağıtılamayan birden fazla ili kapsayan yatırım harcamaları – muhtelif iller- başlığı altında verilmiştir.

*** Diyarbakır ilinin Türkiye içindeki payıdır.

**** Diyarbakır ilinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi içindeki payıdır.

Diyarbakır ilinin Güney Doğu Anadolu Bölgesi içinde aldığı paylar yıllar itibariyle inişli çıkışlı bir değişim göstermektedir. 1985 yılında, İldeki kamu yatırımları, bölgedeki kamu yatırımlarının %42,56'sını, 1990 yılında %20.60'mı, 1997 yılında %33.04'ünü ve 2000 yılında ise %24.37'sini oluşturmaktadır. Bu değerlerin farklılık göstermesine karşın, İlin her bir yıl için bölgeye yapılan yatırımlardan büyük pay aldığı söylenebilir.

5. 2. 3. Genel Bütçe Vergi Gelirleri

1986 yılı fiyatlarına göre, genel bütçe vergi gelirleri ele alındığında, Türkiye genelinde ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde yıllar itibariyle genel bütçe vergi gelirlerinin arttığı görülmektedir. Ancak benzer değişim, Diyarbakır il için görülememektedir. 1990-1999 yılları arasında Diyarbakır ilinin genel bütçe gelirleri önemli ölçüde azalmıştır.

Tablo 5.10. Yıllara Göre Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Genel Bütçe Vergi Gelirleri (1986 fiyatlarıyla-milyon TL)

	1986		1990		1999	
	Net tahsilat	%	Net tahsilat	%	Net tahsilat	%
Türkiye	5.991.019	100.0	7.401.097	100.0	12.607.511	100.0
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	93.516	1.6	139.622	1.9	156.424	1.2
Diyarbakır**	23.456	0.4	30.774	0.4	22.719	0.2
Diyarbakır***	-	25.9	-	22,0	-	14.5

*Kaynak. Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü verilerinden hesaplanmıştır.

** Diyarbakır ilinin Türkiyeiçindeki payıdır.

*** Diyarbakır ilinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi içindeki payıdır.

1) Rakamlara Askeri, Mülki ve Gümrük Saymanlıkları Dahildir.

Diyarbakır ilinin Güney Doğu Anadolu Bölgesi içindeki durumuna bakıldığında da, İlin yıllar itibariyle genel bütçe vergi gelir tahsilatında bölge içindeki payının azaldığı dikkati çekmekte, 1986'da %25.08 olan değer 1999 yılında %14.52'ye düştüğü görülmektedir.

5. 2. 4. Toplam Banka Kredileri – Toplam Banka Mevduatları

Ülke genelinde ve Diyarbakır ilinde alınan toplam banka kredileri değerlendirildiğinde, Türkiye genelinde alınan banka kredilerinde, 1990 ve 1995 yılları arasında çok küçük oranda olmasına karşın, yıllar itibariyle artış görülmektedir. Ancak Diyarbakır ilinde, 1990-1995 yılları arasında düşüş, 1995-1999 yılları arasında ise artış görülmektedir. Diyarbakır ilinin ülke geneli içindeki payı ise, alınan kredi miktarlarına koşut olarak 1990-1995 yılları arasında azalmış, 1995-1999 yılları arasında ise artmıştır. 1990 ve 1999 yıllarında Diyarbakır ilinde alınan kredilerin ülke genelinde alınan kredilere oranı eşittir.

Tablo 5.11. Yıllara Göre Türkiye ve Diyarbakır İli Toplam Banka Kredileri (milyon dolar)

	1990	Pay %	1995	Pay %	1999	Pay %
Türkiye	25.516	100.0	25.975	100.0	34.876	100.0
Diyarbakır	44	0.2	31	0.1	68	0.2

*Kaynak: Bankalar Birliği

Tablo 5.12. Yıllara Göre Türkiye ve Diyarbakır İli Kişi Başına Düşen Kredinin Dağılımı (dolar)

	1990	1995	1999
Türkiye	454	421	542
Diyarbakır	82	58	68

*Kaynak: Bankalar Birliği

Diyarbakır ilinde 1999 yılında kişi başına düşen kredinin 1990 yılındakinden daha düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Toplam banka mevduatları incelendiğinde, gerek Türkiye genelinde gerekse Diyarbakır ilinde görülen değerler yıllar itibariyle artmaktadır. Diyarbakır ilinde toplam banka mevduatlarının yıllar itibariyle artıyor olmasına karşın, ülke geneli içinde aldığı paylar anılan yıllar için değişmemektedir.

Tablo 5.13. Yıllara Göre Türkiye ve Diyarbakır İli Toplam Banka Mevduatları (milyon dolar)

	1990	Pay %	1995	Pay %	1999	Pay %
Türkiye	31.666100	41.102	100	81.9	100	
Diyarbakır	106	0.3	114	0.3	212	0.3

*Kaynak: Bankalar Birliği

Tablo 5.14. Yıllara Göre Türkiye ve Diyarbakır İli Kişi Başına Düşen Mevduatın Dağılımı (dolar)

	1990	1995	1999
Türkiye	563	667	1273
Diyarbakır	98	91	160

*Kaynak: Bankalar Birliği

Kişi başına düşen banka mevduatları değerleri de Diyarbakır'da, kişi başına düşen banka kredilerinde olduğu gibi, ülke ortalamasının altındadır.

Tablo 5.15. Yıllara Göre Türkiye ve Diyarbakır İli Kredi Mevduat Oranının Dağılımı (%)

	1990	1995	1999
Türkiye	80.6	63.2	42.6
Diyarbakır	41.5	27.2	32.1

*Kaynak: Bankalar Birliği

Kredi- mevduat oranları gerek ülke genelinde gerekse Erzurum ve Konya illerinde Yıllar itibariyle azalmaktadır. Ancak Diyarbakır ilinde 1990-1995

yılları arasında görülen düşüş, 1995-1999 yılları arasında yerini artışa bırakmıştır. 1999 yılı için Türkiye genelinde %42.6 olan bu oran, Diyarbakır ilinde %32.1, Erzurum ilinde % 36.6 ve Konya ilinde ise %23,2'dir.

2.5. Özel Sektör Yatırım Teşvikleri

1985 yılı fiyatlarına göre özel sektör yatırım teşvikleri incelendiğinde, yıllar itibariyle ülke genelinde yapılan teşviklerin aldığı değerler istikrarsız bir değişim göstermektedir. Güney Doğu Anadolu Bölgesi ve diğer illerde yapılan teşviklerin aldığı değerler ise, yıllar itibariyle birbirlerinden ve ülke genelindekinden farklı değişimler göstermesine karşın, ülke genelinde olduğu gibi istikrarsızdır. Ülke genelinde yapılan teşviklerde 1985 yılından 1990 yılına kadar düşüş, 1990 yılından 1995 yılına kadar ise büyük bir artış görülmektedir. 2001 yılına gelindiğinde ise 1990-1995 yılları arasındakine tam ters bir değişim yaşanmış, büyük bir düşüş görülmüştür. Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki değerler ise 1995 yılına kadar artmakta, 2001 yılında ise büyük bir oranda azalmaktadır. Diyarbakır ilinde ise Türkiye ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nden farklı bir tablo görülmektedir. 1985 yılından 1990 yılına kadar yüksek oranda yaşanan artış, 1990-1995 ve 1995-2001 yılları arasında yerini büyük düşüşlere bırakmıştır. Özel sektör yatırım teşviklerinin yıllar itibariyle aldığı değerler incelendiğinde, Türkiye geneli, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nden farklı olarak Diyarbakır ilinde 1990-1995 yılları arasında büyük düşüş yaşandığı dikkati çekmektedir. Bu düşüşün nedeni, o dönemde yaşanan terör olaylarının sonucu olarak ele alınabilir. Bunun yanı sıra, gerek ülke geneli, gerek Güney Doğu Anadolu Bölgesi, gerekse Diyarbakır'da, 1995-2001 yılları arasında görülen büyük düşüş dikkati çekmektedir. Bu düşüşün nedeni ise, son yıllarda yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar olarak yorumlanabilir.

Tablo 5.16. Yıllara Göre Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Diyarbakır, Erzurum ve Konya İlleri Özel Sektör Yatırım Teşvikleri

	1985			1990		
	Belge Adedi	Toplam Yatırım (milyonTL)	İstihdam (kişi)	Belge Adedi	Toplam Yatırım (milyonTL)	İstihdam (kişi)
Türkiye	1.883	8.974.266	108.565	3.141	7.630.797	182.189
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	94	737.094	8.783	1.130	1.900.034	38.393
Diyarbakır	15	445.868	3.761	274	1.261.584	8.456

*Kaynak. Hazine Müsteşarlığı verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 5.16. Devamı: Yıllara Göre Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Diyarbakır İli Özel Sektör Yatırım Teşvikleri

	1995			2001		
	Belge Adedi	Toplam Yatırım (milyonTL)	İstihdam (kişi)	Belge Adedi	Toplam Yatırım (milyonTL)	İstihdam (kişi)
Türkiye	4.995	24.186.358	375.743	2.154	2.596.070	102.955
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	274	2.221.028	29.217	152	181.987	7.717
Diyarbakır	13	126.792	1.464	35	19.214	1.914

*Kaynak. Hazine Müsteşarlığı verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 5.17. Yıllara Göre Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Diyarbakır İli Özel Sektör Yatırım Teşviklerinin Toplam İçindeki Payı

	1985		1990		1995		2001	
	Toplam Yatırım	İstihdam	Toplam Yatırım	İstihdam	Toplam Yatırım	İstihdam	Toplam Yatırım	İstihdam
Türkiye	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	0.86	3.33	8.21	8.09	9.18	7.77	7.01	7.49
Diyarbakır**	0.09	0.05	4.96	3.46	0.52	0.39	0.74	1.86
Diyarbakır ***	60.48	42.82	66.39	22.02	5.70	5.01	10.55	24.80

*Kaynak. Hazine Müsteşarlığı verilerinden hesaplanmıştır.

** Diyarbakır ilinin Türkiye içindeki payıdır.

*** Diyarbakır ilinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi içindeki payıdır.

Diyarbakır ilinin aldığı özel sektör yatırım teşviklerinin gerek Türkiye gerekse Güneydoğu içindeki payı yıllar itibariyle inişli çıkışlı bir görüntü sergilemektedir. Gerek Türkiye genelinde gerekse de bölge içinde, Diyarbakır ilinin aldığı paylar 1985-1990 yılları arasında artmakta, 1990-1995 yılları arasında azalmakta ve 1995-2001 yılları arasında ise tekrar artmaktadır.

Özel sektör yatırım teşvikleri sonucunda oluşan istihdam bakımından, Diyarbakır ilinin ülke geneli ve bölge içindeki payı incelendiğinde, 1985-1990 yılları arasında ilin ülke genelindeki payı artarken, bölge içindeki payı

azalmaktadır. 1990-1995 yılları arasında gerek ülke gerekse bölge içindeki payı azalmakta, 1995-2001 yılları arasında ise artmaktadır.

5.3. DİYARBAKIR KENTİNDE EMEK GÜCÜNÜN DURUMU

Bu bölümde temel olarak iki konu ele alınacaktır. Bunlardan ilki, Diyarbakır kentindeki emek gücünün durumu, ikincisi ise emek pazarında yer alan nüfusun demografik, ekonomik ve sosyal özellikleridir. Kentteki iş gücünün durumunun değerlendirilmesinde önemli noktalardan biri emek pazarına dahil olamamış işsiz nüfusun ortaya konmasıdır. Son 10 yılda gerçekleşen zorunlu göçün Diyarbakır kentindeki işsizliği arttırdığı savlanmaktadır. Bu sav, hem il geneline hem de il merkezine ait DİE verileri kullanılarak değerlendirilecektir. Çalışmamız açısından il merkezine ait veriler önemli olmakla birlikte, kimi başlıklarda il merkezine dair istatistiklerin bulunmaması nedeniyle, il geneline dair bilgilerden yararlanılacaktır. Bunun yanında, DİE tarafından, 1997 yılında nüfus tespitinin dışında veri elde edilmediği ve 2000 nüfus sayımına ilişkin nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri çalışmaları da tamamlanmadığı için, değerlendirmelerimizin büyük bir bölümü 1980, 1985 ve 1990 yıllarını kapsayacaktır.

DİE'nin nüfus sayımları sonuçlarından elde ettiği verilere göre, Diyarbakır il merkezine ait iktisaden faal olma durumu aşağıda verilmektedir.

Tablo 5.18. Diyarbakır İl Merkezinde Son Hafta İçinde İktisaden Faal Olma Durumu¹

Yıllar	12 Yaş ve Üzerindeki Çalışabilir Nüfus	Son Hafta İçinde İktisaden Faal Olan Nüfus	Son Hafta İçinde İktisaden Faal Olmayan Nüfus
1980	144.385 (% 100)	58.286 (% 40.4)	85.912 (% 59.6)
1985	191.366 (% 100)	74.637 (% 39)	116.519 (% 61)
1990	243.411 (% 100)	100.100 (% 41.12)	143.294 (% 58.88)

*Kaynak: 1985 ve 1990 Yılı Genel Nüfus Sayımları, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, DİE.

¹ "Bilinmeyenler" dahil edilmemiş ve çalışan nüfus içindeki oranları ihmal edilmiştir.

Tablo 5.18.'de görüldüğü gibi, Diyarbakır il merkezinde iktisaden faal olan nüfusun çalışabilir nüfusa oranı üç sayım yılı için de birbirine çok yakın değerlerdedir (Ortalama değer: % 40.17). Son hafta içinde iktisaden faal olan nüfus içinde hem son hafta içinde çalışan, hem de işsiz olup iş arayanlar yer aldığı için yukarıdaki tablo tek başına kentteki istihdam durumunu göstermekte yetersiz kalmaktadır. Son hafta içinde iktisaden faal olan nüfusun ayrıştırılarak verildiği aşağıdaki tablo ise önemli sonuçlara işaret etmektedir.

Tablo 5.19. Diyarbakır İl Merkezinde Son Hafta İçinde İktisaden Faal Olan Nüfusun Ayrıştırılması

Yıllar	Son Hafta İçinde İktisaden Faal Olan Nüfus		
	Toplam	Son Hafta İçinde Çalışan veya İşle İlgisi Devam Edenler	İşsiz Olup İş Arayanlar
1980	58.286 (% 100)	47.607 (% 81.68)	10.679 (% 18.32)
1985	74.637 (% 100)	61.097 (% 81.86)	13.540 (% 18.14)
1990	100.100 (% 100)	73.586 (% 73.5)	26.514 (% 26.5)

*Kaynak: 1985 ve 1990 Yılı Genel Nüfus Sayımları, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, DİE.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, 1990 yılında “işsiz olup iş arayanlar”ın oranında bir önceki sayım yılıyla karşılaştırıldığında dikkat çekici bir artış olmuştur. 1985-1990 dönemi, bölgedeki terör olaylarının ve güvenlik sorunlarının kendini hissettirmeye ve buna bağlı olarak kırdan kente göçün artmaya başladığı dönemdir. Bu nedenle, 1985 yılına göre 1990 yılında artan işsizlik oranında, kentteki emek pazarına eklenen, ancak, çeşitli nedenlerle istihdam edilemeyen kırdan kente göç eden nüfusun da etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 5.20. Diyarbakır İl Genelinde Son Hafta İçinde İşteki Durum

Yıllar	Ücretli	İşveren	Kendi Hesabına	Ücretsiz Aile İşçisi	Toplam
1980	63.472 (% 23.5)	743 (% 0.28)	65.417 (%24.2)	140.573 (% 52.02)	270.211 (% 100)
1985	87.861 (% 27)	1044 (% 0.22)	70.116 (% 21.48)	167.476 (% 51.3)	326.498 (% 100)
1990	107.156 (% 29.36)	1643 (% 0.45)	78.969 (% 21.63)	177.230 (% 48.56)	365.007 (% 100)

*Kaynak: 1990 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, DİE.

² “İşsiz Olup İş Arayanlar” dahil edilmemiştir.

İl geneline ait olmakla birlikte, Tablo 5.20., son hafta içinde çalışılan işteki konumla ilgili bilgi vermektedir. Son hafta içinde çalışan nüfusun büyük bir bölümü ücretsiz aile işçiliği konumunda çalışmaktadır. Verilerin il geneline ait olması, bir başka deyişle kırsal alanları da içermesi nedeniyle tarım ve hayvancılık kollarında faaliyet gösterenlerin sayısı kent merkeziyle karşılaştırıldığında artmıştır. Bu faaliyet kollarındaki artış, yapılan işe kadın ve çocuk emeğinin daha yoğun olarak katılması anlamına gelmektedir. Son hafta içinde işteki konumda, farklı iş kollarında ve çeşitlenen iş koşullarında çalışan ücretli kesim ikinci sırada, kendi hesabına çalışanlar ise üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 5.20., yıllar içinde ücretsiz aile işçiliği ve kendi hesabına çalışanlarda yaşanan bir düşüşe karşılık ücretli kesimde görülen bir artışa işaret etmektedir. Bu sonuç, yıllar içinde Diyarbakır kent merkezinde hizmet sektöründe yaşanan artışla da ilişkilendirilebilir.

Tablo 5.20.'de verilen toplam rakamları, sadece son hafta içinde çalışanları kapsamakta, işsiz olup iş arayanları içermemektedir. Bu yüzden Tablo 3.3.'de verilen toplam rakamları, il genelinde son hafta içinde iktisaden faal olan nüfus toplamından farklı olmaktadır. İki toplam arasındaki bu fark işsiz olup iş arayanları göstermektedir. Buradan yola çıkarak, Diyarbakır il geneline ait işsizlik oranlarını elde etmek mümkün olacaktır. Ulaşılan bu sonuçlar, ilin istihdam durumuna ait göstergeler sağlaması açısından önemlidir. Bu sonuçlar aşağıda, Tablo 5.21.'de verilmektedir.

Tablo 5.21. Diyarbakır İl Genelinde Son Hafta İçinde İşsiz Olup İş Arayanlar

Yıllar	Son Hafta İktisaden Faal Olan Nüfus Toplamı	Son Hafta İçinde Çalışan Nüfus	İşsiz Olup İş Arayanlar	İşsiz Olup İş Arayanların Son Hafta İçinde Faal Olan Nüfusa Oranı
1980	290.856	270.211	20.645	% 7.1
1985	350.027	326.498	23.529	% 6.7
1990	412.497	365.007	47.490	% 11.5

*Kaynak: 1990 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, DİE.

Tablo 5.21.'de ortaya çıkan sonuçlar, 1990 yılında 1980 ve 1985 yıllarına göre işsizlik oranlarında önemli bir artış olduğunu göstermektedir. Tablo 5.20.'de Diyarbakır kent merkezi için verilen işsizlik oranlarıyla benzerlik gösteren bu sonuçlar, kent merkezinde emek gücünün durumuyla ilgili değişimlerin il genelinde de gözlemlendiğini göstermektedir.

DİE'nin 1994 yılında yaptığı "Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi" çalışmasından elde edilen verilerle yapılan değerlendirme Diyarbakır il merkezinde emek gücünün durumuna ilişkin önemli sonuçlara işaret etmektedir. Bu değerlendirme, hem Diyarbakır'ın benzer büyüklükteki iki kent olan Konya ve Erzurum ile karşılaştırılmasına olanak vermekte, hem de kişi ve hane başına gelir ortalamalarını içermektedir. Bunlara ek olarak, 1994 yılına ilişkin bu sonuçlar, 1990 yılı sonrasını yansıtan veriler olarak önem taşımaktadır.

Tablo 5.22. Diyarbakır, Konya ve Erzurum İl Merkezlerinde 1994 Yılı İçinde Çalışan ve Gelir Getiren Fert Sayıları ile Bunların Toplam Fert Sayısı İçindeki Oranı (%)

İl Merkezleri	Toplam Fert Sayısı	Çalışan Fert Sayısı	Gelir Getiren Fert Sayısı	Çalışan Fert Sayısının Toplam Fert Sayısına Oranı	Gelir Getiren Fert Sayısının Toplam Fert Sayısına Oranı
Diyarbakır	428.315	71.831	81.968	% 16.77	% 19.14
Konya	558.215	192.955	225.885	% 34.57	% 40.5
Erzurum	234.868	58.717	70.290	% 25	% 30

*Kaynak: 1994 Hane Halkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları, DİE.

Tablo 5.22.'de de görüldüğü gibi, 1994 yılında çalışan ve gelir getiren kişi sayısının toplam kişi sayısı içindeki oranı, diğer iki il merkezi ile karşılaştırıldığında, Diyarbakır'da göze çarpan bir azalma göstermektedir. Buna göre, Diyarbakır'da, Konya ve Erzurum'a göre, çalışan her bir kişi daha fazla nüfusa bakmaktadır. Bu sonuç, bir sonraki tabloda verilen hane ve kişi başına gelir durumlarına da yansımaktadır. Söz konusu üç il merkezi nüfuslarının birbirinden çok farklı demografik özellikler içermediği, bir başka deyişle, çalışabilir yaştaki nüfusun toplam nüfusa oranlarının birbirine yakın değerlerde olacağı varsayımından hareketle, Konya ve Erzurum'a göre, Diyarbakır'daki çalışabilir nüfusun daha az bir bölümünün çalıştığı söylenebilir. Bu da, yine, Diyarbakır'daki görece yüksek işsizlik oranına işaret etmektedir.

Tablo 5.23. Diyarbakır, Konya ve Erzurum İl Merkezlerinde 1994 Yılı İçinde Ortalama Hane Gelirlerinin Hanelerin % 20'lik Dilimlerine Göre Dağılımı

İl Merkezleri	1. % 20 Ortalama Hane Geliri	2. % 20 Ortalama Hane Geliri	3. % 20 Ortalama Hane Geliri	4. % 20 Ortalama Hane Geliri	5. % 20 Ortalama Hane Geliri
Diyarbakır	36.999.000	53.810.000	70.927.000	102.654.000	270.977.000
Konya	43.589.000	71.458.000	103.911.000	159.528.000	372.951.000
Erzurum	50.843.000	85.173.000	130.800.000	180.698.000	462.144.000

*Kaynak: 1994 Hane Halkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları, DİE.

Tablo 5.24. Diyarbakır, Konya ve Erzurum İl Merkezlerinde 1994 Yılı İçinde Ortalama Fert Gelirlerinin Hanelerin % 20'lik Dilimlerine Göre Dağılımı

İl Merkezleri	1. % 20 Ortalama Fert Geliri	2. % 20 Ortalama Fert Geliri	3. % 20 Ortalama Fert Geliri	4. % 20 Ortalama Fert Geliri	5. % 20 Ortalama Fert Geliri
Diyarbakır	7.235.000	8.963.000	12.254.000	15.328.000	43.942.000
Konya	12.113.000	15.843.000	21.432.000	32.597.000	74.477.000
Erzurum	12.337.000	17.512.000	25.316.000	33.406.000	84.026.000

*Kaynak: 1994 Hane Halkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları, DİE.

Tablo 5.23. ve Tablo 5.24.'de görüldüğü gibi, üç il merkezi içinde, tüm %20'lik dilimlerde hem ortalama hane gelirinin, hem de ortalama fert gelirinin en düşük olduğu il merkezi Diyarbakır'dır.

5.3.1. Emek Gücünün Demografik Özellikleri

Tablo 5.25. Diyarbakır İl Merkezinde Son Hafta İçinde İktisaden Faal Olanların Yaş Dağılımı

Yaş Grupları	1980 Yılına İlişkin Dağılım	1985 Yılına İlişkin Dağılım	1990 Yılına İlişkin Dağılım
12-14	% 4.2	% 2.4	% 3.7
15-19	% 15.15	% 13	% 15.1
20-24	% 20.25	% 26	% 21.25
25-29	% 16.11	% 15	% 17.77
30-34	% 12.74	% 13	% 12.83
35-39	% 9.8	% 10	% 10.5
40-44	% 7.4	% 7.1	% 7.2
45-49	% 6.3	% 5	% 5.01
50-54	% 3.66	% 3.7	% 2.9
55-59	% 2.1	% 2	% 1.9
60-64	% 0.88	% 0.9	% 1
65 ve Üzeri	% 1.08	% 0.7	% 0.8
Bilinmeyen	% 0.33	% 1.2	-

* Kaynak: 1985 ve 1990 Yılı Genel Nüfus Sayımları, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, DİE.

Tablo 5.25.'de de görüldüğü gibi çalışan nüfus 15-39 yaş arasında yoğunlaşmıştır. Çalışan nüfusun yaş dağılımında yıllara göre çok az bir değişiklik olmuştur.

Tablo 5.26. Diyarbakır İl Merkezinde 12 Yaş ve Üzerindeki Çalışabilir Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıllar	12 Yaş ve Üzerindeki Çalışabilir Nüfus		
	Erkek	Kadın	Toplam
1980	76.180 (% 52.8)	68.205 (% 47.2)	144.385 (% 100)
1985	101.277 (% 52.9)	90.089 (% 47.1)	191.366 (% 100)
1990	126.416 (% 51.9)	116.995 (% 48.1)	243.411 (% 100)

*Kaynak: 1985 ve 1990 Yılı Genel Nüfus Sayımları, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, DİE.

Tablo 5.27. Diyarbakır İl Merkezinde Son Hafta İçinde İktisaden Faal Olan Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıllar	Son Hafta İçinde İktisaden Faal Olanlar		
	Erkek	Kadın	Toplam
1980	54.041 (% 92.7)	4.245 (% 7.3)	58.286 (% 100)
1985	68.935 (% 92)	5.702 (% 8)	74.637 (% 100)
1990	89.387 (% 89.3)	10.713 (% 10.7)	100.100 (%100)

*Kaynak: 1985 ve 1990 Yılı Genel Nüfus Sayımları, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, DİE.

Tablo 5.26.'da görüldüğü gibi, Diyarbakır il merkezinde, çalışabilir yaştaki nüfus içinde, erkek ve kadın oranları birbirine çok yakın değerlerdedir. Ancak, Tablo 5.27'de görüldüğü gibi, kadınlar Diyarbakır il merkezindeki emek pazarının çok küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Ancak, beş yıllık üç nüfus sayım dönemi karşılaştırıldığında, çalışan kadınların oranında belli bir artış gözlenmektedir.

5. 4. ALAN ÇALIŞMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, Diyarbakır'da görüşme yapılan 126 hane reisinin istihdam durumlarının değerlendirilecektir. Alan çalışmasının değerlendirilmesi sırasında, Diyarbakır'daki kent yoksullarının diğer kentlerdeki yoksullardan farklarını gösterebilmek için, Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı'nda daha önceki yıllarda Zonguldak ve Ankara'da yapılmış alan çalışmaları ile karşılaştırmalar yapılacaktır.

Alan çalışmasının değerlendirilirken, ilk olarak kent yoksulu hane reislerinin istihdam durumları genel olarak incelendikten sonra, ikinci bölümde, kent yoksullarının emek pazarındaki konumları ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise, hane reislerinin emek pazarındaki konumları çerçevesinde bir dizi çözümleme yapılacaktır. Son bölümde ise, kent yoksullarının içinde bulundukları ekonomik koşullar, alan çalışmasının verileri doğrultusunda özetlenecektir.

5.4.1. Hane Reislerinin İstihdam Durumu

Alan çalışması sırasında görüşme yapılan hane reislerinin çalışma durumlarına bakıldığında ortaya çıkan ilk önemli bulgu, Diyarbakır'daki kent yoksullarının büyük bir çoğunluğunun(%61.1) işsiz ya da düzenli bir işten yoksun olduğudur. Bu bulgu, söz konusu alanların, Diyarbakır kentini genelindeki işsizlik sorununu daha ağır biçimde yaşadıklarını göstermektedir. Diğer bir anlatımla, alan çalışması yapılan semtler işsizliğin ve yoksulluk olgusunun yoğunlaştığı alanlardır.

Bu grupta yer alan yoksulların Ankara çalışmasında %12,7, Zonguldak çalışmasında ise %12,4 oranlarında olması, Diyarbakır'daki kent yoksullarının istihdam koşullarının olumsuzluğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Diyarbakır'daki kent yoksulu hane reislerinin yalnızca %12,7'si kendilerine görece daha düzenli bir gelir olanağı sağlayan ücretli-maaşlı işlerde çalışırken, hane reislerinin %61,1'i işsizdir ya da düzensiz işlerde çalışmaktadır.

Tablo 5.28. Hane Reislerinin Çalışma Durumu

Çalışma Durumu	Ankara		Zonguldak		Diyarbakır	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ücretli-Maaşlı	115	42,9	61	34,3	16	12,7
Kendi Hesabına Çalışan	79	29,5	20	11,3	29	23,0
İssiz/Ara Sıra Çalışıyor	34	12,7	22	12,4	77	61,1
Emekli	40	14,9	75	42,0	4	3,2
Toplam	268	100,0	178	100,0	126	100,0

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Hane reislerinin kente geliş tarihleri ile çalışma durumları karşılaştırıldığında, "gönüllü" ya da zorunlu göç süreçleriyle kente gelmiş olmanın istihdam durumunda büyük bir farklılık yaratmadığı gözlenmektedir. Diyarbakır doğumlu ya da kente 1985 tarihinden önce "gönüllü" göç ile gelmiş hane reislerinin %57,4'ü işsizdir ya da düzensiz olarak çalışmaktadır. 1985 yılından sonra zorunlu göç ile kente gelmiş olan kesimde ise, bu rakam %67,3'e çıkmaktadır. Her iki grup için de, işsiz ya da düzenli bir işte çalışmayanlar grubunun en yüksek oranda çıkmasına karşın, kente sonradan gelenler arasında işsizliğin diğer gruba göre daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Yoksullara yönelik istihdam talebi oldukça kısıtlı bir kent olan Diyarbakır'da, yaşanan zorunlu göç süreci ile beraber artan istihdam arzına karşın talebin artmaması, kent yoksullarının yaşadığı işsizlik sorununu kronik hale getirmeye başlamıştır.

Tablo 5.29. Diyarbakır'a Geliş Tarih/İş Durumu Karşılaştırması

Çalışma Durumu	1985 Öncesi Gelenler/Diyarbakır Doğumlular		1985 Sonrasında Gelenler	
	Sayı	%	Sayı	%
Ücretli-Maaşlı	8	17,1	3	5,5
Küçük Esnaf	11	23,4	13	23,6
İssiz/Ara Sıra Çalışıyor	27	57,4	37	67,3
Emekli	1	2,1	2	3,6
Toplam	47	100,0	55	100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Bununla birlikte, zorunlu göç süreci ile kente gelmiş kesim, diğer gruba göre emek daha olumsuz koşullarla karşı karşıyadır.. Örneğin; bu kesimin %67,3'ü işsizdir ya da düzensiz olarak çalışmaktadır; bu oran Diyarbakır doğumlu ya da kente 1985 yılından önce göç etmiş hane reisleri arasında %57,4'dür. Ayrıca, zorunlu göç ile kente gelen kesimin yalnızca %5,5'nin ücretli ya da maaşlı olarak çalışmasına karşın, diğer grup için bu rakam %17,0'ye çıkmaktadır.

İstihdam olanaklarının oldukça kısıtlı olduğu Diyarbakır'da, görüşme yapılan 126 hane reisinden sadece 9 tanesi (%7,8), geçim sıkıntısı içinde olmasına karşın, ek işlerde çalışmaktadır.

5. 4. 1. 1. Ücretli-Maaşlılar

Alan çalışması sırasında görüşme yapılan 126 hane reisinden, sadece 16'sı (%12,7) ücretli-maaşlı olarak çalışmaktadır. Diğer çalışma gruplarına göre, daha düzenli gelir olanağı sağlayan bu çalışma grubunun, kent yoksulları arasında düşük oranda çıkması, kent ekonomisinin yoksullarına yeterli istihdam olanağı sunmadığını bir kez daha göstermektedir.

Tablo 5.30. Ücretli Maaşlı Çalışanların Sektörel Dağılımı

	Ankara		Zonguldak		Diyarbakır	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Sanayi	34	28,8	19	31,1	2	13,3
Hizmet	76	64,5	37	60,7	13	86,7
İmalat	2	1,7	1	1,6	0	-----
İnşaat	3	2,5	2	3,3	0	-----
Maden	3	2,5	2	3,3	0	-----
Toplam	118	100,0	61	100,0	13	100,0

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Ücretli-maaşlıların sektörel dağılımı Ankara ve Zonguldak kentleri ile karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, hizmet sektörünün Diyarbakır kent ekonomisindeki baskın konumu ortaya çıkmaktadır. Karşılaştırma yapılan diğer iki kentte de, hizmet sektöründe istihdam edilen kent yoksullarının çoğunlukta olmasına karşın, Diyarbakır'da ücretli-maaşlı çalışan yoksulların %86,7 gibi büyük bir çoğunluğu bu sektörde istihdam etmektedir; sanayi, imalat gibi diğer sektörlerin ise, kent yoksullarına oldukça sınırlı istihdam olanağı sunduğu gözlenmektedir. Ücretli-maaşlı çalışma grubunda sunulan istihdam olanaklarının da genelde düzensiz çalışma koşullarına sahip hizmet sektöründe yoğunlaşması, bu çalışma grubu için de düzensiz ve güvensiz bir ekonomik yapının baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Ücretli-maaşlı olarak çalıştığını belirten hane reislerinden sadece %23,5'inin memur olarak çalışmasına karşın, %41,2'sinin vasıfsız işçi olarak çalışması da, ücretli-maaşlı

olarak çalışan kesimin çoğunlukla düzensiz çalışma koşullarına sahip enformel sektörde çalışan vasıfsız işçiler olduğunu düşündürmektedir.

Ücretli-maaşlı olarak çalışan hane reislerinin sendikalaşma oranları incelendiğinde, Diyarbakır'daki kent yoksullarının bağlı bulundukları meslek kollarında etkinlik gösteren sendika oranlarının Ankara ve Zonguldak'a göre oldukça düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. Ücretli-maaşlı çalıştığını belirten hane reislerinin %66,7'sinin işyerinde etkinlik gösteren bir sendika yoktur. Daha önce Ankara ve Zonguldak'ta yapılan alan çalışmalarından elde edilen verilere göre, bu rakam Ankara için %58,3, Zonguldak içinse %36,1'dir. İş kollarında etkinlik gösteren sendikaların olmamasına bağlı olarak, ücretli-maaşlı olarak çalışan kesimin sadece %18,7'si bir sendikaya üyedir. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, Diyarbakır'da ücretli-maaşlı olarak çalışan kent yoksullarının sendikalaşma oranları, Ankara ve Zonguldak'taki kent yoksullarına oranla, oldukça düşüktür.

Tablo 5.31. Sendikaya Üyelik Durumu

Sendikaya Üyelik Durumu	Ankara		Zonguldak		Diyarbakır	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Sendikaya Üye	30	26,1	34	55,7	3	18,7
Sendikaya Üye Değil	85	73,9	27	44,3	13	81,3
Toplam	115	100,0	61	100,0	16	100,0

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Görüşme yapılan ücretli-maaşlı çalışan hane reislerinin çoğunluğu sosyal güvenlik kurumlarına bağlıdır. Ancak, Ankara ve Zonguldak için düşük düzeyde çıkan sigortasız çalışma durumu, Diyarbakır'daki kent yoksulları arasında daha yüksek (%26,7) oranındadır.

Tablo 5.32. Sosyal Güvenlik Durumu

Sosyal Güvenlik Kuruluşu	Ankara		Zonguldak		Diyarbakır	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
SSK	73	%62,4	35	%57,4	7	%46,6
Emekli Sandığı	30	%25,6	21	%34,4	4	%26,7
Bağ-Kur	3	%2,6	2	%3,3	0	-----
Sigortasız	11	%9,4	3	%4,9	4	%26,7
Toplam	117	100,0	61	100,0	15	100,0

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Görüşme yapılan hane reislerinin %61,9'unun işsiz olduğu ya da düzenli bir işe sahip olmadığı Diyarbakır'da, düzenli olarak ücretli-maaşlı işlerde çalışan %12,7'lik kesimin % 66,7'si daha güvenli işlere geçme konusunda şanslarının bulunmadığını düşünmektedir.

5. 4. 1. 2. Kendi Hesabına Çalışanlar

Alan çalışması sırasında görüşme yapılan 126 hane reisinin 28'i(%23,0) düzenli ya da enformel olarak kendi hesaplarına çalışmaktadır.

Bu grupta yer alan kent yoksulları, büyük çoğunlukla (%50,0) küçük esnaktır. Ancak, bu grubun %32,1'si düzensiz ve enformel işlerle uğraşmaktadır. Bu durum enformel sektörün kent ekonomisi içindeki önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 5.33. Kendi Hesabına Çalışanların İş Tanımları

Yapılan İşler	Diyarbakır	
	Kişi	%
Nakliye ve Taşımacılık	1	3,6
Hayvancık-Çiftçilik	3	10,7
Kalifiye İşçi	1	3,6
Küçük Esnaf	14	50,0
Enformel İşler	9	32,1
Toplam	28	100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Kendi hesabına çalıştığını belirten hane reislerinin iş koşulları incelendiğinde, bu kişilerin genelde küçük işletme sahipleri olduğu gözlenmektedir; kendi hesabına çalışanların %85,7'sinin ortağı yoktur; %85,7'si ise işyerlerinde akrabalarını çalıştırmaktadır. Bu grupta yer alan hane reislerinden sadece %7,7'si işleri yönettiğini belirtmiştir, geriye kalan %92,3'lük kesim işyerlerinde –varsa ortakları ya da yanında çalışanlarla beraber- işçi gibi çalışmaktadır.

Kendi hesabına çalışanların %88,3'ü sosyal güvenceden yoksundur. Ankara ve Zonguldak'ta ile karşılaştırıldığında, bu oranın oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Zonguldak'ta kendi hesabına çalışan kent yoksullarının sadece %16,7'sinin herhangi bir sosyal güvencesi yoktur. Her ne kadar Ankara'da bu rakam %60,5'e çıksa da, yine de Diyarbakır'daki %83,3'lük orandan oldukça düşüktür.

Tablo 5.34. Kendi Hesabına Çalışanların Sosyal Güvenlik Durumu

Sosyal Güvenlik Kurumu	Ankara		Zonguldak		Diyarbakır	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
SSK	11	14,5	9	50,0	2	8,3
Bağ-kur	18	23,7	5	27,8	2	8,3
Emekli Sandığı	1	1,3	1	5,6	0	-----
Soyal Güvencesi Yok	46	60,5	3	16,7	20	83,4
Toplam	76	100,0	18	100,0	24	100,0

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

5. 4. 1. 3. İşsizler/Düzenli İşi Olmayanlar

Görüşme yapılan hane reislerinin %61,1'i işsiz ya da düzenli bir işe sahip değildir. Bu oranın yüksekliği, kent yoksullarının emek pazarındaki yerlerine ilişkin değerlendirmenin yapıldığı bölümde de belirtildiği gibi, Diyarbakır'daki kent yoksullarının emek pazarında yeterli istihdam olanağı bulamadığını ve içinde bulundukları emek pazarının da oldukça esnek bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Bu grupta yer alan hanelerin mevcut koşullarda geçimlerini nasıl sağladıklarına bakıldığında, hane reislerinin genelde kendi hesaplarına düzensiz işlerde çalıştıkları(%21,9) ya da borçlararak hanelerinin geçimini sağladıkları(%21,9) ortaya çıkmaktadır. Diğer kentlerle karşılaştırma yapıldığında, özellikle borçlanma yoluyla geçim sağlamanın Diyarbakır'daki kent yoksulları arasında, diğer kentlere göre daha yaygın olduğu gözlenmektedir. Bu durum kentteki toplumsal ilişki ağlarının diğer kentlerden farklı bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Kendi hesabına düzensiz işlerde çalışan hane reislerinin %21,9 gibi yüksek bir oranda olması ise, enformel sektörün kent yoksulları için önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Tablo 5.35. Geçim Sağlama Yolu

Geçim Sağlama Yolu	Ankara		Zonguldak		Diyarbakır	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kendi Hesabına Düzensiz İşler	4	11,4	5	21,8	16	21,9
Başkasının Yanında Geçici İşler	4	11,4	5	21,8	12	16,4
Ortakçılık	0	-----	0	-----	1	1,4
Eşi ve Çocuklarının Kazandıkları/Yardımları	18	51,4	9	39,1	10	13,7
Yardım	0	-----	0	-----	4	5,5
Borçlanarak	0	-----	0	-----	16	21,9
Eski Birikimlerle	4	11,4	1	4,3	13	17,8
Yaşlılık Maaşı	3	8,6	1	4,3	1	1,4
Kira Geliri	2	5,8	2	8,7	0	-----
Toplam	35	100,0	23	100,0	73	100,0

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Ankara ve Zonguldak alan çalışmalarının verileriyle yapılan karşılaştırmada ortaya çıkan diğer bir farklılık ise, hane reisinin işsiz olması durumunda çocukların ya da eşinin çalışıp eve gelir getirmesinin diğer illere oranla oldukça düşük olduğudur. Örneğin, Diyarbakır alan çalışması sırasında görüşme yapılan 117 kadından sadece 7'si ev dışında çalıştığını belirtmiştir. Bu durum hem kentteki istihdam olanaklarının yetersizliğiyle hem de bölgedeki toplumsal yapı ile ilişkilidir. Yeterli istihdam olanağı yaratamayan kent ekonominin, kadın ya da çocuk emeğine yönelik bir talebi yoktur. Diğer yandan bölgedeki toplumsal yapının kadına verdiği ikincil ve eviçi rol de, kadınların ev dışında çalışmasını engellemektedir.

İşsiz hane reislerinin %75,4'ü iş bulamamaları nedeniyle işsiz olduklarını belirtmişlerdir. Bu oran Ankara ve Zonguldak'la karşılaştırıldığında oldukça yüksek bir oramı temsil etmektedir.

Tablo 5.36. İşsizlik Nedeni

İşsizlik Nedeni	Ankara		Zonguldak		Diyarbakır	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İş Olmaması	0	-----	0	-----	46	75,4
Mesleği Olmaması	6	19,4	5	22,8	3	4,9
Sosyal Güvencesi Olan İş Bulamaması	1	3,2	1	4,5	1	1,6
İşten Atılması	4	13,0	1	4,5	3	4,9
Sağlık Sorunları	7	22,5	1	4,5	6	9,9
Yaşlılık	6	19,4	2	9,2	2	3,3
İflas	2	6,4	1	4,5	0	-----
Ücreti Yeterli İş Bulunamaması	5	16,1	11	50,0	0	-----
Toplam	31	100,0	22	100,0	61	100,0

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Diyarbakır'daki kent yoksulu hane reislerinin %1,6'lık gibi küçük bir kesimi ücret yetersizliği ya da sigortalı iş bulamama gibi iş koşullarına ilişkin nedenlerle işsiz olduklarını belirtmiştir. İşsiz hane reislerinin %52,6'sı, çalışma koşullarına ve ücrete ilişkin herhangi bir istemde bulunmadan, bulacakları herhangi bir işte çalışacaklarını; %88,3'ü geçici işlerde de çalışabileceğini belirtmiştir. Bu durum, işsiz kent yoksullarının büyük oranla kendilerine yönelik yeterli istihdam talebi olmadığı için işsiz olduğunu; bugünkü koşullar altında iş bulabildikleri zaman çalışma koşulları ne olursa olsun çalışmaya hazır olduklarını ortaya koymaktadır.

İşsiz kesimin %93,6'sının daha önceki dönemlerde de işsiz kalması, kentteki istihdam sorunun yeni bir olgu olmadığını göstermektedir. Ancak, bu kesimin %58,0'inin son iki yıl içinde işsiz kalması, kent yoksullarının istihdam sorunun son iki yıl içinde daha da arttığını ortaya koymaktadır.

Hane reislerinin daha önce çalıştıkları işler incelendiğinde, hane reislerinin büyük oranda vasıfsız işçi olarak çalıştıkları görülmektedir. İnşaat işçiliğinin %33,8 gibi yüksek bir oranda çıkması, bu sektörün kent yoksulları için geçici de olsa, önemli bir istihdam olanağı sunduğunu göstermektedir. Hane reislerinin %21,5'inin daha önce enformel işlerle uğraştıklarını belirtmiştir. Görüşme yapılan hane reislerinin %30,8'inin daha önce vasıfsız işçilik, %33,8'inin de inşaat işçiliği gibi büyük oranda enformel sektör kapsamında sayılabilecek işlere sahip olması, bu sektörün geçmişte de kent yoksulları için önemli bir geçim kaynağı sağladığını göstermektedir.

Tablo 5.37. Daha Önce Çalışılan İşler

	Kişi	%
Vasıfsız İşçi	20	30,8
Vasıflı İşçi	4	6,2
Küçük Esnaf	2	3,1
İnşaat İşçiliği	22	33,8
Enformel İşler	14	21,5
Çiftçi	3	4,6
Toplam	65	100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Daha önceki işsizlik dönemlerindeki geçim sağlama yolu sorulduğunda, hane reislerinin %39,3 gibi bir oranı tanıdıklarına borçlanarak geçimlerini sağladıklarını belirtmişlerdir. Mevcut durumda da işsiz olan hane reislerinin %21,9 gibi bir oranla borçlanarak geçimlerini sağladıklarını belirttikleri hatırlanacak olursa, toplumsal ilişki ağlarının hem geçmiş dönemlerde hem de mevcut koşullarda Diyarbakır'daki kent yoksulları için oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Tablo 5.38. İşsiz Kalındığı Dönemlerde Geçim Sağlama Şekli

	Ankara		Zonguldak		Diyarbakır	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Akraba Yardımı	34	32,1	30	62,5	34	33,3
Tanıklardan Borç Alma	15	14,6	2	4,2	36	39,3
Birikmiş Para	25	24,8	2	4,2	25	24,5
Ev Eşyalarını Satımı	0	-----	0	-----	2	2,0
Ziynet Eşyalarının Satımı	7	6,7	0	-----	15	14,7
Arsa,Ev Satımı	1	1,0	0	-----	2	7,0
Eşinin Geliri	4	3,8	2	4,2	0	-----
Çocuklarının Geliri	5	4,9	0	-----	11	10,8
Geçici İşlerde Çalışma	33	31,4	26	54,2	21	20,4
Kira Geliri	15	18,4	5	10,4	11	10,8
BelediyeYardıımı	4	3,8	1	2,1	0	-----
Köyden Yardım Alma	5	4,9	0	-----	0	-----

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

5. 4. 2. Kent Yoksullarının Emek Pazarındaki Durumu

Alan çalışmasının değerlendirilmesinden ortaya çıkan ilk bulgu Diyarbakır'daki kent yoksullarının oldukça esnek bir emek pazarı içinde bulunduklarıdır. Görüşme yapılan 126 hane reisinden %61,1'inin işsiz ya da düzenli bir işten yoksun olması emek pazarının esnek yapısını açıkça ortaya koymaktadır.

Hane reislerinin iş hareketlilikleri incelendiğinde de emek pazarının esnek yapısı gözlenmektedir. Hane reislerinin %54,4'ü, daha önce mevcut işlerinden farklı işlerde çalışmışlardır. Daha önce farklı işlerde çalıştıklarını belirten hane reislerinin %76,6'sı, mevsimlik işçilik(%9,4), inşaat işçiliği(%31,3), başkasının yanında geçici işler(%15,6) ya da diğer enformel işler(%20,3) gibi genelde iş güvencesinden ve sosyal güvenceden yoksun koşullarda istihdam etmişlerdir. Kısaca, Diyarbakır'daki kent yoksullarının çok büyük bir çoğunluğu, emek pazarında rekabet olanağından yoksun, ucuz ve kalifiye olmayan emek gücü oluşturmaktadır. Bu özelliklere sahip kent yoksullarının, oldukça esnek bir yapıya sahip olan emek pazarında kısıtlı istihdam talebini karşılamak için sürekli bir yarış içinde oldukları söylenebilir.

Tablo 5.39. Hane Reislerinin Daha Önceki Çalışma Durumları

Mevcut Çalışma Durumu	Bir Önceki İş		İki Önceki İş		Üç Önceki İş	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ücretli-Maaşlı	10	15,6	4	14,8	3	60,0
Kendi Hesabına Çalışan	18	28,1	9	33,3	1	20,0
Geçici İşler	36	56,3	14	51,9	1	20,0
Toplam	64	100,0	27	100,0	5	100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Hane reislerinin daha önceki çalışma durumları incelendiğinde, Diyarbakır'daki kent yoksulları arasında düzenli bir gelir olanağı sağlayan ücretli-maaşlı işlerden, başkasının yanında geçici işlere doğru önemli bir kayma olduğu söylenebilir.

Tablo 5.40. ve 5.41.'de farklılaşan göç süreçlerine göre hane reislerinin emek pazarındaki hareketliliğinin değişip değişmediği incelenmiştir. Diyarbakır doğumlu ya da 1985 yılı öncesinde kente gönüllü göç süreçleriyle gelmiş hane reislerinin istihdam durumlarında, ücretli maaşlı işlerden geçici işlere doğru bir kayma gözlenmektedir. Diğer yandan, zorunlu göç süreçleri ile 1985 sonrası kente yeni göç eden kesimde, geçici işlerden, kendi hesabına çalışanlara doğru bir kayma gözlenmektedir. 1985 yılından sonra kente göç edenlerde gözlenen bu durum, kente yeni göç etmiş olan bu grubun kentte belirli bir süre geçirdikten sonra kendi işlerinin kurmaya başladıklarını göstermektedir.

Tablo 5.40. Hane Reislerinin Daha Önceki Çalışma Durumları(Diyarbakır Doğumlar/1985 Yılı Öncesi Kente Gelenler)

Çalışma Durumu	Bir Önceki İş		İki Önceki İş		Üç Önceki İş	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ücretli-Maaşlı	3	11,5	2	13,3	2	66,7
Kendi Hesabına Çalışan	7	26,9	6	40,0	1	33,3
Geçici İşler	16	61,6	7	46,7	0	0,0
Toplam	26	100,0	15	100,0	3	100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 5.41. Hane Reislerinin Daha Önceki Çalışma Durumları (1985 Sonrası Kente Gelenler)

Çalışma Durumu	Bir Önceki İş		İki Önceki İş		Üç Önceki İş	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ücretli-Maaşlı	6	21,4	2	20,0	1	100,0
Kendi Hesabına Çalışan	8	28,6	1	10,0	0	-----
Geçici İşler	14	50,0	7	70,0	0	-----
Toplam	28	100,0	10	100,0	1	100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Hane reislerinin mevcut çalışma durumları ile daha önceki çalışma durumları karşılaştırıldığında, Diyarbakır'daki kent yoksullarının içinde bulunduğu emek pazarının esnek yapısı ve kent yoksullarına yönelik istihdam olanaklarının yetersizliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Hane reislerinin önceki işlerine bakıldığında, her çalışma grubu için başkasının yanında geçici işlerde çalışmanın en yüksek oranda olduğu görülmektedir. Mevcut durumda halen işsiz olan ya da düzenli bir işe sahip olmayanlar ise, geçmişte de geçici işlerde çalışanların çoğunluğunu oluşturmaktadır. Emek pazarının dışında olan ya da pazarda kendilerine sürekli bir yer edinemeyen bu kesimin geçmişte de benzer istihdam koşullarına sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 5.42. Hane Reislerinin Mevcut Çalışma Durumu/Bir Önceki İşleri Karşılaştırması

Mevcut Çalışma Durumu	Bir Önceki İş			Toplam
	Ücretli-Maaşlı	Kendi Hesabına Çalışan	Başkasının Yanında Geçici	
Ücretli-Maaşlı	2	3	5	10
	%20,0	%30,0	%50,0	%100,0
	%20,0	%16,7	%13,9	%15,6
Kendi Hesabına Çalışan	3	4	6	13
	%23,0	%30,8	%46,2	%100,0
	%30,0	%22,2	%16,7	%20,3
İşsiz/Ara Sıra Çalışıyor	4	10	25	39
	%10,3	%25,6	%64,1	%100,0
	%40,0	%55,6	%69,4	%61,0
Emekli	1	1	0	2
	%50	%50	%0,0	%100,0
	%10,0	%5,5	%0,0	%3,1
Toplam	10	18	36	64
	%15,6	%28,1	%56,3	%100,0
	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 5.43. Hane Reislerinin Bir Önceki İşleri/İki Önceki İşleri Karşılaştırması

Bir Önceki İş	İki Önceki İş			Toplam
	Ücretli-Maaşlı	Kendi Hesabına Çalışan	Başkasının Yanında Geçici	
Ücretli-Maaşlı	1	1	2	4
	%25,0	%25,0	%50,0	%100,0
	%25,0	%11,1	%14,3	%14,8
Kendi Hesabına Çalışan	1	3	2	6
	%16,7	%50,0	%33,3	%100,0
	%25,0	%33,3	%14,3	%22,2
İşsiz/Ara Sıra Çalışıyor	2	5	10	17
	%11,8	%29,4	%58,8	%100,0
	%50,0	%55,5	%71,4	%63,0
Toplam	4	9	14	27
	%14,8	%33,3	%51,9	%100,0
	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Ancak, 1985 sonrasında yaşanan zorunlu göç süreci, kent yoksulları için düzenli bir emek pazarı sunamayan Diyarbakır kent ekonomisini daha zor bir duruma düşürmüştür. Emek pazarının dışında kalan ya da kendilerine düzenli bir yer edinemeyen kesimin Diyarbakır'daki kent yoksulları arasında %61,1 gibi yüksek bir oranda olması bunun açık bir göstergesidir.

5. 4. 3. Kent Yoksullarının Tüketim Kalıpları

İstihdam koşullarındaki olumsuzluklar, beklendiği gibi, hanelerin harcamalarına da doğrudan yansımaktadır. Görüşme yapılan hanelerden %51,5'inin aylık harcamaları, alan çalışmasının yapıldığı 2001 yılında asgari ücret olan 120 milyondan daha düşüktür. Hanelerin %32,2'sinin aylık harcamaları 120-240 milyon arasındadır; %16,3'ü ise 240 milyonun üzerinde harcamaktadır. Hane büyüklüğünün ortalama 8.8 kişi olduğu göz önüne alındığında, Diyarbakır'daki kent yoksullarının ekonomik koşullarının olumsuzluğu daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, kent yoksullarının %61,1'inin işsiz ya da düzenli bir işten yoksun olması, harcamaya durumunu doğrudan etkilemektedir. Aşağıdaki tablo incelendiğinde çalışma durumu ile harcamaya miktarı arasındaki ilişki açıkça ortaya çıkmaktadır. Hanelerinin aylık harcamaları asgari ücretin altında olan hane reislerin %62,7'si işsizdir ya da düzenli bir işten yoksundur. Düzenli gelire sahip ücretli-maaşlı grubunda ise bu oran %18,8'e düşmektedir.

Tablo 5.44. Çalışma Durumu/Aylık Harcamaya Karşılaştırması

Çalışma Durumu	Aylık Harcamaya			Toplam
	0-120 milyon	120-240 milyon	240 milyon üstü	
Ücretli-Maaşlı	3 %18,8 %4,7	8 %50,0 %20,0	5 %31,2 %25,0	16 %100,0 %12,9
Kendi Hesabına Çalışan	14 %48,3 %21,9	8 %27,6 %20,0	7 %24,1 %35,0	29 %100,0 %23,4
Emekli	0 %0,0 %0,0	2 %50,0 %5,0	2 %50,0 %10,0	4 %100,0 %3,2
İşsiz/Ara Sıra Çalışıyor	47 %62,7 %73,4	22 %29,3 %55,0	6 %8,0 %30,0	75 %100,0 %60,5
Toplam	64 %51,6 %100,0	40 %32,3 %100,0	20 %16,1 %100,0	124 %100,0 %100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Görüşme yapılan hanelerin ortalama harcamaya miktarı 151 milyondur. Diyarbakır doğumlu ya da kente 1985 yılından önce gelen hane reislerinin hanelerinin aylık ortalama harcaması 141 milyonken, 1985 yılından sonra gelenlerde bu rakam 144 milyon olarak hesaplanmıştır. Bu durum Diyarbakır'daki kent yoksulları arasında, farklılaşan göç süreçlerine bağlı olarak hanelerin aylık harcamaları konusunda önemli bir farklılaşma olmadığına işaret etmektedir. Aşağıdaki tablo incelendiğinde de bu durum gözlenmektedir.

Tablo 5.45. Kente Geliş Tarihi/Aylık Harcama Karşılaştırması

Kente Geliş Tarihi	Aylık Harcama			Toplam
	0-120 milyon	120-240 milyon	240 milyon üstü	
1985 Öncesi	25	17	5	47
Gelenler/Diyarbakır	%53,2	%36,2	%10,6	%100,0
Doğumlular	%46,3	%53,1	%33,3	%46,5
1985 Sonrası	29	15	10	54
Gelenler	%53,7	%27,8	%18,5	%100,0
	%53,7	%46,9	%66,7	%53,5
Toplam	54	32	15	101
	%53,5	%31,7	%14,8	%100,0
	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

1985 sonrasında yaşanan göç sürecinin kent yoksullarına yaptığı olumsuz etki, menkul ya da gayri menkullerin satımı konusunda karşımıza çıkmaktadır. Alan çalışması sırasında görüşme yapılan hane reislerinin %51,2'si daha önce geçim zorluğu nedeniyle, menkul ya da gayri menkul satışı gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Bu oran, 1985 sonrası kente gelenlerde %60,0'a çıkmaktadır. Görüşme yapılan 127 hane reislerinin bu satışları ne zaman gerçekleştirdiğine bakıldığında, %85,0'ı bunları kente yoğun bir göç dalgasının yaşandığı 1985 sonrasında yapmışlardır. Bu durum, yaşanan göç olaylarının kente yeni göç eden yoksulların yanı sıra, kentte daha uzun süredir yaşayan yoksulları da olumsuz biçimde etkilediğini açıkça göstermektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, Diyarbakır'daki kent yoksulları arasında borçlanma yoluyla geçim sağlama oranı oldukça yüksektir. Görüşme yapılan hane reislerinin %62,1'i aylık taksit ödemeleri dışında borçları olduğunu belirtmiştir. Borçlama nedeni olarak %72,5 gibi bir oranda geçim sıkıntısı gösterilmiş, borçlanan hane reislerinin %81,3'ü akrabalarına ya da tanıdıklarına borçlandığını belirtmiştir. Faizle tefeciye borçlandığını belirten hane reislerinin oranı ise %2,7'dir. Bu veriler, Diyarbakır'daki kent yoksulları arasındaki yüksek borçlanma oranının tefeciler yerine akrabalar arasında gerçekleştiğini göstermekte ve istihdam koşullarının yetersiz kaldığı Diyarbakır gibi bir kentte akrabalık, hemşehrlik gibi toplumsal ilişki ağlarının kent yoksulları için önemini ortaya koymaktadır.

5. 5. DEĞERLENDİRME

Bu bölümün başında yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bir merkez olma özelliği taşımasına karşın, kent ekonomisi yeterince güçlü değildir. İl genelinde tarım sektörüne dayanan ekonomik yapı, il merkezi düzeyinde hizmet sektörüne dayanmaktadır. Sanayi, imalat gibi diğer sektörler ise yeterince gelişmemiştir. Bu durum, ilin gayri safi milli hasıla oranlarına da yansımaktadır. Zaman zaman dalgalanmalar gösterse de, Diyarbakır ilinin gayri safi milli hasıladan aldığı pay, Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır.

Kent ekonomisinin bu olumsuz koşullarına karşın, Diyarbakır ilinin kamu yatırım harcamalarından aldığı pay yüksektir. Zayıf bir kent ekonomisine sahip olan Diyarbakır kenti için kamu yatırımları oldukça önemlidir. Serbest piyasa koşullarında yeterince gelişemeyen kent ekonomisinin kamu desteği ve teşvikleriyle desteklenmesi gerekliliği ortadadır.

Kent ekonomisinin zayıf olması, Diyarbakır'daki kent yoksullarının ekonomik koşullarına da doğrudan yansımaktadır. Alan çalışmasında elde edilen veriler bu durumu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Sektörel temelde, hizmet sektörüne dayanan, sanayisi yeterince gelişmemiş kent ekonomisi, kent yoksullarının oluşturduğu vasıfsız işgücüne yeterli istihdam olanağı sunamamakta, kent yoksulları arasında işsiz ya da düzenli bir işten yoksul olan hane reislerini sayısı %61,1 gibi yüksek bir oran olarak karşımıza çıkarmaktadır. Görüşme yapılan hane reislerinin % 93,6'sının daha önceki dönemlerde de işsiz kalması, istihdam sorununun Diyarbakır için yeni bir olgu olmadığını göstermektedir.

Alan çalışmasının değerlendirilmesi sonucu, kent yoksulları arasındaki istihdam sorununun, yoksulların içinde bulundukları emek pazarının esnek yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Görüşme yapılan hane reislerinin %54,4'ü daha önce mevcut işlerinden farklı işlerde çalışmıştır; işsiz ya da düzenli bir işten yoksun olan kesimin de %61,1 gibi yüksek bir oranda olması, Diyarbakır'da kent yoksullarının içindede bulunduğu emek pazarının esnek yapısını açıkça göstermektedir. Kent merkezi genelinde hizmet sektörüne dayanan kent ekonomisi, yoksullar için geçici, sosyal güvencesi ve iş güvencesi olmayan işler dışında bir istihdam olanağı sunamamaktadır. Bu ekonomik yapı içinde, kent yoksulları kronik işsizlik içinde değildir, düzensiz olarak çalışmaktadırlar.

Ancak işsizlik henüz kronik bir hale gelmese de, düzensiz çalışma koşullarının kent yoksullarına yeterli kazanç sağlayamadığı ortadadır. Görüşme yapılan hanelerin %51,1'i 2001 yılı itibariyle asgari ücret olan 120 milyon liranın altında aylık harcama miktarına sahiptir. Kişi başına düşen gelir ise 21 milyon liradır.

Bütün bu veriler, Diyarbakır'daki kent yoksullarının ekonomik koşullarının yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bu durumun düzeltilebilmesi için öncelikle kent yoksullarına yönelik istihdam talebini artırıcı politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, yeterince gelişmemiş sanayi gibi sektörlerin kamu desteğiyle geliştirilmesi ve bu sektörlerdeki istihdam olanaklarının artırılması gerekmektedir. Diyarbakır'da yaşanan istihdam sorunu kronik hale gelmeden, uzun, orta ve kısa vadeli politikalarla istihdam talebinin artırılması kent yoksullarının yaşadığı sorunların çözümü için zorunludur.

6. DİYARBAKIR KENTİNİN SOSYO-MEKANSAL DÖNÜŞÜMÜ

Diyarbakır kenti örneğinde zorunlu göç ve kentsel yoksulluğun, birbirleriyle ilişkili olarak ele alındığı çalışmamızın bu bölümünde, kentsel yoksulluğun mekansal boyutu değerlendirilecektir. Bu değerlendirme yapılırken, zorunlu göçün kent mekanında yol açtığı değişim ve dönüşümler üzerine özel bir vurgu yapılacaktır. Kent mekanında ifadesini bulan eşitsiz gelişim ve kentsel yoksulluğun önemli bir göstergesi olan konut koşulları ve çevresinin değerlendirilmesi, kentin yoksul semtlerinde yapılan alan çalışması verileri kullanılarak yapılacaktır. Kentin mekansal yapısına ilişkin olarak, burada geliştireceğimiz yaklaşımın çıkış noktasını, kent mekanının bağımsız bir değişken olarak ele alınamayacağı, kentsel yapıların üretim, yeniden üretimi ve dönüşümünün, çoğu durumda, çelişkilerle yüklü toplumsal ilişkilerin bir parçası olduğu önermesi oluşturmaktadır.

İlk bölümde, “Diyarbakır Kentinin Demografik Dönüşümü” başlığı altında, Diyarbakır’ın kentleşme süreci, nüfus ve net göç verilerine dayanarak özetlenecektir. Bu bölümde, kentin mekansal dönüşümünde göç olgusunun merkezi bir rolü bulunduğu, seçilen bazı kentlerle karşılaştırılarak gösterilecektir. Çalışmanın ağırlığını oluşturan ikinci bölümde, kentin sosyo-mekansal dönüşümü beş alt başlık altında incelenecektir. İlk iki alt başlığı kentin, 1990 yılı öncesi ve sonrası sosyo-mekansal dönüşümü oluşturmaktadır. Bu ayırım, son 10-15 yılda gerçekleşen zorunlu göçün, kent mekanına yaptığı etkinin daha açık bir biçimde ortaya konmasına yardımcı olacaktır. Üçüncü bölümde, kentteki yasal ve yasal olmayan konut sunumu ele alınacaktır. “Konutların ve Konut Kullanıcılarının Özellikleri” ve “Zorunlu Göç Sürecinin Kentsel Altyapıya Etkileri ve Yaşanan Sorunlar” adlarını alan son iki alt başlıkta ise, alan çalışmasının bulguları değerlendirilecektir. Anket uygulanan üç semtin karşılaştırılması ile yapılacak olan değerlendirme, bir yandan semt ölçeğinde, kent yoksullarının yaşam mekanı özellikleri ve kentteki sosyo-ekonomik konumlarıyla ilgili ortak noktaların, diğer yandan da beliren kimi farklılıkların ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Diğer bir karşılaştırma ise, bu semtlerde yaşayan ve kente göç etmiş nüfusun, kente geliş tarihleri (1985 yılı öncesi ve sonrası) temel alınarak yapılacaktır.

6.1. DİYARBAKIR KENTİNİN DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜMÜ

Diyarbakır kentinde, 1990’dan sonra zorunlu göç etkisiyle yaşanan hızlı ve yoğun nüfus artışının doğurduğu fiziki çevreyle ilgili sorunların tartışılmasına geçmeden önce şehrin kentleşme sürecine kısaca değinmek istiyoruz. Bu değerlendirme, nüfusları Diyarbakır’a benzer büyüklükte olan ve farklı coğrafi bölgelerde bulunan iki kent (Erzurum ve Konya) ile karşılaştırmalı olarak yapılacaktır. Bu karşılaştırma Diyarbakır ilinin özel konumunu anlamamızda yararlı olacaktır.

1990 sonrası zorunlu göçün baskın etmen olarak Diyarbakır’daki kentleşmeyi şekillendirmesi gerçeği bir yana bırakıldığında, 1990 öncesi yaşanan süreç

kentleşme dinamikleri açısından Türkiye genelinden çok da ayrıksı bir özellik içermemektedir. Diyarbakır kenti, 1950'lerden başlayarak Türkiye'de yaşanan sosyo-ekonomik dönüşüm ve kırdan kente göç olgusuyla 1960'lı yıllarda karşılaşmıştır (Türksoy, 1998). 1960 nüfus sayımına göre merkez belediyesi nüfusu 79.888 olan kent, 1965'de 100.000'i aşmış ve nüfusu 102.653 olmuştur. Nüfusunun 100.000'i aştığı tarihten başlayan beş yıllık sayım dönemlerinde nüfusu 100.001-500.000 arası kentlerle yapılan karşılaştırmada aşağıdaki tabloda görülen sonuç elde edilmektedir.

Tablo 6.1. Nüfusu 100.001-500.000 Arası Olan Kentlerde ve Diyarbakır Kentinde Nüfus Artış Oranları(%)¹

Dönemler	Nüfusun 100.001-500.000 Arası Olduğu Kentlerde Nüfus Artış Oranları	Diyarbakır İl Merkezi Nüfus Artış Oranları
1965-1970	33,0	45,7
1970-1975	28,0	13,35
1975-1980	21,97	38,97
1980-1985	18,06	27,51
1985-1990	14,37	24,58
1990-1997	17,72	34,24

*DİE Nüfus Sayım Sonuçları, 1965-1970-1975-1980-1985-1990-1997

Tablo 6.1.'den de görüldüğü gibi 1970-1975 dönemi hariç diğer dönemlerde Diyarbakır il merkez belediyesinin nüfus artış oranları, nüfusu 100.001-500.000 arasında olan kentler genelindeki artış oranlarından oldukça yüksek değerlerdedir. Bunun yanında, sadece Diyarbakır il merkezindeki artış oranlarına bakıldığında, kentin 1975-1990 aralığında düşme eğiliminde olan kent nüfusu artış oranları, 1990-1997 aralığında dikkat çekici bir sıçrama yaparak kayda değer bir yükselme göstermiştir. 1985-1990 döneminde %24,58 olan kent nüfusu artış oranı bir sonraki dönemde %34,24'e yükselmiştir.

Diyarbakır kentinin yıllar itibariyle nüfus artışları ile nüfus artış hızları Erzurum ve Konya illeriyle karşılaştırıldığında da benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Tablo 6.2. İlgili Kentlerin Yıllar İtibariyle Nüfus Büyüklükleri

Yıllar	Diyarbakır	Erzurum	Konya
1980	239.931	190.241	350.426
1985	305.940	232.324	439.181
1990	381.144	242.391	513.346
1997	511.640	298.735	623.333

*DİE Nüfus Sayım Sonuçları, 1980-1985-1990-1997.

¹“Kent nüfusu” olarak ilgili illerin il merkezleri nüfusu alınmıştır.

Tablo 6.3. İlgili Kentlerin Nüfus Artış Oranları (%)

Dönemler	Diyarbakır	Erzurum	Konya
1980-1985	27,51	22,12	25,33
1985-1990	24,58	4,33	16,89
1990-1997	34,24	23,29	21,43

*DİE Nüfus Sayım Sonuçları, 1980-1985-1990-1997

Tablo 6.4. İlgili Kentlerin Yıllık Nüfus Artış Hızları (%)

Dönemler	Diyarbakır	Erzurum	Konya
1980-1985	4,86	5,15	4,52
1985-1990	4,4	0,85	3,12
1990-1997	4,42	2,9	2,7

*DİE Nüfus Sayım Sonuçları, 1980-1985-1990-1997.

Nüfus artış oranlarına bakıldığında, incelenen her üç dönemde de Diyarbakır'a ilişkin verilerin diğer iki kentten yüksek olduğu görülmektedir. Her üç kentte de 1985-1990 döneminde, bir önceki döneme göre azalan nüfus artış oranlarının 1990-1997 döneminde arttığı görülmektedir. Ancak, Diyarbakır'ın son dönemdeki nüfus artış oranı Konya'nın artış oranıyla karşılaştırıldığında bir hayli yüksektir. Erzurum kenti nüfus artış oranları ve yıllık nüfus artış hızları konusunda farklı bir özellik taşımakta, bu da 1985-1990 dönemindeki çok düşük artış oranı ve artış hızından anlaşılmaktadır. Beş yıllık dönemler için yıllık nüfus artış hızlarına bakıldığında Konya'nın sürekli bir düşüş yaşadığı, buna karşılık Diyarbakır kent nüfusunun son iki dönemde çok yakın hızlarla arttığı gözlenmektedir.

Diyarbakır, kent nüfusunda gözlenen yüksek artış oranlarına karşın, il bütününde net göç veren bir il konumundadır. Temel nedeni ekonomik sorunlar olan ve Batı illerine verilen göç, 1990'lardan çok önce başlamış, zorunlu göç sürecinde devam etmiş ve halen sürmekte olan bir olgudur.

Tablo 6.5. Diyarbakır İl Geneline Ait Net Göç Büyüklükleri / Net Göç Hızı (%)²

Dönemler	Net Göç Büyüklüğü	Net Göç Hızı
1975-1980	- 15.795	-2,5
1980-1985	- 12.550	-1,6
1985-1990	- 32.212	-3,5

*GAP İl İstatistikleri (1950-1996), DİE.

Tablo 6.5.'de görüldüğü gibi, 1975-1990 arasında Diyarbakır ili sürekli olarak göç vermektedir ve bu durum özellikle 1985-1990 döneminde büyük bir artış göstermiştir. Ancak, il 1990 sonrası göç veren konumundan uzaklaşarak, Doğu ve özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinden yoğun göç almaya başlamıştır.

² 1997 Nüfus Sayımı sadece nüfus tesbitiyle sınırlı olarak yapıldığı için 1990-1997 döneminde göçe ilişkin veri bulunmamaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, bu süreç doğal bir kırdan kente göç olgusundan çok, kısa bir zaman aralığında çok daha büyük nüfusların göçüne ve kent merkezlerine yığılmasına neden olan zorunlu göç süreci olarak değerlendirilmelidir. Bundan sonraki bölümlerde, bu zorunlu göç dalgasının Diyarbakır kent merkezinde yarattığı fiziki değişim ve sorunlardan bahsedilecektir.

6. 2. DİYARBAKIR KENTİNİN SOSYO-MEKANSAL DÖNÜŞÜMÜ

6.2.1. Kentin 1990 Yılı Öncesi Sosyo-Mekansal Dönüşümü

Tarihi M.Ö. 7500'lere kadar uzanan Diyarbakır kenti çok eski dönemlerden beri bir pazar ve değişim merkezi olarak gelişmiş; işbölümü ve ayrışmanın görülmediği, zanaatkarların genellikle kendi ürettiklerini pazarladıkları bir kent olarak bölge merkezi işlevi görmüştür (Türksoy, 1998). Coğrafi konumundan kaynaklanan böylesi bir işlev günümüzde de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sahip olduğu merkezi konumuyla devam etmektedir. Tarihi süreçten gelen bu işlevsel konumu Diyarbakır'ın bir çekim merkezi olmasına yol açmış ve zorunlu göç sürecinde de bölgenin en çok nüfus alan kenti olmuştur (Karatekin, 2001).

Zorunlu göçle birlikte Diyarbakır kent makroformunda ortaya çıkan değişimlere ve mevcut fiziki çevre üzerinden yapılacak değerlendirmelere geçmeden önce, yakın tarihsel süreçte makroform gelişimine kısaca göz atmak yararlı olacaktır. Tarihinin çok eski dönemlere kadar uzanması Diyarbakır kentine günümüzde değerli bir tarihi ve kültürel miras bırakmıştır. Dünyanın ikinci en uzun suru olma özelliğine sahip olan Diyarbakır surları bu mirasın en açık örneklerindendir. "Suriçi" diye adlandırılan semt de, geleneksel mimariyle yapılmış evleriyle tarihsel dokunun önemli örneklerindendir. 1950'li yılların başlarına kadar kent nüfusunun hemen hemen tamamı surlarla çevrili bu kale-kent içinde yaşamaktayken, 1955-1960 döneminden başlayarak nüfus sur dışına taşınmaya başlamıştır. Böylece, kent bir yandan sur dışına yayılırken, diğer yandan da Suriçi'ndeki tarihsel dokunun bozulmaya başlamıştır (Dağ, 1998; Güneli, 2001).

Dicle nehrinin kentin güneyinden akması nedeniyle kentin gelişim yönü zorunlu olarak kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerine doğru olmuştur. 1960'lardan sonra Suriçi'ndeki mülk sahiplerinin sur dışına çıkması ile bunların elden çıkardıkları ya da kiraladıkları konutlarda kırdan göçen kesim yerleşmeye başlamıştır. Sur dışına yönelenler ise, 1967'de onanan ilk imar planı kapsamında, 1970'lerde gelişmeye başlayan, altyapılı, bahçeli, ayrık düzende 1-2 katlı olarak inşaa edilen ve "Yenişehir" adı verilen semtte yerleşmişlerdir. Bu döneme ait yeni gelişim alanlarından biri de "Bağlar" olarak adlandırılan, kente 3-5 km uzaklıkta bulunan ve bağ evlerinin yer aldığı sayfiye yerinin imara açılmasıyla oluşan semttir. O yıllarda, 5 katı aşmayacak şekilde düzenlenmiş apartmanlar olarak gelişmeye başlayan bu semt daha çok orta-alt ve alt gelir grubunun tercih ettiği bir yerleşim alanı olmuştur. Plan

kapsamında yapılaşan bu alanların yanında, başlıcaları Seyrantepe, Huzurevleri ve 5 Nisan olan ve kentin planla belirlenen iskan sınırları dışında gerçekleşen mahalleler de oluşmaya başlamıştır. Bu plan dışı gelişme, Okan ve Dağ'a göre (Okan,1999; Dağ, 1998) 1967 İmar Planı'nın birincil amaç olarak kentsel gelişimi planlamayı değil, askeri alanlarla iskan dışı bırakılması istenen alanların belirlenmesini seçmiş olmasındandır. Plan dışı gerçekleşen yapılaşma, 1960'lardan sonra gecekondu biçiminde gerek Suriçi'nin tarihsel dokusu içersinde, gerekse de sura bitişik yeni mahallelerde gelişmeye başlamıştır (Okan,1999; Dağ, 1998).

6.2.2. Kentin 1990 Yılı Sonrası Sosyo-Mekansal Dönüşümü

1970'li yıllardan başlayarak, nüfus artışına bağlı olarak kentin gerek yerleşik, gerekse yeni gelişme alanlarında ortaya çıkan fiziksel çevreyle ilgili sorunlar, 1990'lı yıllarda zorunlu göçün de etkisiyle önemli ölçüde artmıştır.

Oluşumlarından bir önceki bölümde söz ettiğimiz Yenişehir ve Bağlar semtleri ilk yıllarındaki yapılaşma özelliklerini yitirerek denetimsiz ve çok katlı apartmanlaşma dönüşüme sahne olan semtler haline gelmişlerdir. Bağlar ve Yenişehir semtleri 1970'lerin sonlarından başlayarak müteahhit eliyle gerçekleşen ve semtte yüksek rantların oluşumuna neden olan dönüşüm sürecinin etkisi altına girmişlerdir. Bağlar semti bugün bir yandan havaalanı, diğer yandan da ilk planlı apartmanlaşmanın yaşandığı Ofis'le birleşmiştir. Bu semt iç içe ve çıkmaz sokaklarla dolu çok sıkışık bir dokuya sahiptir. Yenişehir semti de benzer biçimde çok katlı apartmanların kaçak olarak geliştiği bir semt durumundadır (Okan,1999; Dağ, 1998).

Kentin planlı dokusunda (Bağlar, Yenişehir, Ofis, Şehitlik) yaşanmaya başlayan bu süreç 1990'lı yıllarda artarak devam etmiş ve dikey büyüme hızlanarak kentin bu kesimlerinde nüfus yoğunluklarının yükselmesine neden olmuştur. 1970'lerden sonra kentin iskan dışı alanlarında gerçekleşen gerek 1-2 katlı gecekondu (Seyrantepe, Şemsiler, Huzurevleri, Kayapınar, Dicle ve Benu-Sen mahalleleri) gerek de çok katlı kaçak yapılaşma eğilimleri de artarak devam etmiştir (Dağ ve Kart,1998).

1970'li yıllarda başlayan Suriçi'ndeki avlulu ve 1-2 katlı geleneksel evlerin yıkılarak yerlerine çok katlı konutların yapılması süreci, 1990 sonrasında artan nüfusla birlikte, tarihsel dokuya bu yönde yapılan baskıyı arttırmıştır. Ruhsatları da olmayan bu yeni konutlar sokak dokusu ve parsel büyüklüğü değiştirilmeden yapıldığı için müthiş bir sıkışıklığa neden olmaktadır (Okan, 1999). Kırdan zorunlu göç eden nüfusun, altyapısı mevcut bir semt olması nedeniyle ilk tercih ettiği yerleşim alanlarından biri olan Suriçi'nin, tarihsel dokunun bozulmasına yol açmayacak şekilde kaldırılabileceği ortalama nüfus 50.000 kişi olmasına karşın halen bu alanda 200.000'in üzerinde bir nüfus yaşamaktadır. Veriler söz konusu tahribatın yoğunluğu konusunda açık bir fikir vermektedir. Günümüzde bu alanda geleneksel mimari özelliklere sahip sadece 50-60 dolaylarında ev kalmıştır (Güneli,2001).

1990 sonrasında kent makroformunun genişleme sürecinde, Diyarbakır'ın 1994 yılında Büyükşehir Belediyesi olmasıyla da bağlantılı olarak, Gözeli, Yolaltı ve Dokuzçeltik gibi köy yerleşmeleri de belediye sınırlarına katılmıştır (Dağ ve Kart,1998).

Diyarbakır kentinde, özellikle 1990 sonrasında, zorunlu göç sürecinin etkisiyle kente gelen nüfus özellikle bazı mahallelerde yoğunlaşmıştır. Mahallelerin 1990 ve 2000 nüfusları göz önüne alınarak hesaplanan nüfus artış oranları bu konuda önemli bir gösterge olmaktadır.

Tablo 6.6.'da da görüldüğü gibi kentteki mahallelerin pek çoğunun nüfusu, son 10 yıllık dönemde düşük bir oranda artmış ya da azalmıştır. Buna karşın, Yenişehir İlçe Belediyesi'ndeki Seyrantepe ve Fabrika mahalleleri ile Sur İlçe Belediyesi'ndesi Savaş mahallesi 1990-2000 arasındaki dönemde nüfusu çok yüksek oranlarda artan mahalleler olmuştur. 2000 yılı nüfusları, 1990 yılı nüfuslarının 5-6 katına kadar yükselmiştir.

Tablo 6.6. Mahallelerin 1990-2000 Dönemindeki Nüfusları ve Nüfus Artış Oranları

İlçe Belediyesi	Mahalle	1990	2000	% Artış Oranı
Bağlar	5 Nisan	53299	70480	%32,2
	Fatih	29839	28552	-%4,3
	Muradiye	9434	14030	%48,7
	Kaynartepe	31484	39051	%24
	Körhat	5286	13227	%150
	Alıpınar	2920	5401	%85
	Yeniköy	4037	8171	%102
	Bağcılar		11596	
	Şeyh Şamil		47699	
	Selahattin Eyyubi		12079	
	Mevlana Halil		11251	
	Yunus Emre		59135	
	Caddeler			
Yenişehir	Yenişehir	15024	27293	%81,7
	Kooperatif	29689	41397	%39,4
	Şehitlik	37206	60972	%63,9
	Dicle	6995	4941	-%29,4
	Ferit Köşk	3380	4104	%21,4
	Sanayi		1749	
	Seyrantepe	5406	33470	%519
	450 Evler			
	500 Evler			
	Fabrika	1150	6617	%475
	Caddeler			

İlçe Belediyesi	Mahalle	1990	2000	% Artış Oranı
Sur	Ali Paşa	7128	8690	%21,9
	Abdudedede	1627	1487	-%8,6
	Fatih Paşa	12496	12575	%0,6
	Süleyman Nazif	1460	882	-%39,6
	Hasırlı	16697	14321	-%14,2
	Savaş	5302	4110	%676
	Camiikebir	2769	2705	-%2,3
	Camiinebi	4098	3283	-%19,9
	İskender Paşa	8508	10412	%22,4
	Cemal Yılmaz	3924	3299	-%15,9
	Ziya Gökalp	5839	5013	-%14,1
	Lalebey	6283	6969	%10,9
	Melikahmet	8733	8330	-%4,6
	Dabanoğlu	6874	5867	-%14,6
	Cevatpaşa	3924	5263	-%11,5
	Kıtırıl			
	Caddeler			
	Huzur			

*Kaynak: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesine Ait Mahalle Nüfusu Verileri

6.2.3. İmara Uygun ve İmar Dışı Konut Sunumu ve Gelişimi

Diyarbakır kentinin sürekli yüksek artış oranlarında seyreden kentli nüfusunun ve özellikle de son 10 yılda aldığı yoğun göç nüfusunun başlıca sorunu barınma gereksinimlerini karşılayacak konutu edinebilmek olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi, zorunlu göç öncesinde de kentteki konut sunumu arsa sahipleri ve özel girişimcilerin ortaklığıyla gerçekleştirilmiştir. Özellikle zorunlu göçle gelen kesime merkezi idarenin başını çektiği ve yerel yönetimle girişilecek işbirliği sayesinde konut sunulması beklenirken, bu tür bir proje hemen hiç gerçekleşmemiş, atılan az sayıdaki adım ise hem nicelik hem de nitelik açısından talebi karşılamaktan çok uzak kalmıştır.

Merkezi idarenin gerçekleştirdiği konut sunumuyla ilgili projelerden bir tanesi Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından planlanan ve uygulamaya konulan “Şilbe Toplu Konut Projesi”dir. Toplam 165 ha.’lık bir alanda gerçekleştirilmesi planlanan bu projenin 1. etabında 4374 konut yapılması öngörülmüştür. 1. etap programı içinde, 2050 konutun yapımına, 1994’de başlanmış ve 1995’te de tamamlanmıştır. Diğer etaplara henüz başlanmamıştır. Ancak daha sonra kurum tarafından da açıklandığı üzere, bu 2050 konut için, orta sınıfların kullanımı hedeflenmiş ve kırdan göçen dar gelirli kesimin gereksinimlerine çözüm olamamıştır. Bunun yanında, 1995 yılında OHAL Bölge Valiliği’nce zorunlu göç nedeniyle kente göçenlere yönelik olarak “500 Evler Projesi”ne başlanmış ve aynı yıl 400 konutun yapımı tamamlanmıştır. Ancak adından da anlaşılacağı üzere nicelik yönünden gerekenin çok altında konut üretilmiştir (Temeltaş, 1998 ve Sevinç, 2001).

Merkezi idare tarafından gerçekleştirilen, ancak uygulamasına henüz geçilmemiş iki konut projesi daha vardır. Bunlardan biri, yapımı Köy Hizmetleri Müdürlüğü tarafından öngörülen ve zorunlu göçe maruz kalan nüfusun konut gereksiniminin karşılamasına yönelik olarak hazırlanan 2800 konutluk projedir. Proje hazırlamasına karşın ödenek yetersizliğinden uygulamaya geçilememiştir. Diğer proje, TOKİ tarafından önerilen “Üç Kuyu Toplu Konut Projesi”dir. Diyarbakır Valiliği’nce toplu konut alanı ilan edilen Üç Kuyu bölgesinde imar çalışmalarına başlanmış ve Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü’nce bir kısmının kamulaştırması yapılmıştır. Projenin tamamlanmadığı bu bölgede, Büyükşehir Belediyesi’nin de ucuz konut sunumuyla ilgili çalışmaları devam etmektedir (Sevinç, 2001).

Büyükşehir Belediyesi de, Şilbe Toplu Konut Alanı’nın bitişiğinde, kendisine ait 15ha.lık alan üzerinde 780 konutluk bir proje gerçekleştirmeyi planlamaktadır. Ancak, proje alanı üzerinde bulunan 133 gecekondunun tahliye işlemleri henüz yapılmadığından proje uygulamaya konulmamıştır.

Kamu eliyle gerçekleştirilen ya da desteklenen girişimlerin çok kısıtlı sayıda olması, konut sunumunu arsa sahipleri ve müteahhitler aracılığıyla yaşanan dönüşüm süreciyle sınırlamıştır. Bu süreç, gelişim alanlarındaki kentsel rantı arttırmakta, ancak bu rantın paylaşımı belirli kesimler arasında gerçekleşmektedir. Başka bir deyişle, dar gelirli kent sakinlerinin bu süreçte üretilen konutlardan edinmeleri mümkün olmamaktadır. Bu da kentsel hizmetlerden yoksun gecekondu alanlarının gelişimini körüklemektedir.

Gecekondulaşmanın yanı sıra bir de kaçak apartmanlaşma süreci yaşanmaktadır. Bu süreçte yerel yönetimin sorumluluğundaki imar denetimlerinin neredeyse hiç yapılmamış olması önemli bir rol oynamakta ve yine sağlıksız ve kentsel hizmetlerden yeterince yararlanamayan konut alanlarının gelişimine tanık olunmaktadır.

Diyarbakır kentindeki konut stoğunun özellikleri konusunda öncelikle, DİE’nin 1984 Bina Sayımı İstatistikleri’nden yola çıkarak 1997 yılına ait konut stoğunun imara uygunluk durumu gösterilecektir. 2000 yılına ait Bina Sayım İstatistiği mevcut olmasına karşın, veriler il genelindedir ve bu da Diyarbakır kent merkezine ilişkin olarak bir değerlendirme yapmamızı olanaksızlaştırmaktadır. Bu yüzden, istatistikleri açıklanan son nüfus sayımı olan 1997 yılı nüfus sayımı verileri kullanılarak bir değerlendirme yapılacaktır. Ancak, belirtilmesi gereken önemli nokta tüm bu hesaplamaların, Diyarbakır il merkezindeki konut stoğunun özellikleri hakkında bir fikir vermesi amacıyla yapılmış olmasıdır. Tablo 6.7.’de gösterilen resmi rakamlar yapılaşma ve konut stoğunun oluşum süreci hakkında çeşitli çıkarımların yapılabilmesine olanak vermektedir. Hem birbirini tam anlamıyla bütünlendirmeyen çeşitli çıkarımların yapılabilme olasılığı hem de kullanılan verilerin bir bölümünün tahmini veriler olması nedeniyle, ortaya konulan sonuçlar kesin bir geçerlilik taşımamaktadır.

1984 yılında Diyarbakır kent merkezinde varolan daire sayısı (evlerin ve apartman dairelerinin toplam sayısı) 48.725'dir. DİE'nin bina inşaatı istatistiklerinden alınan verilerde 1984-1997 aralığında Diyarbakır kent merkezinde inşaat ruhsatları ve yapı kullanma izin belgelerine göre yeni yapılacak toplam daire sayısı ise Tablo 6.7'de verilmiştir.

Tablo 6.7. Diyarbakır İl Merkez Belediyesi'nde İnşaat Ruhsatlarına ve Yapı Kullanma İzin Belgelerine Göre Yeni Eklenecak/Eklenen Konut Sayıları

Yıllar	İnşaat Ruhsatlarına Göre	Yapı Kullanma İzin Belgelerine Göre
1984	1285	500
1985	1484	473
1986	4060	1097
1987	5097	1627
1988	3034	2682
1989	2770	1878
1990	2592	2018
1991	3272	873
1992	2664	9
1993	2428	-
1994	2522	96
1995	1290	263
1996	188	561
1997	461	225

*DİE Bina İnşaatı İstatistikleri, 1984-1997

Bu tabloya göre 1984-1997 aralığında Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde inşaat ruhsatlarına göre toplam 33.147 ve yapı kullanma izin belgelerine göre de veriler toplam 12.302 yeni daire yapılmıştır. 1997 yılındaki mevcut stoğun hesaplanması 1997 yılındaki Büyükşehir Belediyesi nüfusunun (511.640) bir önceki sayım dönemine ait ortalama hane halkı büyüklüğüne (7.1) bölünerek yapılacaktır. DİE tarafından 1997 yılına ait hanehalkı büyüklüğü elde edilmediği için bir önceki döneme ait hanehalkı büyüklüğü verisi kullanılmıştır. Buna göre 1997 itibarıyla kentte 72.062 konut olması beklenmektedir. Bir başka deyişle, 1984-1997 aralığında, 23.337 konutun eklenmiş olması gerekmektedir.

Yürürlükteki mevzuata göre, bir yapının inşaatına başlanabilmesi için inşaat ruhsatı, yapı bittikten sonra içine yerleşilmeden önce ise yapı kullanma izin belgesinin alınması gerekmektedir. Elde edilen sonuçlar, bu iki ruhsat temelinde ayrı ayrı değerlendirilecektir.

İnşaat ruhsatlarına göre eklenen konut sayısının 33.147 ve nüfusun gereksindiği ek konutun 23.337 adet olduğundan yola çıkılırsa, 9810 adet konut fazlası ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç, bir açıdan, inşaatına başlanmış ancak tamamlanmamış konutların varlığına işaret etmektedir. Diğer açıdan ise, özel girişim eliyle ve yasal yollarla üretilen bu konutların, konut gereksinimi olan hanelerin ödeme güçlerini aşan nitelikte olması nedeniyle boş kaldıkları

söylenebilir. Örneğin, 1984-1997 arasında kırdan kente göç en önemli sayıdaki hanenin, ekonomik yetersizlikler nedeniyle, kentteki mevcut konutları karşılayamadıkları varsayılabilir. Bu durumdaki haneler, gecekondü edinme yoluna başvurmaktadırlar.

Yapı kullanma izin belgelerine göre yapılan değerlendirme ise, 11.305 dairenin imar mevzuatında öngörülen yasal süreçleri tamamlanmamış, başka bir deyişle kaçak konutlar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hesaplamayla ulaşılan sonuç bir yana, kaçak yapılaşma konusunda tek başına Tablo 6.7. de bir fikir vermektedir. Verilen yapı kullanma izin belgeleri, inşaat ruhsatlarıyla karşılaştırıldığında oldukça düşük sayıdadır ve iki rakam arasındaki fark, özellikle 1990-1995 aralığında dikkat çekici biçimde açılmıştır.

6.2.4. Konutların ve Konut Kullanıcılarının Özellikleri

Diyarbakır kent merkezinde, kentin en yoksul kesiminin yaşadığı 5 farklı semtte, toplam 127 haneye uygulanan anket sonucunda oturan konutların fiziki durumu ve yapım süreçlerinin yanı sıra hane halkının hareketliliği, yaşam mekanı tercihleri ve semt genelindeki ilişkilere ilişkin veriler elde edilmiştir. Bunların değerlendirilmesine geçmeden önce, bu semtler arasında bir sınıflandırma yapılacaktır. Ayrıca, bu semtlerde oturan hanelerin ekonomik durumları ve Diyarbakır'a geliş tarihleri hakkında bilgi verilecektir.

6.2.4.1. Semtlerin Sosyo-Mekansal Özellikleri

Anketler, Seyrantepe olarak bilinen semtteki Aziziye, Gürdoğan ve Cumhuriyet mahalleleri (toplam 66 anket) ile Suriçi (toplam 35 anket) ve Şehitlik'teki (toplam 25 anket) mahallelerde gerçekleştirilmiştir. Bu mahalleler toplam 3 gruba ayrılmış ve anket verilerinin değerlendirilmesi bu üç grubun karşılaştırılması şeklinde yapılmıştır. Aziziye, Gürdoğan ve Cumhuriyet mahalleleri Seyrantepe semti adı altında bir arada ele alınarak Suriçi ve Şehitlik semtleri ile karşılaştırılmıştır. Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi, Suriçi semti sahip olduğu tarihi dokuyla Diyarbakır'ın en eski yerleşim semtidir ve 1960'lardan sonra tarihi dokunun geçirdiği dönüşümü yaşamıştır. Şehitlik ve Seyrantepe 1960'lardan sonra gelişmiş semtlerdir. Yapılaşma süreçleri açısından Seyrantepe daha çok 1-2 katlı gecekondulaşmalar şeklinde gelişmiş bir bölge iken Şehitlik kent merkezine yakın konumuyla çok katlı yapılaşmanın yer aldığı bir konut bölgesi olmuştur. Farklı fiziksel özelliklere ve tarihsel geçmişe sahip olan bu üç semt kimi değerlendirmelerde benzer eğilimler gösterirken, kimi başlıklar altındaki değerlendirmelerde ise önemli farklılıklar göstermektedir.

1990 sonrasında, bölgedeki gerilim ortamına bağlı olarak hız kazanan kırdan kente göç olgusu, daha önce de belirtildiği gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde en çok Diyarbakır kentini etkilemiştir. Diyarbakır kentinin 1990 sonrası makroform gelişiminin incelendiği bölümde yer alan Tablo 6.6.'da, anket yapılan semtlerden olan Seyrantepe'nin 1990-2000 yılları arasındaki nüfus

artışının %519 olduğu görülmektedir. Şehitlik mahallesi de, kentin diğer pek çok mahallesiyle karşılaştırıldığında yüksek bir nüfus artış oranına sahiptir ve artış değeri % 63,9 olmuştur.

Zorunlu göç sürecinin kentleşme ve kent yaşamına etkisinin değerlendirilmesinde, öncelikle, anket uygulanan hanelerin Diyarbakır'a geliş tarihleri ve geliş nedenlerinin belirlenmesi önemlidir. Burada ayırım tarihi olarak 1985 yılı seçilmiştir. Böylesi bir ayırım kent yoksullarının nitelikleri hakkında bir sonuç elde etmek için yapılmıştır. Kent yoksulları, pek çok ortak özelliklerine karşın, başta emek pazarındaki konumları olmak üzere kurdukları toplumsal ilişkiler ve yaşamlarını sürdürdükleri farklı ölçekteki mekanlar bağlamında kendi aralarında farklılaşmaktadırlar. Bu farklılaşmaya neden olan önemli etmenlerden biri, kentte kalış süresidir. Kentin yerlisi olan yoksul kesim, kente çeşitli nedenlerle göç eden kesimden kimi noktalarda ayrılmaktadır. Söz konusu ayrışma, kente göç süreciyle gelmiş olan yoksul kesim arasında da, göç nedenlerine ve göç zamanlarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Anket uygulanan 127 haneden 102'sinin yanıtları sonucunda, sadece %11,8'inin Diyarbakır doğumlu olduğu, buna karşılık %88,2'sinin çeşitli zamanlarda kente göç etmiş bir kesimi oluşturduğu görülmektedir. Kente göç eden kesimin %37,6'sının kente 1985 yılı ve öncesi, %50,6'sının ise 1985 yılı sonrası geldiği belirlenmiştir. Bu sonuçların semtlere göre dağılımı aşağıda Tablo 6.8.'de verilmiştir.

Tablo 6.8. Diyarbakır'a Geliş Tarihi

	1985 ve Öncesi	1985 Sonrası	Diyarbakır Doğumlu	Toplam
Seyrantepe	% 34	% 58,9	% 7,1	% 100
Suriçi	% 56	% 24	% 20	% 100
Şehitlik	% 23,8	% 61,9	% 14,3	% 100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo6.9. Konut Edinme Tarihleri

	1985 Öncesi	1985 Sonrası	Toplam
Seyrantepe	% 21,2	% 78,8	% 100
Suriçi	% 60	% 40	% 100
Şehitlik	% 14,3	% 85,7	% 100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.8'de de görüldüğü gibi, Diyarbakır doğumlu olanlar %20'lik bir oranla en çok Suriçi semtinde yaşamaktadır. Bunu %14,3'lük oranla Şehitlik izlerken Seyrantepe semtinde Diyarbakır doğumluların oranı oldukça düşüktür. 1985 ve öncesinde gelenlere bakıldığında bu oranın yine Suriçi'nde en yüksek değerde (%56) olduğu görülmektedir. Seyrantepe ve Şehitlik semtlerinde 1985 sonrası gelenlerin oldukça yüksek oranlarda olması bu semtlerin zorunlu göçle gelen grubun yoğunlaştığı yerler olduğunu göstermektedir. Benzer biçimde, Tablo

6.9'da görüldüğü gibi, Seyrantepe ve Şehitlik semtlerindeki mülk sahiplerinin 1985 sonrası konut edinme oranı çok yüksek değerlerdeyken, Suriçi semtinde 1985 öncesi konut edinme oranı daha yüksektir. Özetle, 1985 yılı ve sonrasında zorunlu ya da kendi isteği ile kente göç edenlerin büyük bölümü Seyrantepe ve Şehitlik semtlerinde, yasal ya da yasa dışı yollarla edindikleri ve kendi mülkleri olan konutlarda oturmaktadırlar.

Kente göç etmiş hanelerin göç nedenlerine bakıldığında, tüm örneklem grubu içinde, göç nedeni olarak güvenlik nedenlerini gösterenlerin oranı % 44, geçim sıkıntısını gösterenlerin oranı %38,1, ağadan/aşiretten kaçmayı gösterenlerin oranı ise %8,3 olmuştur. Diğer nedenler, %4,8 oranında deprem, %2,4 oranında tarlasının olmaması ve %2,4 oranında çocukları okutmak olarak gösterilmiştir. Göç nedenleri Tablo 6.10. ve Tablo 6.11.'de 1985 tarihli ayrıma göre verilmiştir.

Tablo 6.10. Diyarbakır'a 1985 ve Öncesinde Gelenlerin Geliş Nedeni

Geçim Sıkıntısı	% 50
Güvenlik Nedenleri	% 18,4
Aşiretten ve Ağadan Kaçma	% 15,8
Tarlasının Olmaması	% 5,3
Deprem	% 10,5
Toplam	% 100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.11. Diyarbakır'a 1985 Sonrasında Gelenlerin Geliş Nedeni

Geçim Sıkıntısı	% 27,7
Güvenlik Nedenleri	% 65,9
Aşiretten ve Ağadan Kaçma	% 2,1
Çocukları Okutmak	% 4,3
Toplam	% 100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

1985 öncesinde kente gelenler geliş nedenleri olarak en yüksek oranda (%50) geçim sıkıntısını vermişken, 1985 sonrası gelen nüfus, birinci neden olarak %65,9'luk oranla bölgedeki terör ve gerilim ortamına bağlı nedenleri göstermiştir. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere, Diyarbakır'ın yerlisi olmayan nüfus kendi içinde de ayrılmaktadır. 1985 öncesi göç grubu daha çok ekonomik nedenlerle ve bu doğrultuda kendi tercihleriyle kente göçmüşken, 1985 sonrası gelen grubun önemli bir bölümü kendi istekleri dışında göç etmiştir. Bu niteliksel farklılık göç nüfusunun kent yaşamı içinde edindiği konuma da yansımaktadır. Edinilen konumun en önemli göstergelerinden biri çalışma ve gelir durumudur ve bunların semtlere göre dağılımı Tablo 6.12., Tablo 6.13. ve Tablo 6.14.'de verilmiştir.

Tablo 6.12. Çalışma Durumu

	Ücretli Maaşlı	Emekli	İşsiz-Ara Sıra Çalışıyor	Küçük Esnaf (Kendi İşi)	Enformel Sektör (Kendi İşi)	Toplam
Seyrantepe	% 4.5	% 3	% 71.2	% 9.1	% 12.1	% 100
Suriçi	% 28.6	% 5.7	% 40	% 14.3	% 11.4	% 100
Şehitlik	% 12	-	% 64	% 20	% 4	% 100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi görece yerleşik bir nüfusun barındığı Suriçi semtinde, ücretli-maaşlı olarak çalışanların oranı diğer semtlere göre daha yüksektir. Kentte kalış süresinin uzaması düzenli gelir sağlayan bir iş edinme olasılığı ile doğrudan ilişkilidir. Seyrantepe’de ise işsiz olan hane reislerinin oranı artmıştır. Şehitlik de işsizlik oranında Seyrantepe’yi takip etmektedir. Küçük esnafların oranı Seyrantepe’de düşerken, aynı semtte enformel sektörde çalışanların oranı artmıştır. Emekli olan hane reislerinin oranı her üç semtte de oldukça düşüktür.

Tablo 6.12.’de görülen hane reislerinin çalışma durumları, hanelerin Diyarbakır’a geliş tarihleri ve nedenleri ile birlikte ele alındığında göç grubunun (Diyarbakır’ın yerlisi olmayan nüfus) kentteki konumuyla ilgili önemli ipuçları elde edilmektedir. Kente 1985 sonrası, büyük çoğunluğu zorunlu göç nedeniyle gelen göçmenlerin yoğunlaştığı Seyrantepe ve Şehitlik semtlerindeki işsizlik oranlarının yüksekliği dikkat çekicidir. Kente 1985 sonrası, kendi planları dışında göç edenlerin büyük bölümü, geçimlerini sağlayacak, düzenli gelir getiren bir işe sahip değildir. Ancak, inşaat işçiliği, tarım işçiliği gibi geçici ya da mevsimlik işlerde çalışmaktadırlar. Tablo 6.12.’de görülen sonuçlar arasında, enformel sektördeki istihdam oranları (özellikle Seyrantepe ve Suriçi semtlerinde) da azımsanmayacak büyüklüktedir. Bu sonuç da, düzenli, ücretli bir işe sahip olamayanların, kayıt altında olmayan ekonomik etkinliklerle geçimlerini sağlamaya çalıştığını göstermektedir.

Tablo 6.13. Kişi Başına Düşen Gelir Ortalaması(TL)

Seyrantepe	19.610.000
Suriçi	25.760.000
Şehitlik	18.040.000

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Anketlerin tümünü kapsayan değerlendirmede kişi başına düşen gelir ortalaması 21.030.000 TL olarak hesaplanmıştır. Tablo 6.14, Seyrantepe ve Şehitlik’in bu genel ortalamasının altında, buna karşın Suriçi’nin önemli bir artışla bu ortalamasının üstünde kaldığını göstermektedir.

Anket uygulanan hanelerin, aylık toplam gelirleri 60 milyon TL’lik aralıklardaki toplam 4 gruba ayrılmıştır. Tablo 6.14.’de semtlere göre gelir dağılımı görülmektedir.

Tablo 6.14. Semtlere Göre Hane Başına Aylık Gelirin Dağılımı

Gelir Aralığı (Milyon TL)	Semtler		
	Seyrantepe	Suriçi	Şehitlik
0-60	(6) % 9,4	(5) % 14,2	(3) % 12
61-120	(25) % 39	(12) % 34,4	(13) % 52
121-180	(17) % 26,6	(5) % 14,2	(4) % 16
181-240	(7) % 11	(5) % 14,2	(2) % 8
241 ve Üstü	(9) % 14	(8) % 23	(3) % 12
Toplam	% 100	% 100	% 100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, her üç semtte de, anket uygulanan haneler, 61-120 milyon TL aylık gelir aralıklarında yoğunlaşmaktadır. 0-60 milyon TL ve 61-120 milyon TL arasında gelir elde eden haneler bir arada değerlendirildiğinde, hanelerin çok büyük bir bölümünün (Seyrantepe’de %48,4, Suriçi’nde %48,6 ve Şehitlik’te %64) asgari ücretin altında bir gelirle yaşamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu tabloda dikkat çekici sonuçlardan biri de Suriçi semtine ait gelir dağılımında ortaya çıkmaktadır. Suriçi semtinde, hem en düşük gelir grubunun (0-60 milyon TL), hem de en yüksek gelir grubunun (241 milyon TL ve üstü) oranı diğer iki semte göre yükselmiştir. Suriçi’nde ortaya çıkan bu sonuç, Suriçi’nin diğer iki semte göre oldukça heterojen olan yapısını yansıtmaktadır. Suriçi bir yandan çöküntü alanı olma özellikleri gösterirken, bir yandan da yerleşik nüfus arasında beliren görece iyi durumdaki haneleri barındırmaktadır.

6.2.4.2. Konut Mülkiyet İlişkileri

Konut, kentsel yoksulluğa bakışta, mekanın en küçük ölçekli düzeyi olarak ele alınacak en anlamlı birindir. Konut, temel olarak iki öneme sahiptir. Bunlardan birincisi yaşam mekanı olması (kullanım değeri üzerinden), diğeri ise bir gelir kaynağı olmasıdır (değişim değeri üzerinden). Bir konuta sahip olmak hem kentte yaşayanlar, hem de kente göçenler açısından büyük öneme sahiptir.

Bu bölümde, anket uygulanan hanelerin konut mülkiyetine ilişkin verileri değerlendirilecektir. Kent yoksulları arasında daha önce de belirtilen farklılaşmanın, konut mülkiyeti bağlamında ortaya konmasına da çalışılacaktır. Hanelerin konut mülkiyet durumlarının sağlıklı bir biçimde değerlendirilmesi için oturdukları konut tiplerinin ortaya konulması zorunludur. Tüm örneklem grubu değerlendirildiğinde konutların %97,6’sının gecekondur ve sadece

%2,4'ünün apartman olduğu belirlenmiştir. Konut tipinin semtlere göre dağılımı aşağıda verilmiştir.

Tablo 6.15. Konut Tipi

	Gecekondu	Apartman	Toplam
Seyrantepe	% 98,5	% 1,5	% 100
Suriçi	% 100	-	% 100
Şehitlik	% 92	% 8	% 100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Konut mülkiyet durumu örneklem genelinde değerlendirildiğinde hanelerin %70,4'ünün evsahibi, %24,8'inin kiracı olduğu ve %4,8'inin de akrabalarına ait konutlarda oturduğu belirlenmiştir. Konut mülkiyet durumunun semtlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 6.16. Konut Mülkiyet Durumu

	Kiracı	Ev Sahibi	Akrabalarına Ait	Toplam
Seyrantepe	% 13,8	% 81,5	% 4,7	% 100
Suriçi	% 34,3	% 60	% 5,7	% 100
Şehitlik	% 40	% 56	% 4	% 100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Anket uygulanan her üç konut semtinde de hemen hemen tüm konutlar imar süreçlerine aykırı gelişmiş gecekondu ya da kaçak yapılardır. (Bkz. Tablo 6.15.) Tablo 6.16.'da verilen konut mülkiyet durumları içinde ev sahipliği oranlarının yüksek değerlerde çıkması da bunun bir göstergesidir. Ev sahipliği oranları genelde yüksek olmasına karşın Suriçi ve Şehitlik'te kiracı oranlarında bir artış görülmektedir. Seyrantepe'de ortaya çıkan en yüksek ev sahipliği oranı semtin gecekondu süreciyle gelişiminin bir sonucudur. Suriçi ve Şehitlik'te kiracı oranlarının Seyrantepe semtiyle karşılaştırıldığında yüksek olması bu iki semtteki konutların yapım tarihlerinin Seyrantepe'deki konutlardan daha eski olduğuna ilişkin bir ipucu vermektedir. Seyrantepe'ye göre yapılaşmanın daha önce başladığı Suriçi ve Şehitlik semtleri, merkeze yakın konumlarının da etkisiyle konut hareketliliğinin de yüksek olduğu semtlerdir.

Tablo 6.17. Konut Mülkiyet Durumu-Yapılan İş

Konut Mülkiyet Durumu	Yapılan İş				
	Ücretli-Maaşlı	Emekli	İşsiz	Küçük Esnaf	Enformel Sektör
Kiracı	%37,5	-	%24,7	%13,3	%30,8
Ev Sahibi	%56,3	%100	%70,1	%86,7	%61,5
Akrabalarına Ait	%6,3	-	%5,2	-	%7,7
Toplam	%100	%100	%100	%100	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıdaki tablo yapılan iş ile konut mülkiyet durumu arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır. Ev sahipliliği oranı emekliler arasında en yüksek değeri almakta, bunu küçük esnaf ve enformel sektörde çalışanlar izlemektedir. Düzenli gelir getiren bir işte çalışılan yıllar boyunca yapılan birikimler, emekli olduğunda, öncelikli olarak konut edinme yönünde değerlendirilmektedir. İşsizler ya da ara sıra çalışanlar arasında ev sahipliliği oranının yüksek olması, konutların kullanıcıları tarafından üretilmiş gecekondular olmasındandır. Kiracılık oranlarının, ücretli-maaslı ya da kendi hesabına enformel sektörde çalışanlar arasında yükseldiği görülmektedir. Düzenli bir gelirin varlığı, kira yükümlülüğü altına girmeyi kolaylaştırmakta, haneleri daha hareketli kılabilmektedir.

Tablo 6.18. Konut Mülkiyet Durumu-Gelir Grupları

Konut Mülkiyet Durumu	Gelir Aralığı (Milyon TL)				
	0-60	61-120	121-180	181-240	240 ve Üstü
Kiracı	(2) %14,3	(16) %32	(7) %27	(3) % 21,4	(3) %15,8
Ev Sahibi	(11) %78,6	(31) %62	(18) %69,2	(11) % 78,6	(16) %84,2
Akrabalarına Ait	(1) % 7,1	(3) %6	(1) % 3,8	-	-
Toplam	(14) %100	(50) %100	(26) 100	(14) %100	(20) %100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Hanenin aylık toplam geliri, belirlenen hangi aralığa dahil olursa olsun ev sahipliliğinin çok yüksek olması oturulan konutların yasadışı yollarla edinilmiş gecekondular olmasındandır. Bununla birlikte, en yüksek ev sahipliliği oranının %84,2 ile 241 milyon TL ve üstü gelir elde edenler arasında görülmesi aylık gelirle konut sahipliliği arasındaki doğrusal ilişkiye işaret etmektedir. Kiracılar, 61-120 milyon TL ve bunu izleyen 121-180 milyon TL gelir aralığında daha yüksek oranla yer almıştır. Kiracı olanların gelir grupları içindeki oranının, aylık gelir yükseldikçe düştüğü görülmektedir. 0-60 milyon TL'lik en düşük gelir aralığında yer alanlar arasında akrabalarına ait konutlarda oturanların oranı diğer gelir gruplarına göre daha yüksektir. Gelir arttıkça akrabalarına ait konutlarda oturanların oranı düşmüş, 180 milyon TL üstünde gelir elde edenler arasında ise akrabalarına ait konutlarda oturanlara rastlanmamıştır.

Tablo 6.19. Konut Mülkiyet Durumu- Aylık Gelir İlişkisinin Semtlere Göre Dağılımı

Gelir Aralığı (Milyon TL)	Konut Mülkiyet Durumu	Semtler		
		Seyrantepe	Suriçi	Şehitlik
0-60	Kiracı	-	%20	%33,3
	Ev Sahibi	%100	%60	% 66,7
	Akrabalarına Ait	-	%20	-
	Toplam	%100	% 00	%100
61-120	Kiracı	%16	% 50	%46,2
	Ev Sahibi	%76	% 50	%46,2
	Akrabalarına Ait	% 8	-	%7,6
	Toplam	% 00	%100	%100
121-180	Kiracı	% 23,5	%20	%50
	Ev Sahibi	%76,5	%60	%50
	Akrabalarına Ait	-	%20	-
	Toplam	%100	%100	%100
181-240	Kiracı	-	%60	-
	Ev Sahibi	%100	%40	%100
	Akrabalarına Ait	-	-	-
	Toplam	%100	%100	%100
241 ve Üstü	Kiracı	%12,5	%12,5	%33,3
	Ev Sahibi	%87,5	%87,5	%66,7
	Akrabalarına Ait	-	-	-
	Toplam	%100	%100	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Konut mülkiyeti ile aylık gelir arasındaki ilişkinin semtlere dağılımına bakıldığında, ev sahipliği oranlarında, Tablo 6.18.'dekine benzer sonuçlar görülmektedir. Her üç semtteki tüm gelir gruplarında en yüksek oran ev sahibi hanelere aittir. Tablo 6.19.'da dikkat çekici olan Seyrantepe'deki düşük kiracı oranlarıdır. Seyrantepe'de tüm gelir gruplarında kiracı oranları, diğer semtlerdekilerin bir ya da ikisinden daha düşüktür. Seyrantepe ve Şehitlik'te, sadece 61-120 milyon TL aylık gelir elde eden hanelerde, çok düşük oranlarda, akrabalarına ait konutlarda oturanlara rastlanmıştır. Suriçi'nde ise, hem 0-60 milyon TL, hem de 121-180 milyon TL aylık gelire sahip hanelerde akrabalarına ait konutlarda oturanlara rastlanmıştır. Bu oran %20'lik değerlerle diğer iki semte göre oldukça yüksektir. Akrabalarına ait konutlarda oturanların Suriçi'nde yükselmesi, daha eski bir geçmişi olan bu konut alanında, önceden edinilmiş konutların miras yoluyla el değiştirdiğine ya da akrabalar arası yardımlaşma doğrultusunda yakın akrabalara tahsis edildiğine işaret etmektedir.

Tablo 6.20. Konut Mülkiyet Durumu-Kentte Kalış Süresi

Kentte Kalış Süresi	Konut Mülkiyet Durumu			
	Kiracı	Ev Sahibi	Akrabalarına Ait	Toplam
1-5 Yıl	(3) %75	(1) % 25	-	%100
6-10 Yıl	(7) %20	(27) %77,1	(1) %2,9	%100
11-15 Yıl	(1) %8,3	(10) %83,3	(1) %8,3	%100
16-20 Yıl	(3) %33,3	(6) %66,7	-	%100
21-25 Yıl	(1) %9,1	(10) %90,9	-	%100
26-30 Yıl	(1) %16,7	(5) %83,3	-	%100
31-35 Yıl	(3) %37,5	(5) %62,5	-	%100
35 Yıl Üstü	(2) %66,7	(1) %33,3	-	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, beklenenin aksine, kentte kalış süresiyle konut mülkiyet durumu arasında tam bir doğrusal ilişki görülmemektedir. Bu sonuçta, sahip olunan konutların neredeyse hemen hepsinin gecekondur olması öncelikli olarak etkilidir. Kente göç eden kesimin büyük bölümünün, çoğunlukla hayvan ya da tarla satımından elde ettikleri parayı barınma gereksinimlerini karşılayacak bir konut yapmak/yaptırmak için kullandığını söyleyebiliriz. Örneklemin çok küçük olmasıyla birlikte, kente son 5 yılda gelenler arasındaki ev sahipliği oranının (%25) düşük olması, kentte kalış süresiyle konut sahibi olma arasındaki doğrusal ilişkiye işaret etmesi açısından önemlidir. Konut mülkiyet durumu ile kentte kalış süresi hakkındaki değerlendirmelerde örneklem grubunun içerisinde yer alan göç grubunun kente geliş nedenlerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Zorunlu göç süreciyle kente gelen kesim, daha önce de belirtildiği gibi, kendi istekleriyle ve kente daha önce göçenlerden farklılaşmaktadır. Bu grubun kentin ekonomik ve toplumsal yapısı içindeki konumu görece kötüdür.

Konut mülkiyet ilişkileri başlığı altında, semtlere göre kira bedeli ortalamaları ve kiranın harcamalardaki ortalama payı da verilecektir. Bu bulguların verilmesi, hem semtler arasında, herhangi bir farklılık olup olmadığını, hem de aylık gelir arttıkça kira bedelinin gelirdeki payının düşüp düşmediğini göstermek içindir.

Tablo 6. 21. Aylık Kira Ortalaması (TL) ve Kiranın Toplam Aylık Harcamadaki Payı

	Kira Bedeli Ortalaması	Kira Bedelinin Toplam Aylık Harcamadaki Payı
Seyrantepe	31.900.000	% 24,39
Suriçi	28.560.000	% 25,04
Şehitlik	32.780.000	% 30,37

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

İncelenen semtler genelindeki kira bedeli ortalaması 30.910.000 TL olarak bulunmuştur. Tablo 6.21.'de de görüldüğü gibi Suriçi, genel kira bedeli ortalamasının altında olan semttir. Tüm örneklem için, aylık gelir içinde kira bedelinin payı ortalama olarak %26,6 bulunmuştur. Meier, uygar toplumlardaki ailelerin aylık gelirlerinin %20 ile %35 arasında kalan bir bölümünü barınma giderleri için kullandıklarını belirtmiştir (Aktaran Ersoy, 1994:61). Diyarbakır örneklem grubu için bulunan %26,6'lık ortalama oran, Meier'in belirttiği aralıkta yer almaktadır. Buna karşın, her üç semtte de kira bedellerinin toplam gelir içindeki payının gelir düzeyinin düşüklüğü göz önüne alındığında yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 6.22. Gelir Gruplarına Göre Kiranın Aylık Gelirdeki Payı Harcamadaki Payı

Gelir Grupları (Milyon TL)	Kiranın Aylık Gelirdeki Payı
0-60	% 75
61-120	% 24
121-180	% 25
181-240	% 26
241 ve Üstü	% 10

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.22., özellikle en alt ve en üst gelir grupları incelendiğinde aylık gelir arttıkça kiranın gelir içindeki payının düştüğünü açık şekilde göstermektedir. Örneklem grubundaki en alt gelir grubunda gelirin çok büyük bir bölümü (%75) kiraya harcanmakta, en üst gelir grubunda ise kiranın gelir içindeki payı %10'a kadar düşmektedir.

Diyarbakır örneklem grubuna ait Tablo 6.22.'deki sonuçlar, kente göç etmiş haneler üzerinde, önceki yıllarda yapılmış çalışmaların bulgularıyla karşılaştırıldığında ortaya anlamlı sonuçlar çıkmaktadır. 1970 yılında Kapil ve Gençça tarafından yapılan ilk İskilip araştırmasının sonuçlarına göre, kiranın toplam gelirdeki oranı, en üst gelir grubu için %14 ve en alt gelir grubu için ise %24 olmaktadır (Aktaran Ersoy, 1994:61). Diyarbakır örneklem grubunda hesaplanan kiranın aylık gelirdeki payı en üst gelir grubu için %10 ve en alt gelir grubu için %75'dir (Bkz. Tablo 6.22.). En alt gelir grubunun kiraya ayırdığı pay Diyarbakır örneklem grubunda çok dikkat çekici bir biçimde yükselmiştir. Ersoy'un 1985 yılında Ankara'daki İskilipli aileler arasında yaptığı anket çalışmasının sonuçlarına göre ise, tüm gelir grupları bir arada değerlendirildiğinde, kiranın aylık gelirdeki ortalama payı %16,6 olarak hesaplanmıştır. Aynı oran, Diyarbakır örneklem grubunda %26,6'ya

yükselmiştir. Her iki karşılaştırmadan elde edilen sonuçlar da, Diyarbakır örneklem grubundaki hanelerin gelir düzeylerinin çok düşük oluşuyla yakından ilişkilidir.

6.2.4.3. Konutların Fiziksel Özellikleri

Bu bölümde, kentsel yoksulluğun mekansal değerlendirmesinde en küçük birim olarak ele alınan konutun yapım süreci ve fiziksel özellikleri ortaya konulacaktır. Bu bulgular, kent yoksullarının geçinme stratejilerinin bir bölümünün anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

Örneklemin tümü değerlendirildiğinde, hanelerin %62,1'inin konutlarını kendilerinin yaptığı, %31'inin satın aldığı, %5,7'ine ailesinden kaldığı ve %1,2'sinin ise konutlarını yaptırdığı belirlenmiştir. Konut edinme şekillerinin semtlere göre dağılımı aşağıdadır.

Tablo 6.23. Konut Edinme Şekli

	Kendi Yaptı	Satın Aldı	Ailesinden Kaldı	Yaptırdı	Toplam
Seyrantepe	%79,2	%15,1	%5,7	--	%100
Suriçi	%30,4	%52,2	%17,4	--	%100
Şehitlik	%35,7	%57,1	--	%7,1	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.23.'de gecekondusu kendisine ya da bir akrabasına ait olan haneler değerlendirilmiş, kiracılar dahil edilmemiştir. Bu tabloda görülen konut edinme şekilleri karşılaştırıldığında Seyrantepe'deki konutların çoğunun kullanıcıları tarafından üretildiği, buna karşılık görece yerleşik nüfusun barındığı Suriçi ve Şehitlik semtlerinde satın alma oranlarının yükseldiği görülmektedir. Seyrantepe semtinde konutlarını kendisi yapan hanelerin yoğunlaşması, bu semtteki gecekondulaşma oranının yüksekliğiyle paralellik göstermektedir. Konutu ailesinden miras kalan haneler en yüksek oranda Suriçi semtinde bulunmakta, Seyrantepe'de bu oran oldukça düşük kalırken Şehitlik semtinde ise anket kapsamında bu nitelikte konuta rastlanmamaktadır. Şehitlik semti, yine anket kapsamında, konutunu kendisi yaptıran ailelerin bulunduğu tek mahalledir.

Konut edinme yolları mahallelerin yapılaşma tarihçeleriyle de ilgili bilgi vermektedir. Suriçi ve Şehitlik mahallelerinde en yüksek orana "satın alma" şeklinin sahip olması (sırasıyla %52,2 ve %57,1), buna karşın, Seyrantepe'de satın alma oranının görece düşük olması Suriçi ve Şehitlik mahallelerinde konut gelişim sürecinin Seyrantepe'den daha önce başladığını göstermektedir. Suriçi mahallesinde, anket yapılan hanelerin %17,4'ünün konutlarının ailelerinden miras kalması, Suriçi'nin diğer iki mahalleye göre daha eski bir yerleşim semti olduğunun bir göstergesidir.

Tablo 6.24. Tapu Durumu/Türü

	Müstakil	Hisseli	Tapusu Yok	Toplam
Seyrantepe	%5,5	%1,8	%92,7	%100
Suriçi	%34,8	%13	%52,2	%100
Şehitlik	%57,1	%21,4	%21,4	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.24.'de görülen konutların tapu durumları, Seyrantepe'deki konutların çok büyük bir bölümünün tapusu olmayan konutlar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Seyrantepe'deki yoğun gecekondulaşma eğilimiyle uyum göstermektedir. Suriçi'ndeki konutların yaklaşık yarısının tapusu yokken, tapusu olan konutların büyük çoğunluğu müstakil tapuya sahiptir. Şehitlik semti tapulu konut oranının en yüksek değerinde (%78,6) olduğu mahalledir ve yine bu mahallede de müstakil tapu oranı hisseli tapuya göre çok daha büyük bir orana sahiptir.

Tablo 6.25. İslah/İmar Durumu

	İslah/Parselasyon Var	İslah/Parselasyon Yok	Toplam
Seyrantepe	%7,5	%92,5	%100
Suriçi	%9,1	%90,9	%100
Şehitlik	%21,4	%78,6	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Mülk sahipleri, incelenen semtlerdeki ıslah imar durumu hakkında sorulan soruya üç semtte de birbirine yakın yanıtlar vermişlerdir. Her üç semtte de mülk sahipleri yüksek oranlarda ıslah ya da parselasyonun olmadığını söylerken, Şehitlik semtinde ıslah/parselasyonun var olup olmadığı sorusuna verilen olumlu yanıt oranı görece yüksektir. Seyrantepe'nin tamamı ve Şehitlik semtinin bir bölümü Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin plan kararlarına göre 2981 ve 3290 sayılı imar affı ve kaçak yapılar hakkındaki kanunlar kapsamına alınmıştır. Ancak, bu kanunlar gereğince yapılacak uygulamalara henüz geçilmemiştir.

Tablo 6.26. Tapu-İmar-Gecekondü Yıkım Sorunları

	Tapu-İmar Sorunu Var	Tapu-İmar Sorunu Yok	Toplam
Seyrantepe	%16,7	%83,3	%100
Suriçi	%19,2	%80,8	%100
Şehitlik	--	%100	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tapu-İmar-gecekondü sorunlarının var olup olmadığı konusunda sorulan soruya verilen yanıtlar her üç semtteki mülk sahiplerinin de, yüksek orandaki gecekondü ve kaçak yapılaşma düzeyine karşın, yapılaşma hakkındaki yasal süreçlerle mevcut durumda bir sorun yaşamadığını göstermektedir.

Tablo 6.27. Gecekondu'lara Yapılan Eklentiler

	Yeni Kat/Oda Ekledim	Hiçbirini Yapmadım	Toplam
Seyrantepe	%22	%78	%100
Suriçi	%50	%50	%100
Şehitlik	%30,8	%69,2	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Mülk sahipleri içinde gecekondu'lara yeni kat ya da oda eklentisi yapmayanların oranı oldukça yüksektir. Konuta yeni kat/oda eklemek, temel olarak, zaman içinde konutun, hanenin gereksinimlerini karşılayamaması nedeniyle ya da ek gelir elde etmek amacıyla yapılmaktadır. Bunun gerçekleşmesi ise, ekonomik olanakların yeterliliği, yasal denetim eksiklikleri gibi koşullara bağlıdır. Alan çalışması kapsamındaki semtlerde konutlara yeni kat/oda ekleme oranları bunlar göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Örneğin, diğer iki semtle karşılaştırıldığında yeni kat/oda ekleme oranının Suriçi'nde daha yüksek olması semtin yapılaşma tarihinin eski oluşuyla ilişkilendirilebilir.

Gecekondu'lara eklenen kat ve odaların sayısal değerlerine bakıldığında üç semtte elde edilen bulguların birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Semtler genelinde eklenen kat sayısı ortalaması 1.26 ve eklenen oda sayısı ortalaması 1.35'dir. Şehitlik semtinde, anket kapsamında, oda eklentisi yapan haneye rastlanmadığı için eklenen oda sayısı ortalamasına bu semt dahil edilmemiştir.

Tablo 6.28. Kat/Oda Ekleme Nedenleri

	Geniş Aile Haline Gelme	Evin Küçük Gelmesi/Eksik Birimler	Kira Geliri Sağlama	Evlilik	Toplam
Seyrantepe	%20	%70	-	%10	%100
Suriçi	%10	%20	%30	%40	%100
Şehitlik	%66,7	-	-	%33,3	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yeni kat/oda ekleme nedenleri değerlendirildiğinde her üç semtte de baskın nedenin, konutun, hanenin gereksinimlerine yanıt vermemesi olduğu görülmektedir. Konutun yetersizliği, ailenin genişlemesi, evin küçük oluşu ve evlilik gibi nedenlere dayanmaktadır. Zorunlu göç sürecinden birinci derecede etkilenen Seyrantepe semtinde en önemli neden "evin küçük gelmesi" olarak görülmektedir. Bu semtteki çoğu konutun, kente gelişle birlikte acil barınma gereksiniminin giderilmesi amacıyla ve konut kullanıcıları tarafından yapılmış olması böylesi bir sonuçla uyum göstermektedir. Şehitlik semtinde, yeni kat/oda eklemenin ana nedeni hane nüfusunun artmasıdır. Bu artış, yeni doğumlarla olduğu gibi yeni evliliklerle de gerçekleşmektedir. Bir yandan geleneksel aile anlayışı, diğer yandan ekonomik yetersizlikler nedeniyle yeni evli çiftler genellikle ayrı bir evde yaşamamaktadırlar. Suriçi semti ise diğer iki semtten dikkat çekici bir farkla ayrılmaktadır. Bu fark, yeni kat/oda ekleme

semitten dikkat çekici bir farkla ayrılmaktadır. Bu fark, yeni kat/oda ekleme nedeni olarak “kira geliri sağlama”nın sadece bu semtte ortaya çıkmış olmasıdır. Konuta bu amaçla eklenti yapılması %30 gibi oldukça yüksek bir orandadır. Konutun, barınma amacını aşarak bir yatırım ve güvence aracı haline geldiğine işaret etmekte olan bu sonuç Suriçi semtinin yerleşik nüfus yapısıyla paralellik göstermektedir.

Tablo 6.29. Yeni Eklenti Tasarısı

	Eklenti Tasarısı Var	Eklenti Tasarısı Yok	Toplam
Seyrantepe	%56,3	%43,8	%100
Suriçi	%10	%90	%100
Şehitlik	%41,7	%58,3	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yeni eklenti yapma tasarısı olan hanelere en yüksek oranda Seyrantepe’de, en düşük oranda ise Suriçi’nde rastlanmaktadır. Yeni eklenti yapma tasarısının en yüksek değerinde Seyrantepe’de görülmesi, çoğunluğu 1985 sonrası, öncelikli barınma gereksinimine yönelik olarak edinilmiş konutların varlığıyla uyum göstermekte ve sakinlerinin zaman içerisinde konutlarını genişletme eğiliminde olduğu ortaya çıkmaktadır. Suriçi’ndeki hanelerin %90 oranındaki çok büyük bölümü konutlarında yeni eklenti yapmayı düşünmemektedir. Bu sonuçta, Suriçi’nin yerleşik nüfusu yanında, Suriçi’nin, uzun süredir çeşitli şekillerde gerçekleşen dönüşümlerle zorlanan, mevcut tarihi dokusunun yeni eklentilere olanak vermemesi de önemli bir etkidir.

Örneklemin tümü değerlendirildiğinde, hanelerin %72,.’sinin 1 katlı, %23,5’inin 2 katlı, %2,6’sının 3 katlı ve %1,7’sinin 4 katlı konutlarda oturduğu görülmektedir. Anket uygulanan hanelerin büyük çoğunluğu 1 katlı konutlarda oturmaktadır; konutların kat sayılarının semtlere göre dağılımı Tablo 6.30.’da verilmiştir.

Tablo 6.30. Kat Sayısı

	1 Kat	2 Kat	3 Kat	Toplam
Seyrantepe	%91,9	%8,1	--	%100
Suriçi	%48,6	%42,9	%8,5	%100
Şehitlik	%50	%38,9	%11,1	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Kat sayıları karşılaştırıldığında Seyrantepe semtinde, gecekondulaşma sürecine koşut olarak, yoğun biçimde tek katlı konutların varlığı göze çarpmaktayken, Suriçi ve Şehitlik semtlerinde 2 ve 3 katlı konutların oranının Seyrantepe’ye göre yükseldiği görülmektedir.

Tablo 6.31. Oda Sayısı

	1 Oda	2 Oda	3 Oda	Toplam
Seyrantepe	%11,5	%45,9	%42,6	% 00
Suriçi	%20	%42,9	%37,1	% 00
Şehitlik	%4,5	%41	%54,5	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Oda sayıları sonuçları semtlerde benzer sonuçlar vermekte, hanelerin büyük çoğunluğunun iki ya da üç odalı konutlarda oturduğu görülmektedir. Semtler genelinde salon dışındaki oda sayısı ortalaması 2.31 olarak bulunmuştur. Yapılan anket çalışması kapsamına giren hanelerin ortalama hanehalkı büyüklüğü ise 8.86 olarak belirlenmiştir. Bu iki sayısal veri göz önüne alındığında, konutların büyüklük açısından ne kadar yetersiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 6.32. Gecekonuda Yaşayan Diğer Haneler

	Başka Hane Yaşıyor	Başka Hane Yaşamıyor	Toplam
Seyrantepe	%23,8	%76,2	%100
Suriçi	%20	%80	%100
Şehitlik	%30,8	%69,2	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.32.'deki değerlendirmeye kiracılar dahil edilmemiş, sonuçlar sadece gecekondu sahibi olanlar ile akraba mülkiyetindeki konutlarda yaşayanlar için çıkarılmıştır. Örneklem geneline bakıldığında konutunu bir başka aileyle payaşanların oranı %24,3 olarak belirlenmiştir. Semtlere göre dağılımın yer aldığı yukarıdaki tabloda ise, gecekonduunu bir başka haneyle paylaşanların oranının, her üç semtte de, azımsanmayacak düzeyde olduğu görülmektedir. Bir önceki tabloda ortaya çıkan konut büyüklüğü yetersizliğinde bu sonucun da payı vardır. Aynı konutta birden fazla hanenin yaşaması, ekonomik yetersizliklerin yanı sıra geleneksel aile anlayışı nedeniyle de gerçekleşmektedir. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta, kente göç eden ailelerin, kentteki ilk yıllarında akrabalarının ya da yakın tanıdıklarının konutunda barınma seçeneğini de kullanıyor olmalarıdır.

Tablo 6.33. Tuvalet Kullanımı

	Tuvalet İçeride	Tuvalet Dışarıda	Toplam
Seyrantepe	%44,3	%55,7	%100
Suriçi	%64,7	%35,3	%100
Şehitlik	%84	%16	%100

*Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.33'de görüldüğü üzere tuvalet kullanımının evin dışında olduğu konutlar en yüksek oranda Seyrantepe'de, en düşük oranda ise Şehitlik mahallesindedir. Bu sonuçlar, Seyrantepe'deki gecekondu tipi yapılaşma, Suriçi'ndeki mutfak ve tuvaletin ortak kullanıldığı geleneksel tarz mimari ve Şehitlik'deki apartman tarzı yapılaşmayla uyum göstermektedir.

Suriçi'ndeki mutfak ve tuvaletin ortak kullanıldığı geleneksel tarz mimari ve Şehitlik'deki apartman tarzı yapılaşmayla uyum göstermektedir.

Tablo 6.34. Konuttaki Eklenti Birimler

	Ahır	Kümes	Atölye	Dükkan	Toplam
Seyrantepe	%33,3	%22,2	-	-	%100
Suriçi	-	-	%3,2	%6,5	%100
Şehitlik	%18,2	%4,5	-	-	%100

**Diyarbakır Alan Çalışması*

Konutunda farklı amaçlar için kullanılan eklentisi olan mülk sahibi haneler Suriçi (%12,9) ve Şehitlik'de (%13,6) düşük oranlardadır. Seyrantepe semtinde ise eklentisi bulunan konutların oranı %41,3'e yükselmektedir. Eklentisi olan hanelerin değerlendirildiği Tablo 6.34.'te ise eklentilerin çeşitleri ve yüzde oranları görülmektedir. Seyrantepe ve Şehitlik semtlerinde sadece ahır ve kümes türü eklentiler bulunmaktadır. Seyrantepe'de ahır ya da kümes eklentisi olanların %81'i, Şehitlik'te ise %25'i bu eklentilerde hayvan beslemektedir. Bu iki mahallenin mekansal yapısının yanı sıra, kırsal alanlardan yeni göç edenlerin, eski yaşam tarzlarını tümüyle terketmemiş olmalarının da bu bulgulara payı olduğu söylenebilir. Seyrantepe'de hayvan besleyenlerin %61,5'i, Şehitlik'te ise %50'si bu işten gelir elde ettiğini belirtmiştir. Suriçi mahallesinde ise sadece atölye ve dükkan eklentilerinin bulunduğu görülmektedir ve bu eklentilerin oranı da oldukça düşüktür. Suriçi semtinde anket yapılan toplam 35 haneden sadece 3'ünün atölye ya da dükkan eklentisi vardır ve bunların arasından gecekondlu mülk sahibi olan 2 kişiden 1'i bu eklentisinden kira geliri elde etmektedir.

Seyrantepe ve Şehitlik semtlerindeki ahır ve kümes eklentilerine karşılık Suriçi'nde atölye ve dükkan eklentilerinin yer alması, semtlerin fiziksel yapılarının yanı sıra, semt sakinlerinin yaşam biçimlerine ilişkin özelliklerde ortaya çıkan kimi farklılaşmaları da yansıtmaktadır.

Tablo 6.35. Bahçe Sahipliliği Durumu

	Var	Yok	Toplam
Seyrantepe	%28,1	%71,9	%100
Suriçi	%6,7	%93,3	%100
Şehitlik	%15	%85	%100

**Diyarbakır Alan Çalışması*

Bahçe sahipliği durumu karşılaştırıldığında en yüksek oranda Seyrantepe'deki konutların bahçesi olduğu görülmüştür. Bu oran en düşük değere ise Suriçi'nde sahiptir. Bahçe sahipliği de konut semtlerinin yapılaşmaya dair fiziksel özellikleri hakkında az çok bir fikir vermektedir.

Suriçi ve Şehitlik, kent merkezi çevresinde, yoğun yapılaşmış konut semtleridir. Buna karşılık Seyrantepe, kent merkezine daha uzak bir konumda, hazine ya da belediye arazisi üzerine yapılmış gecekondulardan oluşan bir

konut bölgesidir. Zorunlu göç süreciyle kırdan kente göç eden nüfusun yoğunlaştığı ve bundan dolayı gelişimi özellikle son 10 yılda gerçekleşen Seyrantepe semtinde bahçe sahipliğinin yükselmesi, ahır ve kümes türü eklentilerde olduğu gibi, hanelerin kırsal yaşam alışkanlıklarını kentte de sürdürme istekleriyle ilişkilendirilebilir.

Bahçe sahibi olan az sayıdaki haneden bahçelerinde ekim yapan aile yok denecek kadar azdır. Anket uygulanan toplam 127 hane içinde bahçesi olup ekim yapan 3'ü Seyrantepe'de ve 1'i Şehitlik'te olmak üzere, sadece, toplam 4 hane vardır ve bu hanelerden hiçbir bahçesinden gelir elde etmediğini belirtmiştir.

Tablo 6.36. Evin Fiziksel Sorunları

	Fiziksel Sorun Var	Fiziksel Sorun Yok	Toplam
Seyrantepe	%60,3	%38,3	%100
Suriçi	%73,3	%26,7	%100
Şehitlik	%50	%50	%100

**Diyarbakır Alan Çalışması*

Tablo 6.36.'dan da anlaşıldığı gibi ankete katılanların çoğu konutunun fiziksel sorunları olduğunu belirtmiştir. Bu oran Suriçi'nde diğer mahallelere göre daha yüksektir.

6.2.4.4. Hanehalkı Hareketliliği ve Konut Kullanıcılarının Yaşam Mekanı Tercihleri

Bu bölümde, kentte edinilen ekonomik ve sosyal konumla yakından ilişkili olan konut ve mahalle hareketliliği ele alınacaktır. Hanelerin semtlere göre ayrıştırılması temelinde yapılan değerlendirmeye ek olarak, kimi başlıklarda, kente 1985 ve öncesi gelenler ile 1985 sonrasında gelenler birbirleriyle karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırma, kentin yerlisi olmayan grubun kendi arasında ortaya çıkan kimi farklılaşmalara ışık tutacaktır

Tablo 6.37. Konut/Mahalle Hareketliliği

	Konut/Mahalle Değiştirmiş	Konut/Mahalle Değiştirmemiş	Toplam
Seyrantepe	%47,7	%52,3	%100
Suriçi	%57,6	%42,4	%100
Şehitlik	%37,5	%62,5	%100

**Diyarbakır Alan Çalışması*

Tablo 6.37.'de görüldüğü gibi, konut ya da mahalle değiştirmiş haneler incelendiğinde, en düşük devrimin Şehitlik semtinde oturanlar arasında olduğu görülmektedir. Bir ya da daha çok konut değiştirmiş olan hanelere en yüksek oranda Suriçi'nde rastlanmaktadır. Suriçi semtinde ortaya çıkan bu sonucu, diğer iki semtle karşılaştırıldığında Suriçi'nde yaşayan hanelerin kentte kalış sürelerinin daha uzun oluşuna bağlamak olanaklıdır. Yine kentte kalış

süresinin görece uzunluğuna bağlı olarak kente 1985 ve öncesinde gelen hanelerde konut ve/veya mahalle değiştirmiş olan hanelerin oranı %67,6 gibi yüksek bir değerde bulunmuştur. Buna karşılık, kente 1985 sonrası gelenlerde bu oran neredeyse yarıya düşerek %35,3'e inmektedir.

Tablo 6.38. Değiştirilen Toplam Konut Sayısı Ortalaması

Seyrantepe	2,59
Suriçi	2,68
Şehitlik	3,33

**Diyarbakır Alan Çalışması*

İncelenen üç semtte konut değiştiren haneler arasında yapılan değerlendirmede, değiştirilen konut sayısı ortalaması 2,74 olarak hesaplanmıştır. Tablo 6.38.'de de görüldüğü üzere, Seyrantepe ve Suriçi'nde değiştirilen konut sayısı ortalaması birbirine oldukça yakın ve genel ortalamanın altındayken, değiştirilen konut sayısı ortalaması Şehitlik'te genel ortalamanın üzerindedir. Kente 1985 ve öncesi gelenler ile 1985 sonrası gelenler arasında, konut ve/veya mahalle değiştirmiş olan hanelerin oranı konusunda ortaya çıkan dikkat çekici farklılaşma değiştirilen toplam konut sayısı ortalamasında da görülmektedir. Kente 1985 ve öncesi göç eden hanelerde değiştirilen konut sayısı ortalaması 3,29 olurken, 1985 sonrası göç eden hanelerde 2,53'e düşmüştür.

Tablo 6.39. Kentte Kalış Süresi-Değiştirilen Toplam Konut Sayısı Ortalaması

Kentte Kalış Süresi	Değiştirilen Toplam Konut Sayısı Ortalaması
1-5 Yıl	-
6-10 Yıl	2,64
11-15 Yıl	2,00
16-20 Yıl	3,50
21-25 Yıl	2,67
26-30 Yıl	4,00
31-35 Yıl	3,50
36 Yıl ve Üstü	3,00

**Diyarbakır Alan Çalışması*

Örneklem grubu içerisinde kente göç etmiş ve konut değiştirmiş haneler incelendiğinde Tablo 6.39.'daki sonuçlar elde edilmiştir. Kentte 1-5 yıl arasında bir süredir yaşayan hanelerden konut değiştirmiş olan yoktur. Ortaya çıkan sonuçlar, kentte kalış süresiyle değiştirilen konut sayısı arasında doğrusal bir ilişki olduğunu göstermektedir. Her ne kadar kentte kalınan yıl arttıkça değiştirilen konut sayısı düzenli bir artış göstermemişse de, 11-15 yıldan daha uzun süredir kentte kalan hanelerde değiştirilen konut sayısının görece arttığı görülmektedir.

Örneklemin tümü göz önüne alınarak yapılan değerlendirmede, hanelerin %82,5 oranındaki çok büyük bir bölümünün Diyarbakır'da oturduğu ilk konutunun gecekondur ve kira olduğu ortaya çıkmıştır. Hanelerin %7'si Diyarbakır'da oturdukları ilk konutun kendilerine ait gecekondur, %5,3'ü

akrabalarına ait gecekondulu ve %5,3'ü de apartman ve kira olduğunu dile getirmiştir. Aşağıdaki tabloda ise Diyarbakır'da oturan ilk konutun tipi ve mülkiyet durumunun semtlere göre dağılımı görülmektedir.

Tablo 6.40. Diyarbakır'da Oturulam İlk Konutun Tipi ve Mülkiyet Durumu

	Gecekondulu ve Kira	Gecekondulu ve Kendi Mülkiyeti	Gecekondulu ve Akraba Mülkiyeti	Apartman ve Kira	Toplam
Seyrantepe	%82,8	%103	%3,4	%3,4	%100
Suriçi	%78,9	%5,3	%5,3	%10,5	%100
Şehitlik	%88,9	-	%11,1	-	%100

**Diyarbakır Alan Çalışması*

Konut/mahalle hareketliliği olan hanelerin büyük bölümünün kentte ilk oturdukları konutun gecekondulu ve kira olduğu Tablo 6.40.'da açıkça görülmektedir. İlk konutu kendi gecekondusu olan hanelerin Seyrantepe'de, kiralık apartman dairesi olanların ise Suriçi'nde en yüksek değerlerine ulaştığı ortaya çıkmaktadır. Şehitlik semtinde ise akraba mülkiyetindeki konutlarda oturan hanelerin oranı yükselmektedir. Zorunlu göçle gelen nüfusun yoğunlaştığı semtlerden olan Şehitlik'te hanelerin kente ilk gelişte akrabalarının yanına yerleşmiş olması beklenen sonuçlardır.

Tablo 6.41. Diyarbakır'da Oturulam İlk Konutun Tipi ve Mülkiyet Durumu

	1985 ve Öncesi Gelenler	1985 Sonrası Gelenler	Toplam
Gecekondulu ve Kira	%95,8	%82,4	%100
Gecekondulu ve Kendi Mülkiyeti	-	%11,8	%100
Gecekondulu ve Akraba Mülkiyeti	-	%5,9	%100
Apartman ve Kira	%4,2	-	%100

**Diyarbakır Alan Çalışması*

Tablo 6.41.'de de görüldüğü üzere, kente göç eden hanelerin çok büyük bir bölümü oturdukları ilk konutun gecekondulu ve kira olduğunu belirtmiş, kiralık gecekonduda oturanların oranı, kente 1985 yılı ve öncesinde gelenlerde daha yüksek olmuştur. Kente kendi istekleri dışında gelenlerin, çoğunluğu oluşturduğu 1985 yılı sonrası göç grubunda, 1985 yılı ve öncesinde gelenlerin tersine, kendi mülkiyetindeki evlerde ya da akrabalarına ait gecekondularda oturanlara rastlanmıştır. Oturduğu ilk konut kendisine ait gecekondulu olan haneler, köydeki mal varlıklarını satarak elde ettikleri parayı, barınma gereksinimlerine yatıran hanelerdir denilebilir. Kente 1985 yılı ve öncesinde göç eden grupta, ilk konutu kendisine ait gecekondulu olan haneye rastlanmaması iki göç grubuna ait göç nedenlerinin farklılaşması nedeniyledir. Daha çok ekonomik durumlarını iyileştirmek amacıyla kente gelen 1985 yılı ve öncesi göç grubunun, kente ilk gelişte konuta yatırım yapacak birikimlerinin olmaması beklenen bir durumdur. İki göç grubu arasında dikkat çeken bir diğer

fark da, kente 1985 yılı ve öncesinde gelenlerin tersine, 1985 yılı sonrası, planları dışında gelen haneler arasında, ilk yıllarda, akrabalarına ait ayrı ya da paylaşılan bir gecekonduda yaşayanların bulunmasıdır.

Tablo 6.42. Konut Hareketliliği Nedenleri

	Kendi Mülküne Taşınma	Ekonomik Nedenler	Yaşam Çevresinin Fiziki	Tapu-İmar Sorunları	Yaşam Çevresine Uyumsuzluk	Geniş Aile Sorunları
Seyrantepe	%53,8	%50	%12	% 8,3	%4,2	%12,5
Suriçi	%22,2	%66,7	%5,6	--	%5,6	%22,2
Şehitlik	%62,5	%50	%37,5	--	--	%12,5

**Diyarbakır Alan Çalışması*

Tablo 6.42.'de, konut değiştirme nedenlerinin ilk sırasında, büyük bir oranla ekonomik sorunlar gösterilmektedir. nedenlerin yer aldığı görülmektedir. Bunu, kendi mülküne taşınma izlemektedir. Ekonomik nedenlerin en yüksek oranda Suriçi'nde, kendi mülküne taşınma nedeninin ise Şehitlik'te dile getirildiği görülmektedir. Şehitlik semti, aynı zamanda, bir önceki yaşam çevresinde yaşanan altyapı sorunlarının konut değiştirmede diğer semtlere göre oldukça etkili olduğu semttir. Seyrantepe ise tapu ve imar sorunlarının konut değiştirme nedeni olarak gösterildiği tek semttir. Belirtilmesi gereken bir başka nokta ise, semtlerin hiçbirinde konut değiştirme nedeni olarak "konutun erişilebilirlik" sorunu ya da "akraba çevresine yakın olma" gibi gerekçelerin gösterilmemiş olmasıdır.

Kente 1985 yılı öncesi ve sonrasında göç eden grupların konut değiştirme nedenlerinin birbirinden farklı ağırlıklara sahip olduğu görülmüştür. Kente 1985 yılı ve öncesinde göç edenler arasında konut değiştirme gerekçesi olarak, kendi mülküne taşınma nedenini gösterenlerin oranı %26,1 iken, aynı neden, 1985 yılı sonrası gelenlerde %68,8'e yükselmiştir. Değiştirilen tüm konutlar düşünülerek yanıtlanan bu soruda, 1985 yılı ve öncesi gelenlerin daha çok konut değiştirmiş olmaları nedeniyle, gösterdikleri gerekçelerin çeşitlenmesi doğaldır. Örneğin, tapu ve imar sorunları, konutun erişilebilirlik sorunları ve yaşam çevresine uyumsuzluk gibi nedenler, 1985 yılı sonrası gelenlerin tersine, 1985 yılı ve öncesinde gelenler tarafından dile getirilmiştir. Bu sonuçtan yola çıkarak, kentte kalış süresinin görece uzunluğu dolayısıyla kentsel yaşamla ilgili beklenti ve tepkilerin 1985 yılı ve öncesi gelen hanelerde daha yüksek olduğu söylenebilir. Bunun yanında, yaşam çevresinin fiziki sorunlarını neden olarak gösterenlerin oranı 1985 yılı sonrası gelenlerde %25 olmuştur. 1985 yılı ve öncesi gelenler arasında bu oranın %9,1 ile oldukça düşük olması, kentte

görece kısa bir süredir kalanların daha kötü şartlara sahip çevrelerde yaşadığı söylenebilir.

Tablo 6.43. Mevcut Konutun Görelî Yapı Kalitesi

	Daha İyi	Daha Kötü	Fark Yok	Toplam
Seyrantepe	%60,7	%28,6	%10,7	%100
Suriçi	%50	%44,4	%5,6	%100
Şehitlik	%33,3	%55,6	%11,1	%100

**Diyarbakır Alan Çalışması*

Mevcut konutu bir öncekine göre daha kötü durumda olan hanelerin oranı azımsanmayacak düzeydedir ve bu oran özellikle Şehitlik semtinde yükselmektedir. Seyrantepe semtinde ise mevcut konutu eskisinden daha iyi olan hanelerin oranı diğer iki semte göre oldukça yüksek değerdedir. Böyle bir sonuçta, Seyrantepe semtinde gecekondü mülkiyetinin ve konut değiştirme nedenleri arasında kendi konutuna taşınmanın yüksek olmasının payı olduğu söylenebilir.

Tablo 6.44. Kötü Kaliteli Konuta Taşınma Nedeni

	Ekonomik Nedenler	Kendi Mülkiyetine Taşınma	Geniş Aile Sorunları	Toplam
Seyrantepe	%28,6	%57,1	%14,3	%100
Suriçi	%57,1	%28,6	%14,3	%100
Şehitlik	%40	%40	%20	%100

**Diyarbakır Alan Çalışması*

Tablo 6.44. daha kötü kaliteli bir konuta taşınma gerekçesi olarak ilk sırayı, ekonomik sorunlar ve kendi mülkiyetine taşınmanın aldığını göstermektedir. Seyrantepe semtinde daha kötü nitelikli bir konuta taşınmanın en önemli gerekçesi olarak mülk sahibi olduğu konuta taşınmak gösterilmektedir. Bu, kirada ya da akrabasının yanında yaşayan hanelerin gecekondularını tamamlayıp kendi mülklerine taşınmalarından kaynaklanan bir durumdur. Suriçi'nde oranı yükselen ekonomik nedenler, karşılanamayan kiralara kötü nitelikli konuta taşınmayla sonuçlandığını göstermektedir.

Tablo 6.45. Taşınma Tasarısı

	Taşınma Tasarısı Var	Taşınma Tasarısı Yok	Toplam
Seyrantepe	%36,9	%63,1	%100
Suriçi	%28,6	%71,4	%100
Şehitlik	%40	%60	%100

**Diyarbakır Alan Çalışması*

Anket yapılan tüm hanelere yöneltilen, taşınma tasarılarıyla ilgili sorudan elde edilen sonuçlar Tablo 6.45'de verilmektedir. Tabloda da görüldüğü gibi taşınma tasarısı olmayan haneler üç semtte de çoğunluktadır. Özellikle Suriçi'nde, mevcut konutunu değiştirmeyi düşünmeyen hanelerin oranı artmaktadır.

Tablo 6.46. Konut Değiştirme İstek Nedenleri

	Tapu-İmar Sorunları	Kendi Mülküne Taşınma	Evsahibiyle Yaşanan Sorunlar	Yaşam Çevresinin Fiziki Sorunları	Yaşam Çevresinin Sosyal Sorunları	Toplam
Seyrantepe	%4,3	%4,3	%4,3	%73,9	%13	%100
Suriçi	%25	--	--	%25	%50	%100
Şehitlik	--	--	%10	%90	--	%100

*Diyarbakır Alan Çalışması

Oturduğu konutu değiştirmeyi düşünenlere bu niyetlerinin nedenleri sorulmuş ve Tablo 6.46.'daki sonuçlar elde edilmiştir. Seyrantepe ve Şehitlik semtlerindeki hanelerin büyük bir bölümü (sırasıyla %73,9 ve %90) yaşam çevresinin fiziki sorunları nedeniyle böyle bir istekleri olduğunu belirtmiştir. Bu sonuç, bu iki semtteki kentsel hizmet sunumunun yetersizliğine bağlanabilir. Suriçi semti ise Seyrantepe ve Şehitlik semtlerinden daha farklı bir tablo çizmektedir. Suriçi semtinde konutunu değiştirmek isteyen hanelerin gerekçeleri ise Şehitlik'te ve Seyrantepe'de oturanlardan oldukça farklıdır. Bu nedenler, tapu ve imar sorunları ile yaşam çevresinde karşılaşılan sosyal sorunlarıdır. Kentteki yerel yönetim birimlerince Suriçi'nde yürütülmeye başlanan ve ilk planda kaçak yapılaşmaları hedef alan uygulamalar, tapu-imar sorunlarının konut değiştirme isteğinin gerekçesi olarak dile getirilmesinin en önemli nedenidir. Suriçi, aynı zamanda, Diyarbakır'da suç oranlarının yüksek olduğu semtlerdendir. Bu da, Suriçi'ndeki hanelerin yaşam çevrelerindeki sosyal sorunları en önemli neden olarak göstermelerini açıklamaktadır.

Kente 1985 yılı sonrası gelenler arasında, oturduğu konutu, yaşam çevresinin fiziki sorunları nedeniyle değiştirmek istediğini söyleyen hanelerin oranı (%83,3), 1985 öncesi gelen haneler arasında aynı nedenin gösterilme oranından (%54,5) oldukça yüksektir. Yaşam çevresinin fiziki sorunları, konut değiştirme nedeninde olduğu gibi, konut değiştirmeyi tasarlayanın gerekçesi olarak da, 1985 sonrası göç grubu arasında önemlidir.

Tablo 6.47. Konut Değiştirme İsteksizliğinin Nedenleri

	Ekonomik Yetersizlikler	Kendi Mülkiyetinde Oturma	Konuttan ve Yaşam Çevresinden Memnuluk	Konut Erişilebilirliğinin Yüksek Olması	Toplam
Seyrantepe	%88,2	%2,9	%5,9	--	%100
Suriçi	%77,3	%13,6	%4,5	%4,5	%100
Şehitlik	%85,7	--	%14,3	--	%100

*Diyarbakır Alan Çalışması

Konutunu değiştirmeyi düşünmeyen haneler Tablo 6.47.'de görüldüğü gibi, her üç semtte de, ekonomik yetersizlikleri en önemli neden olarak göstermiştir. Bunun yanında, kente 1985 yılı sonrası gelen hanelerden, konutunu değiştirmeyi düşünmeyenlerin hemen hemen hepsi (%96,4) gerekçe olarak ekonomik yetersizlikleri göstermiştir. 1985 yılı ve öncesinde gelenler arasında, neden olarak ekonomik yetersizlikleri, konut değiştirmeme gerekçesi olarak gösterenlerin oranı %75'e düşmüştür. Diğer nedenler arasında yer alan "kendi mülkiyetinde oturma" Suriçi semtinde, "konuttan ve yaşam çevresinden memnun olma" ise Şehitlik semtinde en yüksek değerlerine ulaşmıştır. "Konut erişilebilirliğinin yüksek olması" gerekçesinin sadece Suriçi semtinde dile getirilmiş olması, Suriçi'nin merkezi konumuyla ilişkilendirilebilir. Düşük oranda da olsa Suriçi'ndeki hanelerin bir kısmı konutlarını merkeze yakınlığı nedeniyle değiştirmek istememektedir.

Tablo 6.48. Mahalle Hareketliliği

	Mahalle Değiştirdim	Mahalle Değiştirmedim	Toplam
Seyrantepe	%43,3	%56,7	%100
Suriçi	%36,8	%63,2	%100
Şehitlik	%55,6	%44,4	%100

*Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.49. Değiştirilen Toplam Mahalle Sayısı Ortalaması

Seyrantepe	2,00
Suriçi	2,00
Şehitlik	3,00

*Diyarbakır Alan Çalışması

İncelenen semtlere ilişkin olarak toplanan veriler, değiştirilen mahalle değiştirmiş olan hanelerin oranının, semtler arasında büyük farklılıklar göstermediği yönündedir. Mahalle değiştiren hanelerin oranı Şehitlik'te görece yüksektir Tablo 6.49.'da da görüldüğü gibi, değiştirilen mahalle sayısı

ortalaması Seyrantepe ve Suriçi'nde iki olarak bulunurken, Şehitlik'te bir artış göstererek üçe çıkmıştır.

Tablo 6.50. Mahalle Değiştirme Nedenleri

	Seyrantepe	Suriçi	Şehitlik
Mahallenin Altyapı Sorunları	-	%20	-
Aynı Mahallede Ev Bulamama	%22,2	-	-
Mahallenin Erişilebilirlik Olanakları	-	-	-
Akraba-Hemşehri Çevresine Yakın Olma	%22,2	%20	%33,3
Ekonomik Yetersizlikler	%55,6	%40	%33,3
Kendi Mülküne Taşınma	%55,6	%40	%33,3

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Mahalle değiştiren haneler, mahalle değiştirme nedeni olarak, her üç semtte de, kendi mülküne taşınmayı ve ekonomik nedenleri birincil derecede ve aynı oranda dile getirmişlerdir. Bu nedenleri akraba/hemşehri çevresine yakın olmanın izlediği görülmektedir. Diğer semtlerden farklı olarak, Seyrantepe'de aynı mahallede ev bulamama ve Suriçi'nde de mahallenin altyapı sorunları neden olarak gösterilmiştir. Kente 1985 sonrasında gelen haneler arasında, "kendi mülküne taşınma", mahalle değiştirmenin gerekçesi olarak %75 oranında dile getirilmişken, bu oran 1985 ve öncesinde gelenlerde %37,5'e düşmektedir.

Tablo 6.51. Mahalle Değiştirmeme Nedenleri

	Ekonomik Nedenler	Kendi Mülkünde Oturma	Akraba-Komşu İlişkileri	Ekonomik Nedenler ve Akraba-Komşu İlişkileri	Toplam
Seyrantepe	%28,6	%21,4	%42,9	%7,1	%100
Suriçi	%72,7	%9,1	%18,2	-	%100
Şehitlik	%25	-	%75	-	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Oturdukları mahalleyi değiştirmemiş olan haneler arasında yapılan değerlendirmede yukarıdaki tabloda görülen sonuçlar elde edilmiştir. Ekonomik nedenlerin %72,7'lik bir oranla en önemli gerekçe olarak dile getirildiği semtin Suriçi olduğu görülmektedir. Seyrantepe ve Şehitlik semtlerindeki mahalle değiştirmeyen haneler için ise birincil neden, ekonomik yetersizlik gerekçesinden çok, akraba/komşu ilişkileri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlar, Seyrantepe ve Şehitlik'teki dayanışma ilişkilerinin

Suriçi'nden çok daha yoğun olduğunu da göstermektedir. Yaptığı gecekondunun sahibi olan hanelerin çoğunlukta olduğu Seyrantepe'de "kendi mülkünde oturma", mahalle değiştirmeme nedeni olarak yüksek oranda belirtilmiştir. 1985 yılı öncesi ve sonrasında gelenler, mahalle değiştirmeme gerekçeleri konusunda da bazı farklılıklar göstermektedir. Örneğin, 1985 yılı ve öncesi gelenlerin %50'si mahalle değiştirmeme gerekçeleri olarak akraba ya da komşuluk ilişkilerini göstermiştir. Akraba ya da komşuluk ilişkilerini gerekçe gösterenler, kente 1985 yılı sonrası gelen grupta %22,2'ye düşmüştür.

Tablo 6.52. Başka Ev Sahipliliği

	Evet	Hayır	Toplam
Seyrantepe	%4,6	%95,4	%100
Suriçi	%11,8	%88,2	%100
Şehitlik	%4	%96	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Hem kiracı, hem de mülk sahiplerine başka evleri olup olmadığı hakkında yöneltilen soruya verilen yanıtların oranı Tablo 6.52.'de görülmektedir. Hanelerin çok büyük bir bölümün ikinci konutu yoktur. Oturduğu konuttan başka bir konuta sahip olan hanelerin oranı diğer semtlerle karşılaştırıldığında Suriçi'nde yükselmiştir. 2.Bölüm'ün başında da belirtildiği gibi, Suriçi kişi başına gelirin belirgin oranda yükseldiği bir semttir. Bu nedenle, başka bir eve sahip hanelerin oranının Suriçi'nde yükselmesi şaşırtıcı değildir. Suriçi'nde mevcut konutu dışında başka bir konuta sahip olan toplam dört haneden ikisi bu konutların apartman dairesi olduğunu belirtmişken diğer ikisi bu soruyu yanıtlamamıştır. Seyrantepe'de başka konutu olan üç hane ve Şehitlik'teki bir hane, bu konutlarının gecekondolu tipini olduğunu dile getirmiştir. Seyrantepe ve Şehitlik'teki toplam dört hanenin bu gecekondularından gelir elde etmedikleri, bunları akraba ya da hemşehrilerinin kullandığı görülmüştür. Buna karşın, Suriçi'ndeki dört haneden sadece biri ikinci konutundan gelir elde ettiğini söylemiştir.

Tablo 6.53. Konut Edinme Girişimi

	Evet	Hayır	Toplam
Seyrantepe	%11,1	%88,9	%100
Suriçi	%2,9	%97,1	%100
Şehitlik	%4,2	%95,8	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.53.'de de görüldüğü gibi, anket uygulanan hanelerin büyük bir bölümü konut edinme girişimlerinin olmadığını söylemiştir. Üç semtten sadece 9 aile konut edinme planları olduğunu belirtmiştir. Bu sonuç, kentin en yoksul kesimlerinin yaşadığı bu üç semt için beklenen bir sonuçtur. Konut edinme girişimi olan dokuz haneden ikisi arsa alıp gecekondolu yapmayı, iki hane kooperatifler aracılığıyla ve bir hane de doğrudan daire satın alma yoluyla konut edinme tasarımları olduğunu dile getirmişlerdir.

Tablo 6.54. Yaşam Mekanı Tercihi

	Gecekondu	Apartman	Müstakil Ev	Toplam
Seyrantepe	%39,7	%57,1	%3,2	%100
Suriçi	%50	%50	--	%100
Şehitlik	%52	%48	--	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.55. Apartman Tercihinin Nedenleri

	Konfor Olanakları	Apartman Yaşamına İlişkin Sosyal Nedenler	Konfor ve Sosyal Nedenler	Toplam
Seyrantepe	%92,6	--	%7,4	%100
Suriçi	%78,6	%7,1	%14,3	%100
Şehitlik	%81,8	--	%18,2	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Anket yapılan hanelere yaşam mekanı tercihleri sorulduğunda gecekondu ve apartman arasında neredeyse eşit bir dağılım olduğunu görülmektedir (Tablo 6.54.). Seyrantepe’de apartmanda yaşamayı yeğleyenlerin oranı diğer semtlere göre biraz yükselmiştir. Kentsel hizmetlerin, üç semt içinde, en yetersiz olduğu semt olan Seyrantepe’de apartmanda yaşamak daha sağlıklı ve rahat bir yaşamla özdeşleştirilmektedir. Ancak bu oran diğer semtlerde de oldukça yüksektir. Bu, Tablo 6.55’deki hanelerin apartman tercih nedenlerinde de görülmektedir. Apartmanda yaşamayı yeğleyen hanelerin büyük bir bölümü, bu tercihi, apartmanın sunduğu konfor olanakları nedeniyle yaptıklarını dile getirmişlerdir. Apartmanın ve apartmanın bulunduğu çevrenin sunduğu sosyal olanaklar, Şehitlik’te en yüksek oranda olmak üzere, ikinci sıradaki neden olarak gösterilmiştir.

Tablo 6.56. Gecekondu Tercih Nedenleri

	Komşuluk İlişkileri	Geleneksel Yaşama Uygunluk	Ekonomik Nedenler	Müstakil Konutun Olanakları
Seyrantepe	%22,2	%26,3	%5,3	%82,4
Suriçi	%12,5	%29,4	%17,6	%76,5
Şehitlik	%25	%33,3	--	% 0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Her üç semtte de gecekonduya yaşamayı yeğleyenlerin gerekçe olarak, ilk sırada ve yüksek oranda müstakil konutun olanaklarını göstermesi, alışılan yaşam biçiminin kentte de sürdürülmesi isteğini yansıtmaktadır. En yüksek orana sahip ikinci neden olarak geleneksel yaşam biçimine uygunluk olarak görülmektedir ve bu da yine yukarıda belirtilen isteği içermektedir. Vurgulanması gereken bir diğer nokta ise, gecekondu tercihinin önemli bir nedeninin yaşanan komşuluk ilişkilerinden kaynaklandığıdır. “Bir arada olma” ve “dayanışma”yı yansıtan bu gerekçe, özellikle kentin yoksul kesimleri için ayakta kalabilmenin önemli bir dayanağıdır.

6.2.5. Zorunlu Göç Sürecinin Kentsel Altyapıya Etkileri Ve Yaşanan Sorunlar

6.2.5.1. Altyapı Sorunlarına İlişkin Genel Bir Değerlendirme

Zorunlu göçle birlikte yoğun bir nüfus baskısı altında kalan Diyarbakır kent merkezinde yaşanan önemli sorunlardan biri de kentsel altyapı sunumuyla ilgilidir. Zaten eski ve yetersiz olan altyapı şebekeleri kısa sürede yaşanan büyük nüfus artışıyla birlikte işlerliğini yitirmiş, gereksinimleri karşılayamaz duruma gelmiştir.

Tablo 6.57. Kentsel Hizmetlerden Hoşnutluk

	Evet	Hayır	Toplam
Seyrantepe	%7,7	%92,3	%100
Suriçi	%41,2	%58,8	%100
Şehitlik	%32	%68	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıdaki tablodan da anlaşılabileceği gibi, anket uygulanan konut semtlerinde ve özellikle içme suyu ve kanalizasyon şebekesinin hiç bulunmadığı Seyrantepe’de kentsel hizmetlerden hoşnutluk oranı oldukça düşüktür. Gereksinimleri karşılamaktan uzak da olsa içmesuyu ve kanalizasyon şebekelerinin bulunduğu Suriçi mahallesinde, kentsel hizmetlerden hoşnutluk oranının yükseldiği görülmektedir. 1985 yılı ve öncesi göç grubunda da kentsel hizmetlerden hoşnut olanların oranı (%21,6), kente 1985 yılı sonrası gelenler arasındaki hoşnutluk oranından (%9,8) oldukça yüksektir.

Tablo 6.58. Altyapı Sorunları

	Elektrik Sorunu	Su Sorunu	Yol Sorunu	Kanalizasyon Sorunu	Çevre Sağlığı Sorunu
Seyrantepe	%68	%57,9	%38,2	%29,8	%18,2
Suriçi	%75	%45,8	%12,5	%12,5	%21,7
Şehitlik	%88,9	%77,8	%33,3	%27,8	%22,2

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.58. mahalle sakinlerinin, altyapı sorunları içinde en çok elektrik ve su sorunlarından şikayetçi olduğu, kanalizasyon, yol ve çevre sağlığı sorunlarının düşük oranlarda dile getirildiği görülmektedir. Kuşkusuz bu durum, elektrik ve suyun günlük yaşamın sürdürülebilmesi için en temel ve vazgeçilmez gereksinimler olmasıyla yakından ilgilidir. Diğer bir deyişle, bu bulgulardan yola çıkarak, adı geçen diğer altyapı kalemlerinin bu semtlerde sorun olmaktan çıktığı gibi bir sonuca varmak aldatıcı olacaktır.

Tablo 6.59. Altyapı Sorunları (1985 Temelli Ayrıma Göre)

	1985 Yılı ve Öncesi Gelenler	1985 Yılı Sonrasında Gelenler
Elektrik Sorunu Var	%56,7	%82,1
Su Sorunu Var	%45,5	%59,5
Yol Sorunu Var	%12,9	%39,5
Kanalizasyon Sorunu Var	%18,2	%20,9
Çevre Sağlığı Sorunu Var	%11,5	%27,8

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, kente 1985 yılı ve öncesinde gelenler, tüm altyapı hizmetlerinden 1985 yılı sonrasında gelenlerden daha düşük oranlarda şikayetçi olmuşlardır. İki göç grubu arasında altyapı sorunları bakımından ortaya çıkan farklılık özellikle elektrik, yol ve çevre sağlığı hizmetlerinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 6.60. Ortak Kullanımlar

	İçmesuyu Ortak	Elektrik Ortak	Kanalizasyon Ortak
Seyrantepe	%72,3	%12,5	%12,5
Suriçi	%10	%13,3	%10
Şehitlik	%33,3	%21,4	%7,1

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.70. ise Seyrantepe'nin içme suyu şebekesinden yoksun halini gözler önüne sermektedir. İçme suyunun ortak kullanımı çok yüksek değerlerdedir ve bu da mahalle sakinlerinin su gereksinimlerini mahalledeki ortak çeşme ya da kuyulardan sağladıklarını göstermektedir.

6.2.5.2. İçme Suyu Şebekesi

Mevcut durumda gerek içmesuyu kaynakları, gerekse de suyun kullanıcılara ulaşmasını sağlayan şebeke, Diyarbakır nüfusunun gereksinimlerini eksiksiz olarak karşılamaktan uzaktır. Günümüzde Diyarbakır kentinin içme ve kullanma suyu üç kaynaktan sağlanmaktadır:

1. Alıpınar, Anzele, İçkale ve Koşumeydanı gibi kent içi kaynaklardan
2. Gözeli ve Serapgüzeli gibi kente yakın köylerden
3. Resmi ve özel şahıslara ait kuyulardan.

Halihazırdaki bu kaynakların gereksinimi karşılayamaması nedeniyle Devegeçidi Sulama Barajı'ndan ek kaynak sağlanmasına yönelik bir proje geliştirilmişse de henüz tümüyle yaşama geçirilmemiştir. Ayrıca, bu barajdan sağlanacak içme suyunun sağlığa uygunluğu konusunda tartışmalar vardır (Dağ ve Kart, 1998).

Diyarbakır'ın mevcut içmesuyu şebekesi 1945 yılında Suriçi'nin ve 1975 yılında yapılan revizyonlarla Yenişehir ve Bağlar semtlerinin gereksinimleri

karşılanmaya çalışılmıştır. Diğer semtler için şebeke, teknik ve fenni şartlara uyulmadan yerel yönetimlerin kendi olanaklarıyla gerçekleştirilmiştir. Mevcut durumda içmesuyu şebekesinin hiç bulunmadığı yerleşim alanları vardır. Bunlardan birisi anket uygulanan mahalleler arasında yer alan ve 1990 sonrası gecekondulaşmanın arttığı bir semt olan Seyrantepe'dir. Mevcut şebekenin ömrünü doldurmuş olması % 50'lere varan su kaçaklarına neden olmakta, bu da zaten yetersiz olan su kaynaklarının verimsiz kullanımı anlamına gelmektedir (Dağ ve Kart, 1998-Karatekin, 2001).

İçmesuyu gereksiniminin karşılanmasına yönelik olarak gündemde iki proje daha vardır; ancak bunlar da henüz yapım aşamasındadır. Projelerden ilki, İller Bankası tarafından yapılan içmesuyu şebekesi projesi, diğeri ise DSI tarafından yapılan ve içmesuyu için Dicle Barajı'ndan kaynak sağlamaya yönelik iletim hattı ve ham su arıtma tesisi projesidir (Karatekin, 2001).

Tablo 6.61. Su Sorunu

	Su Yok	Su Düzensiz	Su Sorunu Yok	Toplam
Seyrantepe	% 48,3	%18,3	%33,3	%100
Suriçi	--	%7,4	%92,6	%100
Şehitlik	--	%52,4	%47,6	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Semtler arasında yapılan karşılaştırmada Suriçi ve Şehitlik semtlerinde "su yok" diyen haneye rastlanmamasına karşın Seyrantepe semtinde yaşayanların %48,3'ü bu yönde yanıt vermişlerdir (Tablo 6.71.). Suriçi semtinde ise su sorununun olmadığını dile getiren hanelerin oranı oldukça yüksektir. Şehitlik semtinde suyun düzensiz olduğunu söyleyen hanelerin oranının belirgin şekilde artması bu semtte su kesintilerinin önemli bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6.62. Ev İçinde Su Kullanımı

	Evin İçinde Su Var	Evin İçinde Su Yok (Taşıma Su)	Toplam
Seyrantepe	%22,2	%77,8	%100
Suriçi	%100	-	%100
Şehitlik	%96	%4	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.63. Su Sayacı Durumu

	Su Sayacı Var	Su Sayacı Yok	Toplam
Seyrantepe	%22,6	%77,4	%100
Suriçi	%100	-	%100
Şehitlik	%88	%12	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Seyrantepe'de ev içinde kullanım suyu olan hanelerin oranları diğer iki mahalleye göre oldukça düşüktür. Buna karşın Suriçi sakinlerinin tümü ile Şehitlik sakinlerinin hemen hemen hepsi evin içinde su kullanımının mevcut

olduğunu söylemişlerdir. Konutta su sayacının var olup olmadığı sorusuna alınan yanıtlardan ortaya çıkan oranlar evin içinde su kullanımı oranlarıyla çok yakın değerlere sahiptir. Burada da su sayacı olmadığını belirtenleri oranı en yüksek değerine Seyrantepe semtinde ulaşmaktadır. Daha önce de söz edildiği gibi, bu bulgular Seyrantepe'nin içmesuyu şebekesinden yoksun olmasının bir sonucudur.

6.2.5.3. Kanalizasyon ve Atıksu Şebekesi

Diyarbakır kentinde ilk kanalizasyon şebekesi çalışmalarına 1930'lu yıllarda Suriçi'nde başlanmıştır. 1977'de ise Şehitlik ve Yenişehir semtlerinde kanalizasyon şebekesi döşeme çalışmalarına başlanmış, bu semtlerin bazı alt semtlerine uygulanabilmektedir. 1985'de de İller Bankası tarafından Yenişehir ve Bağlar semtlerinin kısmi kanalizasyon şebekesi yapılmıştır.

Mevcut durumda içme suyu şebekesi gibi kanalizasyon şebekesi de nüfusun gereksinimine yeterli düzeyin çok altındadır. Nüfusu, özellikle son yıllarda, artış gösteren Benu-Sen, Seyrantepe, Dicle ve Bağlar semtlerinde kanalizasyon şebekesi bulunmamakta, atık sular sokak aralarında açıktan akmaktadır. Mevcut kanalizasyon sisteminin arıtma tesisi bulunmaması sonucu şebekenin topladığı atıklar doğrudan Dicle Nehri'ne verilmektedir. Kanalizasyon atıkları kentin sebze gereksiniminin önemli bir kısmını karşılayan Hevsel Bahçeleri'nin sulanmasında da kullanılmaktadır. Yetersiz altyapı sisteminin bir başka sonucu ise kanalizasyon sisteminde meydana gelen sızıntıların içme suyuna karışması nedeniyle tifo, dizanteri, hepatit, kolera gibi salgın hastalıkların yüksek düzeylerde görülmesidir (Dağ ve Kart, 1998).

Kanalizasyon sisteminin yeterli hale getirilmesi yolunda İller Bankası'nın yaptığı, kentin tümünü kapsayan, kanalizasyon ve kısmi yağmursuyu projesi 1996 yılında tamamlanmış, ancak inşasına henüz geçilmemiştir. Ayrıca, Büyükşehir Belediyesi'nin Avrupa Yatırım Bankası'ndan aldığı kredi ile gerçekleştirilecek olan Suriçi Feritküşk-Dicle, Cumhuriyet- Aziziye, Doğu-Batı Seyrantepe ve 450 Evleri kapsayan bir kanalizasyon şebekesi projesi vardır. Ancak, bu projenin henüz, ihalesi tamamlanmış durumdadır. Büyükşehir Belediyesi tarafından planlanan diğer iki kanalizasyon projesi ise Yenişehir, Bağlar ve Kayapınar semtlerine kanalizasyon şebekesi götürmeye yöneliktir. Bu projelerin finansmanı da diğer proje gibi yurtdışından elde edilen kredilerle gerçekleştirilecektir.

Büyükşehir Belediyesi kanalizasyon şebekesi döşemesinin yanında Atıksu Arıtma Tesisi ile Ana Kollektörler ve Pompa İstasyonu'nun inşasına yönelik iki proje daha planlamaktadır. Böylece şehrin belli semtlerinden Dicle Nehri'ne karışan atık suların engellenmesiyle Dicle Nehri'nin kirlenmesinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Şehrin atıksularının toplanıp arıtma tesisine taşınmasına yönelik olan Ana Kollektörler ve Pompa İstasyonu Projesi'nin Avrupa Yatırım Bankası'dan temin edilen krediyle yapılacağı belirtilmektedir

(Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi İnternet Sayfası, www.diyarbakir-bld.gov.tr).

Tablo 6.64. Kanalizasyon Sorunu

	Kanalizasyon Sorunu Var	Kanalizasyon Sorunu Yok	Toplam
Seyrantepe	%38,3	61,7	%100
Suriçi	%7,7	%92,3	%100
Şehitlik	%15	%85	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.74. kentteki kanalizasyon sisteminin yetersizliğine karşın her üç mahallede de kanalizasyon sorunu varlığının düşük oranlarda dile getirildiğini, bu oranın Suriçi mahallesinde daha da düştüğünü göstermektedir. İçmesuyu ve elektriğin öncelikli gereksinimler olması ve halkın kentsel yaşamın fiziki gereklilikleri sıralamasında kanalizasyona ikincil bir önem atfetmesi böyle bir sonucun çıkmasında etkilidir.

6.2.5.4. Elektrik Şebekesi

Kentin hemen hemen tamamına elektrik enerjisi ulaşmasına karşın iletim hakları ve dağıtım şebekesi ile ilgili olarak elektrik kesintileri ve gerilim düşmesi gibi sorunların sık sık yaşanmasına yol açmaktadır. Kente elektrik sunumu ile ilgili kurumlara (TEAŞ ve TEDAŞ) sağlanan yatırım ve işletme ödeneklerinin yetersizliği ve teknik eleman sıkıntısı yaşanan sorunların başlıca nedenlerindendir. Bunun yanında, kentin Suriçi ve Bağlar gibi semtlerde görülen sıkışık, çok katlı yapılaşma ile dar sokakların varlığı da elektrik şebekesi sağlanmasını zorlaştırmaktadır (Dağ ve Kart, 1998).

Tablo 6.65. Elektrik Sorunu

	Elektrik Yok	Elektrik Düzensiz	Elektrik Sorunu Yok	Toplam
Seyrantepe	%12,3	%29,8	%57,9	%100
Suriçi	--	%44,4	%55,6	%100
Şehitlik	--	%63,6	%36,4	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.66. Düzenli Elektrik Durumu

	Elektrik Düzenli	Elektrik Düzenli Değil	Toplam
Seyrantepe	%24,2	%75,8	%100
Suriçi	%14,3	%85,7	%100
Şehitlik	%12	%88	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 6.75.'da görüldüğü gibi Suriçi ve Şehitlik'te elektrik olmadığını belirten hane hiç yokken, tüm altyapı hizmetlerinde en geride olan Seyrantepe mahallesinde ise ankete katılanların %12,3'ü elektriği olmadığını söylemiştir. "Elektrik sorunu yok" diyenlerin de en yüksek orana Seyrantepe'de sahip

olması dikkat çekicidir. Bu durum kanalizasyon ve içmesuyu şebekesi için gereksinilen yatırım maliyetinin elektrikten çok yüksek olmasının bir sonucudur denilebilir. Bu açıdan, mahalle sakinlerinin yarıdan fazlası yaşanan elektrik kesintileri ve gerilim düşmelerine karşın elektrik sorunu olmadığını belirtmiştir. Suriçi ve Şehitliğe bakıldığında ise “Elektrik yok” diyen haneye rastlanmamış, ancak elektriğin düzensiz olduğu dile getirilmiştir. Özellikle Şehitlik’te hanelerin %63,6’sı elektriğin düzensiz olduğunu söylemiştir. Benzer bir sonuç Tablo 6.76’dan da elde edilmektedir ve “Elektrik düzenli değil” diyenlerin oranı her üç mahallede de yüksek değerlerde çıkmıştır.

Tablo 6.67. Elektrik Sayacı Durumu

	Elektrik Sayacı Var	Elektrik Sayacı Yok	Toplam
Seyrantepe	%69,4	%30,6	%100
Suriçi	%97,1	%2,9	%100
Şehitlik	%88	%12	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Elektrik sayaçları olup olmadığı konusundaki soruya Suriçindeki hanelerin hemen hemen tümü (%97,1) olumlu yanıt vermişken, “Elektrik var” diyenlerin oranı Şehitlik’te %98 ve Seyrantepe’de %69,4’e düşmüştür. Özellikle Seyrantepe’de elektrik sayaçsız konutların sayısı artmaktadır. Bu konutlarda elektriğin kaçak kullanıldığı söylenebilir. Bu sonuç, özellikle son on yılda tümüyle kendi halinde denetimsiz büyüyen bir semt olan Seyrantepe için şaşırtıcı değildir.

6.3. SONUÇ

Diyarbakır kentinin mekansal gelişim süreci içerisinde kent yoksullarının yaşam çevrelerinin değerlendirildiği bu bölümde varılan temel sonuçlardan birisi, kent mekanındaki eşitsiz gelişime bağlı olarak belli bir kutuplaşmanın gerçekleştiğidir. 1990 yılından itibaren yoğunlaşan zorunlu göçün, sözü edilen sosyo-mekansal kutuplaşmayı arttıran bir etmen olduğu söylenebilir. Demografik veriler, Diyarbakır’ın kentleşmesinin 1990 yılı öncesinde Türkiye genelindeki kentleşme düzeyine yakın olduğunu göstermektedir. Ancak, 1990 yılı sonrasında, kentin nüfusu zorunlu göçün etkisiyle hızlı bir artış göstermiştir. Kentin istihdam potansiyelinin kısıtlılığı, artan nüfusun iş gereksiniminin karşılanamamasına yol açmış ve göçle gelen nüfusun çoğunluğu işsizlikle yüz yüze gelmiştir. Bu koşullar altında, kente göç eden aileler barınma gereksinimlerini yasadışı yollarla giderme durumunda kalmıştır. 1990 yılı sonrası, nüfusu dikkat çekiçi bir artış gösteren Seyrantepe ve Fabrika mahalleleri, yoğun gecekondulaşmanın görüldüğü mahallelerdir. Gecekondulaşmanın artışı, yoksul kesime ve, Diyarbakır özelinde, zorunlu göçle gelen nüfusa yönelik konut edindirme politikalarının yetersizliğiyle doğrudan ilişkilidir. Türkiye kentleri genelinde başat bir rol oynayan yap-sat tarzı (arsa sahipleri ve özel girişimcilerin ortaklığıyla gerçekleşen) konut sunumu, Diyarbakır kenti için de geçerlidir. Bu şekilde üretilen konutların değeri, yoksul kesimin ödeme gücünün çok üzerindedir. Bu koşullar altında,

konut sunumunun büyük oranda özel girişimcilere bırakılması, gecekondulaşma ve kaçak yapılaşma düzeyinin artmasında etkili olmuştur. Mekansal gelişimi, bir yandan özel girişimciler eliyle üretilen konutlar, bir yandan da gecekondu yapısıyla gerçekleşen kentte ikili bir yapı ortaya çıkmıştır. Böylece sosyo ekonomik farklılıklar kent mekanında dramatik sonuçlar üretmiştir; bir yanda yoksul kesimin altyapıdan yoksun, kötü fiziksel koşullarda yaşadığı mahalleler oluşurken, bir yanda da orta üst sınıfın yerleştiği lüks konutlardan oluşan yeni yerleşim alanları gelişmeye başlamıştır.

Bu çalışma sonucu gerçekleştirilen alan araştırması sonucunda, yoksul kesimin yaşam koşulları hakkında çeşitli bulgular elde edilmiştir. Oturulan konutların çok büyük çoğunluğu yasa dışı yollarla üretilmiş, fiziksel koşulları oldukça kötü olan konutlardır. Bu kötü fiziksel koşullardan biri konutların büyüklük açısından çok yetersiz oluşudur. Örneklem genelinde yapılan hesaplamada konutların salon dışında oda sayısı ortalaması 2,31, hane halkı büyüklüğü ortalaması ise 8,86 olarak bulunmuştur. Buna göre, oda başına 4 kişi düşmektedir. Geçinme stratejilerinin bir parçası olarak aynı konutta birden fazla hanenin yaşaması da bu sonuçta etkilidir. Bunun yanında konutların büyük kısmı kalitesiz malzemeden üretilmesi nedeniyle doğal koşullar karşısında dayanıksız kalmaktadır.

Yerleşim alanı gözönüne alındığında ortaya çıkan en önemli sonuç altyapının yetersizliğidir. Anket uygulanan semtler içinde, altyapı sunumunun en yetersiz olduğu semt Seyrantepe'dir. Bu semtte, içme suyu şebekesi bulunmamakta, içme suyu gereksinimi ortak çeşmelerden sağlanmaktadır. Kent genelindeki bir sorun olan kanalizasyon şebekesinin eksikliği Seyrantepe'de daha da ciddileşmektedir. Yol sorununun da bulunduğu bu semtte, atık sular kimi sokaklarda açıktan akmaktadır.

Kentin tarihi dokusunu oluşturan Suriçi semtinde geleneksel mimarinin özelliklerini taşıyan konutlar büyük ölçüde tahrip olmuştur. Önemli bir bölümü ortak bir avluya açılan odalardan oluşan tarihi suriçi evlerinin bazılarında, bu odaların herbirinde birer aile oturmaktadır. Kısacası, Suriçi semti tarihi dokunun bozulduğu ve giderek çöküntü alanı haline gelen bir yerleşim alanıdır.

Özetle, Diyarbakır kenti zorunlu göçün etkisiyle önemli bir sosyo mekansal dönüşüm sürecini yaşamaktadır. Son on yılda kent mekanında ifadesini bulan kutuplaşma giderek derinleşmiştir. Kutuplaşmayı yaratan ve yoksul kesimin giderek kötüleşmesine neden olan sosyo ekonomik süreçlere yönelik müdahalelerin hem merkezi hem de yerel idare düzeyindeki eksikliği, kent mekanında da böylesi bir ikili yapının oluşumuna yol açmıştır.

7. KENT YOKSULLARI ARASINDAKİ DAYANIŞMA ÖRÜNTÜLERİ ve SİYASİ TAVIRLAR

Bu bölümde, kent yoksullarının kurdukları toplumsal ilişkiler, içinde bulundukları dayanışma örüntüleri ve bu bağlamda oluşturdıkları birliktelik biçimlerinden söz edilecektir. Kırdan kente göç edenlerin büyük çoğunluğunun, en azından başlangıçta, kent yoksulları arasında yer aldığı bilinmektedir ve bu durum Diyarbakır kenti için de geçerlidir. Bu nedenle kente son dönemde göç eden kesime ve bunların geliştirdiği dayanışma ağlarına özel bir vurgu yapılacaktır. Bu değerlendirme yapılırken, konuya çerçeve oluşturması açısından kısaca bu konuya ilişkin yazına da değinilecektir.

7.1. KENT YOKSULLARININ ARASINDAKİ DAYANIŞMA ÖRÜNTÜLERİ VE KENT YOKSULLARININ SİYASİ TAVIRLARI: İLGİLİ YAZINA KISA BİR BAKIŞ

Portes (1976), kent yoksullarının farklı özellikleri ve konumlarının, kentten kente hatta aynı kent içersinde de çeşitlenen farklı politik tavırlara neden olduğunu belirtmektedir. Ancak, bu farklı tavırların ortak yanının, mevcut durumu verili kabul edip, onunla başa çıkmaya çalışmak olduğunu da vurgulamaktadır. Latin Amerika ülkeleri üzerine yaptığı genellemede, kent yoksullarının politik tavırlarının belirleyici özelliğini, umursamazlık ya da militanca bir karşı duruştan çok, yaşam mücadelesi ve durumlarının iyileşmesi için ulaşılabilir kaynakların ustaca kullanılması olarak tanımlamaktadır. Portes barınma gereksinimleri, kentsel topluluğun kalıcı bir üyesi olma, ya da ekonomik güçlüklerle başa çıkabilme gibi amaçların gerçekleştirilmesi için, kent yoksulları tarafından izlenen politik tavır seçeneklerini üç grupta toplamaktadır:

- a. Bireysel Olarak Mücadele Etmek: Portes (1976), bu seçeneği izleyen kent yoksullarının, konut edinmek ya da devlet tarafından sunulan çeşitli hizmet programlarından yararlanmak için, birikim yapma çabasında olduğunu söylemektedir. Ancak, kent yoksullarının gereksinimlerine yönelik olarak devlet tarafından yürütülen programların eksikliğinin ya da etkinliklerinin yetersizliğinin, bu seçeneğin önünü çoğu durumda tıkadığını da belirtmektedir.
- b. Siyasi Bir Partiye Üye Olmak: Portes (1976), bu seçeneğin iki farklı yolla gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Bunlardan ilki, bireysel kazanımlar elde etmek amacıyla etkili bir politikacıyla bağ kurmaktır. Ancak, böyle bir ilişkiyi kent yoksullarının sadece küçük bir bölümünün kurabildiğini de belirtmektedir. İzlenebilecek ikinci yol ise, toplumu dönüştürmeyi hedefleyen, farklı ideolojilerdeki siyasi hareketlere katılmaktır.

- c. Çeşitli Amaçlarla Birlikler Biçiminde Örgütlenmek: Portes (1976), sözü edilen amaçların başında, boş arazilerin konut yapımı için işgal edilmesi ya da elde tutulması ve kamusal hizmetlerin iyileştirilmesinin geldiğini belirtmektedir. Bu seçenek, kent içindeki yoksul yerleşmelerin sakinlerinin, mevcut siyasi sistem içerisinde çıkar grupları olarak topluca hareket etmelerini sağlamaktadır. Portes, aynı zamanda, bu tür oluşumların siyasi sistemin baskın koşulları tarafından yönlendirildiğini de belirtmektedir.

Eckstein (1988) da, benzer biçimde, yerel oluşumların belli bir kurumsal güce ulaşabilmek amacıyla, formel güç yapılarıyla ilişkiye geçtiğini belirtmektedir. Mexico-City'nin üç farklı yoksul semtinde yaptığı çalışmanın bulgularından yola çıkarak, formel yapılarla girilen ilişkilerin, oluşumun üyelerinin çoğunun ortak siyasi tercihlere sahip olmasını da beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır.

Toplumsal ilişki ağları içerisinde yer alan patronaj ilişkileri ve hemşehrilik, din ve kasta bağlı cemaatleşmelerin, kent yoksulları açısından öneminden, daha önce söz edilmiştir. Kent yoksullarının ilişki ağları içerisinde önemli yer tutan diğer bir ilişki türü ise kurdukları yardımlaşma ve dayanışma örüntüleridir. Çünkü, Gugler'in (1981) de belirttiği gibi, kent yoksullarının durumlarında iyiye doğru gerçekleşecek olan herhangi bir değişim dayanışmayı gerektirmektedir. Dayanışma ilişkileriye, karşılıklılık ve eşitliğin önemli olduğu bir ilişki türüdür. Gugler (1981) kent yoksulları için komşuluk ilişkilerinin de önemli olduğunu belirtmektedir. Ancak, bunun, kent yoksullarının toplumsal ilişki ağlarının sadece bir parçası olarak görülmesi gerektiğini de eklemektedir. Çünkü, örneğin kent içi ulaşım araçlarının etkinliği ve ulaşılabilirliği arttığı ölçüde, toplumsal ilişki ağları komşuluk birimini aşmakta ve coğrafi olarak genişlemektedir.

Hemşehrilik ilişkileri özellikle kırdan kente göç edenler arasında belirginleşmektedir. Gugler (1981)'e göre, kırdan göç edenlerin büyük bir bölümü kente ilk geldiklerinde bir akraba ya da tanıdıkları tarafından karşılanmayı beklemektedirler. Kente yeni gelenler, bir süreliğine barınak ve yiyecek gereksinimlerinin karşılanması, kent hayatıyla tanışma ve iş bulma konularında, hemşehrilerinden yardım görmektedir. Gugler'in kente göç edenler için belirttiği diğer önemli bir nokta ise, memleketle sıkı ilişkilerin sürdürülmesidir. Kente kalıcı olarak göç edenler dahi memleketle bağlarını korumaktadır. Gugler, ayrıca, memleketle olan bağların korunması ile kentteki hemşehriler arasında kurulan ilişkilerin birbirini desteklediğini belirtmektedir. Gugler'e göre, kırdan kente göç edenler, kentin sunduğu toplumsal ilişki çeşitliliği karşısında farkı tavırlar geliştirmektedirler. Kimi göçmenler, kır yaşamının sıkı ilişkilerini sürdürmekte ve kapalı ve dar bir çevre içinde yaşamına devam etmektedir. Kimileri ise, aynı fikirde oldukları insanlarla çeşitli düzeyde birliktelikler kurmakta, anlaşılmadıkları noktada ise bu birliktelikleri noktalamaktadır.

7.2. ALAN ÇALIŞMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, Diyarbakır örneklem grubu arasındaki dayanışma ve yardımlaşma ilişkilerini, vakıf/dernek üyeliğini ve yerel sorunlar karşısında toplu hareketin var olup olmadığını belirlemeye yönelik anket sorularından elde edilen sonuçlar değerlendirilecektir. Belirtilmesi gereken önemli nokta, uygulanan anket çalışmasında siyasi eğilimlerin belirlenmesine yönelik sorular yöneltilmemiştir. Bu bölümde, ayrıca, kırdan kente göç etmiş kesime yöneltilen sorulardan elde edilen sonuçlar da ortaya konacaktır. Bu sorular, kente göç eden nüfusun memleketle sürdürdükleri ilişkiler ve kente geldiklerinde kurdukları hemşehrilik ilişkileriyle ilgilidir.

7.2.1. Kent Yoksullarının Toplumsal İlişkileri ve Dayanışma Örüntüleri

7.2.1.1. Yardımlaşma ve Dayanışma Örüntüleri

Anket uygulanan 127 hane reisine, dayanışma örüntülerinin belirlenmesi amacıyla, yardım alınan kişiler ile alınan ve yapılan yardım türleri sorulmuştur. Elde edilen sonuçlar, Tablo 7.1, Tablo 7.2 ve Tablo 7.3'de verilmiştir.

Tablo 7.1. Yardım İstenen Kişiler

Akrabalar	%54,2
Hemşehrililer	%11,7
Komşular	%25
Arkadaş-Tanıdıklar	%20,8

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, yardım istenen kişilerin başında akrabalar gelmektedir. Kan bağıının varlığı yardım istemenin kolaylaşmasını sağlamaktadır. Yardım istenen kişilerin ikinci sırasında ise komşular yer almaktadır. Fiziksel yakınlık nedeniyle, özellikle acil gereksinimlerin karşılanmasında komşulara başvurulmaktadır. Hemşehrililerin, yardım istenilen kişilerin son sırasında yer alması, hemşehrililerin çoğunun aynı zamanda akraba olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 7.2. Alınan Yardım Türleri

İş Bulma	%24
Mesleki Beceri Kazandırma	%3,4
Para Yardımı Alma	%31,9
Kefil Bulma	%43,7
Evinde Kalma	%5,9
Bakım-Onarım İşleri	%5
Ev İşleri-Temizlik	%6,7
Ev İçi Üretim	%0,8
Eve Göz Kulak Olunması	%2,5
Çocuk Bakımı	%3,4
Evlilik-Ölüm-Hastalık Durumlarında Yardım Alma	%44,5

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 7.2’de de görüldüğü gibi, yardım istenilen konuların başında evlilik, hastalık, ölüm gibi ‘olağan dışı’ durumlar gelmektedir. Bu durumdaki yardımlaşmanın sadece kent yoksullarına özgü olmadığını da belirtmek gerekmektedir. İstenen yardım türlerinde öne çıkan diğer durumlar ise kefil bulma ve borç almadır. Eve dair her türlü iş ve çocuk bakımı gibi konularda yardım istenmesi oldukça düşük oranlardadır. Kadınların hemen hepsinin çalışmıyor olması bu sonucu doğuran önemli bir neden olmaktadır.

Tablo 7.3. Yapılan Yardım Türleri

İş Bulma	%15,9
Mesleki Beceri Kazandırma	-
Para Yardımı Yapma	%11,5
Kefil Olma	%19,5
Evinde Konuk Etme	%6,2
Bakım-Onarım İşleri	%12,4
Ev İşleri-Temizlik	%8,8
Ev İçi Üretim	%0,9
Eve Göz Kulak Olma	%0,9
Çocuk Bakımı	%3,5
Evlilik-Ölüm-Hastalık Durumlarında Yardım Yapma	%38,1
Erzak Yardımı Yapma	-

**Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması*

Tablo 7.2. ve Tablo 7.3’de görülen oranlara bakıldığında, yapılan yardımların alınan yardımlardan az olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle borç verme ve kefil olma durumlarında geçerlidir. Zaten yoğun ekonomik sıkıntılar içinde bulunan hane reisleri, çoğu zaman, maddi yardım yapamamaktadır.

Yardım ve dayanışma ilişkilerinde, zaman içersinde, herhangi bir değişiklik olup olmadığı yönündeki soruya, hane reislerinin %43,8’i bir değişimin yaşandığı biçiminde yanıt vermiştir. Yardım ilişkilerinde değişim yaşandığını düşünen hane reislerinin %85,7 oranındaki çok büyük bir bölümü, bu değişimin azalma biçiminde gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu azalmada, ilk sırada, giderek artan ekonomik zorluklar nedeniyle, herkesin kendi yaşam mücadelesini öne çıkartmasının etkili olduğu söylenebilir.

7.2.1.2. Memleketle ve Hemşehrilerle Kurulan İlişkiler

Örnekleme grubunda, memleketinin neresi olduğunu belirten 102 hane reisinin %88,2’si Diyarbakır’a göç etmiştir. Kente göç eden nüfusun büyük bir kısmı (%72) Diyarbakır’ın merkez ve ilçe köylerinden gelmiştir. Göç tarihleri, 1940 yılından başlayıp 2001 yılında kadar ulaşmaktadır. Göç grubu arasında beliren niteliksel farklılıkların ortaya konmasına yönelik olarak 1985 yılı ayırım tarihi olara seçilmiş ve kimi değerlendirmeler göç grubunun bu temelde ayrıştırılması üzerine yapılmıştır. Bu açıdan, kente göç eden nüfusun geliş tarihlerine

bakıldığında, 1985 yılı ve öncesinde gelenlerin % 36,9 ve 1985 yılı sonrasında gelenlerin %51,3 oranında olduğu görülmektedir.

Kente göç etmiş olan nüfusun %47,8'i memleketle ilişkilerini sürdürdüğünü belirtmiştir. Ancak, 1985 yılı sonrasında kente gelenler arasında memleketle ilişkilerini sürdüren hanelerin oranı, 1985 yılı ve öncesinde gelenlere göre oldukça yüksek bulunmuştur. 1985 yılı sonrasında gelenlerin %61,5'i memleketle ilişkilerinin devam ettiğini söylerken, bu oran 1985 yılı ve öncesinde kente gelenler arasında %28,9'a kadar düşmüştür. Kentte kalış süresinin uzamasının memleketle ilişkilerin çeşitli nedenlerle zayıflamasına yol açtığı söylenebilir. Memleketle ilişkileri süren hane reislerinin hemen hepsi (%92,5) memleketteki yakınlarını belli aralıklarla ziyaret ettiğini belirtmektedir. Hane reislerinin büyük bir çoğunluğu (%45,9) bu ziyaretleri yılda bir kere gerçekleştirdiklerini söylemişlerdir.

Memleketle ilişkileri süren hane reislerinin %25,6'sı ise memleketten yardım aldığını söylemektedir. Bu yardımın, genellikle erzak yardımı biçiminde olduğu görülmektedir. Erzak yardımı alanların oranı %88,9 iken, para yardımı alanların oranı %17,5'de kalmıştır. Yardım alanların %57,1'i bu yardımların düzenli, %42,9'u ise düzensiz olduğunu dile getirmişlerdir.

Diyarbakır'a gelmeden önce büyük çoğunluğu, geçimini tarım ve hayvancılıkla (%83) sağlayan hane reislerinin kente geldiklerinde çalıştıkları ilk işlerin başında inşaat işçiliği gelmektedir (%31,4). Bunu, diğer enformel işler (%20,7) ve çeşitli iş kollarında yapılan vasıfsız işçilik (%13,2) izlemektedir. Hane reislerinin %3,8'i kentte çalıştıkları ilk işi kendilerinin bulduğunu söylemişlerdir. Hane reislerinin %28,8'i, bu işi, akrabalarının ve %22,5'i de arkadaşlarının sayesinde bulduğunu belirtmiştir.

Kente göç eden hane reislerinin %69,7 gibi büyük bir kısmı kentte ilk oturdukları semtte akraba ya da hemşehrilerinin olduğunu belirtmiştir. Kente 1985 ve öncesinde gelenler arasında bu oran %59,5 olarak hesaplanmışken, 1985 yılı sonrasında gelenler arasında %76,9'a yükselmiştir. Mevcut durumda oturdukları semtte akraba ya da hemşehrileri bulunan hanelerin oranı ise %80,9 olarak belirlenmiştir.

Kentteki ilk yaşam mekanlarında akraba ya da hemşehrileri olduğunu söyleyen hane reislerinin sadece %28,1'i yardım gördüklerini söylemişlerdir. Akraba ya da hemşehrilerinden yardım alanların %27,3'ü her türlü yardımı gördüğünü belirtmiştir. %27,3'ü, bu yardımın, iş bulma, %18,2'si ev bulma, %13,6'sı evinde kalma ve %9,1'i de maddi yardım biçiminde olduğunu dile getirmiştir. Kente 1985 yılı ve öncesinde göç edenler arasında, akraba ya da hemşehrilerinin evinde kalanlara rastlanmamıştır. Buna karşın, 1985 yılı sonrasında gelenlerin %20 oranındaki önemli bir bölümü akraba ya da hemşehrilerinin evini paylaştıklarını belirtmişlerdir. İki göç grubu arasında, alınan yardım türlerinde görülen farklılaşma iş bulma konusunda da ortaya çıkmaktadır. 1985 yılı ve öncesinde gelenlerin %57,1'i iş bulma yardımı

gördüklerini söylemişken, bu oran 1985 yılı ve sonrasında gelenler arasında %13,3'e düşmüştür. İş bulma yardımı konusunda ortaya çıkan bu farklılaşmada, zaman içinde kentin istihdam potansiyelinde yaşanan değişimin de payı olduğu belirtilmelidir.

Kente göç etmiş olan hane reislerine zor durumda kaldıklarında kimlerden yardım istedikleri sorulduğunda, büyük çoğunluğu (%85,7) akrabalarından istediğini dile getirmiştir. %14,3'lük küçük bir kısmı ise arkadaşlarından yardım istediğini belirtmiştir.

7.2.2. Kent Yoksullarının Siyasi Tavrıları

7.2.2.1. Vakıf/Dernek Üyeliği

Anket uygulanan 127 hane reisinin 87'si, herhangi bir vakfa ya da derneğe üye olup olmadıkları hakkındaki soruyu yanıtlamışlardır. Yanıt verenlerin %12,6'sının dernek ya da vakıf üyesi olduğu belirlenmiştir. Üye olunan dernek ya da vakıflar, hemşehrlik dernekleri (%25), esnaf ve sanatkarlar derneği (%25) ve okul koruma dernekleridir (%25). Adı belirtilmeyen diğer derneklerin oranı da yine %25'dir. Vakıf ya da dernek üyelerinin %45,45'i sadece üye olduğunu, %45,45'i toplantılara katıldığını ve %9,1'i de faaliyetleri aktif olarak yürüttüğünü belirtmiştir. Üye olunan dernekler arasında yer alan hemşehrlik derneklerinin, kent yoksullarının sosyo-ekonomik sorunlarla mücadele etrafında biraraya geldikleri dernekler olduğu söylenebilir. En azından bu tür derneklerin karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayı içeren bir özellikleri vardır.

Bir vakfa ya da derneğe üye olanların %30'u, buradan yardım aldığını söylemiştir. Üyesi olduğu vakıf/dernekten yardım alanların %66,7'si bu yardımın para, %33,3'ü ise erzak biçiminde olduğunu belirtmiştir.

Herhangi bir vakıf ya da derneğe üyelik durumu, semtlere göre farklılaşmaktadır. Seyrantepe'de bir vakıf ya da derneğe üye olduğunu belirten hane reislerinin oranı %9,8 ve Suriçi'nde %7,1 olarak hesaplanmıştır. Şehitlik semtinde ise bu oran önemli bir artışla %27,8'e yükselmiştir.

7.2.2.2. Yaşam Çevresine İlişkin Sorunlar Karşısında Toplu Hareket

Anket uygulamasında, hane reislerine, yaşanan semtlerin altyapı sorunları ile gecekondü yıkımı, apartman dönüşümü gibi sorunlarının çözümüyle ilgilenen herhangi bir dernek ya da vakıf olup olmadığı sorulmuştur. Yaşadığı semtte bu tür bir dernek ya da vakıf bulunduğunu söyleyenlerin oranının sadece %2,5 olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, kent mekanına ait sorunlara yerel düzeyde odaklanan ve yaşam çevresinin iyileştirilmesi yönünde resmi birimlerle iletişime geçen örgütlenmelere, Diyarbakır örneklem grubu içinde neredeyse rastlanmadığını göstermektedir. Yukarıda belirtilen yerel sorunlar karşısında bir dernek ya da vakıf çatısı altında, kurumsal bir yapı içerisinde biraraya

gelmediklerini belirten hane reislerinin, semt sorunlarını tartışıp tartışmadıkları yönündeki soruya verdikleri olumlu yanıtlar oldukça yükselmiştir. Biraraya gelip semt sorunlarını tartıştuklarını söyleyen hane reislerinin oranı %65,3 olarak belirlenmiştir. Tartışılan toplantı konularının ilk sırasında kentsel hizmetlerle ilgili sorunlar yer almaktadır. Tartışma yapıldığını söyleyen hane reislerinin %89,7'si kentsel hizmet sorunlarının, %10,3'ü ise tapu-imar-gecekondur sorunlarının konuşulduğunu belirtmiştir. Belirtilmesi gereken önemli nokta, bu tartışma toplantılarının bilinçli bir biraraya geliş süreciyle gerçekleşmediği, kahvehanelerde toplanan kişilerin günlük konuşmalar içerisinde kent yaşamına dair sorunları da tartıştığıdır.

Semt sorunları hakkında tartışma yapılmadığını belirten hane reisleri ise, bunun en önemli gerekçesi olarak herhangi bir sorun olmamasını (%42,9) göstermişlerdir. Hane reislerinin %35,7'si bireysellik, %14,3'ü çevre ile iletişimin olmaması ve %7,1'i de toplantılara ve insanlara güvensizliği tartışma yapılmama gerekçesi olarak belirtmişlerdir. Semt sorunları dışında tartışılan konuların başında ise yaşanan geçim zorluğuna ilişkin sorunlar gelmektedir (%34,4). Bunu, siyaset ve ülke sorunları (%12,5), kişisel sorunlar (%9,4) ve bölgeye ilişkin siyasi sorunlar (%6,3) izlemektedir.

Semtin, başta kentsel hizmet sorunları olmak üzere, çeşitli sorunlarının çözümü için başvurulmuş resmi kurumlar aşağıda verilmiştir. Semt sorunlarının resmi kuruluşlara iletilmesi daha önce de belirtildiği gibi sürekliliği olan bir örgütlenme aracılığıyla gerçekleşmemektedir. Ancak, edindiğimiz izlenimlerden yola çıkarak, sorunun çözümü için yapılacak başvuru sürecinde topluca hareket edildiğini söylemek mümkündür.

Tablo 7.4. Semt Sorunlarının İletildiği Resmi Kurumlar

Muhtar	%39,8
Belediye	%48,9
Valilik	%14,3
Kentsel Hizmet Sunumuyla İlgili Kamu Kuruluşları	%27,5

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıdaki tabloda görülen sonuçlar, semt sakinlerinin, yerel sorunlarının çözümü için, ilk planda yerel yönetim birimlerine (Belediye ve Muhtarlık) başvurdıklarını göstermektedir.

Anket uygulanan ve sosyo-mekansal özellikleri daha önce ortaya konulan semtler arasında yapılan karşılaştırma bu konuda da bazı farklılıklara işaret etmektedir. Bu yüzden, bu bölümde, örneklem grubunun semtlere ayrıştırılması temelinde yapılan değerlendirme bulgularına da yer verilecektir.

Tablo 7.5. Semt Sorunlarının Tartışılması

	Tartışma Yapılıyor	Tartışma Yapılmıyor
Seyrantepe	%65,6	%34,4
Suriçi	%52,9	%47,1
Şehitlik	%82,6	%17,4

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi semt sorunlarını tartışma oranının en yüksek olduğu semt Şehitlik'tir. Görece yerleşik ve çeşitlenmiş bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olan Suriçi ise tartışma yapılma oranının en düşük olduğu semt olarak belirlenmiştir.

Tablo 7.6. En Çok Tartışılan Toplantı Konuları

	Tapu-İmar-Gecekondu Sorunları	Kentsel Hizmet Sorunları
Seyrantepe	%5,1	%94,9
Suriçi	%29,4	%70,6
Şehitlik	-	%100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 7.6.'da da görüldüğü gibi, Suriçi semtinde tapu-imar-gecekondu sorunlarının tartışılma oranı diğer iki semte göre oldukça yükselmiştir. Suriçi'nde tarihi dokunun korunmasına yönelik olarak Büyükşehir Belediyesi tarafından başlatılan ve kapsamı içine giren konut ve ticaret alanlarının yıkımını da içeren projenin varlığı bu yükselmenin nedenidir.

Tablo 7.7. Semt Sorunları Dışında Tartışılan Konular

	Siyaset-Ülke Sorunları	Geçim Zorluğu	Semte İlişkin Siyasal Sorunlar	Kişisel Sorunlar	Semt Sorunları Dışında Tartışma Yapılmıyor
Seyrantepe	%8,8	%17,6	%5,9	%14,7	%52,9
Suriçi	-	%87,5	-	%12,5	-
Şehitlik	%23,5	%52,9	%11,8	-	%11,8

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere geçim zorluğunun, tartışma konuları arasında, en çok dile getirildiği semt Suriçi olmuştur. Suriçi, aynı zamanda, ülkesel ya da yerel siyasi tartışmaların yapılmadığı semt olarak da belirmektedir. Semt sorunları ya da bunun dışındaki konularda tartışma yapılma oranının en yüksek olduğu semt olan Şehitlik (Bkz. Tablo 7.7.), siyasi sorunların da en yüksek oranda ele alındığı semt olmuştur.

Tablo 7.8. Sorunların İletildiği Kurumlar

	Muhtar	Belediye	Valilik	Kamu Kuruluşları
Seyrantepe	%34,8	%64,4	%15,9	%22,7
Suriçi	%54,2	%20,8	%8,3	%25
Şehitlik	%34,8	%47,8	%17,4	%39,1

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Sorunların iletildiği kurumlara bakıldığında, Seyrantepe ve Şehitlik'te sorunların iletildiği kurumlar arasında ilk sırada Belediye'nin yer aldığı, buna karşılık Suriçi'nde muhtara başvurulduğu görülmektedir. Suriçi'nde diğer semtlerle karşılaştırıldığında belediyeye başvurma oranı oldukça düşüktür. Valilik, başvuru kurumları arasında her üç semtte de son sıradaki kurum olmaktadır. Belediye ve muhtardan sonra ise üç semtte de kamu kuruluşlarına başvurulmaktadır. Bu kamu kuruluşları kentsel hizmetlerin sunumuyla doğrudan ilgili kuruluşlardır ve anket yapılırken edinilen izlenimlere göre bu kuruluşların en başında elektrik dağıtımı ile ilgili olan TEDAŞ gelmektedir.

7.3. SONUÇ

Kent yoksullarının kurduğu toplumsal ilişkiler ve siyasi tavırlarının değerlendirildiği bu bölümde, Diyarbakır örneklem grubu içinde, kurulan hemşehrilik ilişkilerinin oldukça önemli ve baskın olduğu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu kesimin büyük bir bölümünü kente göç eden hanelerin oluşturması, hemşehrilik ilişkilerini, yardımlaşma ve dayanışma örüntülerinin yaratılması ve sürdürülmesinde önemli bir araç yapmaktadır. Özellikle kente göç edenler arasında yoğunlaşan hemşehrilik ilişkileri, kente göç edenlerin, kentteki ilk yıllarında başta barınma olmak üzere, çeşitli gereksinimlerinin karşılanmasında önem kazanmaktadır. İster kente göç etmiş, ister kentte doğmuş olsun, hali hazırda kentin en dezavantajlı kesimini oluşturan kent yoksullarının, başta ekonomik sorunlarının kalıcı çözümüne yönelik, ulusal ve yerel düzeyde herhangi bir resmi politikanın olmaması, bu kesimin kurduğu enformel ilişkilerin (hemşehrilik ve patronaj ilişkileri gibi) önemini arttıran neden olmaktadır. Bununla birlikte, örneklem grubunda yer alan hanelerin %38 oranındaki azımsanmayacak bir bölümü, yardımlaşma ilişkilerinde eskiye göre bir azalma olduğunu belirtmektedir. Bu sonuç, hem kent yaşamının, kırdaki sıkı ilişkilerin olduğu gibi korunmasına olanak vermemesi, hem de giderek artan ekonomik sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Yardım ilişkilerinde sözü edilen bu azalmaya karşın, gerek anket bulguları, gerekse de edindiğimiz izlenimler sonucunda, kurulan dayanışma örüntülerinin geçinme stratejileri içindeki önemini hala koruduğunu söyleyebiliriz.

Örneklem grubunun siyasi eğilimlerini belirlemeye yönelik sorular, çalışmanın yürütülmesi sırasında doğabilecek sıkıntılar nedeniyle ankette yer almamıştır. Bu nedenle, ankete katılanların siyasi eğilimleri konusunda kesin bulgu elde edilmemiştir. Bununla birlikte, yaşadıkları semtin sorunlarına ilişkin olarak ortaya koydukları toplu tavırlar ve vakıf/dernek üyelikleri konusunda bilgi elde edilmiştir. Anket sonuçları, vakıf/dernek üyeliklerinin oldukça düşük düzeyde

edilmiştir. Anket sonuçları, vakıf/dernek üyeliklerinin oldukça düşük düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonucu, pek çok nedenle ilişkilendirmek olanaklıdır. Bunlardan bir tanesi, siyasal tedirginlik ve güvensizliktir. Bunun yanında, örneklem grubundaki, örgütlülük bilincinin de düşük olduğu söylenebilir. Söz edilebilecek bir başka neden, kent yoksulları açısından kötü ekonomik durumlarıyla mücadele etmenin ön plana çıkmış olmasıyla ilgilidir. Bu amaca doğrudan hizmet etmeyen oluşumlarda yer almanın zaman ve enerji kaybı olarak değerlendirilebileceğini söylemek olanaklıdır. Vakıf ya da dernek gibi sivil ve toplu oluşumlarda yer alan hane reislerinin oranı oldukça düşük olmasına rağmen, yaşanan semtin sorunlarıyla ilgili toplu tavır gösterme bilincinin belli bir ölçüde geliştiği söylenebilir. Kentsel hizmetlerle ilgili sorunların resmi birimlere iletilmesinde, en çok başvuru yolu, şikayetin muhtara bildirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaptığımız gözlemler sonucunda, kentsel hizmetlerle ilgili sorunların, semt sakinlerinin bir araya gelen belli bir kesimi tarafından muhtara iletildiği ortaya çıkmaktadır. Yine, bazı hane reislerinin belirttiği üzere, sunulan hizmetlerle ilgili sorunların çözümüne yönelik başvurular, toplu dilekçe yoluyla, ya yerel yönetime ya da doğrudan, hizmetin sunumuyla ilgili olan kuruma yapılmaktadır.

Anket verilerinden ve, özellikle de gözlem ve izlenimlerimizden elde ettiğimiz sonuçlardan bir tanesi de, kent yoksulları arasında kurulan toplumsal ilişkilerin, oturan semte göre bazı farklılıklar gösterdiği. Örneğin, anket uygulanan diğer iki semte göre daha heterojen bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olan Suriçi semtinde, kurulan yardımlaşma ilişkilerinde görece bir düşüş söz konusu olmaktadır. Sakinlerinin çoğunu, son 10-15 yılda kente göç etmiş olan hanelerin oluşturduğu ve hemen hepsi gecekondulardan oluşan Seyrantepe’de hemşehrilik ve komşuluk ilişkilerinin diğer semtlere oranla daha sıkı olduğu görülmektedir. Öte yandan, edindiğimiz izlenimlere göre, Şehitlik semtinde ise, siyaset taleplerinin diğer semtlere göre oldukça yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, anket bulgularına da yansımaktadır. Şehitlik semti, hem her türlü konuda, hem de ülke ve bölgedeki siyasi durumla ilgili olarak yapılan toplu tartışmaların en yüksek oranda gerçekleştiği semt olarak karşımıza çıkmaktadır.

8. GÖÇ SÜRECİNİN YARATTIĞI TOPLUMSAL SORUNLAR

Kent yoksulluğu her dönemde önemli bir sorun olarak algılanmıştır. Bu algılamamanın bir boyutunu yoksulların sorunlarının çözümleri oluştururken, diğer bir boyutunu ise kent yoksullarının kent içinde, diğer toplumsal kesimler için yarattıkları sorunların aşılması üzerine geliştirilen yaklaşımlar oluşturmıştır. Kentlerde ortaya çıkan işsizlik, alkol ve madde bağımlılığı, suç olgusu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan güvenlik sorunları, gerek basın yayın organlarında, gerek politika üretenler arasında, gerekse de akademik çevrelerde, çoğu durumda kentin yoksul kesimi ile özdeşleştirilen bir durum olarak anlaşılmıştır.

Kentlerin yoksul kesimlerine ilişkin ilk sistematik analizleri geliştiren Chicago Okulu kuramcıları, kentin merkezinin hemen dışında yer alan geçiş alanlarında yoğunlaşan bu kesimi incelerken, bu kesimleri kentle bütünleşme sorunu olan bir grup olarak değerlendirmişlerdir. Bu yargının bir sonucu olarak, bu çevrede yapılan çalışmaların büyük bölümü, anomi, suç, madde bağımlılığı ve benzeri sorunların söz konusu alanlarda ortaya çıkışını ve yol açtığı sorunları analiz etmiştir. Benzer biçimde bu alanların güvenliğin düşük, suç oranlarının yüksek olduğu bölgeler olarak kabul edilmesi, diğer kentli kesimlerin, bu alanda yaşayanlara her zaman belli bir şüphecilik içinde yaklaşmasını ve hatta potansiyel suçlu olarak görmesini doğurmuştur.

Türkiye’de söz konusu algılama, batılı ülkelere göre daha sınırlı büyüklükte ortaya çıkan geçiş alanlarında yaşayan insanlara yönelik olmakla birlikte, bu söylemin gerçek muhatabı gecekondu alanlarında yaşayan ve çoğu durumda kentin yarı nüfusunu oluşturan bir kesim olmuştur. Büyük kentlerdeki gecekondu nüfusun, yerleşik orta sınıf tarafından algılanışında, büyük oranda yukarıda sözü edilen “şüpheli” tavrı vardır. Kırsal alandan göç ederek kentlere gelen bu kesim, yerleşik nüfus tarafından tehdit olarak algılanmış ve hatta geri gönderilmeleri yönünde çok sayıda orta sınıf kaynaklı kampanya başlatılmıştır. Bu tavrı zaman içinde yumuşamış olsa bile, gecekondu nüfusa yönelik şüpheli tavrın her dönemde varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Son dönemde ortaya çıkan varoş kavramı, söz konusu şüpheli tavrın yeni bir ivme kazandığının iyi bir göstergesidir. Ancak bu ve benzeri değerlendirmeleri yaparken gözden kaçan nokta, suç, madde bağımlılığı ve intihar gibi toplumsal değer yargıları ölçüsünde sapkınlık olarak kabul edilen davranışların salt yoksul kesime mal edilemeyeceği, aksine bu davranışlara diğer toplumsal kesimlerde de rastlandığıdır. Yukarıda sözü edilen davranışların, kent yoksulları arasında daha sık görülmesinin nedeni, bu kesimdeki bireylerin kişilik özellikleriyle değil, ancak kentte yaşamlarını sürdürebilmek için “içine itildikleri” koşulların dayatması ile açıklanabilir.

Diyarbakır’da gözlenen kentsel yoksulluk olgusunda, bu kente yönelik göçün önemli bir payı vardır. Göç olgusunu Diyarbakır ölçeğinde ele alırken 1990’lı yılları bir kırılma noktası kabul ederek, bu olguyu iki aşamalı bir yapı olarak incelemek gerekir. Türkiye’de 1950’li yıllarda başlayan kentleşme sürecinden

incelemek gerekir. Türkiye’de 1950’li yıllarda başlayan kentleşme sürecinden Diyarbakır da etkilenmiş ve kırsal alandan sürekli göç almaya başlamıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre, Diyarbakır kent nüfusu; 1955-60 yılları arasında %30,3, 1960-65 arasında %28,6, 1965-70 arasında %45,7, 1970-75 arasında %13,3, 1975-80 arasında %38,9, 1980-85 arasında %29,84, 1985-90 arasında %24,5 ve 1990-2000 yılları arasında %37,4 oranında artış göstermiştir.

Tablo 8.1. Yıllara Göre Türkiye ve Diyarbakır’da Nüfus Artışı Oranları (%)

	1955 1960	1960 1965	1965 1970	1970 1975	1975 1980	1980 1985	1985 1990
Nüfusun 10.000 ve daha fazla olduğu kentler	25,1	22,4	27,1	23,9	17,2	37,8	20,3
Nüfusun 100.001 ile 500.000 arasında olduğu kentler	33,2	21,9	30,3	24,9	23,6	26,1	18,4
Diyarbakır	30,3	28,6	45,7	13,3	38,9	29,84	24,5

*Kaynak: TMMOB, 1998

Diyarbakır’ın 1950 yılında 45.000 olan kent nüfusu, 1990 yılında 381.000’e yükselmiştir. Ancak asıl dramatik artış 1990’lı yıllarda yaşanmıştır. Bölgedeki terör olaylarının yoğunlaştığı bu süreçte, köy ve mezraların “güvenlik” gerekçesiyle boşaltılması ve kırsal alandaki çatışmaların bölge halkı üzerinde gitgide artan etkisi nedeniyle kentlere yönelik önemli bir göç süreci başlamış, Diyarbakır da bu süreçten etkilenen kentlerin başında gelmiştir. Yaşanan bu zorunlu göç sürecinin Diyarbakır kent nüfusuna etkisi tam olarak saptanamamakla birlikte, farklı kaynaklarda yapılan açıklamalar artışın ne ölçüde dramatik bir çizgide seyrettiğini gözler önüne sermektedir. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kent nüfusunun 1995 yılı sonu itibariyle 600.000 dolayında olduğunu belirtirken, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi nüfusun 1.500.000’e ulaştığını bildirmektedir. 2000 Yılında yapılan nüfus sayımı sonucunda Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından açıklanan sayılara göre ise Diyarbakır kent nüfusu 818.396 olarak saptanmıştır. Sağlıklı kestirimlerin yapılamadığı Diyarbakır’da, bu sayılar ölçeğinde gerçekleşen bir nüfus artışı, kent için önemli bir yük oluşturmakta ve önemli toplumsal sorunlara yol açmaktadır.

koşullarına uyum sağlayamama olarak sıralanabilir. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından yapılan, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları” (1998) adlı araştırmada Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da terör nedeniyle göç alan 15 ilde (Ağrı, Batman, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Hakkari, Iğdır, Kars, Mardin, Muş, Şırnak, Siirt, Tunceli, Van) ve batı bölgelerinde göç alan 6 ilde (Adana, Antalya, Aydın, İçel, İzmir, Manisa) yürütülen çalışmada, toplam 4282 kişiyle görüşülmüş ve aşağıdaki yorumlara ulaşılmıştır:

“Göç edenlerin en çok zorlandıkları konuların başında doğuya göç edenlerde şehre uyum (%45) gelmekte iken, batıya göç edenlerde işsizlik (%35) gelmektedir. Doğuya göç edenlerde işsizlik (%21,5), batıya göç edenlerde uyum ikinci sırada yer almaktadır (%27,8). Batıda konut sorunu önemli bir sorunken (%15), Doğuda bu oran %5,9 olmaktadır. Doğuda arazi sorununun batıya göre az olması, yerel otoritelerin gecekondü veya baraka yapımında anlayış göstermeleri ve kısmi destek vermeleri konut sorununu doğuda ikinci plana itmiştir... Şehre uyum konusunda, örgüt baskısıyla göç edenlerin %40’ının, devlet etkisiyle göç edenlerin %45,5’inin; köy korucularının baskısıyla göç edenlerin %49,6’sının, hem örgütün hem devletin etkisiyle göç edenlerin %23,5’inin sıkıntı çektiği anlaşılmaktadır” (BAAK, 1998: 79-80).

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği’nin yaptığı “Bölge İçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması” adlı çalışmanın “Habitat 2 Ulusal Raporu ve Diyarbakır” adlı bölümünde sergilenen sayılar yoksulluk ve işsizlik gibi sorunların Diyarbakır için ne denli yaşamsal önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Habitat Türkiye Ulusal Raporu Kentsel Göstergeleri ile diğer çalışmalardan toplanan verilerin birlikte yorumlanması ile ortaya çıkan sonuçlar şöyledir

Tablo 8.2 Yoksulluk Sınırının Altındaki Haneler

Türkiye haneleri	%19
Türkiye kent haneleri	%10
Diyarbakır kent haneleri	%87,35

*Kaynak : TMMOB, 1998

Tablo 8.3. İstihdam Artışı

Yıllar	1990	1993	1996
Türkiye	7.864.692	8.442.055	-
(Kentsel Alanlarda Çalışan Sayısı)			
Diyarbakır			
Çalışan	116.713	-	127.784
İşsiz	45.818	-	311.940

*Kaynak : TMMOB, 1998

Tablo 8.4 Kişi Başına Kentsel Üretim

Türkiye kent (1994)	3920 Amerikan Doları
Diyarbakır kent (1995)	1485 Amerikan Doları

*Kaynak: TMMOB, 1998

TMMOB tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgular sonuç bölümünde şu ifadelerle değerlendirilmektedir: "... Değerlendirmeye alınan 1072 hanenin 369 hanesi 1990 sonrasında kente göç ettiğini belirtirken 272 hane iradesi dışında göç etmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Bölgedeki olaylar veya köyünün yakılmış olmasını göç nedeni olarak belirten bu haneler bölgede var olan "Zorunlu Göç" olgusunu açıkça tanımlamaktadır..."

Türkiye İnsan Hakları Vakfı tarafından yayınlanan 1998 Yılı Türkiye İnsan Hakları Raporu'nda, göç sürecinin kişiler üzerindeki etkisini ele alan ve Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri bölümünde görevli psikiyatristler tarafından hazırlanan "Zorunlu İç Göç Yaşamış Bir Grupta Travma Sonrası Stres Bozukluğu Üzerine Bir Ön Çalışma" başlıklı makaleye yer verilmiştir :

"Çalışma kapsamında, çevre ilçe ve mezralardan Diyarbakır'a göç eden 100 kişi ve kontrol grubu olarak göç etmemiş benzer sosyo-demografik özelliklere sahip 80 kişiyle görüşüldü. Zorunlu göçmenlerin, diğer göç grupları ve mültecilerle arasındaki farklar çalışmada şöyle belirtildi : "Göç etmeden önce uzun yıllar boyunca terör olaylarının etkisinde kalmışlardı; göçü istemsiz olarak yaşamışlardı; bu göç; deprem, sel, çığ gibi doğal afetlere değil, doğrudan insan eliyle bilerek ve kasıtlı oluşturulan bir felaketti; bu göç sırasında göçmenler, çok büyük maddi ve manevi kayıplara uğramışlardı; göç sonrası ekonomik durumlarında çok belirgin bir düşüş olmuş, maddi gereksinimlerini bile karşılayamayacak duruma gelmişlerdi; en iyi bildikleri toprak ve hayvancılıkla ilgili bağımsız işlerinden uzaklaşmışlar, işsizliğin çok yoğun olduğu bir yerde, başkalarının himayesi altında günübirlik iş arama durumunda kalmışlardı; göçten önce en büyük destekçileri ve iş arkadaşları olan aile bireylerinin aileye katkısı azalmış, tüm ailenin yükünü bir kişi çekmeye başlamıştı; aile büyüğüne yardımcı olamamanın ezikliğini yaşayan diğer aile fertleri, bu olaydan olumsuz etkilenmekteydiler; terörün ne zaman biteceği ve eski yerleşim yerlerine ne zaman dönecekleri belli değildi" . Çalışma sonucunda göç eden 100 kişiden 66'sında "travma sonrası stres bozukluğu" (TSSB) olduğu saptanırken, kontrol grubunda olan kişilerde herhangi bir bozukluğa rastlanmadı. Göç edenler arasında TSSB tanısı alan grubun yaş ortalamasının 42,32 olduğu belirtilen çalışmada, en sık görülen belirtilerin "zorlayıcı, rahatsız edici anılar ile örseleyici olayı çağrıştıran dış uyaranlar karşısında psikolojik sıkıntı duyma" olduğu saptandı. Söz konusu belirtilerin çoğunlukla ümitsizlik, yetersizlik, depresyon sonuçlarının ortaya çıktığı ifade edildi" (İHV, 2000: 112-113).

Göç eden kişilerin, göç sürecinden ötürü yaşadıkları psikolojik sorunlar, göç ettikleri yerdeki şartların olumsuzluğu ile birleşince bu kişilerin kente tam olarak uyum sağlaması da mümkün olamamaktadır. Başbakanlık Aile Araştırma kurumu tarafından yürütülen araştırmanın bu konuda sağladığı veriler şöyledir:

“Göç edenlerin yeni yerleşim yerlerindeki konumu ile ilgili şikayetleri dikkate alındığında deneklerin %13.6’sı soruları cevaplamazken, her bakımdan rahat bir ortama kavuştuklarını söyleyenlerin oranı %5,8’de kalmaktadır. Göç edilen yerdeki konumları ile ilgili olarak %40’ı şehre uyum sağlayamadıklarını belirtmişlerdir. Göç edenlerin %25.4’ü işsizlik, %8,5’i konut, %2,4’ü hayat pahalılığı, %0,8’i ise anlaşılamamaktan doğan dil problemini dile getirmişlerdir” (BAAK,1998: 158-159).

8. 1. DİYARBAKIR KENTİNDE SUÇ ORANI

Göç sürecinin ve kentsel yoksulluğun Diyarbakır’da ortaya çıkardığı toplumsal sorunları ele alırken değerlendirilebilecek en önemli verilerden biri kentteki suç oranı olmaktadır. Emniyet Genel Müdürlüğü Komuta Ana Kontrol Merkezi Dairesi Başkanlığı İstatistik Yıllığı’ndan (2001) toplanan verilere göre Diyarbakır ili toplam olay sayıları iki kategori altında sıralanmıştır. Birinci kategori, “ideolojik” olaylardır; terör olayları ve toplumsal olaylar bu kategoriye girmektedirler. Bu başlık altında sıralanan olay çeşitleri şunlardır: Emniyet binasına saldırı, meskene saldırı, topluluğa saldırı, resmi binalara saldırı, diğer yerleşimlere saldırı, çatışma (silahlı ya da silahsız), patlayıcı madde, yasadışı afiş, pankart, ilan, öğrenci boykotu, silahlı bildiri, yasak yayın, kanunsuz grev, kanunsuz toplantı, gösteri ve yürüyüş, spor suçları (tarafar), Türk bayrağına hakaret, Atatürk ilke ve inkılaplarına muhalefet ve diğer ilgili suçlar. İkinci kategori, asayiş olaylarıdır ve bu gruptaki suçlar şunlardır: Gasp, soygun, öldürme, yaralama, kasten yangın çıkarma, zabıta kuvvetlerine saldırı, meskene saldırı, kız kaçırma, adam kaçırma, cebren ırza geçme, zina, fuhuş, ırza tasaddi, polise hakaret, devlet memuruna hakaret, silah kanununa muhalefet, meskun mahalde silah atma, çek, senet tahsilatı, darp, dolandırıcılık, kumar, tehdit, rüşvet, hırsızlık, yabancılarla ilgili pasaport, vb., küçüklerle ilgili suçlar ve bu kapsama alınabilecek diğer suçlar. Bu iki başlık altında Diyarbakır ilindeki toplam olay sayıları şöyledir:

Tablo 8.5 Diyarbakır İli Toplam Olay Sayısı

Olay/Yıl	1990	1991	1992	1993	1994	1995
İdeolojik Olaylar	162 %13	318 %16	670 %24	1058 %21	769 %16	238 %6
Asayiş Olayları	1082 %87	1590 %84	2046 %76	3970 %79	4038 %84	3366 %94
Toplam	1244 %100	1908 %100	2716 %100	5028 %100	4807 %100	3604 %100

Olay/Yıl	1996	1997	1998	1999	2000
İdeolojik Olaylar	175 %5	178 %4	110 %2	171 %4	33 %1
Asayiş Olayları	3432 %95	3901 %96	4541 %98	4706 %96	4014 %99
Toplam	3607 %100	4097 %100	4651 %100	4877 %100	4047 %100

*Kaynak: EGM KAKM (2001)

Bu tabloda yer alan verilere göre “ideolojik” olaylar 1990 yılından 1993 yılına kadar her sene artış göstermiş, en dikkat çekici artış 1991-92 yıllarında %110 olarak kaydedilmiştir. 1993 yılından 1996 yılına kadar azalma çizgisi izleyen olay sayısı, 1996-97 yılları arasında %1,7’lik bir oranda artmıştır. 1997-98 yılları arasında azalan olay sayısı, 1998-99 yılları arasında %55 oranında artmış ancak 1999-2000 yılları arasında %80’lik bir düşüş göstermiştir. “İdeolojik” olayların genel olarak düşüş gösterdiği bu inişli çıkışlı tablonun aksine asayiş olayları, %16’lık bir düşüşün yaşandığı 1994-95 yılları ve %14’lük bir düşüşün yaşandığı 1999-2000 yılları hariç, her sene artmış, en dramatik artış, %94’lük bir oranla 1992-93 yılları arasında yaşanmıştır. Daha genel bir tablo ortaya konursa; Diyarbakır kentinde 1990 yılında kayıtlara geçen 162 “ideolojik” olay, 2000 yılında kayıtlara geçen 33 ideolojik olay vardır. 1990 ve 2000 yılları verileri kıyaslanınca ortaya %79’luk bir düşüş çıkmaktadır. Benzer bir karşılaştırma kayıtlara geçen asayiş olayı sayısında yapıldığında 2000 yılı olay sayısının (1999-2000 yılları arasındaki %14 oranında bir düşüşe karşın) 1990 yılı olay sayısına göre %270 oranında daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1990 ve 2000 yılları arasında “ideolojik” olaylar adı altında toplanan terör olayları ve toplumsal olaylar, il genelinde azalma gösterirken, asayiş olayları dikkat çekici bir ölçüde artmıştır. Bu veriler ışığında, kentte ideolojik kaynaklardan beslenen toplumsal huzursuzluk durumunun bireysel ya da toplu eylemlere dönüşmesinin önüne geçildiği, gerek bölgedeki toplumsal ve politik tansiyonun gitgide düşmesi gerekse de uygulanan politikalarındaki değişiklikler ile birlikte “ideolojik” olayların sayısında azalma görüldüğü, ancak bu durumun gitgide artan asayiş suçu oranıyla yeni bir sorun olarak karşımıza çıktığı şeklinde bir yorum getirmek olanaklıdır.

Diyarbakır ilindeki toplam olay sayısının yıllara göre dağılımını, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerden bir diğeri olan Şanlıurfa, Doğu Anadolu bölgesinden Erzurum ve İç Anadolu bölgesinden Konya ile birlikte ele alınca, bu farklı özelliklere sahip olan iller içinde Diyarbakır'da ideolojik olay kapsamına giren olay sayısının (1999-2000 yılları arasında yaşanan önemli düşüş dışında) diğer kentlere göre dikkat çekici bir biçimde fazla olduğu görülmektedir.

2000 yılında yapılan nüfus sayımına göre bu illerin nüfusları şöyledir: Diyarbakır: 1.364.209, Şanlıurfa: 1.436.956, Erzurum: 942.340, Konya: 2.217.969. Bu illerdeki "ideolojik" ve asayiş olay sayılarının yıllara göre dağılımı ise aşağıdaki tablolarda belirtilmiştir.

Tablo 8.6 Diyarbakır, Ş. Urfâ, Erzurum, Konya İlleri İdeolojik Olay Sayısı

İl/Yıl	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Diyarbakır	318	670	1058	769	238	175	178	110	171	33
Olay Sayısı / 1000 Kişi	0.29	0.59	0.92	0.64	0.19	0.13	0.13	0.08	0.12	0.02
Şanlıurfa	33	114	205	86	35	49	42	31	86	71
Olay Sayısı / 1000 Kişi	0.03	0.10	0.18	0.07	0.02	0.03	0.03	0.02	0.06	0.04
Erzurum	30	76	94	60	77	39	31	15	31	22
Olay Sayısı / 1000 Kişi	0.03	0.08	0.10	0.06	0.08	0.04	0.03	0.01	0.03	0.02
Konya	21	27	44	20	2	16	10	14	18	21
Olay Sayısı / 1000 Kişi	0.01	0.01	0.02	0.01	0.001	0.008	0.005	0.006	0.008	0.009

*Kaynak: EGM KAKM (2001)

Tablo 8.7. Diyarbakır, Şanlıurfa, Erzurum ve Konya İlleri Asayiş Olay Sayısı

İl/Yıl	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Diyarbakır	1590	2046	3970	4038	3366	3432	3901	4541	4706	4014
Olay Sayısı/1000 Kişi	1,46	1,83	3,45	3,41	2,76	2,74	3,03	3,46	3,51	2,94
Şanlıurfa	1189	965	1012	1068	1323	1672	1963	1958	1999	2386
Olay Sayısı/1000 Kişi	1,13	0,88	0,89	0,90	1,08	1,33	1,49	1,44	1,43	1,64
Erzurum	823	771	2033	2672	2560	2710	2585	2169	1944	1931
Olay Sayısı/1000 Kişi	0,96	0,89	2,34	3,06	2,91	3,06	2,90	2,39	2,10	2,04
Konya	2524	2693	6484	6819	6329	6747	8027	8365	9082	4863
Olay Sayısı/1000 Kişi	1,42	1,491	3,53	3,66	3,35	3,52	4,13	4,11	4,27	2,19

*Kaynak: EGM KAKM (2001)

Kayıtlara geçen “ideolojik” olay sayısı, 2000 yılında, Şanlıurfa’da 71, Diyarbakır’da 33’tür. 2000 yılı hariç 1991-2000 yılları arasındaki dönemde Diyarbakır’daki “ideolojik” olay sayısı, diğer illere göre hep daha fazla olmuştur. Yine bu dönemde Diyarbakır, kayıtlara geçen asayiş olayları bakımından Konya’dan sonra ikinci en fazla sayıda olayın yaşandığı il olmuştur.

Çalışmamızın kapsamına giren mahallelerin sakinleri arasındaki suç oranını belirlemek için 100 hane reisiyle görüşülmüştür. Görüşmelerin sonucunda uzun zamandır kentte yaşayanlar ve bölgedeki baskı ve terör ortamından dolayı kente göç etmek zorunda kalanlar arasındaki benzerlik ve farklılıkların anlaşılması için, sorulara verilen yanıtlar “1985 öncesi yerleşmiş olanlar” ve “1985 sonrası gelenler” olarak iki ayrı başlık altında sıralanmıştır. Bu görüşmelerin sonucunda aşağıdaki veriler elde edilmiştir.

Tablo 8.8 Kişinin ya da Ailesinden Bir Kimsenin Karakolluk Olma Durumu (1985 Öncesi Yerleşmiş Olanlar ve 1985 Sonrası Gelenler)

	1985 Öncesi		1985 Sonrası	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Evet	12	32,4	18	33,3
Hayır	25	67,6	36	66,7
Toplam	37	100	54	100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 8.9 Ailede Tutuklanan ya da Hüküm Giyen Birisinin Olup Olmadığı (1985 öncesi yerleşmiş olanlar ve 1985 sonrası gelenler)

	1985 Öncesi		1985 Sonrası	
	Sayı	Yüzde(%)	Sayı	Yüzde (%)
Evet	7	19,4	10	18,9
Hayır	29	80,6	43	81,1
Toplam	36	100	53	100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Elde edilen sonuçlara göre 1985 yılından önce Diyarbakır’a yerleşenler ve bu tarihten sonra kente gelenler arasında karakolluk olanlar ve tutuklanan veya hüküm giyenlerin sayısı açısından büyük farklılıklara rastlanmamaktadır. 1985 öncesinde gelen 38 kişinin 12’si kendisinin ya da ailesinden birinin karakolluk olduğunu söylerken, 1985 sonrası gelen 52 kişiden 17’si bu yönde cevap vermiştir. 1985 öncesi gelenler arasında 7 kişi ailesinde tutuklanan veya hüküm giyen birisinin olduğunu belirtmiş, 1985 yılından sonra gelenler arasında ailesinde tutuklanan veya hüküm giyen birisinin olduğunu söyleyen 9 kişi olmuştur. Bu verileri bir bütün olarak yorumladığımızda ise görüşülen hane reislerinin üçte birinin ailesinde en az bir kişinin karakolluk olduğu, bu ailelerin %20’ye yakın bir bölümünde de aile fertlerinden birinin tutuklandığı ya da hüküm giydiği ortaya çıkmaktadır. Görüştüğümüz kişilerin bu soruları yanıtlama konusunda sergiledikleri kuşku ve çekingen tavırlar aslında bu oranların daha da yüksek olması ihtimalini doğurmaktadır. Ancak olasılıklar

üzerinde çeşitli spekülasyonlarda bulunmadan da anlaşılabilceği gibi, araştırma yaptığımız mahallelerdeki ailelerin arasında “suç” oranı oldukça yüksektir ve “karakolluk olma”, “tutuklanma” ya da “hüküm giyme” gibi kavramlar adeta bu kimselerin günlük hayatının bir parçası olmuştur.

8. 2. GÖÇ SÜRECİ ve KENTSEL YOKSULLUĞUN NEDEN OLDUĞU SORUNLARIN YOL AÇTIĞI BUNALIM ve İNTİHAR OLAYLARI

Giriş bölümünde belirtildiği gibi göç süreci, özellikle zorunlu göç süreci kişilerin psikolojik yapılarında çeşitli sorunlara yol açabilmekte, onların göç ettikleri yerlerdeki hayatlarını da olumsuz etkileyebilmektedir. Diyarbakır kenti özelinde, bir de bu sorunlara yeni geline yerdeki olumsuzluklar ve zor yaşam koşulları eklenince insanlar, bunalım ve bunun sonucunda intihara sürüklenmektedirler. Dolayısıyla toplumsal koşulların da tetiklemesiyle, ortaya bireyin kendisini etkileyen çeşitli sorunlar çıkmakta ve bireysel bir harekete dönüştürerek intiharla noktalanabilmektedir.

İntihar konusunda yapılan çalışmalar farklı anlayışlar tarafından şekillendirilmekte, bazı çalışmalar intiharın nedenini salt psikoloji yardımıyla açıklamaya çalışırken bazıları da toplumsal şartların intiharın arkasındaki en önemli neden olduğu tezini savunmaktadırlar. Ancak geniş kesimlerin üzerinde anlaşıldığı açıklama intiharın, psikolojik olduğu kadar toplumsal kaynaklardan da beslendiği anlayışına dayanmaktadır. Bugüne kadar intihar üzerine yapılan en kapsayıcı açıklamalar Emile Durkheim’ın “İntihar” adlı kitabında yapılmıştır. Durkheim’a göre intihar kısaca, bireyin topluma eklemlenme derecesiyle ilişkilidir. Bireyin birtakım toplumsal hedeflerinin olup olmaması, toplumsal hedeflerin bireyin kişisel hayatını şekillendirmedeki gücünün derecesi, toplumun bireyin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir yapıya sahip olma düzeyi, Durkheim’ın intihar üzerine yaptığı araştırmada çıkış noktalarını oluşturmaktadır. Bu faktörlerin bireyin aleyhine işlediği durumlarda intihar söz konusu olmaktadır. Durkheim’a göre üç tür intihar vardır : Egoistik intihar, altruistik intihar ve anomik intihar. Egoistik intihar bireyin topluma eklemlenme sürecinde çeşitli sorunlarla karşılaşması sonucu ortaya çıkarken, altruistik intihar, bireyin topluma aşırı ölçüde eklemlendiği durumlarda baş göstermektedir. Üçüncü tür olan anomik intihar ise Diyarbakır kentinde görülen intihar olaylarını açıklanması için en uygun olan kategoridir. Durkheim’a göre anomik intihar, ekonomik bunalımla birlikte toplumun yapısını da felce uğratabilir ve toplumsal düzenin bozulmasıyla ortaya çıkan eklemlenme sorunu bireyi intihara sürükleyebilir.

Diyarbakır kentindeki toplumsal sorunlar ele alınırken, görüşülen kimselere, bu sorunların bireyler üzerinde yarattığı baskıların boyutlarının anlaşılmasına ilişkin çeşitli sorular da yöneltilmiştir. Bunalım ve intihar konularında yöneltilen bu sorular, toplumsal sorunların türleri ve boyutu hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Tablo 8.10 Bir İnsanın Bunalımda Olmasının Nedenleri (1985 Öncesi Yerleşmiş Olanlar ve 1985 Sonrası Gelenler)

	1985 Öncesi		1985 Sonrası	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Geçim Sıkıntısı/İşsizlik	24	88,9	32	86,5
Kusak Çatışması/Ailevi Sorunlar	3	11,1	1	2,7
Psikolojik/Stres/Huzursuzluk	—	—	1	2,7
Bölgedeki Baskı ve Terör Ortamı	—	—	3	8,1
Toplam	27	100	37	100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yapılan çalışmada 64 kişiye sorulan “Bir insanın bunalımda olmasının en önemli nedenleri nelerdir?” sorusuna verilen cevaplar, 1985 öncesinde kentte yerleşik durumda bulunan kesim ve bu tarihten sonra gelenler arasında bazı farklılıklar göstermektedir. Buna göre, her iki grupta da sayıca en çok belirtilen nedenin geçim sıkıntısı ve işsizlik olmasına karşın, 1985 yılından sonra kente gelmiş olanlar arasında üç kişi, bunalımda olmanın en önemli nedeninin bölgedeki baskı ve terör ortamı olduğunu söylemiş, bir kişi de psikolojik sıkıntılara yol açabilecek stres ve huzursuzluk gibi etmenlerin kişiyi bunalıma sürükleyebileceğini belirtmiştir.

Tablo 8.11. Kişinin Yakın Çevresinde Bunalımda Olan ya da Bunalım Geçirmiş Bir Kimsenin Olup Olmadığı (1985 Öncesi Yerleşmiş Olanlar ve 1985 Sonrası Gelenler)

	1985 Öncesi		1985 Sonrası	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Evet	9	25,0	16	32,7
Hayır	27	75,0	33	67,3
Toplam	36	100	49	100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yakın çevresinde bunalımda olan, bunalım geçirmiş birisinin olduğunu söyleyenlerin oranı 1985 sonrası gelenlerde daha fazladır. Görüşülen 100 kişi içinde 1985 yılından önce kente yerleşmiş olan her dört kişiden biri ve Diyarbakır’a 1985 yılından sonra geldiğini belirten her üç kişiden biri, yakın çevresinde bunalımda olan veya bunalım geçirmiş birisinin olduğunu söylemiştir.

Diyarbakır kentinde yaşanan toplumsal sorunların diğer bir önemli göstergesi ise intihar olaylarıdır (intihara teşebbüs ve ölümle sonuçlanan teşebbüsler). Kentte yaşanan intihar olaylarının 1985, 1998, 1999, 2000 yıllarına göre dağılımı ve Erzurum, Konya, Şanlıurfa ve Türkiye geneli ile karşılaştırılması aşağıdaki tabloda belirtilmektedir.

Tablo 8.12. Diyarbakır, Şanlıurfa, Erzurum, Konya ve Türkiye Genelindeki İntihar Olaylarının (İntihara Teşebbüs ve Ölümle Sonuçlanan İntihar Teşebbüsleri) Yıllara Göre Dağılımı

İller/Yıllar	1985	1998	1999	2000
Diyarbakır	12	169	110	33
Şanlıurfa	5	16	21	19
Erzurum	13	11	16	22
Konya	19	39	53	44
Ankara	-	171	160	142
Türkiye	817	2361	2683	2972

*Kaynak: AKKM İstatistik Yıllığı

Diyarbakır kentinde, kayıtlara intihar olarak geçen olay sayısı (1998 yılında kayıtlara geçen 169 olaydan 48'i, 1999 yılında 110 olaydan 41'i, 2000 yılında 33 olaydan 31'i ölümle sonuçlanmıştır) 1980'li yılların ortalarında diğer kentlere oranla dramatik bir seyir izlememektedir. Ancak 90'lı yılların sonlarında bu olaylarda dikkat çekici bir artış gözlenmektedir (özellikle 1998 yılındaki olay sayıları karşılaştırılınca, Diyarbakır kentindeki olay sayısının kent nüfusu olarak üç kat daha kalabalık Ankara'daki olay sayısına yaklaştığı görülmektedir). 1999 ve 2000 yıllarında kayıtlara geçen intihar olayları kıyaslandığında ise yukarıda sergilenen ideolojik olay (terör olayları ve toplumsal olaylar) sayısındaki düşüşe benzer, oldukça dikkat çekici bir düşüşe rastlanmaktadır.

Yaptığımız çalışmada, kentte yaşanan intihar olaylarının nedenleri ve intihar olaylarının sayısı üzerine aşağıdaki veriler elde edilmiştir.

Tablo 8.13 Bir İnsanın İntihar Edebilmesine Yol Açabilecek Nedenler (1985 öncesi yerleşmiş olanlar ve 1985 sonrası gelenler)

	1985 Öncesi		1985 Sonrası	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Geçim Sıkıntısı/İşsizlik	12	44,4	19	54,3
Ailevi Sorunlar	6	22,2	6	17,1
Psikolojik Sıkıntılar/Bunalım	3	11,1	2	5,7
Namus	1	3,7	3	8,6
Aşk	2	7,4	1	2,9
Bölgedeki Huzursuz Ortam/Baskı	2	7,4	4	11,4
Cahillik	1	3,7	-	-
Toplam	27	100	35	100

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

“Bir insanın intihar edebilmesinin en önemli nedenleri nelerdir?” sorusuna verilen cevapların başında da, insanların bunalıma sürüklenme nedenlerin en önemlisi olarak görülen geçim sıkıntısı ve işsizlik gelmektedir. Bunu ailevi

sorunlar ve parasızlığın yol açtığı sıkıntılar izlemekte, bölgedeki huzursuz ortam ve baskı üçüncü sırada yer almaktadır.

Yoksulluk ve baskı ortamının birey üzerinde yarattığı etkiler araştırılırken, kişilerin alkol kullanma alışkanlığı üzerine de sorular yöneltilmiştir. Ancak bu sorulara verilen cevaplar doğrultusunda alkol kullanım oranının dikkat çekici ölçüde düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Geçim sıkıntısı, baskı ve dolayısıyla stres altında yaşayan bu kimselerin alkole yönelmemelerinin en önemli nedeni, yoksulluk seviyesinin oldukça yüksek olmasıdır. Görüşülen kimseler, alkol tüketimine harcayacak paraları olmadığını belirtmişlerdir.

8. 3. DİYARBAKIR'DAKİ TOPLUMSAL SORUNLARIN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: ÇALIŞAN ÇOCUKLAR ve SOKAK ÇOCUKLARI

Türkiye'de sanayi ve tarım sektörlerinde ucuz işgücü olarak değerlendirilen çocukların istihdam edilmesi, oldukça önemli ve alınan önlemlere karşın engellenemeyen bir toplumsal sorundur. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) tarafından 1997 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) için hazırlanan raporda (Child Labour in Turkey), Türkiye'de çocuk emeği sorununun nedenleri; hızlı nüfus artışı, kırsal kesimde yaşanan sorunlar, kentlerin çevresindeki yoksul bölgelerin her geçen gün daha da genişlemesi ve göç olarak sıralanmıştır. Bu faktörler, ülkenin farklı bölgelerinde ve farklı sektörlerde sıkça başvuru alan çocuk emeğinin ortaya çıkmasına sebep olan nedenler olarak tek ve bir arada gözlenebilir. Diyarbakır kentindeki şartlar göz önüne alındığında yukarıda belirtilen faktörlerin hepsinin varlığı söz konusudur. Dolayısıyla mevcut şartların çocuklar üzerinde etkileri de oldukça ağır olmaktadır.

Yaptığımız araştırma kapsamındaki hanelerde bulunan çalışma yaşı sınırı altındaki (12 yaş ve altı) çocuk sayısı 368 olarak belirlenmiştir. Bu çocuklardan sadece bir tanesinin, “enformel, ev dışı” bir işte çalışmakta olduğu bildirilirken diğer çocuklar ebeveynleri tarafından “çalışmıyor” diye nitelendirilmektedirler. Ancak bu sonuçlar kentte yaptığımız gözlemlerle uyuşmamaktadır. Diyarbakır kentinin sokaklarında (özellikle farklı merkezlerdeki ana caddelerde), çeşitli enformel işlerle uğraşan (kalem, ciklet, kağıt mendil satıcısı, ayakkabı boyacısı vs.) çocukların sayısı dikkat çekici ölçüde fazladır. Bu tablonun araştırmamıza yansımamasının nedenleri, çocukların yaptıkları işlerin aileleri tarafından “iş” olarak tanımlanmaması, ailelerin kendileri ve çocukları için utanç verici bir durum olarak nitelendirdikleri bu durumu belirtmekten kaçınmaları ya da bazı ailelerin çocuklarına bir boya sandığı ya da toptan kağıt mendil dahi alamayacak, kısacası sermaye sağlayamayacak ölçüde yoksul olmaları, olarak sıralanabilir. Görüştüğümüz ailelerdeki “çocuk işçi” sayısının dikkat çekici ölçüde az gözükmesinin nedenlerinden bir diğeri de baba ve ağabeylerinin işsiz olduğu ya da zorlukla ucuz ve niteliksiz işgücü gerektiren işlerde çalışma fırsatı bir

ortamda çocukların, sanayide ya da küçük ölçekli atölyelerde istihdam edilmesinin zaten mümkün olmamasıdır.

Araştırmamıza yansımayan ancak gözlemlerimiz sonucu önemli bir sorun olarak belirlediğimiz çocukların Diyarbakır kentinde karşılaştıkları olumsuz koşullar üzerine, Dicle Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyeleri ve elemanlarınca bir araştırma yapılmıştır (Dicle Üniversitesi Bülteni, Sayı:33, sf:26). Bu araştırmada ulaşılan sonuçlar, Diyarbakır'daki çocukların karşı karşıya olduğu sorunların anlaşılmasında önemli ipuçları sağlamaktadır. Araştırma sonuçlarına göre Diyarbakır kentinde yaklaşık 6.000 "sokak çocuğu" bulunduğu, bu çocukların %98'inin köyden kente göç eden ailelerin çocukları oldukları ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda yapılan değerlendirmeler aşağıdaki gibidir:

"... Sokak çocukları teriminin, sokağı mesken edinen, bazı geceler ya da her gece evine dönmeyen, aile desteğinden yoksun çocuklar için, sokaktaki çocuklar teriminin ise ailesinin geçimine katkıda bulunmak amacıyla günün büyük bir bölümünü sokakta çalışarak geçirip, geç saatlerde evine dönenler için kullanıldığı belirtilen araştırmada, bu durumdaki çocukların yüzde 16'sının, en az bir kez çeşitli suçlar nedeniyle gözaltına alındığı bildirildi. Sokakta çalışan çocukların yüzde 80'inin ailelerinin gelir seviyesinin aylık 150 milyon liranın altında, yüzde 64'ünün ise işsiz olduğu ifade edilen araştırmada, ailelerin, çocuklarını para kazanmaları için sokağa teşvik ettikleri kaydedildi". (Erkan,2001)

Yine bu makalede, araştırma sonuçlarına göre, sokaktaki çocukların %34'ünün kız çocuğu olduğu, %35'inin hiçbir eğitim almadığı, %40'ının ise ilköğretim öğrencisi olduğu belirtilmiş, bu şartlar altındaki çocukların, fiziksel gelişiminin akranlarına göre daha geri olduğu vurgulanırken, fiziksel şiddete de maruz kalan bu çocukların, çeşitli psikolojik sorunlar yaşamakta olduğu da belirtilmiştir. Bu veriler doğrultusunda Diyarbakır'daki çocukların aslında kentteki olumsuz şartlardan, doğrudan ya da dolaylı olarak, en çok etkilenen kesim olduğu anlaşılmaktadır. Ebeveynlerini etkileyen olumsuz koşullar çocuklar üzerinde daha büyük baskılar oluşturmakta, kişiliklerinde daha derin yaralar açmaktadır. Fiziksel kapasitelerini aşan işlerde çalışan, şiddete maruz kalan, eğitim olanaklarından yoksul kalan bu çocuklar adeta bir "kayıp kuşak" olarak toplumla bütünleşememekte, geleceğin potansiyel suçluları arasında yer almaktadırlar.

8. 4.SONUÇ

Göç süreci ve kentsel yoksulluğun Diyarbakır kentinde yarattığı toplumsal sorunlar ele alınırken karşılaşılan en ciddi sorun, bu sorunlar üzerine yapılmış kapsayıcı araştırmaların yokluğudur. Yapılan nüfus sayımlarında, kişilerin karşılaştıkları sıkıntılar sonucunda suç işlemeye yönelmeleri, bunalıma girmeleri hatta intihara sürüklenmeleri, alkol ve uyuşturucu kullanmaya yatkın

hale gelmeleri üzerine veriler sağlanamaması, bu alanlardaki bilgilerin, yapılan alan çalışmalarının kısıtlı evrenleriyle sınırlı kalması, kentte yaşanan sorunların toplumsal hayata yansımaları üzerinde kapsayıcı bilgilere sahip olamamamızı beraberinde getirmektedir. Ayrıca uygulanan araştırmaları destekleyici nitelikteki sayısal veriler de mevcut durumun tam anlamıyla anlaşılabilmesini sağlayamamaktadır. Dolayısıyla yapılan alan araştırmaları sonucunda tüm kentin tablosu, görüşülen gruptan yapılan çıkarımlar ile sağlanmakta, yorumlama süreci araştırmacı grubun gözlemleri ve birikimleri ile sınırlı kalmaktadır.

Yukarıda belirtilen sorunların ötesinde, Diyarbakır özelinde yapılan tüm araştırmaların birleştiği nokta, bu kentte yaşayanların büyük bir bölümünün (özellikle göç ederek bu kente yerleşenler), Türkiye'nin diğer pek çok kentinde yaşayanlara göre daha fazla sorunla karşı karşıya olduklarıdır. Bu durumun en önemli sebebi bölgede yaşanan terör dolayısıyla karşılaşılan "olağanüstü" koşullar ve Diyarbakır kentinin bu şartları karşılamak için yeterli ekonomik, fiziksel ve toplumsal olanaklarda yoksun olmasıdır. Elde ettiğimiz veriler sonucunda ortaya çıktığı gibi kent, 1999 yılında toplumsal bir kırılma yaşamış, bölgedeki siyasi ve dolayısıyla toplumsal dönüşümlere sahne olunan bu yıldan önce oldukça yüksek olan toplumsal ve ideolojik olay sayısı ve intihar olaylarının sayısında bu yıldan sonra gözle görülür bir düşüş olmuştur. Ancak böylesi bir düşüş, asayiş olayları sayısında yaşanmamıştır. 2000 yılı verileri, 1990 yılı verileriyle kıyaslandığında, olay sayısının 4 kat arttığı görülmektedir. Ulaştığımız sonuçlara göre kentte yaşayanları etkileyen en önemli sıkıntının geçim sıkıntısı ve işsizlik olduğu görülmektedir. Diyarbakır kentinin kısıtlı ekonomik altyapısı yaşanan göç ile birlikte artan nüfusun taleplerine yanıt vermekten uzaktır ve geçim sıkıntısının pençesindeki insanlar dengeli beslenememe hatta açlık gibi sorunlar ile karşı karşıyadırlar. Bu durum da verilere, artan suç oranları olarak yansımaktadır. Ayrıca, göçle gelenlerin evlerinden kopmaları sonucu yaşadıkları sorunlar, üzerlerine bir de kentin imkansızlıkları eklenince katlanmakta ve kişilerde çeşitli psikolojik sorunlara yol açmaktadır. Tüm bu veriler sonucu ortaya çıkan kentin toplumsal tablosu geleceğe yönelik yapılan kestirimlerin de (mevcut şartlar olumlu yönde değişme göstermediği takdirde) karamsar olmasını beraberinde getirmektedir.

9. KENT YOKSULLARI ARASINDA TOPLUMSAL CİNSİYET İLİŞKİLERİ

Bu bölümde, Diyarbakır kentinde yürütülen alan çalışmasından elde edilen veriler toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından değerlendirilecektir. Bölgenin ekonomik ve toplumsal açıdan geri kalmışlığı, hiç şüphesiz Diyarbakır ilindeki kent yoksulu kadınların durumunu diğer illerdeki kent yoksulu kadınlardan farklılaştırmaktadır. Çalışmada özellikle bu farklılıklara değinilerek, alan çalışması sırasında görüşülen kadınların, il merkezi genelinden ve diğer illerdeki yoksul kadınlardan nasıl farklılaştığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Alan çalışmasının değerlendirilmesine geçilmeden önce, ikinci bölümde toplumsal cinsiyet ilişkileri, hane halkı geçinme stratejileri ve göç sürecinde kadın konularındaki ilgili yazına kısa olarak değinilecektir. Üçüncü bölümde, alan çalışmasının değerlendirilmesi yapılacaktır. Dördüncü bölümde ise, özellikle zorunlu göçe maruz kalmış kadınların kente uyum sorunlarıyla ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. Sonuç bölümünde ise, konuya ilişkin bazı değerlendirme ve öneriler yer almaktadır.

9.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

9.1.1. Toplumsal Cinsiyet İlişkileri

Toplumsal cinsiyet ilişkileri, sınıf ya da etnisite gibi toplumda eşitsizlikler yaratan ilişkilerdir. Bu ilişkiler, özellikle feminist kuramlarca, uzun bir dönem boyunca biyolojik cinsiyet farklılıklarından doğan ilişkiler olarak tanımlanmıştır. Toplumsal cinsiyet olgusunu konu alan yazında, cinsiyetçi olarak nitelendirilen bu yaklaşımlar yukarıda verilen tanımları kendilerine başlangıç noktası olarak kabul etmişler ve salt “kadın” olmanın bireylere getirdiği sorunlar üzerine çalışmalar yapmışlardır.

Ancak, özellikle 1980’lerden sonra gelişen feminist kuramlar, kadınları türdeş(homojen) bir grup olarak ele alan bu cinsiyetçi yaklaşımları eleştirmektedirler. Bu eleştiriler temelde, cinsiyetçi yaklaşımlarla kadınlar arasındaki sınıfsal konum, etnisite gibi farklılıkların göz ardı edildiğini, bu yaklaşımlarla toplumsal cinsiyet ilişkilerinin diğer toplumsal değişkenlerle çok yönlü olarak incelemenin olanaksızlığını vurgulamışlardır. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin biyolojik cinsiyet farklılıklarına dayandırılmaması, farklı kadın grupları arasındaki ortak noktayı ortadan kaldırmaktadır. Buna göre, toplumsal olarak üretilen toplumsal cinsiyet ilişkileri farklı kadın grupları için farklılaşmaktadır ve bu ilişkilerin ortak bir noktası olması gerekmez.

Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kavramsallaştırılması ile ilgili yazında, dört temel yaklaşım ön plana çıkmaktadır. (Hochschild’dan 1973’den aktaran; West ve Fernstermaker, 1996) Bunlar;

1. Biyolojik cinsiyet farklılıklarına dayanan yaklaşımlar,
2. Cinsiyet rollerine dayanan yaklaşımlar,

3. Kadınların azınlık konumlarına dayanan yaklaşımlar, ve
4. Kadınların kast/sınıfsal konumlarına dayanan yaklaşımlardır.

Biyolojik cinsiyet farklılıklarına ya da cinsiyet rollerine dayanan yaklaşımlar, toplumsal cinsiyet ilişkilerinden kaynaklanan eşitsizlikleri daha bireysel düzeyde incelemektedirler. Örneğin, biyolojik cinsiyet farklılıklarına dayanan yaklaşımlar, toplumsal cinsiyet ilişkilerini biyolojik cinsiyet farklılıklarına indirgemekte ve bu ilişkilerin diğer toplumsal eşitsizliklerle olan etkileşimlerini incelemekte yetersiz kalmaktadırlar. Cinsiyet rollerine dayanan yaklaşımlar ise, kadın ve erkek rollerine ilişkin yaptıkları tanımlarda kadının rolünü genellikle 'ev içi işler', 'çocukların bakımı' vb. orta sınıf değerlerine göre belirlemektedirler. Bu yüzden, bu yaklaşımlar toplumsal cinsiyet ilişkilerinin farklı toplumsal sınıflar için nasıl değiştiğini açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar.

Kadınların azınlık ya da kast/sınıfsal konumlarına dayanan yaklaşımlar ise toplumsal cinsiyet ilişkilerini daha genel düzeydeki sınıfsal, dinsel vb. toplumsal yapılarla açıklamaktadırlar.

Bu yaklaşımlar yerine toplumsal cinsiyet ilişkileri, çalışma hayatı, hane içi döngü gibi pek çok ilişkide ve yerde rastlanan, toplumsal olarak üretilmiş ve kalıplaşmış kadın-erkek ilişkileri olarak ele alınmalıdır (West ve Fernstermaker, 1996). Bu yaklaşım cinsiyet ilişkilerinin diğer toplumsal ilişkilerle olan etkileşimlerini incelemek için daha uygun bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca, bu yaklaşım toplumsal cinsiyet ilişkilerini tarihsel süreçlere ve toplumlara göre farklılaşan ilişkiler olarak ele aldığı için, bu ilişkilerin toplumlar arasında nasıl ve neden farklılaştığını incelemek de olanaklıdır.

Sonuç olarak, toplumsal eşitsizliklerin nedenlerinden biri olan toplumsal cinsiyet ilişkilerini incelerken, bunların diğer yapılarla ve ilişkilerle olan etkileşimleri de göz önüne alınmalıdır. Bireylerin bu etkileşimleri çoğu kez eşzamanlı olarak yaşadıkları düşünülürse, bunların basit toplamlar olmaktan çok karmaşık bir döngü olduğu açıktır. Bu döngüde toplumsal cinsiyetin yerinin anlaşılabilmesi için etkileşimde bulunulan diğer değişkenlerle ilişkiler incelenmelidir.

9.1.2. Hane Halkı Geçinme Stratejileri

Hane halkı basitçe aynı çatı altında yaşayan bireylerin toplamı olmaktan çok, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden üretimi sürecinde önemli rol oynayan toplumsal bir birimdir. Hane halkı aynı çatı altında yaşayan, temel ev içi işlerini, üretim ve yeniden üretim etkinliklerini paylaşan bireyler topluluğu olarak tanımlanabilir (Chant, 1996). Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı gibi, hane kan bağıyla bir arada duran aileden farklıdır. Ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik yeniden üretim süreçlerinin gerçekleştiği hane içinde yaşanan ilişkiler de karmaşıktır.

Başta da belirtildiği gibi, bir toplumsal birim olarak hane toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu rolün öneminin anlaşılabilmesi için hane içinde yaşanan kadın-erkek ilişkileri, özellikle bu ilişkilerdeki eşitsizlikler incelenmelidir.

Chant'a (Chant,1996) göre, "geçinme stratejileri" bireylerin ya da hane halklarının günlük yeniden üretim etkinliklerini yerine getirebilmek için gerçekleştirdikleri eylemler olarak tanımlanabilir. Bu stratejiler genelde hane dışında oluşan ekonomik ve toplumsal koşullara göre belirlenmektedir. Ancak bu stratejiler incelenirken dikkat edilmesi gereken bazı noktalar vardır. İlk olarak, bu stratejiler hane üyelerinin hepsinin üzerinde uzlaştığı stratejiler olarak ele alınmamalı, hane üyeleri arasındaki çatışan çıkarlara ve iktidar ilişkilerine dikkat edilmelidir. Hane içinde cinsiyete ve yaşa göre farklılaşan iktidar ilişkileri vardır. Hane dışarıdan bakıldığında çatışmanın olmadığı, dayanışma içinde bir birim olarak gözükse de, yaşanan iktidar ilişkilerine bağlı olarak hane üyeleri arasında da eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, hane içindeki kaynak dağılımı ya da karar verme yetkisi hane üyeleri arasında eşit dağılmamaktadır. İkinci olarak, hanenin dışında gelişen ekonomik ve toplumsal koşullar yoksul hanelerin geliştirebileceği stratejilerin sayısını azaltsa da, bu değişen koşullarla başa çıkabilmek için yoksul hanelerin her zaman bazı stratejiler geliştirebileceği unutulmamalıdır. Ancak, değişen dış koşullara göre geliştirilebilecek stratejiler arasından seçim yapılması sırasında hane içindeki iktidar ilişkilerini oynadığı role dikkat edilmelidir.

Geçinme stratejileri, 'gelir yaratıcı etkinlikler' ve 'yeniden üretim etkinlikleri' olarak ikiye ayrılabilir (De La Rocha,1994). Gelir yaratma etkinlikleri haneye giren para miktarının yanı sıra, genellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilen ev içi üretim ve kamusal mal ve hizmetlerden yararlanma gibi etkinlikleri de kapsamaktadır (Hoodfar,1996). Yeniden üretim süreçleri ise, ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik yapıların hane içine yeniden üretimi olarak tanımlanabilir.

Hane içinde yetişkin erkekler genelde gelir yaratma etkinlerinde bulunmakta, kadınlar ise ev içi işler ve yeniden üretim etkinlikleriyle uğraşmaktadırlar. Ancak 1980'lerde uygulanmaya başlanan ekonomik yeniden yapılanma programlarıyla ekonomik durumları iyice kötüleşen kent yoksulu haneler, hanelerine giren para miktarını arttırabilmek için kadınların da ev dışında çalışmasını bir geçinme stratejisi olarak geliştirmişlerdir. Geliştirilen bu strateji ile giderek daha fazla sayıda kent yoksulu kadın, geçinme stratejilerinin her iki etkinliğinde de yer almaya başlamıştır. Ancak kadının çalışması hane içinde yaşanan iktidar ilişkilerini genelde etkilememektedir. Kadının elde ettiği gelir hane içinde sahip olduğu ikincil rolü değiştirmekten uzaktır. Bu durumda kadının çalışması, hane içindeki eşitsizlikleri azaltmaktan çok kadının geleneksel olarak üstlendiği ev içi işlerine ek olarak yapmak zorunda kaldığı bir iş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hane salt kendi dışında gelişen koşullara göre stratejiler geliştiren bir birim değildir. Daha önce de belirtildiği gibi, hane içinde de iktidar ilişkileri ve çıkar çatışmaları vardır. Bu ilişkilerin ve çatışmaların niteliği hane halkı üyelerinin yaşına ve cinsiyetine göre değişmektedir. Bu durumda, hanenin içinden geçtiği dönem hanehalkı stratejilerini incelemeye önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocukların doğumu, büyümeleri, evden ayrılmaları gibi değişik dönemlerde hanede yaşanan iktidar ilişkileri, dolayısıyla geliştirilen geçinme stratejileri de farklılaşmaktadır.

De La Rocha (De La Rocha,1994) hanelerin içinden geçtiği üç farklı aşama tanımlamaktadır. Genişleme aşamasında, hanenin nüfusu doğumlarla beraber artmaktadır. Bu aşama çiftlerin evlendikleri andan, kadının doğurgan döneminin bitimine kadar olan süreyi kapsayabilir. Denge aşamasında, hane ekonomik açıdan genişleme aşamasına göre daha dengeli bir aşamaya geçmiştir. Çocukların en azından birkaçı çalışmaya başlayarak haneye giren paranın artmasını sağlamaktadır. Ayrılma aşamasında ise hanenin bazı üyeleri, genellikle çocuklar, kendi hanelerini oluşturmak için haneden ayrılmaktadırlar. Bu aşamalar incelenirken dikkat edilmesi gereken nokta, aşamalar arasında kesin ayrımlar olmadığı, bunların zaman zaman hanelerde iç içe yaşandığıdır.

9.1.3 . Göç Sürecinde Kadın

Göç olgusunu konu alan yazında, göç süreçlerini toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından inceleyen çalışmalar oldukça azdır. Göç ile ilgili çalışmalarda toplanan verilerin genelde hane reisine ait olması, kadınların göç süreçlerindeki yerini anlamaya yönelik çalışma yapmayı zorlaştıran en temel etmendir. Göç konusunda kadınları karar verme yetkisine sahip olmayan pasif bireyler olarak gören yaklaşım da, göç çalışmalarının hane reislerine odaklanmasını beraberinde getirmiş, dolayısıyla göç sürecinde toplumsal cinsiyetten kaynaklanan farklılaşmalar uzun bir süre çalışmalarda göz ardı edilen bir nokta olmuştur.

Chant (Chant 1992) kadın göçüne ilişkin dört farklı yaklaşımdan bahsetmektedir. Neo-klasik yaklaşımlar, genel göç süreçlerini açıkladıkları gibi, kadın göçünü de iş olanakları ve bireysel yarar kavramlarıyla açıklamaktadırlar. Buna göre kendileri hakkında en akılcı kararı verebilen kadınlar-bireyler iş olanaklarının kısıtlı olduğu yerlerden iş olanaklarının bol olduğu ve kazançlarının daha yüksek olacağı alanlara göç etmektedirler. Bu yaklaşımın daha genel ekonomik ve toplumsal ilişkileri kavrayamadığı açıktır. Ayrıca böylesi bir yaklaşım toplumsal cinsiyetten kaynaklanan farklılaşmaları kavramakta da yetersiz kalmaktadır. Davranışsal yaklaşımlar ise toplumsal cinsiyetten kaynaklanan kültürel ve toplumsal farklılaşmalara daha duyarlı olmakla beraber, bu farklılaşmalara yapılan vurgu yaklaşımın göç ve kadın konusunda temel bir çerçeve çizmesine engel olmaktadır. Yapısalcı yaklaşımlar ise kadın göçünü emek ve işgücü pazarının yeniden yapılandırılmasıyla ilgili olarak incelemektedirler. Bu yaklaşım göçe neden olan dinamikleri kavramada diğer iki yaklaşımdan çok daha başarılıdır.

Örneğin, uzak doğuda son yıllarda artan kadın göçüne sebep olarak sanayi sektöründe kadınlara daha fazla istihdam olanağı sağlanması gösterilmektedir; bu istihdam olanaklarının çoğu, neo-klasik yaklaşımların varsaydığının aksine, enformel sektörde belirli bir eğitim gerektirmeyen, düşük ücretli işlerdir. Ancak yapısalcı yaklaşımlar üretim süreçlerine yaptıkları vurguya karşın, kadınların yeniden üretim süreçlerindeki yerlerine yeteri kadar değinmemektedirler. Son olarak, hane halkı stratejileri yaklaşımı kadınların göç süreçlerinde, üretim ilişkileri kadar yeniden üretim ilişkilerinin de önemli olduğunu belirterek, bir anlamda yapısalcı yaklaşımların eksikliğini tamamlamaktadır. Bu yaklaşımda hane, kendi içinde kendine en uygun şekilde kaynak dağılımı (işgücü, para, mülkiyet vb.) yapan ve bu dağılıma göre kendi içindeki üretim ve yeniden üretim ilişkilerini düzenleyen toplumsal bir birim olarak ele alınmaktadır. Örneğin, göç kararının verilmesinin yanısıra haneden kimlerin göç edeceği de bir hane halkı stratejisidir; genelde haneye en fazla yarar sağlayacak kişiler göç etmektedirler. Diğer bir deyişle göç süreçlerinde toplumsal cinsiyet ilişkilerini incelemek için hem belirli bir toplumdaki aile yapısındaki güç ve iktidar ilişkileri incelenmeli hem de üretim ilişkilerinin göçü çekici hale getiren yeniden yapılanması göz önüne alınmalıdır.

9.1.3.1. Zorunlu Göç ve Toplumsal Cinsiyet

Zorunlu göç olgusunun toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi 1980'lerin ortasında başlamıştır. Ancak yapılan çalışmaların çoğu mülteci kadınlarla ilgilidir. Diyarbakır örneğinde olduğu gibi mülteci konumuna düşmeden yerinden edilen kadınlara ilişkin çalışmalar ise yok denilecek düzeydedir.

Örnek alan çalışmamızda yapılan anketlerden ortaya çıkan sonuçlara göre, görüşülen 127 haneden %32,28'i terör kaynaklı sebeplerle (Güvenlik güçlerinin isteği/önerisi, köyün yakılması/boşaltılması, örgütten ya da koruculuktan kaçma vb.) zorunlu olarak göç etmiştir. Zorunlu olarak göç eden haneler tüm fertleriyle beraber göç ettiğine göre, alan çalışmasında görüşülen kadınların %32,28'inin de zorunlu göçe maruz kaldığı açıktır. Hiç şüphesiz bu kadınların yaşadıkları zorunlu göç süreci yukarıda değinilen göç süreçlerine benzememektedir. İstekleri dışında, herhangi bir hazırlıkları olmaksızın kendilerini yerlerinden edilmiş bulan kadınların durumunu yukarıda belirtilen yaklaşımlar doğrultusunda değerlendirmek olanaksızdır. Zorunlu göç sürecinde toplumsal cinsiyet ilişkilerin değerlendirmek için daha farklı bir yaklaşıma gereksinildiği açıktır.

9.2. ALAN ÇALIŞMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırma alanı olan Diyarbakır il merkezinde, 2001 yılı içinde 117 kadınla yüz yüze görüşülerek anket yapılmıştır. Anketlerin 14 tanesi, kadınların Türkçe bilmemelerinden dolayı eşlerinin ya da kız çocuklarının çevirmenliği ile gerçekleştirilmiştir. Görüşülen kadınlardan yalnızca dört tanesi hane reisidir, anketlerin geri kalan bölümü hane reislerinin eşleriyle yapılmıştır.

Örneklemdaki aile yapısı incelendiğinde çekirdek ailelerin çoğunlukta olduğu, ancak geniş aile yapısının da halen önemli ölçüde varlığını sürdürdüğünü görülmektedir. Görüşülen hanelerden %65,6'sı çekirdek aile, %28'i geniş aile %5,6'sı çekirdek aile ve akraba, %0,8'i de parçalanmış çekirdek aile yapısına sahiptir.

Alan çalışması değerlendirilirken dikkate alınması gereken nokta, anketlerin Diyarbakır ilinin yoksul kesimindeki kadınlarla yapıldığıdır. Dolayısıyla çalışmanın bulguları da kentteki kadınların genelinin değil yoksul kadınların durumunu yansıtmaktadır. Diyarbakır'daki kent yoksulu kadınların, bölgenin ekonomik ve toplumsal geri kalmışlığından dolayı ortaya çıkan özel durumlarını daha açık bir şekilde ortaya koyabilmek için, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı Stüdyosu kapsamında daha önce Zonguldak ve Ankara'daki kadınlarla yapılan alan çalışmalarıyla karşılaştırmalar yapılmıştır. Farklı kentlerdeki kent yoksulu kadınların durumlarını çeşitli açılardan sağlıklı biçimde karşılaştırmak için Zonguldak alan çalışması sırasında görüşülen kadınlardan, hanelerinin geliri 200 milyon ve daha altında olan yoksul grup karşılaştırmalara dahil edilmiştir.

Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin hanenin ekonomik durumuyla olan ilişkilerinin incelendiği yerlerde ise, görüşülen kent yoksulu haneler gelirlerine göre üç gruba ayrılmıştır. En alt gelir grubu, asgari ücretten daha az gelire sahip olan haneler olarak tanımlanmıştır; yani bu hanelerin geliri 0-120 milyon arasındadır. Orta gelir grubu ise asgari ücretten yüksek ancak en fazla iki asgari ücret kadar geliri olan haneler olarak tanımlanmıştır, bu da geliri 121-240 milyon arasında olan haneleri kapsamaktadır. Üst gelir grubu ise, asgari ücretin iki katından daha fazla gelire sahip olan haneler olarak tanımlanmış, geliri 240 milyonun üzerindeki haneler bu gruba dahil edilmiştir. Unutulmaması gereken nokta, bu hanelerin büyük çoğunluğunun Diyarbakır'daki kent yoksulu haneler olduğudur; dolayısıyla hanelerin yoksullukları ya da varsılıkları kentin geneli içindeki ekonomik düzeylerinden çok kent yoksulları arasındaki konumlarını belirtmektedir.

9.2.1. Hane Reisi Kadınlar

1980'lerde uygulanmaya başlanan ekonomik yeniden yapılanma programlarıyla beraber, bazı kentlerdeki kadın istihdamına yönelik talebin artması, bu kentlerde hane reisi kadınların da sayısında artışa neden olmuştur.

Hane reisi kadınları konu alan yazında, "yoksulluğun kadınlaştırılması"(feminization of poverty) tezi üzerinde yoğun tartışmalar yaşanmaktadır. Bu teze göre, hane reisinin kadın olduğu haneler kent yoksulları arasındaki en yoksul hanelerdir. Kent yoksulu kadınların genelde erkeklerden daha düşük ücretlerle çalışmaları ve bu hanelerin erkeğin gelirinden yoksun olması bu tezin en önemli dayanaklarıdır (Chant,1996). Ancak yapılan bazı alan çalışmalarında yoksulluğun kadınlaştırılması tezine ters düşen bulgular elde edilmiştir. Hane reisinin kadın olduğu hanelerin

nüfusunun genelde düşük olması ve kadının kişisel harcamaları için para ayırmadan gelirinin tümünü haneye aktarması bu tezi çürüten en önemli nedenlerdir. Ayrıca, kadın hane reislerinin hanelerinde toplumsal cinsiyet ilişkilerinden kaynaklanan eşitsizlikler diğer hanelere oranla daha az yaşanmaktadır, örneğin bu tip hanelerde kız ve erkek çocuklarının eğitime eşit derecede önem verilmektedir.

Kadının hane reisi olması, genellikle onu erkek baskısından kurtarmamaktadır. Özellikle ortak çocuklarının olması durumunda, eski eşi kadın üzerindeki baskısını devam ettirebilmektedir. Kadına yönelik erkek baskısı hanedeki büyük erkek çocuklar ya da hane dışında yaşayan erkek akrabalar tarafından da uygulanmaktadır.

Diyarbakır alan çalışması sırasında görüşme yapılan 117 kadından sadece 4'ü(%3,4) hane reisidir. Bu kadınlardan 3'ü duldur ve evlenmiş çocuklarının ya da akrabalarının yardımıyla geçinmektedirler. Diğer bir deyişle, her ne kadar hane reisi kadın olsa da haneyi geçindiren kişiler hane dışında yaşayan erkek akrabalar. Görüşme yapılan hane reisi kadınlardan sadece bir tanesi ev dışında ücretli olarak çalışmaktadır.

Diyarbakır alan çalışmasından elde edilen bulgular, kent yoksulları arasında kadın hane reislerinin sayısının oldukça düşük olduğunu ve bu hanelerin çoğunlukla hane dışında yaşayan erkek akrabalarının yardımıyla geçimlerini sağladığını göstermektedir. Ancak örneklemin küçük olması nedeniyle kadın hane reislerinin durumlarını derinlemesine incelemek ya da kentteki yoksul kadın hane reisleri hakkında genellemeler yapmak olanaklı değildir.

9.2.2. Kadınların İstihdam Durumu

1990 yılı nüfus sayımı verilerine göre, Diyarbakır il genelindeki kadınların % 44.73'ü çalışmaktadır. Ancak il genelindeki bu rakam tarım sektöründe çalışan ücretsiz aile işçilerini de kapsamaktadır. İl merkezine bakıldığında ise bu rakam %9.1'e düşmektedir. İl genelindeki çalışan kadınların sektörel dağılımı incelendiğinde, tarım sektöründe çalışan kadınların il genelindeki kadın istihdamındaki payı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 9.1. Kadın İstihdamının Sektörel Dağılımı (1990)

	Türkiye Geneli	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Diyarbakır İl Geneli
Ücretli	17,71	8,14	15,87
İşveren	0,23	0,05	0,03
Kendi Hesabına	7,29	5,67	5,38
Ücretsiz Aile İşçisi	74,77	86,14	78,72

*Kaynak: DİE, 1997 Diyarbakır İli Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Diyarbakır il genelinin Türkiye geneliyle benzer özellikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak Güneydoğu Anadolu

Bölgesi'ndeki en büyük il olan Diyarbakır'daki kadın istihdamı bölge genelinden farklılıklar göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük ili olan Diyarbakır'da ücretli çalışan kadınların oranı bölge genelindeki ortalamadan oldukça yüksek çıkmaktadır.

Alan çalışmasındaki kadınların çalışma durumu incelendiğinde görüşülen 117 kadından sadece %5,9'unun çalıştığı ortaya çıkmaktadır. Bu rakam il merkezi için bulunan %9,1'lik orandan bile düşük çıkmaktadır. Diğer kentlerdeki kent yoksulu kadınlarla yapılan karşılaştırmada da Diyarbakır'daki kent yoksulu kadınların çalışma oranlarının oldukça düşük olduğu gözlenmektedir. Ankara'daki çalışmada kadınların %8,1'i çalıştığını belirtirken, bir sanayi kenti olan Zonguldak'ta bu oran %29,4'e'ye çıkmaktadır; Diyarbakır'daki alan çalışmasından elde edilen bulgu ise kadınların %5,9'unun ev dışında çalıştığıdır.

Çalışan kadınların eşlerinin çalışma durumu incelendiğinde, kadının çalışmasının bir hane halkı geçinme stratejisi olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Daha öncede belirtildiği gibi hane halkı stratejisi yaklaşımı haneyi kendi kaynaklarını kullanarak rasyonel kararlar alabilen bir birim olarak görür. Hanehalkı stratejilerin en önemlisi ise "gelir yaratma etkinlikleri"dir. Hoodfar'a (Hoodfar, 1996) göre bu etkinlikler haneye nakit para girişini sağlayan ekonomik etkinliklerin yanısıra ev içi yeniden üretim faaliyetleri(ev içi yiyecek üretimi, çocuk bakım vb.) ve kamusal hizmetlerden yararlanmayı da kapsamaktadır. Kent yoksulu kadınların ekonomik ve toplumsal konumları incelenirken kadınların bu stratejilerdeki rolüne vurgu yapmak gerekmektedir.

Tablo 9.2. Çalışan Kadınların Eşlerinin Çalışma Durumları Karşılaştırılması

Kadının Çalışması	Erkeğin Çalışma Durumu					Toplam
	Ücretli Maaşlı	Emekli	İşsiz Arasına çalışıyor	Küçük esnaf	Enformel	
Evet	1	1	4	1	0	7
	%14,3	%14,3	%57,1	%14,3	%0,0	%100,0
	%7,1	%20,0	%5,4	%8,4	%0,0	%5,9
Hayır	13	4	70	11	12	110
	%11,9	%3,6	%64,2	%10,0	%11,0	%100,0
	%92,9	%80,0	%94,6	%91,6	%100,0	%94,1
Toplam	14	5	74	12	12	117
	%11,0	%4,3	%63,3	%10,2	%10,2	%100,0
	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 9.2.'de de görüldüğü gibi çalışan kadınların %57,1'inin eşi işsizdir ya da düzenli olarak bir işte çalışmamaktadır. Bu durumda çalışan kadınlar ek gelir getirmekten çok, hanenin geçimini sağlayan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hane reislerinin işsiz kaldığı durumlarda kadının çalışmasının bir hanehalkı stratejisi olduğu alan çalışmamız verileriyle de desteklenmektedir.

Ev içi enformel işlerle eve gelir getiren kadınların eşlerinin çalışma durumuna bakıldığında da benzer sonuçlar çıkmaktadır. Ev içi enformel işlerle haneye gelir getiren kadınların eşlerinin %66.7'si işsizdir ya da düzenli bir işi yoktur. Her iki durumda da Diyarbakır'daki kent yoksulu kadınların çalışmasının bir hanehalkı varolma stratejisi olduğu açıktır.

Tablo 9.3. Ev İçi Enformel İş Yapma ile Hane Reisinin Çalışma Durumunun Karşılaştırılması

Ev İçi Enformel İş Yapma	Hane Reisinin Çalışma Durumu					Toplam
	Ücretli Maaşlı	Emekli	İşsiz Arasına Çalışıyor	Küçük Esnaf	Kendi işi/ Enformel	
Evet	0	0	2	0	1	3
	%0,0	%0,0	%66,7	%0,0	%33,3	%100
	%0,0	%0,0	%2,8	%0,0	%10,0	%2,7
Hayır	14	4	69	12	9	108
	%12,9	%3,7	%63,8	%11,1	%8,3	%100
	%100,0	%100,0	%97,2	%100,0	%90,0	%97,3
Toplam	14	4	71	12	10	111
	%12,6	%3,6	%63,9	%10,8	%9,0	%100
	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0

* Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

9.2.3. Kadınların Eğitim Durumu

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki kadınların eğitim durumunun Türkiye genelindeki kadınların eğitim durumundan oldukça geride olduğu bilinen bir gerçektir. Bölgenin geri kalmışlığı yalnız ekonomik olarak değil toplumsal ve kültürel düzeyde de kendini göstermektedir. Bölgedeki etnik yapının karmaşıklığı ve kültürel olarak toplumsal yaşamda kadına verilen ikincil rolün yanı sıra devletin bölgeye sosyal altyapı sağlamakta yetersiz kalması kadınların eğitim düzeyinin düşük olmasındaki en önemli etmenlerdir. 1990 yılı nüfus sayımı sonuçları incelendiğinde kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğü kendini oldukça açık bir biçimde göstermektedir.

Tablo 9.4. Kadınların Eğitim Durumu(6 yaş üstü-%)

	Türkiye (1990)	G. Anadolu Bölgesi (1990)	Diyarbakır İl Geneli (1997)	Diyarbakır İl Geneli (1990)	Diyarbakır İl Merkezi (1990)	Diyarbakır İl Geneli (1985)	Diyarbakır İl Merkezi (1985)
Okuma Yazma Bilmeyen	28,01	55,20	49,37	66,29	45,75	66,1	48,32
Okur Yazar	15,51	16,06	14,04	14,53	17,70	14,5	19,17
İlkokul	43,14	23,36	17,44	13,94	23,24	13,9	20,29
Ortaokul	5,42	2,56	4,41	2,24	5,19	2,2	4,91
Lise	4,81	2,21	4,41	2,51	6,42	2,5	6,09
Yüksek Okul	1,84	0,58	1,55	0,29	1,65	0,4	0,9
Bilinmeyen	1,27	0,30	8,7	0,03	0,00	0,1	0,2

*Kaynak: DİE

Tablodan da açıkça anlaşıldığı gibi gerek bölgedeki gerek il genelindeki, gerekse Diyarbakır il merkezindeki kadınların eğitim düzeyi Türkiye genelinden oldukça düşüktür.

Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun 1997 yılında OHAL Bölgesi kapsamındaki illerde zorunlu göçe maruz kalmış 3089 kişiyle yaptığı alan çalışmasında da kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğü açıkça görülmektedir.

Tablo 9.5. Cinsiyete Göre Eğitim Seviyesi Dağılımı(%) (1997 Yılı)

	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yüksek Okul	Okur Yazar	Okur Yazar değil	Öğrenci
Erkek	29,8	5,0	2,2	0,7	10,1	40,7	0,3
Kadın	27,0	3,6	4,6	0,7	12,4	49,8	1,0

*Kaynak: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu

Her iki tablodan da görüleceği gibi, kent merkezinde kadınların neredeyse yarısının okuma yazması yoktur ve bu oran Türkiye ortalamasının yaklaşık iki katıdır. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun alan çalışmasının gösterdiği diğer bir veri ise, kadınlarla erkekler arasındaki eğitim farklılığıdır. Her ne kadar erkeklerin eğitim düzeyinin de düşük olduğu gözlenirse de, erkeklerin

kadınlara göre daha fazla eğitim aldıkları görülmektedir. Aynı çalışma kapsamında yapılan anketlerden de bu durum açıkça anlaşılmaktadır. Yapılan alan araştırmasında görüşülen kişilerin %13,9'u kız çocuklarını okutmadıklarını belirtilmiş, kız çocuklarının okumasına karşı olan bu kesimin %70,3'ü buna en önemli neden olarak da kız çocuklarının okumasının geleneklere aykırı olmasını göstermişlerdir. Kız ve erkek çocukları arasındaki okullaşma oranlarının farklılığına, alan araştırmasının değerlendirilmesi sırasında tekrar değinilecektir.

Alan araştırması sırasında anket uygulanan kadınların eğitim durumları il merkezi genelindeki kadınların eğitim durumundan oldukça düşüktür. Görüşme yapılan kadınların %80,7'si hiç okula gitmemiştir. Bu durum il merkezinde de Türkiye genelinde düşük olan kadının eğitim düzeyinin, kent yoksulu kadınlar arasında iyice düştüğünü göstermektedir.

Tablo 9.6. Görüşülen Kadınların Eğitim Durumunun İl Merkezi Genelindeki Kadınlarla Karşılaştırılması

	Görüşülen Kadınların Eğitim Durumları	Diyarbakır İl Merkezindeki Kadınların Eğitim Durumları (1990)
Okuma Yazma Bilmeyen	%80,7	%45,75
Okur Yazar	%1,7	%17,70
İlkokul	%16,8	%23,24
Ortaokul	%0,8	%5,19
Lise	-----	%6,42
Yüksek Okul	-----	%1,65
Bilinmeyen	-----	-----

*Kaynak: 1. Diyarbakır Alan Çalışması

2. DİE, 1997 Diyarbakır İli Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Görüşülen kadınların eğitim durumları eşlerinin eğitimleriyle karşılaştırıldığında, eğitim almada toplumsal cinsiyetin oynadığı rol ortaya çıkmaktadır. Karşılaştırmadan çıkan sonuç kadınlara oranla erkeklerin daha fazla eğitim aldığıdır. Kadınların %80,7'si hiç okula gitmemişken bu oran erkelerde %38,4'e düşmektedir.

Tablo 9.7. Kadınların Eğitim Durumlarıyla Eşlerinin Eğitim Durumlarının Karşılaştırılması

	Görüşülen Kadınların Eğitim Durumları	Görüşülen Kadınların Eşlerinin Eğitim Durumları
Okuma Yazma Bilmeyen	%80,7	%38,4
Okur Yazar	%1,7	%5,6
İlkokul	%16,8	%44,8
Ortaokul	%0,8	%5,6
Lise	-----	%4,8
Yüksek Okul	-----	%0,8

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Benzer bir durum kız çocuklarıyla erkek çocukları arasındaki okullaşma oranında da dikkat çekmektedir.

Tablo 9.8. Kız Çocuklarının Okullaşma Durumlarının Erkek Çocuklarıyla Karşılaştırılması (7-17 Yaş Arası)

	Kız Çocuklarının Okullaşma Durumu	Erkek Çocuklarının Okullaşma Durumu
Hiç Okula Gitmedi	%35,7	%11,8
OkurYazar	%0,8	%0,7
İlköğretim Öğrencisi	%44,7	%63,7
Lise Öğrencisi	%3,2	%4,7
İlkokul Mezununu	%15,4	%18,1
Ortaokul Mezununu	%0,0	%0,0
Lise Mezununu	%0,0	%0,7

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Hanenin gelir durumu ile kız ve erkek çocuklarının okullaşma oranları karşılaştırıldığında da, eğitim almada toplumsal cinsiyetin oynadığı rol açıkça kendini göstermektedir. Hanenin gelirinin artmasıyla kız çocuklarının okullaşma oranları arasında belirgin bir ilişkiye rastlanmamaktadır. Diğer yandan, hanenin gelir düzeyi arttıkça erkek çocuklarının okullaşma oranlarında artış gözlenmektedir. Bu durum yoksul hanelerdeki kız çocuklarının okullaşma oranlarının düşüklüğünün gelir gibi ekonomik bir değişkenden çok, kültürel olarak kız çocuklarının eğitime önem verilmemesiyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 9.9. Cinsiyete Göre Okullaşma Oranları/Gelir Grupları Karşılaştırması

	Gelir Grupları					
	0-120 Milyon		121-240 Milyon		241 Milyon ve üstü	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Hiç Okula Gitmedi	%32,5	%19,2	%46,9	%7,1	%42,8	%11,5
Okur-Yazar	%0,0	%0,0	%2,0	%2,3	%0,0	%0,0
İlköğretim Öğrencisi	%47,5	%66,7	%34,6	%59,5	%38,0	%73,2
Lise Öğrencisi	%2,5	%7,0	%4,0	%2,3	%4,7	%3,8
İlkokul Mezununu	%17,5	%7,0	%12,2	%26,1	%14,2	%11,5
Lise Mezununu	%0,0	%0,0	%0,0	%2,3	%0,0	%0,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Zorunlu göç süreciyle 1985'ten sonra kente gelen ailelerle, 1985'den önce kente göç etmiş ya da aslen Diyarbakırlı olan ailelerin kız çocuklarının okullaşma oranları arasında belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Alan çalışması sırasında görüşme yapılan 127 hanedeki kız çocuklarının %35,7'si hiç eğitim almamışken, bu oran zorunlu göçle kente gelmiş hanelerde %54,8'e çıkmaktadır; 1985 öncesi kente gelenler ya da aslen Diyarbakırlı olan hanelerde ise bu oranın %18,8'e düştüğü gözlenmiştir. Bu veri, kız çocuklarının okutulmamasında kültürel etmenin rolünü bir kez daha öne çıkartmaktadır.

Kentte kalış süresinin artışı ve kültürel değerlerdeki değişim kız çocuklarının okullaşma oranını olumlu yönde etkilemektedir.

Tablo 9.10. Kız Çocuklarının Okullaşma Durumları/Kente Geliş Tarihi Karşılaştırması

	1985 Öncesi Kente Göç Edenler/Diyarbakır Doğumlular	1985 Sonrası Kente Göç Edenler
Hiç Okula Gitmedi	%18,8	%54,8
Okur-Yazar	%1,8	%0,0
İlköğretim Öğrencisi	%50,9	%35,4
Lise Öğrencisi	%5,6	%0,0
İlkokul Mezunu	%22,6	%9,6

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

9.2.4. Kadın Sağlığı

Eğitim konusunda olduğu gibi, kadın sağlığı konusunda da Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Diyarbakır ili Türkiye genelinden daha olumsuz koşullara sahiptir. Kadın sağlığı söz konusu olduğunda ilk dikkati çeken nokta bölgedeki ve Diyarbakır ilindeki toplam doğurganlık hızının oldukça yüksek olmasıdır. Kadınların eğitim düzeyinin düşük olması ve bölgedeki sağlık hizmetlerinin yetersiz olması sonucunda, bu yüksek doğurganlık hızına bağlı olarak bebek ve çocuk ölüm hızları da Türkiye genelinden yüksek çıkmaktadır.

Tablo 9.11. Doğurganlık Durumu (1990 Yılı-%)

	Türkiye	Güneydoğu Anadolu	Diyarbakır İl Geneli
Bebek Ölüm Hızı	67	66	75
Çocuk Ölüm Hızı	16	16	20
Toplam Doğurganlık Hızı	2,65	4,37	4,74

*Kaynak: DİE, 1997 Diyarbakır İli Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Yukarıdaki tablodan da açıkça anlaşılabacağı gibi Diyarbakır ilindeki doğurganlık hızı Türkiye ortalamasının iki katına yakındır. Buna bağlı olarak daha bebek ve çocuk ölüm hızları da Türkiye ortalamasından oldukça yüksektir. 1989-1990 yılı verilerine göre, Diyarbakır il merkezinde bebek ölüm hızı %3,8 olarak hesaplanmaktadır ki, bu rakam da Türkiye ortalamasının oldukça üstündedir.

Daha önceki bölümde belirtildiği gibi Diyarbakır ili genelinde doğurganlık oranı hayli yüksektir. Kent yoksulu kadınlar arasında da bu durum göze çarpmaktadır. Örneklemde görüşülen kadınların hamile kalma ortalamaları 6.2'ye çıkmaktadır. Kadınların % 35'i 5-10 kere, %26,6'sı ise 10 kereden fazla hamile kalmıştır. Diğer illerdeki yoksul kadınlarla karşılaştırıldığında da doğurganlık oranındaki yükseklik göze çarpmaktadır.

Tablo 9.12. Hamile Kalma Sayısı

	Ankara	Zonguldak	Diyarbakır
1-2	%25,4	%25,9	%12,9
3-5	%38,1	%47,3	%25,7
6-10	%25,1	%23,4	%35,0
11 ve üstü	%7,1	%3,4	%26,6

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 9.12.'de de görüldüğü üzere Diyarbakır örneklemindeki kadınların %61,6'sı 5 kereden fazla hamile kalmıştır. Alan araştırmasının yapılması sırasında elde edilen bilgilerden, kadınların doğum kontrolü konusunda fazla bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, görüşme yapılan kadınların büyük bir bölümü, doktor kontrolü olmadan aldıkları gebelik önleyici ya da düşük yaptırıcı haplar sayesinde gebelikten korunduklarını belirtmişlerdir. Kürtaj yaptırma oranı ise özellikle Ankara'daki örnekleme göre oldukça düşüktür. Ankara'daki örneklemede kadınların %49,6'sı kürtaj olduğunu belirtmesine karşın, Diyarbakır'da bu oran %13,3'tür.

Yüksek doğurganlık oranına karşın doğumların genelde evde ve doktor kontrolü olmadan gerçekleşmesi Diyarbakır alan çalışmasının diğer bir bulgusudur. Doğum yapılan yer ve son hamilelikte doktora gidip gitmeme konusunda Diyarbakır ilindeki kent yoksulu kadınlar diğer illerdeki yoksul kadınlardan önemli farklılıklar göstermektedirler. Alan çalışmasının sonuçlarına göre görüşülen kadınların %65,7'si son hamileliklerinde doktora hiç gitmemiş ve %79,4'ü son doğumlarını evde yapmıştır. Bu oranlar Ankara ve Zonguldak çalışmalarında elde edilen sonuçlardan oldukça yüksektir.

Tablo 9.13. Son Hamilelikte Doktor Denetimi

	Ankara	Zonguldak	Diyarbakır
Evet	%57,3	%66,7	%34,3
Hayır	%42,7	%33,3	%65,7

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Tablo 9.14. Son Hamilelikte Doğum Yapılan Yer

	Ankara	Zonguldak	Diyarbakır
Ev	%18,9	%22,4	%79,4
Doğumevi	%42,4	-----	%4,7
SSK Hastanesi	%18,3	%42,9	%2,8
Devlet Hastanesi	%10,5	%32,3	%11,2
Üniversite Hastanesi	%7,0	%1,2	%1,9
Özel	%1,9	%1,2	-----

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Yüksek doğurganlık oranı, kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğü ve sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamamak gibi etmenlerle birleştiğinde bebek ölüm oranlarının oldukça arttığı ortaya çıkmaktadır. Alan çalışması sırasında görüşme yapılan kadınlardan %45,5'inin bir yaşından önce ölen çocuklarının olduğu saptanmıştır. Ankara ve Zonguldak'taki kent yoksulu kadınlarla yapılan alan çalışmalarından elde edilen veriler Diyarbakır'daki bebek ölüm oranının yüksekliğini açıkça göstermektedir. Bebek ölüm oranı, Ankara'da yapılan alan çalışmasında %16,5, Zonguldak'ta ise %26,0 olarak saptanmıştır.

Diyarbakır'daki yüksek doğurganlık oranı, bu yüksek orana karşın hamileliklerin ve doğumların büyük çoğunluğunun doktor kontrolü dışında gerçekleşmesi, bölgedeki sosyal altyapı yetersizliğinin kadınlar üzerindeki etkisinin en önemli göstergesidir. Kendi maddi olanaklarıyla yeterli sağlık hizmeti alamayan kadınların çoğuna devlet tarafından da herhangi bir sağlık hizmeti sunulmamaktadır. Örneklemdaki kadınların sadece %38,5'inin yeşil kartı vardır. Bu durumda herhangi bir sağlık hizmetinden yararlanamayan yoksul kadınların çoğunluğu kendi sağlıklarını tehlikeye atacak kadar çok hamilelik yaşamakta ve doğum yapmaktadırlar.

9.3.5. Hane Halkı Geçinme Stratejilerinde Kadının Rolü

Geçinme stratejilerini konu alan yazının değerlendirilmesinde sıkça vurgulandığı gibi, hane halkı geçinme stratejileri gelir yaratıcı etkinlikler ve yeniden üretim etkinlikleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Kadınlar gerek gelir yaratıcı etkinliklerde yaptıkları ev içi üretimle, gerekse yeniden üretim etkinliklerindeki yeriyle, geçinme stratejilerinin her iki alanında da önemli rollere sahiptir.

Kötüleşen ekonomik koşullara bağlı olarak, hanenin tüketim kalıplarında değişiklikler yapılması önemli bir geçinme stratejisidir. Alan çalışmasından elde edilen bulgular, Diyarbakır'daki yoksul hanelerin çoğunun yiyecek harcamalarında azalma yaptıklarını göstermektedir. Yoksul haneler içinde en olumsuz ekonomik koşullara sahip olan bu haneler Diyarbakır alan

çalışmasında %40 gibi yüksek bir orandadır. Bu rakam Ankara çalışmasında %35,9, Zonguldak çalışmasında ise %25,3 olarak saptanmıştır.

Tablo 9.15. Hanenin Tüketimindeki Azalmalar

	Ankara	Zonguldak	Diyarbakır
Tüketim Miktarında Azalma	%41,7	%40,9	%38,6
Tüketimin Kalitesinde Azalma	%2,5	%7,0	%1,4
Yiyecek Maddeleri	%35,9	%25,3	%40,0
Tatil/Giyim	%14,5	%18,2	%10,0
Beyaz Eşya	%4,0	%7,8	%8,6
Temizlik Malzemeleri	%0,6	%0,8	%0,0
İlaç	%0,0	%0,0	%1,4

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Kadının yaptığı ev içi üretim de yoksul haneler için önemli diğer bir geçinme stratejisidir. Alan çalışması sırasında görüşülen kadınların %73,7'si kendi hanelerinin tüketimi için ev içi yiyecek üretimi yaptıklarını belirtmişlerdir. Diyarbakır alan çalışması bulgularına göre kadınların %87,0'si hanelerinin tükettiği ekmeği kendileri yapmaktadır. Ankara ve Zonguldak'taki kent yoksullarıyla karşılaştırılma yapıldığında, özellikle temel bir gıda maddesi olan ekmeğin üretimindeki farklılık göze çarpmaktadır.

Tablo 9.16. Ev İçi Yiyecek Üretimi

	Ankara	Zonguldak	Diyarbakır
Konserve,Kurutma Salamura	%81,0	%72,0	%55,4
Salça	%38,6	%35,3	%65,2
Turşu	%92,9	%88,8	%84,8
Reçel	%60,4	%83,8	%31,5
Tarhana,Erişte	%61,3	%79,1	%17,4
Ekmek	%74,7	%37,4	%87,0

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Alan çalışması sırasında görüşme yapılan kadınların %26,3'ü ise ev içi yiyecek üretimi yapmamaktadır. Ev içi yiyecek yapmama nedeni olarak ise %92,0 gibi

yüksek bir oranda malzemelerin pahalı olması gösterilmiştir. Bu durum Diyarbakır'da görüşme yapılan hanelerin %92,0'sinin ekmek gibi temel bir ihtiyacı karşılayamayacak kadar kötü ekonomik koşullara sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 4.3'de yapılan karşılaştırmalar da Diyarbakır'daki kent yoksullarının ekonomik koşullarının diğer kentlere göre oldukça kötü olduğunu açıkça göstermektedir.

Tablo 9.17. Ev İçi Yiyecek Üretimi Yapmama Nedeni

	Ankara	Zonguldak	Diyarbakır
Malzemeler Pahalı	%42,5	%32,4	%92,0
Memleketten/Akrabalardan Geliyor	%17,5	%32,4	%4,0
Ailesi Küçük	%15,0	%24,3	%4,0
Zamanı/Becerisi Yok	%25,0	%10,8	%0,0

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

9.3.6. Toplumsal İlişki Ağlarında Kadının Yeri

Akrabalık bağları, hemşehrilik ilişkileri gibi, toplumsal ilişkilerin hane halkının gündelik yaşamını sürdürebilmek için geliştirdiği geçinme stratejilerindeki rolü büyüktür. Dolayısıyla, bu tip toplumsal ilişki ağları yoksul haneler için oldukça önemlidir. Geçinme stratejilerinde kadının geleneksel rolü genellikle ev içi işleri ve yeniden üretim etkinliklerini gerçekleştirmek olarak düşünüldüğünden, kadınların bu ilişki ağlarındaki yerleri de genellikle hane içi ve hanenin yakın çevresi ile sınırlı kalmaktadır.

Söz konusu durum Diyarbakır alan çalışmasından elde edilen verilerce de desteklenmiştir. Alan çalışması sırasında görüşülen kent yoksulu kadınların çoğunluğunun çalışmaması, söz konusu kadınların toplumsal hayatlarının genelde evde ve evlerinin yakın çevresinde geçtiğine işaret etmektedir. Görüşme yapılan kadınlardan sadece %1,2'si ev dışında bir etkinlikte bulunmaktadır, geriye kalan %98,8'lik kesimin ise tüm toplumsal ilişkileri oturdukları konut ve konut çevresinde gerçekleşmektedir. Dışarıdan desteğe ihtiyaç duyulduğunda, en çok yardım istenen kişiler komşular (%27,5) ve akrabalardır (%29,4).

Tablo 9.18. Kadınların Yardım İsteddiği Kişiler

	Ankara	Zonguldak	Diyarbakır
Komşular	%25,7	%27,6	%27,5
Akrabalar	%31,3	%15,9	%29,4
Yakın Akrabalar	%30,7	%40,0	%6,9
Komşular ve Akrabalar	%11,2	%9,7	%12,7
Arkadaşlar	%1,1	%2,1	%1,0
Diğer/Devlet	-----	%4,8	%1,0
Yardım İstemiyor	-----	-----	%21,6

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Ankara ve Zonguldak'taki kent yoksulu kadınlar ile karşılaştırma yapıldığında, bu kentlerdeki kadınların da toplumsal ilişkilerinin büyük oranda komşuları ve akrabalarıyla sınırlı olduğu görülmektedir. Ankara ve Zonguldak'ta görüşme yapılan kadınların eğitim düzeylerinin ve ev dışında çalışma oranlarının Diyarbakır'dan daha yüksek olmasına karşın, bu kadınların da toplumsal ilişkilerinin komşu ve akrabalarla sınırlı olması, kadınların toplumsal ilişki ağlarındaki yerlerinin istihdam durumları ya da eğitim düzeylerinden çok kültürel olarak belirlendiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 9.18 incelendiğinde, kentler arasında gözlemlenen en büyük farklılık, Diyarbakır'daki kadınların %21,6'sının hiç kimseden yardım istemediklerini belirtmeleridir. Bu durum, kentin ekonomik olarak geri kalmışlığına bağlı olarak yaşanan yoksulluğun yaşanan zorunlu göç süreciyle beraber daha da artmasının, yoksullar arasındaki dayanışma ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeye başladığını göstermektedir.

Tablo 9.19. Yardımlaşma Konuları

	Ankara	Zonguldak	Diyarbakır
Manevi Destek	%4,6	%9,4	%4,8
Maddi Destek	%41,9	%43,9	%29,8
Ev İçi Sorumluluklar	%10,4	%14,0	%6,7
Ev İçi Üretim	%1,2	%1,2	%1,9
Hastalık	-----	-----	%24,0
Çocuk Bakımı	-----	-----	%3,8
Özel Durumlar	%10,0	%15,2	-----
Yardım İstemiyor	%31,9	%16,4	%28,8

*Kaynak: 1. Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 1999

2. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

3. Diyarbakır Alan Çalışması

Kadınlar arasındaki yardımlaşma konuları diğer kentlerle karşılaştırılmalı olarak incelendiğinde, kent yoksulları arasındaki maddi yardımlaşmanın Diyarbakır'da diğer iki kente oranla düşük olduğu gözlenmektedir. Bu durum Diyarbakır'daki kent yoksullarının çevrelerindekiyle yardım edemeyecek düzeyde yoksul olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Çoğu kez kendi geçimlerini sağlayamayan haneler, çevrelerindeki kendileri gibi yoksul olan hanelerden de maddi yardım alamamaktadır. Toplumsal ilişkilerin, özellikle dayanışma ve yardımlaşma ilişkilerinin yoksulluğa bağlı olarak kötüleştiği, hane reisleri ile yapılan görüşmelerde de ortaya çıkmıştır. Görüşülen hane reislerinin %49,9'u yardımlaşma ilişkilerine olumsuz yönde bir değişim yaşadıklarını belirtmişlerdir.

9.3. ZORUNLU GÖÇE MARUZ KALMIŞ KADINLARIN KENTE UYUM SORUNLARI

Alan çalışmasında yapılan anketlerde kente uyum konusunda doğrudan soru sorulmamıştır. Ancak özellikle zorunlu göç sonucu aniden ve istekleri dışında yerlerinden edilmiş kadınların kente uyumları üzerinde durulması gereken önemli bir sorundur.

Alan çalışması sırasında doğrudan kente uyum süreçleriyle ilgili sorular sorulmamasına karşın, elde edilen verilerden kente normal göç süreciyle gelmiş ve zorunlu göçe maruz kalmış kadınlar arasında bazı farklılıklar bulmak olanaklıdır. Örneğin örneklemedeki çalışan kadınların %85,7'si kente normal göç süreçleriyle gelmiş kadınlardır. Aynı şekilde ev içi enformel iş yapan kadınların da %66,7'si zorunlu göçe maruz kalmamış kadınlardır. Görüldüğü üzere 1985 sonrasında zorunlu göç olaylarıyla Diyarbakır'a gelen kadınlar arasındaki çalışma oranı 1985 öncesinde gelmiş olan kadınlardan oldukça düşüktür.

Daha önceki bölümlerde de değinilen Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun 1997 yılında yaptığı "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göçeden Ailelerin Sorunları" alan çalışması bu konuda çeşitli bilgiler vermektedir. Alan çalışması sırasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde zorunlu göç yaşanan 15 ilde 3089 tane anket yapılmıştır.

Bu alan araştırmasının bulgularına göre, anket uygulanan ailelerden %48,6'sında hiç Türkçe bilmeyen kişiler vardır, ki bunların çoğunluğu kadınlar ve yaşlılardır. Kadınlara göçten sonra en çok zorlandıkları konu sorulduğunda, %46,7'si şehre uyumda zorlandıklarını belirtmiş, %20,0'si ise işsizliğin en çok zorlandıkları konu olduğunu söylemiştir. Görüşülen kadınların % 56,6'sı göç ettikleri yerde güvende olduklarını söylemelerine karşın, aynı kadın grubunun % 40,0'ı köylerine geri dönmek istemektedir.

Bulgularının çok genel bir çerçevede olmasına karşın bu araştırma zorunlu göç sürecinin kadınlar üzerindeki etkisinin üzerinde çalışılması gereken bir konu olduğuna dikkat çekmektedir. Farklı etnik kökenlere sahip, eğitim düzeyleri

düşük, gelir getirecek bir beceriye sahip olmayan kadınların birdenbire yerlerinden edilmeleriyle yaşadıkları sorunların, normal göç süreçleriyle kente yerleşmiş kadınların sorunlarından daha farklı olacağı ve farklı bir çerçevede ele alınması gerektiği açıktır.

9.4. ÖNERİLER

Başta da belirtildiği gibi Diyarbakır'daki kent yoksulu kadınlar, bölgenin ekonomik ve toplumsal olarak geri kalmışlığından dolayı diğer illerdeki kent yoksulu kadınlardan daha olumsuz koşullar içinde yaşamaktadırlar. Bölgede yaşanan terör olayları, bölgenin genel durumunu daha da olumsuzlaştırdığı gibi kadınların hayatlarına da olumsuz etkiler yapmıştır. Diyarbakır ilindeki yüksek işsizlik oranına bağlı olarak kronikleşmeye başlayan yoksulluk, hane içinde zaten ikincil bir konuma sahip olan kadınların hayatlarını da iyice zorlaştırmıştır. Ekonomik ve kültürel koşullara bağlı olarak yeterli eğitim ve sağlık hizmeti alamayan kadınlar genelde evlerinin içinde, kentin geri kalan kesiminden kopuk bir yaşam sürmektedirler.

Özetlemek gerekirse Diyarbakır alan araştırmasında görüşülen kadınlar, etnik ve sınıfsal konumlarının yanı sıra bir de hane içinde kendilerine cinsiyetlerinden dolayı verilen ikincil rolden dolayı ezilmektedirler. Alan çalışmasında görüşülen kadınların %80,7'si hiç okula gitmemiştir, %61,6'sı beş kereden fazla hamile kalmış ve çoğunlukla hamilelikleri ya da doğumları sırasında tıbbi yardım almamışlardır. %88,8'i ev dışında hiçbir faaliyette bulunmayan bu kadınların %50'si fiziksel şiddete maruz kalmaktadır.

Alan çalışmasında ortaya çıkan bu durumun en önemli nedeni bölgedeki ekonomik koşullar olarak gözüktse de, toplumsal ve kültürel yapıların özellikleri ve devletin bölgeye sosyal altyapı sunmakta yetersiz kalması da kadınların içinde bulunduğu olumsuz koşulları kronikleştiren etmenlerdir.

Diyarbakır il merkezindeki yoksul kadınların konumun iyileştirilmesi için alınacak yerel ya da merkezi düzeydeki kararlarla, öncelikle istihdam olanaklarının genişletilip, kent yoksullarının maddi koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Her ne kadar kadınların düşük eğitim düzeyi, toplumsal ilişkilerdeki kısıtlı yerleri gibi başlıklar incelendiğinde, toplumsal cinsiyet ilişkilerinde bölgedeki toplumsal ve kültürel yapının oynadığı rol açıkça gözüktse de, bölgedeki ekonomik koşulları iyileştirmeden, kadınların ikincil konumlarının ortadan kaldırılması olanaklı değildir.

Devlet, merkezi ya da yerel düzeyde, istihdam olanaklarını arttırmanın yanı sıra, sosyal altyapı sunumunu da arttırmalıdır. Sosyal altyapı sunumu konusunda, eğitim, sağlık gibi klasik hizmetlerin yanı sıra bölgedeki toplumsal ve kültürel yapının farklılıklarını göz önüne alan kadınlara yönelik "yardım merkezleri" de acilen kurulmalıdır. Bu tip yardım merkezlerinin, eğitim düzeyleri oldukça düşük, toplumsal ilişkileri kısıtlı, çoğunlukla hayatları

evlerinin yakın çevresinde geçen kent yoksulu kadınlar için önemi oldukça büyüktür

Diyarbakır gibi toplumsal ve kültürel yapıların farklı olduğu yerlerde kadınlara yönelik yardım merkezleri, toplumsal cinsiyet ilişkilerinden kaynaklanan eşitsizlikleri gidermede çok önemli bir yere sahiptir. Ancak başta da belirtildiği gibi bu tip yardım merkezleri, bölgedeki toplumsal ve kültürel yapının farklılıklarına duyarlı şekilde hareket etmeli, kent yoksulu kadınlara yabancılaşmamalıdır. Ayrıca, toplumsal cinsiyet ilişkileri gibi zaman zaman bireylerin özel hayatlarıyla doğrudan ilişkili olabilecek durumlarla ilgilenen merkezlerde çalışan kişiler, mutlaka alanlarında uzmanlaşmış kişiler olmalıdır.

Sonuç olarak, Diyarbakır kentindeki kent yoksulları arasındaki toplumsal cinsiyet ilişkilerinden kaynaklanan eşitsizlikleri azaltmak ya da ortadan kaldırmak için iki temel öneri yapılabilir. İlk olarak, ekonomik koşulların yetersizliğinden kaynaklanan yeterli sağlık yardımı alamama, eğitim görememe gibi olumsuzlukları ortadan kaldırmak için istihdam olanakları genişletilerek, kent yoksullarının ekonomik koşulları iyileştirilmelidir. İkinci olarak, toplumsal ve kültürel hayatta kadına verilen ikincil rolün ortadan kaldırılabilmesi için öncelikle bölgede yaşayanların eğitim düzeyi yükseltilmelidir. Ayrıca, kurulacak kadın yardım merkezlerinde, gerek kadınlara gerekse erkeklere yönelik yapılan çalışmalarla, toplumsal cinsiyet ilişkilerinden kaynaklanan eşitsizlikler ortadan kaldırılmaya çalışılmalıdır.

10. AİLE İÇİ ŞİDDET

Bu bölümde, Diyarbakır alan çalışması sırasında görüşme yapılan hanelerdeki aile içi şiddet olayları incelenecektir. Alan çalışmasının bulgularına geçmeden önce, aile içi şiddetle ilgili yazın kısaca değerlendirilecek, ardından Diyarbakır alan çalışmasından elde edilen verilerin değerlendirilmesine geçilecektir.

Alan çalışmasının değerlendirilmesi sırasında ilk bölümde, aile içi şiddete ilişkin veriler genel olarak değerlendirilecektir. Sonraki bölümde ise, alan çalışmasından elde edilen aile içi şiddet verilerinin istihdam ve eğitim durumu, aile yapısı gibi diğer sosyo-ekonomik değişkenlerle olan ilişkisi incelenecektir. Ardından, aile içinde şiddetin yeniden üretimi konusu, alan çalışmasının verileri doğrultusunda incelenecektir. Alan çalışmasının değerlendirilemesi sırasında son olarak, zorunlu göçe maruz kalmış hanelerde aile içi şiddetin diğer hanelerden farklılaşp farklılaşmadığı incelenecektir.

Alan araştırmasının değerlendirilmesinden sonra ise, son bölümde, Diyarbakır kentinde kent yoksulu hanelerde yaşanan aile içi şiddet olaylarını azaltmaya yönelik çözüm önerilerine kısaca değinilecektir.

10.1.İLGİLİ YAZININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Aile içi şiddet, aile içindeki bir bireyin diğer bir bireye ya da bireylere uyguladığı fiziksel, cinsel ya da duygusal saldırı olarak tanımlanmaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı gibi, aile içi şiddet, bireyler arasında yaşanan fiziksel şiddet olaylarından daha fazlasını içermektedir. Örneğin, BM Kadına Karşı Şiddetin Engellenmesi Bildirisi'nde kadına yönelik şiddet, *"İster özel, ister toplumsal yaşamda olsun tehdit, cebren ya da keyfi olarak özgürlükten alıkoymak da dahil olmak üzere kadına fiziksel, cinsel ya da psikolojik zarar ve acı veren ya da verebilecek, cinsiyete dayalı her türlü şiddet hareketi"* (Aktaran: Yıldırım, 1998, ss: 27) olarak tanımlanmaktadır. Ülkemizde de olduğu gibi, aile içi şiddete maruz kalanlar genelde kadınlar ve çocuklar olmaktadır.

Aile içi şiddetin farklı çeşitlerine değinmeden önce, aile içi şiddetin nedenleri üzerinde durmakta yarar vardır. Öncelikle belirtilmesi gereken nokta, aile içi şiddetin genelde cinsiyet farklılıklarına dayanılarak toplumsal olarak üretilen bir olgu olduğudur. Çocukluktan itibaren belirli cinsiyet rollerine göre yetiştirilen bireyler, çoğunlukla bu cinsiyet rollerine dayanarak aile içi şiddet olayları yaşamaktadır. Örneğin, hane içindeki ayrıcalıklı konumunu korumak isteyen erkek eşine ya da çocuklarına karşı şiddet göstermekte, kadın ise toplumsal olarak kendine verilen cinsiyet rolünden dolayı yaşadığı şiddet olaylarını kabullenip içselleştirmektedir. Bireylerin eğitim ve gelir düzeyi, aile yapıları ve büyüklükleri, alkol ya da benzeri bağımlılık yapıcı maddeler kullanıp kullanmadıkları gibi etmenler de aile içi şiddet olaylarının yaşanmasında etkili olmaktadır. Ancak, bütün bu etmenler aile içi şiddetin yaşanmasında etkili olmakla beraber, aile içi şiddet olaylarının temel nedeninin

toplumsal olarak üretilen cinsiyet ilişkilerinden kaynaklandığı söylenebilir. Gelir düzeyinin ya da eşlerin eğitim düzeyinin yüksek olduğu ailelerde de şiddet olaylarına rastlanması, aile içi şiddetin temel nedeninin toplumsal olduğunun ortaya koymaktadır.

Aile içi şiddetin birinci ve en belirgin türü kadına ya da çocuklara yönelik fiziksel şiddettir. Ülkemizde her 100 kadından 34'ü fiziksel şiddete maruz kalmaktadır (Aile Araştırma Kurumu, 1995). Ancak ülkemizde fiziksel şiddetin bir terbiye biçimi olarak kabul edilmesi, özellikle kadınların yaşadıkları şiddet olaylarını kolaylıkla kabullenmelerine yol açmaktadır. Örneğin, Emre Kongar'ın 23 ilde yaptığı bir alan çalışmasında, görüşme yapılan kadınların %35,1'inin eşlerinin uyguladığı fiziksel şiddeti hak ettiklerini düşündükleri ortaya çıkmıştır (Kongar'dan aktaran: Aile Araştırma Kurumu, 1995). Ayrıca, toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki yerlerinden dolayı, fiziksel şiddet gören çoğu kadın, yaşadıkları şiddet olaylarını açıklamaları halinde toplumun onları suçlu bulacağını düşünerek şiddeti içselleştirmektedir. Bu durum, ülkemizdeki aile içi şiddet olaylarının yukarıda verilen rakamdan çok daha yüksek oranda olduğunu düşündürmektedir.

Duygusal şiddet, kıskançlık, kötü söz söyleme ya da aşağılama gibi psikolojik yıpratma yollarıyla aile içindeki bir bireyin diğer bireyler üzerinde egemenlik kurması yoluyla gerçekleşmektedir. Toplumumuzdaki kapalı aile yapısı, diğer şiddet türlerinde olduğu gibi duygusal şiddetin de açıklanmamasına yol açmakta, dolayısıyla bu konu hakkında çalışma yapmak da güçleşmektedir.

Aile içi şiddetin diğer bir türü olan cinsel şiddet, ülkemizde yapılan alan çalışmalarında oldukça düşük düzeyde çıkmaktadır. Örneğin, Mor Çatı Kadın Sığınağı Danışma ve Dayanışma Vakfına 1992-1995 yılları arasında yapılan 550 başvurunun sadece %16,6'sı aile içi tecavüz nedeniyle yapılmıştır. Ancak, konunun özelliğinden dolayı cinsel şiddet olaylarının oranını tam olarak elde edebilmek oldukça güçtür. Bu yüzden, tıpkı fiziksel şiddet oranının olduğu gibi, cinsel şiddet oranının da alan çalışmalarının ortaya çıkardığı rakamlardan çok daha yüksek olduğu düşünülmektedir.

Aile içi cinsel şiddet konusunda dikkat çeken diğer bir nokta da kadınların yanısıra çocukların da bu şiddet türüne oldukça sık maruz kalmalarıdır. 1985-1986 yıllarındaki mahkeme kararlarını inceleyen bir araştırmaya göre, çocuklara yönelik şiddet olaylarının başında %68,3'lik bir oranla cinsel şiddet olayları yer almaktadır. Aynı çalışmada cinsel şiddete maruz kalan bu çocukların %55'nin 12 yaşının altında olduğu saptanmıştır (Konanç, Zeytinoğlu ve Kozcu'dan aktaran: Aile Araştırma Kurumu, 1995).

Aile içi şiddet çalışmalarında, gerek şiddet olaylarının nedenini kavrayabilmek gerekse çözüme yönelik politikalar üretebilmek için şiddet olaylarının istihdam, eğitim düzeyi, aile büyüklüğü ve yapısı, gelir düzeyi gibi değişkenlerle olan ilişkisi incelenmelidir. Örneğin, yapılan herhangi bir alan çalışmasında hanenin diğer üyelerine şiddet uygulayan erkeğin istihdam

durumu, alkol ya da uyuşturucu madde bağımlısı olup olmadığı, kendi ebeveynleri arasında şiddet ilişkisi olup olmadığı, çocukluğunda herhangi bir şiddet türüne maruz kalıp kalmadığı gibi değişkenler şiddet olaylarının nedenlerini anlamakta oldukça önemlidir.

Aile içi şiddet konusunda yapılan çalışmalar, aile yapısı ve ailenin içinden geçtiği dönemin şiddet ilişkilerini anlamakta oldukça önemli olduğunu ortaya çıkartmıştır. Örneğin, ebeveynleri arasında şiddet olayları yaşanan erkeklerin eşlerine şiddet uygulama eğilimlerinin daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Benzer bir şekilde, kendi ebeveynleri arasında şiddet olaylarına tanık olmuş kadınlar, kendi yaşadıkları şiddet olaylarını daha kolay kabullenmekte ve şiddeti içselleştirmektedirler. Şiddet olaylarının yaşandığı ailelerdeki çocuklar ise, genelde şiddete maruz kalmış anneleri tarafından dövülmektedir; eşlerine şiddet gösteren erkeklerin çocuklarına, annelerine olduğu kadar şiddet uygulamadıkları saptanmıştır. Bu durum, şiddetin aile içinde nasıl yeniden üretildiğine de açıklık getirmektedir. Şiddet, aile içinde genelde erkekten kadına, kadından da çocuklara yönelmektedir. Şiddet olaylarının yaşandığı bu ailelerdeki çocuklar, ileride kendi ailelerini kurdukları zaman da, büyüdükleri ailelerde gördükleri şiddet ilişkilerini devam ettirmektedirler; erkekler kadınlara şiddet uygulamakta, şiddeti içselleştiren kadınlar ise çocuklarına şiddet göstermektedir. Bu şekilde şiddetin yeniden üretimi sağlanmaktadır.

Ailenin içinden geçtiği dönem de, aile içi şiddeti etkileyen diğer bir etmendir(Aile Araştırma Kurumu, 1995). Yapılan çalışmalar, evlilik ya da birliktelik süresi arttıkça aile içinde yaşanan şiddet olaylarının azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Aile içi şiddete özellikle genişleme aşamasındaki ailelerde sıkça rastlanmakta, bu ailelerde hem çocuklara hem de kadınlara yönelik şiddet eylemleri diğer aşamalaradaki ailelere göre yoğunluk göstermektedir. Çocukların yaşadıkları şiddet olayları yaşları ilerledikçe, yani aile genişleme aşamasından ayrılma aşamasına doğru ilerledikçe azalmaktadır. Kadınlar açısından zamanla aile içi fiziksel şiddetin azaldığına yönelik bir bulgu olmasa da, cinsel ya da duygusal şiddet olaylarının eşleriyle birliktelik süreleri arttıkça azalma eğiliminde olduğu söylenebilir.

Şiddet olaylarının yaşandığı ailelerin ekonomik durumu da şiddetin nedenlerinin anlaşılabilmesi için oldukça önemlidir(Aile Araştırma Kurumu, 1995). Ülkemizde de olduğu gibi, erkeğin en önemli görevinin ailesinin geçimini sağlamak olduğu toplumlarda, ailenin ekonomik durumunun kötüleşmesi, özellikle erkekleri baskı altına sokmakta, bu durumdaki erkekler de ailenin diğer bireylerine şiddet uygulamaya başlamaktadır.

Aile içi şiddet olaylarını anlayabilmek için eşlerin eğitim düzeyleri de incelenmelidir. Kesin bir genelleme yapmak mümkün olmasa da, eşlerin eğitim düzeyleri arttıkça, aile içi şiddet olaylarının azalma eğiliminde olduğu söylenebilir.

Yukarıda bahsedilen değişkenler aile içi şiddeti değişik açılardan etkilemektedir. Ancak, unutulmaması gereken nokta, bu değişkenlerin birbirlerinden bağımsız olarak şiddet olaylarını etkilemediği, aralarında bağlantılar olduğudur. Aile içi şiddet ilişkileri incelenirken, bu değişkenlerin birbirleriyle bağlantılı olarak şiddet olaylarını ne yönde etkilediği ayrı bir araştırma konusudur.

10.2. ALAN ÇALIŞMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Diyarbakır'da yapılan alan çalışması sırasında, 113 kadınla aile içi şiddete yönelik sorularda içeren anket yapılmıştır. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi, aile içi şiddet olaylarının kadınlar tarafından açıklanmak istenmemesi, bazı sorulara yanıt alınamamasına neden olmuştur. Ayrıca dil sorunu nedeniyle, bazı görüşmelerin eşlerin ya da çocukların çevirmenliğiyle yapılması, özellikle fiziksel ve cinsel şiddete ilişkin soruların görüşülen tüm kadınlara sorulmasını engellemiştir. Bu yüzden sorular arasında örneklem büyüklükleri farklılaşmaktadır.

Değerlendirme sırasında ilk önce alan çalışmasından elde edilen veriler genel olarak aktarılacaktır. Bu bölümde Diyarbakır alan çalışmasından elde edilen veriler, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı'nın 2000 yılında Zonguldak'ta yaptığı alan çalışmasındaki kent yoksulu kadınlara ait verilerle karşılaştırılacaktır.** Sonraki bölümde, aile içi şiddet konusundaki veriler, eşlerin eğitim düzeyi, istihdam durumu, gelir düzeyi, aile yapısı ve büyüklüğü gibi değişkenlerle karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Daha sonra Diyarbakır alan çalışmasından elde edilen bulgular aile içinde şiddetin yeniden üretimi çerçevesinde değerlendirilecektir. Son olarak, 1985'den sonra zorunlu göç süreciyle kente gelmiş kadınlarla, Diyarbakır doğumlu, ya da gönüllü göç süreciyle kente gelen kadınlar arasında aile içi şiddete yönelik karşılaştırmalar yapılacaktır.

10.2.1. Alan Çalışmasının Genel Bulguları

Alan çalışması sırasında kadınlara aile içindeki fiziksel, duygusal ve cinsel şiddetle ilgili sorular sorulmuştur. Bu bölümde elde edilen genel bulgular bahsedilen bu üç şiddet türüne göre değerlendirilecektir.

***Diyarbakır'daki kent yoksulu kadınlarla yapılan alan çalışmasını, Zonguldak alan çalışmasıyla daha sağlıklı biçimde karşılaştırabilmek için, Zonguldak alan çalışmasında görüşülen kadınlardan, hane geliri 200 milyon ve daha altında olan yoksul kesim karşılaştırmalara dahil edilmiştir.*

10.2.1.1. Aile İçi Fiziksel Şiddet

Alan çalışması sırasında görüşme yapılan 106 kadından 53'ü, yani %50'si fiziksel şiddete maruz kaldıklarını belirtmiştir. Diyarbakır alan çalışmasından elde edilen bu rakam Türkiye ortalaması olan %34'den oldukça yüksektir. Aile içi fiziksel şiddetin kadınlar tarafından açıklanmamak istenmesi bu %50'lik şiddet görme oranının aslında daha da yüksek olduğunu düşündürmektedir. Fiziksel şiddete maruz kaldığını belirten kadınların, %35,3'nün fiziksel şiddeti yoğun bir şekilde yaşadıkları saptanmıştır.

Görüşülen kadınların çoğunluğu (%37,3) yaşadıkları şiddetin nedeni olarak geçim sıkıntısını göstermişlerdir. Alan çalışmasında görüşme yapılan hane reislerinin %61,1'inin işsiz olduğu ya da düzenli bir işinin olmadığı göz önüne alınırsa, aile içi şiddetin en önemli nedeni olarak geçim sıkıntısının gösterilmesi şaşırtıcı değildir. Bu yüzden görüşülen kadınların %32,5'i de aile içi şiddet olaylarının ortadan kalkması için ekonomik durumlarının düzelmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Diyarbakır ilinde yapılan alan çalışmasının bulguları, Diyarbakır'dan farklı bir kentleşme deneyimine sahip olan Zonguldak ilinde yapılan alan çalışmasındaki kent yoksulu kadınlarla karşılaştırıldığında kent yoksulu kadınların şiddet görme nedenlerine ilişkin benzerlikler ve Diyarbakır ilindeki toplumsal yapının özelliğinden dolayı ortaya çıkan farklılaşmalar gözlenmektedir.

Tablo10.1. Kadının Şiddet Görme Nedeni

	Diyarbakır	Zonguldak
Sözünü Dinlemediyimde Kızıyor	%13,7	%13,3
Ev İşlerindeki Aksaklıklardan Dolayı	%2,0	%6,6
Geçim Sıkıntısı	%37,3	%22,2
Aile İçi Tartışma	%19,6	%8,1
Cinsellik/Kıskançlık	%7,8	%2,9
İçtiği Zaman	%2,0	%5,9
Yorgunken	%2,0	%7,4
Belirli Bir Nedeni Yok	%9,8	%2,9
Kötü Davranmıyor	%3,9	%30,3

*Kaynak: 1. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

2. Diyarbakır Alan Çalışması

Zonguldak alan çalışması sırasında görüşülen kent yoksulu kadınların %43,0'ü fiziksel şiddet gördüklerini belirtmişlerdir. Yukarıdaki tablo incelendiğinde, dikkati çeken ilk nokta, Zonguldak'taki kadınların %30,3'nün eşlerinden şikayetçi olmamalarına karşın, Diyarbakır'da bu oranın %3,9 olmasıdır. Bir sanayi kenti olan Zonguldak'taki aile yapısının, kapitalizm öncesi ilişkilerin yoğun olarak devam ettiği Diyarbakır ilinden farklı olması, rakamlar arasındaki ayrımın en önemli nedenidir.

Tablo incelendiğinde, ortaya çıkan en önemli benzerlik ise, kent yoksulu kadınların, yaşadıkları şiddetin en önemli nedeni olarak geçim sıkıntısını göstermeleridir. Bu durum, kent yoksulu ailelerde yaşanan şiddet olaylarının büyük ölçüde ekonomik yetersizliklere bağlı olduğunu, ailenin ekonomik durumu kötüleştikçe şiddet olaylarının arttığını göstermektedir.

Tablo10.2. Aile İçi Şiddetin Ortadan Kalkma Koşulları

	Diyarbakır	Zonguldak
Susarak	%2,5	%3,3
Huyuna Giderek	%15,0	%16,6
Ekonomik Durum Düzeline	%32,5	%38,8
Anlayış ve Hoşgörü ile	%5,0	%7,7
Eşi Tedavi Görürse	%2,5	%1,1
Ailesinden Uzaklaşırsa	%10,0	%4,4
Eğitimle	%5,0	----
İş Koşulları İyileştiğinde	%12,5	%4,4
İçkiyi Bırakınca	----	%3,3
Bilmiyor	----	%6,6
Düzelmez	%7,5	%13,3

*Kaynak: 1. Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, 2000

2. Diyarbakır Alan Çalışması

Ekonomik koşulların yetersizliğinin yoksul hanelerde yaşanan şiddet olaylarının en önemli nedeni olduğu, kadınların şiddet olaylarının nasıl azalacağına ilişkin görüşlerinde de ortaya çıkmaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi, her iki alan çalışmasında da kadınlar şiddet olaylarının azalması için öncelikle ekonomik durumlarını düzelmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

10.2.1.2. Aile İçi Duygusal Şiddet

Alan çalışması sırasında eşler arasındaki duygusal şiddet olaylarını anlayabilmek için kadınlara eşlerinin kıskançlıkları, duygusal baskı uygulayıp uygulamadıkları ya da hakarete varan boyutta kötü sözler söyleyip söylemediklerine ilişkin sorular sorulmuştur. Ortaya çıkan bulgular, genelde aile içi duygusal şiddet oranının, %50 olan fiziksel şiddet oranından daha düşük olduğunu göstermektedir. Bu durum, kadınların yarısının fiziksel şiddete maruz kaldığı bir ortamda, yaşadıkları duygusal şiddeti açıklamaya gerek görmeyecek kadar içselleştirdiklerini göstermektedir.

Aşağıdaki tablo incelendiğinde, duygusal şiddet olaylarının, fiziksel şiddet olaylarına göre daha az yaşandığının belirtildiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Duygusal şiddet ile ilgili sorulan sorulardan, sadece kadının hareketlerini bilmeye yönelik kıskançlık durumu (%81,5), fiziksel şiddetten yüksek oranda çıkmıştır. Daha öncede belirtildiği gibi bu durum, yaşanan fiziksel şiddet olaylarının yoğunluğu karşısında, duygusal şiddet olaylarının açıklanmaya

gerek görülmeyecek kadar içselleştirildiğinin bir belirtisi olarak yorumlanabilir.

Tablo 10.3. Kadına Yönelik Duygusal Şiddet

	Evet	Hayır
Eşim Kıskaçtır/Başka Erkeklerle Konuşmamı İstemez	%44,2	%55,8
Kendi Ailemle ve Arkadaşlarımla Görüşmemi İstemez	%9,0	%91,0
Nerede ve Kiminle Olduğumu Bilmek İster	%81,5	%18,5
Alay Eder/Kendimi Kötü Hissettirir	%21,5	%78,5
Kazancımı Söyler	%21,6	%78,4
Aile Bütçesinde Harcama Yetkim Yoktur	%27,0	%73,0
"Seni Döverim" Diye Tehdit Eder	%44,3	%55,7

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

10.2.1.3. Aile İçi Cinsel Şiddet

Alan çalışması sırasında görüşülen kadınlardan sadece %29,0'u cinsel şiddete maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Cinsel şiddet oranının diğer iki şiddet türüne göre düşük çıkması, bu şiddet türünün en zor açıklanan şiddet türü olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Cinsel şiddete maruz kalan kadınların fiziksel şiddet yaşıyıp yaşamadıkları incelendiğinde, cinsel şiddet ile fiziksel şiddet arasındaki yakın ilişki ortaya çıkmaktadır. Cinsel şiddete maruz kaldığını belirten kadınların %88,9'u aynı zamanda fiziksel şiddet olayları da yaşamaktadırlar. Bu grupta yer alan kadınların aile içi şiddeti en yoğun yaşayan kesim olduğu açıktır. Diğer yandan fiziksel şiddete maruz kalmayan kadınların %93,1'lik gibi büyük bir bölümü, eşleriyle aralarında cinsel şiddet olayları da yaşanmadığını belirtmiştir.

Tablo 10.4. Aile İçi Fiziksel Şiddet/Cinsel Şiddet Karşılaştırması

Kadının Fiziksel Şiddet Görmesi	Kadını Cinsel Şiddet Görmesi		Toplam
	Evet	Hayır	
Evet	24	26	50
	%48,0	%52,0	%100,0
	%88,9	%39,4	%53,7
Hayır	3	40	43
	%6,9	%93,1	%100,0
	%11,1	%60,6	%46,3
Toplam	27	66	93
	%29,0	%71,0	%100,0
	%100,0	%100,0	%100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

10.2.2. Aile İçi Şiddetin Sosyo-Ekonomik Değişkenlerle İlişkisi

Aile içi şiddete yönelik alan çalışması değerlendirilirken, şiddetin ailenin ekonomik durumuyla, eşlerin eğitim düzeyiyle, aile yapısı ve büyüklüğüyle karşılaştırılması, şiddetin nedenlerine ilişkin önemli ip uçları vermektedir. Bu bölümde aile içi şiddetin bu değişkenlerle olan ilişkileri incelenecektir.

10.2.2.1. Ekonomik Koşulların Aile İçi Şiddete Etkisi

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, kent yoksulu kadınlar şiddete maruz kalmalarının en önemli nedeni olarak ailelerinin ekonomik koşullarının yetersizliğini göstermekte; ailelerindeki şiddet olaylarının azalması için de ekonomik koşulların düzelmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Alan çalışması sırasında görüşme yapılan kadınların eşlerinin % 64,3'ü işsizdir ya da düzenli bir işe sahip değildir. Eşlerinin çalışma durumuyla kadınların fiziksel şiddete maruz kalma durumları karşılaştırıldığında, düzenli bir gelirden yoksun olan bu kesimin (%64,3) şiddetle en fazla karşılaşan kesim olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 10.5. Aile İçi Fiziksel Şiddet/Eşin Çalışma Durumu Karşılaştırması

Aile içi Fiziksel Şiddet	Eşin Çalışma Durumu			Toplam
	Ücretli-Maaşlı	İşsiz-Arasıra Çalışıyor	Kendi İş	
Evet	4	35	9	48
	%8,3	%72,9	%18,8	%100
	%30,7	%50,7	%47,3	%47,5
Hayır	9	34	10	53
	%16,0	%64,1	%18,9	%100
	%69,3	%49,3	%52,7	%52,5
Toplam	13	69	19	101
	%12,8	%68,3	%18,9	%100,0
	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, aile içinde fiziksel şiddetle karşılaşan kadınların %67,5'inin eşlerinin düzenli bir gelirden yoksun oldukları ortaya çıkmaktadır. Görüşme yapılan kadınların eşlerinin %65,7'sinin düzenli bir gelirden yoksun olması, şiddet görmeyen kadınların da düzenli bir gelire sahip olmayan bu grupta toplanmasına yol açmaktadır. Ancak yine de, düzenli gelire sahip olan ücretli-maaşlı grubunda %30,7 olan şiddet görme oranının, düzenli bir gelirden yoksun işsiz-ara sıra çalışanlar grubunda %50,7'ye çıkması aile içi şiddet ile eşin çalışma durumu arasındaki ilişkiye işaret etmektedir.

Bu durumda, aile içi fiziksel şiddetin gelir gruplarına göre değerlendirilmesi düşünülmüştür. Gelir grupları oluşturulurken, araştırmanın yapıldığı yılda asgari ücret sınırı olan 120 milyon lira yoksulluk sınırı olarak kabul edilmiştir. 120 milyonun altında gelire sahip olan haneler, alt gelir grubu olarak

tanımlanmıştır. Buna bağlı olarak orta gelir grubundaki haneler, 120-240 milyon lira arası gelire sahip olan haneler olarak tanımlanmıştır. Son olarak 241 milyon lira ve üzerinde gelire sahip olan haneler ise üst gelir grubu olarak tanımlanmıştır. Ancak, unutulmaması gereken nokta bu gelir gruplarının Diyarbakır'daki kent yoksulu haneler için belirlendiği, dolayısıyla bu gelir gruplarındaki hanelerin yoksulluklarının ya da varsıllıklarının birbiriyle göreceli olarak tanımlandığıdır.

Tablo 10.6. Aile İçi Fiziksel Şiddet/Gelir Grupları Karşılaştırması

Aile İçi Fiziksel Şiddet	Gelir Grubu			Toplam
	Alt Gelir Grubu	Orta Gelir Grubu	Üst Gelir Grubu	
Evet	23	16	12	51
	%45,1	%31,4	%23,5	%100,0
	%44,2	%47,0	%70,5	%49,5
Hayır	29	18	5	52
	%55,8	%34,6	%9,6	%100,0
	%55,8	%53,0	%29,5	%50,5
Toplam	52	34	17	103
	%50,5	%33,0	%16,5	%100,0
	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Aile içi fiziksel şiddet/gelir grupları karşılaştırmasından, şiddete maruz kalan kadınların %45,1'inin en alt grubunda yer aldıkları belirlenmiştir. Ancak, işle ilgili değerlendirmede olduğu gibi, görüşülen kadınların %50,5'inin bu gelir grubunda toplanması, şiddet görmeyen kadınların da bu gelir gruplarında yopunlaşmasına yol açmaktadır. Buna ek olarak, üst gelir grubundaki kadınların % 70,5'inin şiddet görüyor olması, fiziksel şiddet ile gelir grupları arasında güçlü bir ilişki kurmayı güçleştirmektedir. Ancak, önceki bölümde vurgulanan eşin çalışma durumu ile aile içi fiziksel şiddet arasındaki ilişki, Diyarbakır'daki kent yoksulu hanelerde yaşanan aile içi şiddetin, ekonomik koşullarla ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Cinsel ya da duygusal şiddet ile hanenin ekonomik düzeyi karşılaştırıldığında da, fiziksel şiddet karşılaştırmalarında ortaya çıkan sorun yinelenmektedir. Örneğin, cinsel şiddete maruz kalan kadınların %62,9'unun eşinin düzenli bir geliri yoktur; ancak görüşülen kadınların %64,7'sinin bu grupta yer alması, şiddet görmeyen kadınların da bu grupta yoğunlaşmasına neden olmakta, bu yüzden cinsel şiddet ile ekonomik durum arasında ilişkileri anlamak güçleşmektedir. Bu durumda hanenin ekonomik koşullarıyla aile içi şiddet olayları arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için çoklu karşılaştırmalar yapmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

10.2.2.2. Eğitim Düzeyinin Aile İçi Şiddete Etkisi

Aile içi şiddetin nedenlerinin anlaşılması için, şiddetin eşlerin eğitim düzeyiyle ilişkisi de incelenmelidir. Aile içi şiddet her ne kadar toplumun tüm

kesimlerinde görülebilen bir olgu olsa da, eşlerin eğitim seviyesi arttıkça eşler arasındaki şiddet ilişkilerini azalacağı beklenmektedir.

Alan çalışması sırasında görüşülen kadınların eşlerinin %39,3'ü hiç okula gitmemiştir. Aile içi fiziksel şiddet ile erkeğin eğitim durumu karşılaştırıldığında, fiziksel şiddete maruz kalan kadınların %45,0'inin bu grupta yer aldığı görülmektedir. Erkeğin eğitim düzeyi arttıkça, aile içi şiddet olayları azalma eğilimindedir. Hiç okula gitmeyen erkeklerin eşlerine şiddet gösterme oranları %57,5 iken, orta öğretim düzeyinde eğitim almış erkeklerde bu oran %20'ye düşmektedir.

Tablo 10.7. Aile içi Fiziksel Şiddet/Erkeğin Eğitim Durumu Karşılaştırması

Aile içi Fiziksel Şiddet	Erkeğin Eğitim Durumu			Toplam
	Hiç Okula Gitmedi	İlkokul	Orta Öğretim	
Evet	23 %45,0 %57,5	26 %51,0 %50,0	2 %4,0 %20,0	51 %100,0 %50,0
Hayır	17 %33,3 %42,5	26 %51,0 %50,0	8 %15,7 %80,0	51 %100,0 %50,0
Toplam	40 %39,3 %100,0	52 %50,9 %100,0	10 %9,8 %100,0	102 %100,0 %100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Aile içi fiziksel şiddet kadının eğitim durumuyla karşılaştırıldığında ise, fiziksel şiddete maruz kalan kadınları %84,6'sını hiç okula gitmediği göze çarpmaktadır. Ancak, görüşülen kadınların %82,3'nün hiç okula gitmemiş olması, şiddet görmeyen kadınların da %80'lik bir oranla bu grupta yoğunlaşmasına yol açmış, dolayısıyla fiziksel şiddetle kadının eğitim durumu arasında kesin bir ilişki kurulmasına engel olmuştur.

Tablo 10.8. Aile içi Fiziksel Şiddet/Kadının Eğitim Durumu Karşılaştırması

Aile içi Fiziksel Şiddet	Kadının Eğitim Durumu			Toplam
	Hiç Okula Gitmedi	İlkokul	Orta Öğretim	
Evet	44 %84,6 %52,3	8 %15,4 %47,0	-- %0,0 %0,0	52 %100,0 %50,9
Hayır	40 %80,0 %47,7	9 %18,0 %53,0	1 %2,0 %100,0	50 %100,0 %49,1
Toplam	84 %82,3 %100,0	17 %16,6 %100,0	1 %0,9 %100,0	102 %100,0 %100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Sonuç olarak, görüşülen erkeklerin ve kadınların çoğunun eğitim düzeyinin düşük olması, şiddet görseler de görmeseler de kadınların bu eğitim gruplarında kümelenmesine yol açmaktadır. Bu durumda şiddetin eğitim düzeyi ile karşılaştırılmasından anlamlı sonuçlar çıkarılamamaktadır.

10.2.2.3. Aile Yapısı ve Büyüklüğünün Aile İçi Şiddete Etkisi

Aile içi şiddet hakkında yapılan çalışmalar, şiddetin ailenin büyüklüğüne, yapısına ve içinden geçtiği döneme göre değiştiğini ortaya koymuştur. Genelde ailedeki kişi sayısı arttıkça kadının yaşadığı şiddet olayları da artmakta, evlilik ya da birliktelik süresi arttıkça yaşanan şiddet olaylarında azalma görülmektedir.

Aile yapısının ve büyüklüğünün şiddet olaylarının yaşanmasıyla doğru orantılı olduğu düşünülmektedir; yani ailedeki kişi sayısı arttıkça kadının karşı karşıya kaldığı şiddet olaylarının da artması beklenmektedir. Diyarbakır alan çalışmasında da, aile içi şiddet oranının geniş ailelerde daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Geniş ailelerde yaşayan kadınların %62,5'i fiziksel şiddetle karşılaşırken, çekirdek ailelerde bu oran %45,5'e düşmektedir.

Tablo 10.9. Aile içi Fiziksel Şiddet/Aile Tipi Karşılaştırması

Kadının Fiziksel Şiddet Görmesi	Aile Tipi		Toplam
	Çekirdek Aile	Geniş Aile	
Evet	31	20	51
	%60,7	%39,3	%100,0
	%45,5	%62,5	%51,0
Hayır	37	12	49
	%75,5	%24,5	%100,0
	%54,5	%37,5	%49,0
Toplam	68	32	100
	%68,0	%32,0	%100,0
	%100,0	%100,0	%100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Benzer şekilde, cinsel şiddete maruz kalan kadınların %23,4'ü çekirdek aile yapısına sahipken, geniş ailede yaşayan kadınlarda cinsel şiddete maruz kalma oranı %37,5'e çıkmaktadır. Sonuçta Diyarbakır alan çalışmasında, aile içi şiddet olayların kalabalık çekirdek ailelerden çok, geniş aile tiplerinde daha yaygın olduğu ortaya çıkmıştır.

10.2.3. Aile İçinde Şiddetin Yeniden Üretimi

Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, şiddet olaylarının yaşandığı hanelerde şiddetin yeniden üretimi de sağlanmaktadır. Bu hanelerde erkeklerden kadınlara, kadınlardan ise çocuklara yönelik şiddet olayları yaşanmaktadır. Ebeveynleri tarafından şiddete maruz bırakılan ve ebeveynleri arasındaki şiddet olaylarına tanık olan çocuklar da, ileride kendi ailelerini kurdukları zaman çocukluklarında yaşadıkları şiddet ilişkilerini devam ettirmektedirler.

Erkek çocuklar eşlerine şiddet uygulamakta, kız çocuklar ise eşleri tarafından kendilerine uygulanan şiddeti daha kolay benimsemekte ve içselleştirmektedir. Böylece şiddetin aile içinde yeniden üretimi sağlanmaktadır.

Bu bölümde, Diyarbakır alan çalışmasında görüşülen ailelerde aile içi şiddetin yeniden üretilme süreçlerine değinilecektir. Öncelikle fiziksel şiddet olaylarının yaşandığı ailelerde, eşlerin ebeveynleri arasında da şiddet olaylarını olup olmadığı incelenecek, daha sonra ise bu hanelerde çocuklara yönelik şiddet ilişkileri değerlendirilecektir.

Kendi ebeveynleri arasındaki şiddet olaylarına tanık olmuş erkek çocuklarının, ileride eşlerine de şiddet uygulaması şiddetin yeniden üretimini sağlayan en önemli nedendir. Diyarbakır alan çalışmasının bulguları incelendiğinde, bu yeniden üretim süreci açıkça kendini göstermektedir. Eşlerine fiziksel şiddet uygulayan erkeklerin %58,3'ünün annesi de fiziksel şiddete maruz kalmıştır. Benzer bir şekilde eşlerine fiziksel şiddet uygulamayan erkeklerin %68,3'ünün annelerinin aile içi fiziksel şiddet olayı yaşamadığı belirlenmiştir.

Tablo 10.10. Kadının Fiziksel Şiddet Görmesi/Kayınvalidesinin Fiziksel Şiddet Görmesi

Kadının Fiziksel Şiddet Görmesi	Kadının Kayınvalidesini Şiddet Görmesi		Toplam
	Evet	Hayır	
Evet	28	20	48
	%58,3	%41,7	%100,0
	%68,2	%41,7	%53,9
Hayır	13	28	41
	%31,7	%68,3	%100,0
	%31,8	%58,3	%46,1
Toplam	41	48	89
	%46,0	%54,0	%100,0
	%100,0	%100,0	%100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Kadının annesinin şiddet gördüğü durumlarda da, kadının yaşadığı şiddeti daha kolay kabullenip içselleştirmesi aile içi şiddetin yeniden üretimine katkıda bulunmaktadır. Alan çalışması sırasında şiddete maruz kaldığını belirten kadınların %58,3'ünün annelerinin de şiddete maruz kaldığı saptanmıştır. Bu durumdaki kadınlar yaşadıkları şiddeti daha kolay kabullenmektedirler. Örneğin, annesi şiddete maruz kalmış olan gruptaki kadınlar, %27,8'lik bir oranla ailelerindeki şiddet olaylarının zamanla düzeleceğini düşünürken, anneleri şiddetle karşılaşmamış kadınlarda şiddet olaylarının zamanla düzeleceğini belirten kadınların oranı %5,6'ya düşmektedir.

Tablo 10.11. Kadının Fiziksel Şiddet Görmesi/Annesinin Fiziksel Şiddet Görmesi

Kadının Fiziksel Şiddet Görmesi	Kadının Annesinin Şiddet Görmesi		Toplam
	Evet	Hayır	
Evet	28	20	48
	%58,3	%41,7	%100,0
	%68,2	%41,7	%53,9
Hayır	13	28	41
	%31,7	%68,3	%100,0
	%31,8	%58,3	%46,1
Toplam	41	48	89
	%46,1	%53,9	%100,0
	%100,0	%100,0	%100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Şiddet olaylarının yaşandığı hanelerde, kadınların erkeklerden daha yüksek oranda çocuklarına şiddet uyguladıkları gözlenmektedir. Şiddetle karşılaşan kadınların %65,4'ü çocuklarını dövdüklerini belirtmiştir. Eşlerine şiddet uygulayan erkeklerin ise sadece %36,0'sı çocuklarına da şiddet uygulamaktadır. Fiziksel şiddete maruz kalmayan kadınların çocuklarını dövme oranı ise %44,0'dür. Bu grupta yer alan kadınların eşlerinin de %25,5'i çocuklarına fiziksel şiddet uygulamaktadır.

Alan çalışması sırasında görüşme yapılan tüm kadınların %55,8'i çocuklarını dövdüğünü belirtirken, eşlerinin de çocukları dövdüğünü belirten kadınların oranı %31,4'e düşmektedir. Bu durumda aile içi şiddet olsun ya da olmasın, çocuklara yönelik şiddetin genelde kadınlar tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Tablo 10.12. Kadının Fiziksel Şiddet Görmesi/Çocuklarına Şiddet Göstermesi

Kadının Fiziksel Şiddet Görmesi	Çocukları Dövme		Toplam
	Evet	Hayır	
Evet	34	18	52
	%65,4	%34,6	%100,0
	%60,7	%39,1	%50,9
Hayır	22	28	50
	%44,0	%56,0	%100,0
	%39,3	%60,9	%49,1
Toplam	56	46	102
	%54,9	%45,1	%100,0
	%100,0	%100,0	%100,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Bütün bu bulgularda da anlaşıldığı gibi şiddet olayları yaşayan aileler, aynı zamanda kendi içlerinde şiddeti yeniden üretmekte ve yaşadıkları şiddet ilişkilerini bir sonraki kuşağa aktarmaktadırlar.

10.2.4. Zorunlu Göç Sürecinin Aile İçi Şiddete Etkileri

Diyarbakır ilinde yaşanan zorunlu göç süreci aile içi şiddet ilişkilerini de etkilemiştir. Alan araştırmasının değerlendirilmesi sırasında görüşme yapılan aileler Diyarbakır doğumlular ve 1985 öncesi gönüllü göç süreciyle kente gelenler ile 1985 sonrası zorunlu göç süreciyle kente gelenler olarak iki gruba ayrılmıştır. Daha sonra bu iki grupta yer alan ailelerdeki kadınların şiddete maruz kalmaları, bunların sebepleri ve şiddet olaylarını azalması için neler yapılması gerektiği konusundaki düşünceleri karşılaştırılmıştır.

Tablo 10.13. Göç Sürecine Göre Aile İçi Şiddetin Nedenleri

	Diyarbakır Doğumlular/1985 Öncesi Kente Gelenler	1985 Sonrası Kente Gelenler
Sözünü Dinlemediğimde Kızıyor	%1,1	%4,5
Ev İşlerindeki Aksaklıklardan Dolayı	---	%4,5
Geçim Sıkıntısı	%44,4	%40,9
Aile İçi Tartışma	%11,1	%27,3
Cinsellik/Kıskançlık	%16,6	%4,5
Yorgunken	---	%4,5
Belirli Bir Nedeni Yok	%11,1	%9,1
Kötü Davranmıyor	%5,5	%4,5

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Diyarbakır doğumlu ya da kente gönüllü göç süreçleriyle gelmiş kadınların %44,7'si aile içi fiziksel şiddetle karşılaştıklarını belirtirken, 1985 ve sonrasında zorunlu göç süreciyle gelen kadınlarda bu oran %54,1'e yükselmektedir. Dikkati çeken nokta her iki grupta yer alan kadınların yaşadıkları şiddetin en önemli nedeni olarak geçim sıkıntısını göstermeleridir.

Tablo 10.14. Göç Sürecine Göre Şiddetin Ortadan Kalkma Koşulları

	Diyarbakır Doğumlular/1985 Öncesi Kente Gelenler	1985 Sonrası Kente Gelenler
Huyuna Giderek	%38,4	---
Ekonomik Durum Düzelince	%30,7	%41,0
Anlayış ve Hoşgörü ile	%7,6	---
Eşi Tedavi Görürse	---	%6,0
Ailesinden Uzaklaşırsa	%15,3	%6,0
Eğitimle	---	%11,0
İş Koşulları İyileştiğinde	---	%25,0
Düzelmez	%7,6	%11,0

*Kaynak: Diyarbakır Alan Çalışması

Şiddetin en önemli sebebinin geçim sıkıntısı olarak görülmesinden dolayı, şiddet olaylarının ortadan kalkması için ekonomik koşulların iyileşmesi gerektiği her iki kadın grubu tarafından da yoğun bir şekilde vurgulanmıştır. Ancak bu iki kadın grubunu ayırtıran nokta, kentte daha uzun süredir bulunan kadınların şiddet olaylarını daha fazla içselleştirmiş olmalarıdır. Zorunlu göç süreciyle gelen kadınların hiçbiri şiddet olaylarının eşlerinin huyuna giderek azaltılabileceğine ilişkin bir tavır takınmazken, kentte daha uzun süredir bulunan kadınlarda şiddet olaylarının bu yolla azaltılabileceğini düşünenlerin oranı %38,4'dür.

Sonuç olarak, zorunlu göç sürecini yaşamış kadınlar, gönüllü göç süreciyle gelen kadınlardan daha yüksek oranda aile içi şiddete maruz kalmaktadır. Ancak, yaşadıkları göç süreci ne olursa olsun kadınlar şiddetin en önemli sebebi olarak ekonomik koşulların yetersizliği göstermekte ve şiddet olaylarının ortadan kalkması için ekonomik durumun düzelmesi gerektiği vurgulamaktadırlar.

10.3. DEĞERLENDİRME

Alan çalışmasının en önemli sonucu, Diyarbakır'daki kent yoksulu kadınların yoğun bir şekilde aile içinde şiddete maruz kaldıklarıdır. Özellikle şiddetin aile içinde yeniden üretildiği düşünülürse, bu yoğun aile içi şiddet olaylarının çok önemli bir toplumsal sorun olduğu açıktır.

Aile içi şiddet olgusunun diğer sosyo-ekonomik değişkenlerle olan çok boyutlu ilişkisi, bu sorunun çözümü için ilgili değişkenleri de kapsayacak çözüm yolları geliştirilmesini gerektirmektedir. Aile içinde yaşanan şiddet sadece aileye özgü bir olay olarak ele alınmamalı, çözüm yolları aranırken, şiddetin diğer toplumsal ve ekonomik değişkenlerle olan ilişkilerine dikkat edilmelidir.

Alan çalışmasında elde edilen bulgulara göre, aile içi şiddetin en önemli nedeni kent yoksullarının ekonomik koşullarının yetersizliğidir. Görüşme yapılan kadınların %37,3'nün aile içi şiddetin nedeni olarak geçim sıkıntısını göstermeleri ve aile içi şiddet olaylarının ortadan kalkması için %32,5'lik bir oranda maddi koşullarının düzelmesi gerektiğini belirtmesi bu durumun açıkça ortaya koymaktadır. Bu yüzden Diyarbakır kentinde yaşanan aile içi şiddet olaylarını azaltmaya yönelik çalışmaların temel vurgusu ekonomik koşulların iyileştirilmesi yönünde olmalıdır.

Ancak, başta da belirtildiği gibi, aile içi şiddet temelde toplumsal olarak üretilen bir olgudur. Dolayısıyla, yalnızca ekonomik koşulların düzeltilmesinin, Diyarbakır'daki kent yoksulu ailelerde yaşanan aile içi şiddet olaylarını azaltmada yeterli olmayacaktır. Aile içi şiddet olaylarının azabilmesi için toplumsal yapının oluşturduğu cinsiyet rollerinin de değişmesi gerektiği açıktır.

Aile içi şiddet oranının bu kadar yüksek olduğu bir kentte, kadınlara yönelik danışma ve dayanışma merkezlerinin varlığı çok önemli olmaktadır. Ancak bu merkezlerde çalışan sosyal hizmet görevlileri ya da gönüllüler, kentteki toplumsal yapının özelliklerini dikkate alan bir tutum göstermeli, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin çok boyutlu yönlerini kavrayabilecek düzeyde eğitim almış olmalıdırlar.

11. SONUÇ ve POLİTİKA ÖNERİLERİ

Diyarbakır'daki kentsel yoksulluğun, zorunlu göçün bu olguya etkileri bağlamında değerlendirilmesi, sorunların saptanması ve bu sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin geliştirilmesi, salt yerel ölçeği içeren bir yaklaşımı değil, çok ölçekli bir bakış açısının oluşturulmasını gerektirmektedir. Uluslararası, ulusal ve bölgesel ölçekte yaşanan gelişmeler ve bu ölçeklerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan sonuçlar, kentteki dinamikleri doğrudan etkilemektedir.

Bilindiği gibi, 1980'li yıllardan bu yana, dünya, başta ekonomik yapı olmak üzere, siyasi ve toplumsal yapıları da içeren bir değişim ve dönüşüm sürecini yaşamaktadır. Bu sürecin belirleyici dinamiklerinden biri, yeni pazar alanları yaratmak ve kar oranlarını arttırmak amacıyla "sermayenin hareketlilik kazanması" olmuştur. Teknoloji alınındaki gelişme ve ilerlemelerle ivme kazanan sermayenin bu hareketliliği, yatırım alanlarının ülke sınırları dışına da taşabilmesi olanağını yaratmış, devletler "küresel" bir ekonomik sistem içersinde hareket eder hale gelmişlerdir. Böylesi bir sistem içersinde, devletlerin ekonomik ve siyasi yapılarında zorunlu görülen değişimler gündeme gelmiş, gerek gelişmiş, gerekse de az gelişmiş ülkelerde, salt serbest piyasa dinamikleriyle işleyen bir ekonomik yapının oluşturulması söz konusu olmuştur. Devlet müdahalesinin en düşük düzeyde gerçekleştirilmesini öngören bu yaklaşım, Keynesci refah devleti anlayışının terk edilmesine, devletlerin belirleyici rollerini hafifleterek daha çok düzenleyici ve destekçi bir role bürünmelerine neden olmuştur. Özel sermayenin hakim kılındığı böylesi bir ortamda, kamu yatırımları kısılmış, özelleştirme politikaları hız kazanmış, sermayeyi çekecek yatırım alanları oluşturabilmek amacıyla kamu kaynaklarıyla gerçekleştirilen altyapı sunumları, tek yönlü teşvik tedbirleri uygulanmaya başlamıştır. Sözü edilen tüm bu gelişmeler sonucunda, özellikle az gelişmiş ülkelerde, gelir dağılımındaki mevcut adaletsizlik artmış, özelleştirme süreciyle de ilişkili olarak işsizlik oranları yükselmiş, kayıt altındaki ekonomik sektörlerde istihdam edilemeyen emek gücü giderek kayıt dışı işlerde yoğunlaşmaya başlamıştır.

Kuşkusuz, dünyanın ve devletlerin ekonomik ve siyasi yapılarında gerçekleşen bu gelişmeler ve ortaya çıkan sonuçlar Türkiye'de de etkilerini göstermiştir. Diyarbakır alan çalışmasının yürütüldüğü 2001 yılı Mart ayı içinde başlayan ve kitabın yayın aşamasına getirildiği 2002 yılı Nisan ayında sürmekte olan ekonomik bunalım döneminde, üretim sektörünün tükendiği, finans sektörünün yeniden düzenlendiği, işsizlik oranlarının katlandığı, nüfusun büyük bölümünün yoksulluk sınırının altına düştüğü ve iç ve dış borç rakamlarının altından kalkılamaz düzeylere ulaştığı bir Türkiye tablosu bunun en açık göstergesidir. İçinde bulunulan kriz koşullarından çıkış, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarının yönlendirmesiyle uygulanan "ekonomik yeniden yapılanma" sürecinin tamamlanmasında görülmektedir. Bu yeniden yapılanma, ülke ekonomisinde özel sermayenin egemen kılındığı; bu doğrultuda yabancı sermayenin ülkeye gelişini kolaylaştıran tüm koşulların

yasal zeminlerinin hazırlandığı, haberleşme alanında başlayan özelleştirmelerin eğitim, sağlık ve ulaştırma gibi diğer kamusal hizmet sunumlarına yayılmasının hedeflendiği, KIT'lerin satışı örneğinde olduğu gibi mevcut kamu yatırımlarının tasfiye edildiği politika uygulamalarıyla gerçekleşmektedir.

Ulusal ölçekte yaşanan bu gelişmelerden payını alan Diyarbakır kentini değerlendirirken, kentin içinde yer aldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kendine özgü özellikler içeren ekonomik, toplumsal ve siyasi yapısını göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana Türkiye'nin bölgesel gelişmişlik sıralamasının sonlarında yer alan, hem kamu yatırım ve hizmetlerinin, hem de özel sermaye yatırımlarının ülkenin batısına oranla oldukça düşük düzeyde gerçekleştiği Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı olup, geçmişten beri sanayi kuruluşlarının kısıtlı sayıda yer aldığı bir bölge olmuştur. Bölgenin toprak ağalığına dayalı mülkiyet yapısı, tarımdan elde edilen artı değerın eşitsiz dağılımına yol açmakta, tarımdan elde edilen gelirin büyük bir bölümünün büyük toprak sahiplerinde toplanmasına neden olmaktadır. Nüfusun büyük bir bölümünü topraksız "tarım işçileri" ve ancak kendi geçimini sağlayabilecekleri ölçüde üretim yapma olanağına sahip küçük toprak sahipleri oluşturmaktadır. Bölgeye özgü diğer bir önemli dinamik ise 1980'li yılların başında yaşanmaya başlayan ve bölgenin toplumsal yapısını derinden etkileyen terör olaylarıdır. Bölgede ortaya çıkan bu güvensizlik ortamı, kırsal nüfusun gerek Güneydoğu Anadolu Bölgesi içindeki kentlere, gerekse de ülkenin diğer bölgelerinde yer alan büyük kentlere göç etmesine neden olmuştur. Güvenlik nedeniyle kente göç eden nüfusun yerleştiği kentler arasında, bu nüfusun yoğunlaştığı kent olması nedeniyle, Diyarbakır ayrı bir yer tutmaktadır. Kente göç eden nüfusun acil gereksinimlerinden biri geçimlerini sağlayacak bir "iş" ve diğeri de barınacak bir "konut" olmaktadır. DPT'nin 2001 yılında yaptığı araştırmaya göre Diyarbakır, hizmet sektörünün baskın olduğu bir kenttir. Köylerinde büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan hane reisleri kente geldiklerinde iş bulma konusunda çok ciddi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Eğitim düzeylerinin düşüklüğü, kalifiye bir niteliğe sahip olmamaları gibi öznel kısıtların yanı sıra kent ekonomisinin yapısal özellikleri ve istihdam olanakları da kente göç etmiş nüfusun iş bulmasını etkilemektedir. Yukarıda da sözü edildiği gibi Diyarbakır, üretim sektörünün görece kısıtlı olduğu ve hizmet sektörünün öne çıktığı bir kenttir. Kırdan göç edenleri istihdam edebilecek en uygun sektör üretim sektörü olarak belirlemekteyken, üretim sektörü kentin mevcut ekonomik yapısının oldukça küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Tüm bu nedenler bir araya geldiğinde kentte son yıllarda karşılaşılan tablo, yüksek işsizlik oranları ile bir yandan yaşam koşulları daha da kötüleşen, diğer yandan sayıları giderek artan "kent yoksulları" olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısacası, kırsal kesimin yoksulları, yaşadıkları göç süreci ile birlikte durumlarının daha da ağırlaştığı kent yoksulları arasına girmişlerdir.

Diyarbakır'ın yoksul semtlerinden olan Seyrantepe, Şehitlik ve Suriçi'nde gerçekleştirilen alan çalışmasından elde edilen veriler kent yoksullarının ve

zorunlu göç sürecini yaşamış hanelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarına ilişkin sonuçlar ortaya koymakta, yaşanan sorunların büyük bir kısmına ışık tutmaktadır.

Alan çalışmasında görüşülen hane reislerinin %61.1 oranındaki büyük bir çoğunluğu ise işsizdir ya da düzenli bir işten yoksundur. Bu oranın Ankara'da %12.7 ve Zonguldak'ta % 12.4 olduğu düşünülürse işsizlik sorununun Diyarbakır kenti için ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda yaşanan zorunlu göçün kentteki işsizlik oranına etkisini belirleyebilmek amacıyla kente 1985 yılı ve öncesi gelenler ile 1985 yılı sonrası gelenlerin çalışma durumları karşılaştırılmıştır. Buna göre, 1985 yılı ve öncesi gelenler arasında %57.4 olan işsizlik oranının, 1985 yılı sonrası gelenler arasında %67.3'e yükselmesi, kentteki işsizlik sorununun son yıllarda arttığına işaret etmektedir. Ancak, kente hem 1985 yılı öncesi hem de 1985 yılı sonrası göç eden haneler arasındaki yüksek işsizlik oranları, kentteki istihdam olanaklarının kısıtlılığını göstermektedir. Bu yüksek işsizlik oranları göz önüne alındığında, örneklem grubuna dahil olan kent yoksulu hanelerin önemli bir bölümünün (%51.5) 120 milyon TL ve altında bir gelirle yaşamaları beklenen bir durum olmaktadır.

Alan çalışmasının yürütüldüğü dönemde işsiz olduklarını belirten hane reislerinin %75.4'ü işsizlik nedenleri olarak "iş olmaması"nı göstermişlerdir. İşsiz hane reislerinin %93.6'sının daha önceki dönemlerde de işsiz kaldıklarını belirtmeleri kentteki işsizlik sorununun yeni olmadığını, işsizliğin yılın büyük bir bölümüne yayılması ise işsizliğin kronikleştiğini göstermektedir. İşsiz hane reislerinin çoğunluğunun, çalışma koşulları ve ücret gibi işin niteliklerine bakmaksızın herhangi bir işte çalışacaklarını belirtmeleri de kentteki işsiz kent yoksullarının acil iş gereksinimini işaret etmektedir. İşsiz hane reisleri, çalışmadıkları dönemlerde geçimlerinin nasıl sağladıkları yönündeki soruya çeşitli yanıtlar vermişlerdir. %21.9'u kendi hesabına yaptığı düzensiz işlerle, %21.9'u borçlanarak, %17.8'i önceki birikimlerle ve %16.4'ü ise başkasının yanında geçici işler yaparak geçimini sağladığını belirtmiştir. Alan çalışması sırasında edinilen izlenimlerden yola çıkarak, önceki dönemlere ilişkin birikimlerin yaz aylarında hane bireylerinin büyük çoğunluğunun mevsimlik işçilik yapmasıyla elde edilen birikimler olduğunu söylemek olanaklıdır.

Diyarbakır il merkezinin demografik ve sosyal yapısına ilişkin veriler incelendiğinde, gelecekte nüfus artışını etkileyecek olan 0-19 yaş arasındaki genç nüfusun hızlı bir büyüme içinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Alan çalışmasına dahil olan nüfus içinde de genç nüfusun payı diğer yaş gruplarına oranla çok daha fazladır. Alan çalışması verilerinden elde edilen yaş grupları dağılımına göre çocukların %88,75'i 0-19 yaş arasındadır. Mevcut durumda büyük bir paya sahip olan genç nüfusun artmaya devam etmesi, çeşitli önlemler alınmazsa, halihazırda yoğun olarak yaşanan işsizlik, sosyal ve teknik altyapı sorunları ve toplumsal sorunların gelecekte de katlanarak yaşanacağı anlamına gelmektedir. Alan çalışması sırasında görüşme yapılan hane

reislerinin %17,60'ının 20-29 ve %38,40'ının 30-39 yaş arasında olmaları da sosyo-ekonomik beklentilerin yükselmesine neden olmaktadır.

Alan çalışması sırasında görüşülen kişilerin eğitim seviyelerinin düşüklüğü, Ankara ve Zonguldak'ta gerçekleştirilen benzer alan çalışmalarıyla karşılaştırıldığında açıkça ortaya çıkmaktadır. Diyarbakır'da görüşülen hanreislerinin %38,4'ü hiç okula gitmemiştir. Buna karşılık, Ankara kentindeki alan çalışmasında, bu oran, %4,9'a ve Zonguldak kentindeki alan çalışmasında ise %7,44'e düşmektedir. Diyarbakır kenti örneklem grubundaki çocukların %17,75'i hiç okula gitmemiştir. Hiç okula gitmeyen çocukların oranı Ankara kentinde %1,41'e, Zonguldak kentinde ise % 0,98'e düşmektedir. Diyarbakır alan çalışmasından elde edilen sonuçlar, eğitim düzeyinin bir önceki kuşağa oranla yükseldiğini göstermektedir. Ancak, diğer iki kentte yapılan çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırıldığında Diyarbakır kentindeki eğitim düzeyinin hala oldukça yetersiz kaldığı dikkati çekmektedir. Ayrıca, henüz okul çağındaki olmayan çocukların tüm çocuklar içinde %36,29'luk pay alması, eğitim konusunda önemli yatırımlar yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Büyük çoğunluğu zorunlu göç süreciyle kente gelmiş olan örneklem grubunun sağlık hizmetlerinden de yeterli ölçüde yararlanamadığı görülmektedir. Tüm örneklem içinde, sakat ya da sürekli bir hastalığı olan kişilerin bulunduğu hanelerin oranı % 37,29 olmasına karşın sakatlık ya da yoksulluk yardımı alan hanelerin oranı % 8,07, yeşil kart sahibi hanelerin oranı ise % 38,46 olarak bulunmuştur. Ekonomik koşulları yetersiz olan örneklem grubunun yeterli sağlık yardımı alamaması önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentte varolan diğer önemli bir sorun ise kente göçe etmiş olan hanelerin kente uyum sürecinde yaşadıkları sıkıntılar ve kentin sosyal yapısı içinde, uyum sürecinin tamamlanamaması nedeniyle, ortaya çıkan farklılaşmadır. Alan çalışması kapsamında görüşülen hanelerin büyük çoğunluğunu (%88,2) Diyarbakır'a göç eden haneler oluşturmaktadır. Kırdan göç eden hanelerin kente uyum düzeyleri demografik (hane halkı büyüklüğü, aile yapısı vs.) ve sosyo-kültürel (hane bireylerinin eğitim durumu, yaşam mekanı tercihleri vs.) verilere yansımaktadır. Alan çalışması kapsamına giren haneler göz önüne alındığında kente uyum sürecinin henüz başlarında olduğu görülmektedir. Alan çalışmasına katılan haneler arasında, geniş aile yapısına sahip hanelerin payı %28'dir. 5 ve daha fazla kişinin yaşadığı haneler tüm hanelerin %84,8'ini oluşturmakta ve ortalama aile büyüklüğünün ise 8,8 olduğu dikkati çekmektedir. Hanede birden fazla ailenin bir arada yaşadığı haneler tüm haneler içinde %29,6 gibi azımsanmayacak bir pay almaktadır. Hanede yaşayan ortalama çocuk sayısı ise 4,45'tir.

Sosyo-kültürel yapıya ilişkin veriler değerlendirildiğinde ise örneklem grubu içersinde sosyal ve kültürel etkinliklere katılımın çok düşük düzeyde gerçekleştiği, okuma alışkanlığının hiç olmadığı görülmektedir. Temelde ekonomik yetersizliklere ve eğitim düzeyinin düşüklüğüne dayanan bu

sorunların çözülmesi kent yoksullarının kente uyum sürecini hızlandıracaktır. Elde edilen sonuçlar arasında, boş vakitlerin nasıl değerlendirildiğine ilişkin olarak sorulan soruya % 62,07 oranında kahveye gitme yanıtının alınması ve sinema ya da tiyatroya gitme, kitap okuma gibi yanıtların alınmamış olması dikkat çekici göstergelerdir. Örneklem grubu içerisinde gazete okuyanların % 56,35'lik bir kesimi oluşturduğu, ancak, bunların sadece % 36,62'sinin düzenli gazete okuyabildiği ve düzenli okuyabilenlerin de gazeteleri kahvehanelerden takip edebiliyor olması bir diğer bulgudur. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, elde edilen veriler ve alanda yapılan gözlemler doğrultusunda, kahvehanelerin sadece boş vakit geçirilen mekanlar olmanın ötesinde bir rol üstlendiğidir. Çoğu işsiz olan hane reislerinin günlerinin büyük bir bölümünü geçirdikleri kahvehaneler, kent yoksulları arasındaki toplumsal ilişkilerin ve dayanışma örüntülerinin üretildiği önemli odaklardan biri haline gelmiştir. Vakıf ya da dernek üyesi olan hane reislerinin ancak % 12,64 oranında olması ve bunların % 90,90'ının aktif üye olmaması, kent yoksullarının kent yaşamı içerisindeki örgütlülük düzeylerinin oldukça düşük olduğunun bir göstergesi olarak ele alınabilir.

Diyarbakır kentinde varolan toplumsal sorunların ortaya konulmasına geçmeden önce bu sorunların tek bir kaynağının olmadığı, aksine birtakım etmenlerin üst üste eklenerek toplumsal yaşam üzerinde belirleyiciliği olan derin yaralar açtığı belirtilmelidir. Ancak yapılan alan çalışmasının daha çok göç sürecinde ve daha sonrasında oluşan semtler üzerinde yoğunlaşması, toplumsal sorunları ele alırken yaşanan göç süreci üzerine vurgu yapılmasına neden olmuştur. Göç olgusu, görüşme yapılan ailelerin çoğunun yaşantısını temelden değiştirmiş, aynı zamanda kent genelinde varolan toplumsal sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla kent ölçeğinde yaşanan toplumsal sorunlar üzerine düşünülürken de en öncelikli sorun kaynaklarından biri olarak ortaya koyulan göç, özellikle 10-15 yıl önce kente gelen “yeni” Diyarbakırlıların yerleştiği alanlarda yürütülen çalışmalarda en önemli “toplumsal etki” olarak değerlendirilebilir.

Gerek yapılan alan çalışmasının bulguları, gerekse yararlanılan diğer kaynakların sergiledikleri veriler doğrultusunda görülmektedir ki Diyarbakır kenti, bünyesinde barındırdığı nüfusun bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksundur. Bu olanaksızlıklar, Diyarbakır nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan “göçmen” nüfusun, göç sürecinin maddi ve manevi yüklerini de kente taşımalarıyla birlikte katlanarak artmaktadır. Böylesi bir tablo da verilere, tanımı konjonktürel gelişmelere bağlı olarak değişse de, sürekli artan suç oranları, psikolojik sorunlar ve yüksek intihar oranları ve her geçen gün artan sokak çocuğu sayısı olarak yansımaktadır.

Yapılan alan çalışmasında görüşülen ailelerin üçte birinde hane halkından en az bir kişinin karakolluk olduğu, beşte birinde ise aileden en az bir kişinin tutuklandığı ya da hüküm giydiği ortaya çıkmıştır. Yoksul semtlerde saptanan dikkat çekici düzeyde yüksek bu suç oranları, diğer kaynaklardan elde edilen kent geneline ilişkin verilerle paralellik sergilemektedir. Suç oranlarının yanı

sıra, bunalım ve intihar olguları da göç süreci ve kentteki sorunların bireylerin yaşantısını ne ölçüde etkilediğini gösteren diğer göstergeler olarak kabul edilebilir. Özellikle 1990'lı yılların sonlarında kentte adeta bir "intihar salgını" yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Emniyet Genel Müdürlüğü AKKM istatistiklerine göre bu yıllarda Diyarbakır'daki intihar olaylarının sayısı, üç kat daha fazla nüfus barındıran Ankara'daki olay sayısına yaklaşmıştır.

Kentte yaşanan toplumsal sorunlardan en çok etkilenen kesimin ise çocuklar olduğu söylenebilir. Ebeveynlerinin yaşadığı psikolojik sorunlardan bire bir etkilenen çocuklar ayrıca doğdukları yoksul ailelerin bir bölümü tarafından da "işgücü" olarak görülmekte ve okula gitmek yerine kentteki enformel iş kollarına dahil olmaktadır. Dicle Üniversitesi tarafından yürütülen ve çalışmamızın önceki bölümlerinde değinilen bir araştırma, sokak çocuklarının kentteki toplumsal yaraların en önde gelen öğelerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Çocukların yukarıda belirtilen şartların kısacasında bir yaşam sürdürmeleri, çocukların durumlarını iyileştirmeye dönük düzenlemeler yapılmazsa, toplumsal sorunların kuşaktan kuşağa aktarılmasının önüne geçilemeyeceğini göstermektedir.

Diyarbakır kentindeki toplumsal sorunların önemli bir parçasını da toplumsal cinsiyet ilişkilerinden kaynaklı sorunlar oluşturmaktadır. Alan çalışmasından elde edilen veriler, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yarattığı eşitsizlikleri açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Görüşme yapılan kadınlardan sadece % 5,9'u ev dışında gelir getirici bir etkinlikte bulunmaktadır. Aynı kadın grubunun % 98,8'inin ev dışında sosyal ya da kültürel herhangi bir etkinlikte bulunmaması, Diyarbakır'daki kent yoksulu kadınların çok büyük bir çoğunluğunun yaşamlarının evlerinde ya da evlerinin yakın çevresinde geçtiğine işaret etmektedir. Toplumsal yaşamları oldukça dar bir çevrede geçen kent yoksulu kadınların eğitim düzeyleri de oldukça düşüktür. Görüşme yapılan yoksul kadınlar arasında okuma-yazma bilmeme oranı % 80,7'dir. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yarattığı eşitsizlikler, eğitim alma konusunda açık bir şekilde gözlenmektedir. Örneğin, kadınlarda okuma-yazma bilmeme oranı %80,7 iken, eşlerinde okuma-yazma bilmeme oranı %38,4'e düşmektedir. Benzer bir şekilde, eğitim çağındaki kız çocukları arasında okula gitmeme oranı %35,7 iken, erkek çocuklarında bu oran %11,8'e düşmektedir. Alan çalışmasından elde edilen bulgular, kadın sağlığı konusunda da oldukça olumsuz bir tablo çizmektedir. Görüşme yapılan kadınların %61,6'sı beş kereden fazla hamile kalmıştır. Eğitim seviyesinin düşüklüğü, yüksek doğurganlık oranları ve kent yoksullarının sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamaması gibi etmenlerden dolayı, bebek ölüm oranları da oldukça yüksek çıkmaktadır. Alan çalışması sırasında görüşme yapılan kadınların %45,5'inin bir yaşından önce ölen çocukları vardır. Kısaca, Diyarbakır'daki kent yoksulu kadınlar sadece etnik kökenlerinden ve sınıfsal konumlarından kaynaklanan eşitsizlikleri değil, içinde yaşadıkları toplumsal yapı tarafından üretilen cinsiyet ilişkilerinden kaynaklanan eşitsizlikleri de yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Bu yüzden kadınların yaşadığı sorunları azaltmak için, ekonomik koşullarının

düzeltilmesinin yanı sıra, toplumsal yaşamlarını da değiştirebilecek düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Alan çalışmasının sonuçlarından biri de, aile içi şiddet olaylarının Diyarbakır'daki kent yoksulu hanelerde oldukça yaygın olduğudur. Görüşme yapılan kadınların %50'si fiziksel şiddete maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Aile içi şiddete maruz kalan kadınlar, şiddetin en önemli nedeni olarak ekonomik koşulların olumsuzluğunu göstermiş, şiddet olaylarının azalması için de ekonomik koşullarının düzelmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Kadınlar tarafından belirtilen bu durum alan çalışmasının bulgularıyla da desteklenmektedir; eşlerine fiziksel şiddet uygulayan hane reislerinin %72,9'u işsizdir ya da düzenli bir işten yoksundur. Ancak, her ne kadar hanenin ekonomik koşullarına bağlı olarak değişim gösterse de, aile içi şiddet temelde toplumsal bir olgudur. Dolayısıyla aile içi şiddet olaylarını azaltmak için ekonomik koşulların iyileşmesi tek başına yeterli değildir. Aile gibi toplumsal bir birimde yeniden üretimi sağlanan şiddet olaylarının azalabilmesi için toplumsal yapıda da bir takım değişimlerin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu yüzden, aile içi şiddeti azaltmaya yönelik uygulanacak politikalar kadınların yanı sıra erkekleri ve çocukları da kapsamalıdır.

Çalışmamızda Diyarbakır kentinin sosyo-mekansal gelişimi de ele alınmış ve zorunlu göçün kentin mekansal yapısında yarattığı etkilerin ortaya konmasına çalışılmıştır. Ayrıca, yapılan alan çalışması doğrultusunda da kent yoksullarının konut ve konut çevrelerine ilişkin bulgular elde edilmiştir. Diyarbakır kentinin, cumhuriyet sonrası sosyo-mekansal gelişim sürecine bakıldığında Türkiye genelindeki kentleşme sürecine oldukça benzer olduğu ve çeşitli düzeylerdeki ortak dinamiklerden etkilendiği görülmektedir. Ancak, 1980'li yılların başından itibaren başlayan terör olayları ve buna bağlı olarak uygulanmaya başlayan ve halen süren Olağanüstü Hal Uygulaması ile özellikle 1990'dan sonra bölgedeki gerilim ve çatışma ortamı nedeniyle boşalan köylerdeki nüfusun Diyarbakır kentinde yoğunlaşması, kentin sosyo-mekansal gelişme dinamiklerini etkileyen diğer önemli ve bölgesel özellikli etmenler olmuştur.

Son 10 yılda gerçekleşen zorunlu göç, kent nüfusunun ve kentsel sorunların hızla artmasına neden olmuştur. Nüfus sayım yılları esas alınarak, beş yıllık dönemler için hesaplanan il merkezi nüfus artış oranlarına göre, 1985-1990 döneminde % 24.58 olan Diyarbakır il merkezi nüfus artış oranı, 1990-1997 döneminde % 34.24'e yükselmiştir. Artan kent nüfusu 1990 ve 2000 yılına ait mahalle nüfusu verilerinden anlaşıldığı üzere belli mahalle ve semtlerde toplanmıştır. 1990-2000 döneminde nüfusu yüksek oranda artan mahalleler, Bağlar İlçe Belediyesi'ndeki Körhat (% 150), Alıpınar (% 85), Yeniköy (102), Yenişehir İlçe Belediyesi'ndeki Yenişehir (% 81.7), Şehitlik (% 63.9), Seyrantepe (% 519), Fabrika (% 475) ve Sur İlçe Belediyesi'ndeki Savaş (% 676) mahalleleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Kente göç eden nüfusun acil gereksinimlerinden biri barınacak bir konut olmaktadır. Zorunlu göçle kente gelenlere yönelik konut edindirme politikalarının çok kısıtlı düzeyde gerçekleşmesi kent mekanında ciddi sorunlar yaratmıştır. Bu sorunların en açık biçimi altyapı ve sosyal donatıdan yoksun ya da bu hizmetlerin çok yetersiz kaldığı gecekondu semtlerinin gelişimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, alan çalışmasının yürütüldüğü semtlerden olan Seyrantepe, son yıllarda, gecekondulaşmanın yoğun biçimde yaşandığı semtlerdendir. Son 10 yıllık dönemde nüfusu % 519 oranında artan Seyrantepe semti, kentin, mevcut durumda en kötü fiziksel koşulların yaşandığı semtlerindendir. Su ve kanalizasyon şebekesi bulunmayan semtte, içme suyu gereksinimi ortak çeşmelerden karşılanmakta, atıksular ise kimi yerlerde sokaklardan akmaktadır.

Alan çalışmasının değerlendirilmesi sonucu, Diyarbakır'daki kent yoksullarının konut ve konut çevrelerine ilişkin çarpıcı bulgular elde edilmiştir. Örneklemi oluşturan hanelerin hemen hemen hepsi (% 97.6) yasal süreçler dışında gelişmiş gecekondu ya da kaçak yapılarda oturmaktadır. Görüşülen hane reislerinin % 74.7'si tapuları olmadığını belirtirken, Seyrantepe semtinde tapusu olmayan hanelerin oranı % 92.7'ye yükselmektedir. Görüşme yapılan hanelerin % 78.2'si kentsel hizmetlerden hoşnut olmadıklarını belirtmişken, bu oran Seyrantepe semtinde % 92.3'e yükselmiştir. Büyük bir çoğunluğu kötü kaliteli konutlarda ve altyapının çok yetersiz olduğu çevrelerde yaşayan örneklem grubu içinde oturduğu konutu değiştirmeyi düşünen hanelerin %68.3'tür. Oturduğu konutu değiştirmeyi düşünmeyen haneler ise en önemli neden olarak (tüm örneklem içerisinde % 84.3'lük bir oranda) ekonomik yetersizlikleri göstermiştir.

Planlı bir süreç içinde gerçekleştirilmesi gereken yoksul kesime yönelik, ulusal düzeydeki konut sunum politikalarının yokluğuna ek olarak zorunlu göçten etkilenen ailelere yönelik dönemsel konut edindirme projelerinin yetersizliği, yeni gecekondu alanlarının gelişimi yanında, mevcut konut dokusundaki yoğunluğun da önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Alan çalışmasının yürütüldüğü semtlerden olan ve kent merkezine yakın konumda bulunan Suriçi ve Şehitlik semtleri nüfus baskına maruz kalan yerleşmelerdir. Nüfus baskısı nedeniyle artan yerleşme yoğunlukları mevcut altyapı kapasitelerini yetersiz kılmakta, daha sağlıklı yaşam çevrelerinin oluşumuna neden olmaktadır. Artan yerleşme yoğunluğu Suriçi semtindeki tarihi konut dokusu açısından ciddi bir tehlike haline gelmiş, geleneksel mimarinin örnekleri olan konutlar büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Suriçi'ndeki konutların önemli bir bölümü birkaç aile tarafında paylaşılmakta, ortak bir avluya açılan odaların herbirinde farklı ailelerin yaşaması olağan hale gelmiş durumdadır.

Diyarbakır kentinin sosyo-mekansal yapısı değerlendirildiğinde ortaya çıkan en temel sonuç kentte varlığını açıkça gösteren "eşitsiz gelişim" ve bu olguya bağlı olarak gelişen "sosyo-mekansal kutuplaşma"dır. Çünkü, kentte, bir yandan kent yoksullarının barındığı yeterli sosyal ve altyapı donatısından yoksun konut alanları varlığını sürdürmekteyken, diğer yandan kentin

çeperlerinde orta-üst sınıfın yer seçtiği, kaliteli konutlardan oluşan ve kentsel hizmetlerden yararlanma oranı yüksek olan yeni konut alanları gelişmektedir.

Önceki bölümde ayrıntılı bir biçimde tartışılan tüm sorunları kapsayan çözüm önerileri de, bu sorunların derinliği ve boyutları göz önüne alınarak kademeli olarak geliştirilmeli ve değişik ölçeklerde planlanmalıdır. Ulusal, bölgesel ve kent ölçekleri olmak üzere ana üç ölçekten söz edebiliriz. Bu farklı ölçeklerdeki çözüm arayışları ise kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli çabalar olarak sınıflandırılabilir.

Ulusal ölçekte geliştirilebilecek çözüm önerileri Türkiye’de yıllardır tartışılmaktadır. Diyarbakır kentini ilgilendiren sorunların çoğu Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki diğer kentler için de geçerlidir. Bölge, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri ülkenin diğer bölgeleriyle karşılaştırıldığında ekonomik ve toplumsal alanlarda geri kalmış durumdadır. Ayrıca 1980’li yılların ortalarında başlayan terör olayları da bölge ekonomisi ve toplumsal hayatına önemli bir darbe vurmuştur. Son yıllarda terör olayları ciddi bir düşüş gösterse de halen aralarında Diyarbakır’ın da bulunduğu bazı bölge kentleri Olağanüstü Hal uygulaması altında bulunmaktadır. Çözüm için atılacak yapıcı adımların ancak bölgedeki “olağanüstü” şartların sona ermesi, göç süreci nedeniyle boşalan köylere dönüşü sağlayacak özendirici olanaklar sağlanması ve böylece kentteki nüfus yükünün elden geldiğince hafifletilmesi ile birlikte kalıcı dönüşümler gerçekleştirilebileceği ortadadır.

Özellikle son dönemde göç ederek Diyarbakır kentine gelenlerin sorunları göz önüne alındığında, kente uyum sürecinde karşılaşılan en öncelikli sorunun geçim sıkıntısı ve işsizlik olduğu göze çarpmaktadır. Diyarbakır kentinde varolan ekonomik olanaklar, kent nüfusunun istihdam talebine yanıt verememektedir. Dolayısıyla, kent yoksullarının ve “kentlileşemeyen nüfus”un sorunlarına yönelik çözüm önerileri ve politikalar geliştirirken, ekonomik düzenlemelerin ve iyileştirmelerin, toplumsal çözüm önerilerine koşut olarak planlanması gerekliliği vurgulanmalıdır.

Diyarbakır kentindeki en önemli sanayi birimlerini kamu eliyle gerçekleştirilen yatırımlar oluşturmaktadır. Özel sektörün kente yatırım yapma konusunda “çekingen” davrandığı bir ortamda kamu yatırımlarının hayati önemi ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, yerel sermayenin de kent dışına “kaçmasını” engellemek üzere birtakım özendirici hamleler yapılması gerekmektedir. Kentin GAP projesinin sağlayacağı artı değerlere sahip olabilmesi için Diyarbakırlı sermaye sahiplerinin desteklenmeleri, kamu yatırımlarının ise bu artı değer in en verimli şekilde değerlendirilmesi için örgütlenmeleri gerekmektedir. Ayrıca artı değer in paylaşılması da önemli bir başka konudur. Örneğin tarım alanlarının eşitsiz paylaşımı ve toprak ağalığı yapısı çözülmeden eşit bir paylaşımdan söz etmek mümkün olmayacaktır. Kısacası özel sektörün belli başlı kuruluşlarının “unuttuğu” Diyarbakır kentine sağlanan kamu yatırımlarının yerel sermayeyi geliştirici teşviklerle desteklenerek kentteki kaynakların kullanılması ve çalışabilecek durumda olanlara da sosyal güvencelerle donanmış iş

olanaklarının sağlanması gerekmektedir. Görüldüğü gibi, Diyarbakır kent ekonomisinin canlılık kazanması için yerel potansiyellerin değerlendirilmesinin önemi büyüktür. Daha çok orta ve uzun erimli bir yaklaşım gerektiren ekonomik iyileştirme politikalarında, yerel potansiyeller olarak, Diyarbakır kenti ve çevresindeki turizm olanakları ve GAP'a bağlı olarak çeşitlenen ve artan bitkisel üretime dayalı sanayinin geliştirilmesi söz konusu olabilir.

Kentteki toplumsal sorunların kaynağında bulunan ve önemli bir bölümünü Diyarbakır'a göç eden hanelerin oluşturduğu kent yoksullarının öncelikli sorunu olan işsizlik olgusuyla ilk aşamada, kısa erimli çözümler ve projeler geliştirerek mücadele edilmelidir. Bunun için çalışma yaşındaki aile bireylerinin yaşları, cinsiyetleri ve sahip oldukları birikimler göz önüne alınarak hazırlanacak meslek ve beceri edindirme kursları faaliyete geçirilmelidir. Böylece, yoksul kesimin çeşitli nitelikler kazanmasına olanak sağlanarak, bireylerin kentteki emek pazarına eklenmelerini daha kolay hale getirilebilir.

Meslek ve beceri edindirme kurslarının önemi, Diyarbakır'daki genç nüfusun yoğunluğu göz önüne alındığında daha da artmaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğunun 0-19 yaş arasında olması, gelecekte kent ekonomisinin karşı karşıya kalacağı istihdam talebi baskısına ve eğer bu talep karşılanmazsa yüzyüze gelinecek olan işsizliğe işaret etmektedir. Bu açıdan 8 yıllık zorunlu eğitim yaşı göz önüne alınarak 15 ve üstü yaştaki gençlere meslek edindirmeye yönelik özel programlar geliştirilmeli, bu kurslar için gençler öncelikli hedef kitle olarak belirlenmelidir.

Daha önce de vurgulandığı gibi, kent yoksullarının karşı karşıya kaldığı sorunların çözümü salt ekonomik yapıdaki iyileştirmelerle sınırlı kalmamalı, başta eğitim ve sağlık hizmetleri içeren çeşitli sosyal programlar uygulanmaya konmalıdır. Kent yoksullarının eğitim düzeylerinin yükseltilmesi çözüm arayışlarının yoğunlaştığı noktalardan biri olmalıdır. Alan çalışması bulguları hane reislerinin yaklaşık beşte ikisinin, çocukların ise beşte birinin hiç okula gitmediğini göstermektedir. Ayrıca henüz okul çağına olmayan ve şu anda ilköğretim öğrencisi olan çocuklar, toplam çocukların beşte üçünü oluşturmaktadır. Bu da, çoğunluğu oluşturan genç nüfus için yeterli eğitim yatırımlarının yapılmasının ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Eğitim düzeylerinin yükseltilmesi, ekonomik ve toplumsal sorunların azalmasında etken olacağı gibi kent yoksullarının kente uyum sürecine girmelerini de sağlayacaktır. Bunların sonucunda, toplum yaşamını da etkileyecek olan aile içi sorunlar da azalacaktır.

Uygulamaya konulacak eğitim programları temelde iki hedefi barındırmalıdır. Bunlardan ilki yetişkinlere yönelik ücretsiz okuma-yazma kurslarının hayata geçirilmesi olmalıdır. İkincisi ise okul çağına olup da okula gitmeyen çocukların okula gitmelerinin, okula gidenlerin ise eğitimlerine devam etmelerinin sağlanmasına yönelik bir hedef olmalıdır. Ekonomik yetersizlikler

nedeniyle okula gidemeyen ya da eğitimine devam edemeyen çocukların fazlalığı göz önüne alınarak merkezi idare, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının (yurt çapında ya da yerel düzeyde faaliyet yürüten) işbirliğiyle kısa, orta ve uzun erimli politikaların belirlendiği kapsamlı bir eğitim programı hayata geçirilmelidir. Böyle bir projenin önde gelen uygulayıcıları ve kısa ve orta vadeli hedeflerin gerçekleşmesini sağlayacak olan aktörler yerel yönetimler (kentteki büyükşehir ve ilçe belediyeleri) ve sivil toplum kuruluşları olmalıdır. Uzun erimli amaçların da kapsandığı bu tür bir eğitim projesinde kuşkusuz merkezi idare de yerel birimleri kanalıyla ve özellikle maddi konulardaki desteği ile yer almalıdır. Eğitimde yeniden yapılandırma arayışları içinde merkezi yönetime düşen diğer önemli bir sorumluluk ise mevcut eğitim kurumlarının fiziksel koşullarının iyileştirilmesi, personel kalitesi ve sayısının artırılması ve yenilerinin hizmete açılması olarak görülmektedir.

Kent yoksullarının önemli sorunlarından biri de, gerek gelir düzeyinin düşüklüğü ve sosyal güvencelerinin olmaması gibi ekonomik yetersizlikler, gerekse de etnik kökenlerinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamamalarıdır. Çalışma yapılan alanda yaşayanlar, şartlar ağırlaşmadığı sürece herhangi bir sağlık kuruluşuna baş vurmamakta, bunun yanı sıra büyük bir çoğunluk da sakatlık yada yoksulluk yardımı almamaktadır. Yerel yönetimler bu konuda da gerek halkın bilinçlendirilmesine gerekse sağlık hizmetlerinden faydalanabilmelerine yönelik politikalar geliştirmelidir. Uygulamasını merkezi idarenin üsteleneceği politikalardan biri ise gezici sağlık ekiplerinin kurulmasıdır. Sağlık sorunlarının en önemli sebebinin beslenme yetersizliği olduğu göz önüne alındığında, ekonomik yapının düzeltilmesinin bu konudaki yerinin hayati önem taşıdığı yadsınamaz bir gerçektir. Kent yoksulları içinde genç nüfusun payının yüksek olması ve nüfusun artmaya devam edecek olması da sağlık konusunda yeterli yatırımın yapılması gerekliliğinin göstergesidir.

Alan çalışması sonucunda ortaya çıkan bir diğer sorun ise kente uyum sürecine geçilememiş olmasıdır. Gerek hanehalkı tipi ve büyüklüğü, gerek hanede yaşayan aile sayısı gerekse hanede yaşayan çocuk sayısı verileri çalışma yapılan alanda yaşayanların kırsal alan alışkanlıklarını ve yaşam tarzlarını devam ettirdiklerini göstermektedir. Kent yoksulları, kentle bütünleşmelerinin sağlanması için, bilinçlendirilmeli ve öncelikle nüfus planlaması konusunda eğitilmelilerdir. Yerel kitle iletişim araçlarında nüfus planlaması ve temel sağlık bilgileri hakkında ailelerin bilinçlendirilmesine yönelik kısa programlara yer verilmesi kısa vade için önerilebilecek politikalardan biridir.

Sosyal yapı incelendiğinde ise ekonomik yetersizlikler ve eğitim düzeyinin düşüklüğü nedenleriyle, kent yoksulları arasında sinema ya da tiyatroya gitme, kitap okuma gibi alışkanlıklarının olmadığı dikkati çekmektedir. Aynı nedenle büyük çoğunluğun gazete okuyamadığı, okuyanların ise büyük bir çoğunluğunun düzenli takip edemediği de görülmektedir. Genç nüfusun payının büyük olduğu kent yoksullarında hane reislerinin çoğunluğunun da genç olması sosyal yaşamı geliştirme gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

Bu konuda da çeşitli kamusal politikalar üretilmeli, geliştirilecek sosyal hizmet programları dahilinde sosyal yaşamı zenginleştirip, gündemin takip edilmesini sağlayacak çalışmalar yapılmalıdır. Yoksulluk olgusu Diyarbakır kentinde yaşayanları çeşitli sorunların içine iten en önemli neden olsa da düşük eğitim seviyesi, modern kent yaşantısıyla bağdaşmayan geleneklerin varlığı, toplumsal ve kültürel olanakların yetersizliği de sorunların kaynağında yatan diğer nedenler olarak sıralanabilir. Dolayısıyla kısa vadede kentin yoksul kesiminin kent yaşantısına eklenmesi için çeşitli toplumsal etkinlikler düzenlenmesi, uzun vadede de kıra dayalı feodal ilişkilerin ortadan kaldırılması ve kent yoksullarının da kent yaşantısına katılabilmesi amacıyla olanaklar yaratılabilmek için çalışmalar yürütmek gerekmektedir.

Ayrıca gerek mevcut koşulların ağırlığı, gerekse geçmişte yaşanan olumsuzluklar nedeniyle çeşitli psikolojik sorunlar yaşayan kimselere psikolojik danışmanlık hizmetlerinin sağlanması, bu yöndeki hizmetlerin gerektiğinde polikliniklerde yaygınlaştırılarak insanların en rahat erişebilecekleri mekanlara taşınması ve bireylerin de bu hizmetlerden ücretsiz yararlanmaları sağlanmalıdır. Çocuklara yönelik düzenlenecek uygulamalar da zaman kaybetmeden hayata geçirilmelidir. Öncelikle, yoksul ailelerin çocuklarını okula yollayabilmeleri için eğitim masraflarının en alt seviyeye indirilmesi, gerektiğinde maddi yardımlarda bulunulması önerilebilir. Ayrıca sokak çocukları için de çeşitli merkezler kurularak bu merkezlerde çocuklara beslenmeden konaklamaya, eğitimden sosyal etkinliklere kadar çeşitli alanlarda destek sağlanabilir. Yukarıda genel bir bakış açısıyla sıralanan çözüm önerileri, konularında uzman ve bölgenin şartlarını yakından tanıyan kimseler tarafından detaylı bir biçimde şekillendirilmeli, yerel ve merkezi kurumlar ile sivil toplum kuruluşlarının ortak katılımıyla planlı bir biçimde hayata geçirilmelidir.

Çözüm önerileri ve politikalar geliştirilirken üzerinde durulması gereken önemli diğer bir konu ise toplumsal cinsiyet ilişkilerinin baskısına, yoksulluk ve bölgenin toplumsal yapısına bağlı olarak, yoğun biçimde maruz kalan kent yoksulu kadınların sorunlarıdır. Diyarbakır'daki kent yoksulu kadınların yaşadıkları sorunlar eğitimden, sağlığa, aile içi şiddetten toplumsal yaşamın kısıtlılığına kadar oldukça geniş bir alanda yer almaktadır. Hiç şüphesiz, kadınların hayatlarının hemen hemen her alanında yaşadığı sorunları giderebilmek için sadece ekonomik koşullarda yapılacak iyileştirmeler yeterli değildir. Bölgedeki toplumsal yapının özelliklerinden dolayı toplumsal yaşamda kadınlara verilen yerin de değiştirilmesine yönelik politika uygulamaları acilen hayata geçirilmelidir.

Toplumsal yaşamda kadına verilen rolün değiştirilebilmesi için öncelikle kadınlara yönelik toplumsal merkezlerin kurulması ve varolan merkezlerin etkinliğinin artırılması gereklidir. Kadınların yaşamlarının pek çok alanında, yoksulluklarının yanı sıra cinsiyetlerinden dolayı yaşadıkları sorunlara tek çatı altında çözüm üretebilecek bu tip merkezlerin, valilik ya da belediye gibi kamu kurumlarınca hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Bu tip kadın merkezlerinde, mahalle düzeyinde etkinliklerin duyurusu gerçekleştirilerek mümkün olduğu kadar çok yoksul kadına ulaşmaya çalışılmalıdır. Dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta da, bu merkezlerde çalışacak kişilerle ilgilidir. Bu tip merkezlerde çalışacak kişilerin aile içi şiddet gibi tamamen özel alana ait sorunlarla uğraştıklarının bilincinde olan uzman kişiler olması gerekmektedir. Ayrıca, bölgedeki toplumsal ve etnik yapının farklılıkları göz önüne alındığında, çalışanların bu farklılıklara göre hareket edebilen kişiler olması gerektiği de açıktır. Örneğin, yoksul kadınların bir kısmının hiç Türkçe bilmediği Diyarbakır gibi bir kentte, bu tip merkezlerde çalışan kişiler, tercümanlar aracılığıyla da olsa, kadınlarla anadillerinde iletişim kurmalıdır. Kısaca, kadınlara yönelik toplumsal merkezlerde çalışan kişiler, uzmanlaşmış ve Diyarbakır'daki etnik ve toplumsal farklılıklara duyarlı kişiler olmalı, böylece sorunlarının çözümü için kadın merkezlerine gelen yoksul kadınlarla orada çalışanlar arasındaki yabancılaşma olasılığı en aza indirilmelidir.

Bu noktada, yerel halk arasındaki etnik ve kültürel farklılıklara en iyi cevap verebilecek kurum olarak belediye ön plana çıkmaktadır. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin yoksul kadınların yaşadığı sorunlara çözüm getirmek amacıyla 2001 yılının Eylül ayında başlattığı DİKASUM (Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi) uygulaması bu açıdan önem taşımaktadır. Oldukça yeni bir uygulama olan DİKASUM aracılığıyla, mümkün olduğu kadar çok kadına ulaşılması ve bu merkezin etkinliklerinin yoksul kadınların pek çok alanda yaşadığı sorunlara tek bir çatı altında çözüm getirmeye çalışılması gerekmektedir. Hiç şüphesiz yerel halka en yakın kurum olan belediye tarafından kurulan bu tip bir merkez, kent yoksulu kadınların yaşadıkları sorunların çözümü için büyük önem taşımaktadır.

Diyarbakır'da olmamasına karşın, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bir çok ilinde hizmet veren, GAP projesi kapsamında hayata geçirilen ÇATOM(Çok Amaçlı Toplum Merkezleri) uygulamaları da kadınların yaşadıkları sorunları gidermek açısından oldukça önemlidir. Okuma-yazma kursları, kadın sağlığı ve meslek edindirme kursları gibi konularda hizmetler veren ÇATOM'un Diyarbakır il merkezinde hizmete geçmesi büyük önem taşımaktadır.

ÇATOM VE DİKASUM gibi merkezlerde, alan çalışmamızın değerlendirilmesi sırasında saptanan sorunların çözümü için aşağıda sıralanan hizmetlerin sunumu önerilebilir.

Kent yoksulu kadınların eğitim seviyesinin yükseltilmesi için öncelikle kadınlara yönelik ücretsiz okuma-yazma kurslarının verilmesi gerekmektedir. Bu kurslar ilgili kurumlar tarafından mahalle düzeyinde yoksul kadınlara duyurulmalı, mümkün olabildiğince fazla sayıda kadına bu ücretsiz kurslarla okuma-yazma öğretilmelidir.

Kadınların gelir getirici etkinliklerde bulunabilmesi için meslek edindirme kursları açılmalıdır. Bu kurslar sayesinde, yoksul kadınların hem maddi kazanç

elde etmeleri, hem de evleri ve evlerinin yakın çevresinde geçen kısıtlı toplumsal yaşamlarının daha geniş bir çevreye yayılması sağlanabilir.

Özellikle ana-çocuk sağlığı konusunda hizmet verecek sağlık merkezleri oluşturulmalı, yoksul kadınların bu merkezlerde verilen sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanması sağlanmalıdır. İl merkezindeki yüksek doğurganlık oranları ve bebek ölüm hızları dikkate alınarak, bu sağlık merkezlerinde tedavinin yanı sıra, kadınlar doğum kontrolü ve ana-çocuk sağlığına ilişkin konularda uzman kişiler tarafından bilgilendirilmelidir.

Şiddete maruz kalan kadınlara yönelik sığınma merkezleri açılmalı, bu merkezlerde uzman kişilerce psikolojik yardım verilmelidir. Aile içi şiddetin ailede yaşayan tüm bireyleri etkilediği düşünülürse bu merkezde yalnızca kadınlara değil, erkeklere ve çocuklara yönelik hizmet de verilmeli, bu yolla şiddet olaylarının yaşandığı ailelerdeki şiddet olayları ortadan kaldırılmaya çalışılmalıdır.

Kente yaşanan zorunlu göç süreci dikkate alınarak, zorunlu göçe maruz kalmış hanelerdeki kadınlarla ilgili özel çalışmalar yapılmalı, bu kadınların kentte yaşadıkları sorunları diğer yoksul kadınlardan farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenmelidir. Bu tip çalışmaların sonuçlarına göre, zorunlu göç ile kente gelmiş kadınlara özel uygulamalar hayata geçirilmelidir.

Diyarbakır alan çalışması bulguları, kent yoksullarının yaşadığı ekonomik ve toplumsal sorunların oturan konutlar ve yaşam çevrelerinde de ifadesini bulduğunu ortaya koymaktadır. Örnekleme grubunda yer alan hanelerin hemen hepsinin su, elektrik ve kanalizasyon hizmetlerinin gitmediği ya da çok yetersiz kaldığı gecekondü alanlarında yaşıyor olmaları kent yoksullarının konut ve yaşam çevrelerine ilişkin iyileştirmelerin acil olarak yapılması gerekliliğini göstermektedir. Diyarbakır'daki kent yoksullarının önde gelen sorunlarından birini, sağlıklı ve yaşanabilir kent mekanlarının önemli koşullarından olan altyapı donatısının sağlandığı ve hanehalkı büyüklüğüne uygun konutlara sahip olmamaları oluşturmaktadır. Yoksul kesime yönelik konut sunumunun Türkiye'de etkin bir devlet politikası haline gelmemiş olması ve özellikle son 10-15 yıl gibi kısa bir süremde, zorunlu göçle Diyarbakır'a gelen hanelerin barınma gereksinimlerini karşılamaya yönelik projelerin çok yetersiz kalışı, kuşkusuz, bu sorunun ortaya çıkmasındaki en önemli etmendir. Bu nedenle, merkezi idarenin çeşitli kurumları ve yerel yönetimlerin üstleneceği, kent yoksullarına konut edindirilmesi ve yaşam çevrelerinin yeniden düzenlenmesine yönelik projeler hayata geçirilmelidir. Bu projeler, semtlerin mekansal özelliklerine, sakinlerinin sosyo-ekonomik durumlarına bağlı olarak şekillenip çeşitlenebilecek projeler olmalıdır. Örneğin, Diyarbakır'a zorunlu göçle gelen ailelerin yoğunlaştığı ve neredeyse hiçbir altyapı sunumunun gerçekleşmediği Seyrantepe gecekondü semti, öncelikli olarak proje geliştirilmesi ve kaynak aktarılması gereken alanlardandır. Devletin arsa ve konut sunumundan sorumlu kuruluşlarının yanı sıra yerel yönetimler de kent yoksullarına yönelik konut sunumunda bulunmalı, ya da bu tür projelerin bir

parçası olmalıdır. Ancak, bu konuda merkezi idare tarafından, kentteki yerel yönetim birimlerinin arsa stoğu yapmasına yönelik çeşitli olanakların sağlanması gerekmektedir.

Kent yoksulları için oluşturulacak yeni yerleşim alanları dışında, mevcut konut alanlarında da yapılacak iyileştirme/yenileme projeleri de ele alınması gereken diğer bir yaklaşım olmalıdır. Mevcut altyapının nüfusa yeterli hale getirilmesi, konut ve konut dokusunda gerçekleştirilebilecek düzenleme ve iyileştirme çalışmalarıyla daha yaşanılır çevreler elde etmek mümkün olacaktır. Özellikle, tarihi konut dokusunun varolduğu Suriçi semtinde böylesi bir proje koruma ilkesinin de eklenmesiyle bir an önce hayata geçirilmelidir. İyileştirme, yenileme, koruma temaları ekseninde şekillenecek bu tür projelerde, sonuca varacak etkili uygulamalar yapılabilmesi için ilgili semtin sakinlerinin de olanaklı olan en üst düzeyde katılımlarının sağlanması gerekmektedir. Bu açıdan, ilgili kamu kuruluşları ile semt sakinleri arasında en kısa yoldan bağlantıyı sağlayabilecek ara birimler oluşturulması gündeme gelmektedir. Gerek bu tür projelerin etkili ve etkin biçimde hayata geçirilmesini sağlayacak, gerek de semt sakinlerinin yerel yönetimler ve kamu kurumlarıyla olan ilişkilerini düzenleyecek olan bu ara birimler, ana hatlarıyla, muhtarlık ve bu yapıya dahil olacak seçilmiş semt sakinlerinin toplamından oluşan *semt danışma birimleri* biçiminde ortaya konabilir. Sorunların iletildiği kurumlar arasında büyük oranda muhtarlığın belirtildiği alan çalışması bulgularından biridir. Buradan hareketle, öncelikle muhtarlık yapısına eklenen ve ileride özerklik kazanabilecek bu öneri yapı, aynı zamanda, kent yoksullarının kendi içlerinden geliştirecekleri bir dinamikle bilinçlenmelerini ve böylece kente uyum süreçlerinin kolaylaşmasını sağlayacaktır. Bu tür bir örgütlenme içersinde, yerel yönetimler de kurumsal yapılarına halk katılımını arttırmaya yönelik yeni birimleri eklemelidirler.

SONSÖZ

Ya da “öteki”Diyarbakır üzerine düşünceler

Elinizde tutmuş olduğunuz kitap 2001 yılının Şubat ayında Diyarbakır’da yapılan bir haftalık alan araştırması sonrasında, bir seneyi aşkın süre boyunca yürütülen çalışmaların ürünüdür. Ancak bu çalışmanın sunulduğu ve şekillendirilirken pek çok değerli kaynağa başvurulmuş bu kitabın, karşılaştığımız tablonun betimlenmesi yönünde açıkta bıraktığı bazı noktalar bulunmaktadır. Çalışmaya başladığımız ilk günden beri yüzleştığımız bu durumu biraz olsun hafifletebilmek için, belki de diğer akademik çalışmalar göz önüne alındığında pek de sık karşılaşılmayan bir yöntemle başvurarak bu satırları kaleme aldık.

En önemli kaygımız, bir hafta boyunca konuk olduğumuz hanelerde hikayelerini dinlediğimiz insanların, tanıklık ettiğimiz yaşantıların, hücrelere bölünmüş tablolar içinde birer sayısal değere dönüşüp tıpkı bu çalışmaya başlamadan önce olduğu gibi, bizler için asla yaşantımızın kesişmeyeceği, ötedeki diyarların “öteki” insanları olarak o hücrelere sıkışıp kalabilecekleriydi. Ancak çalışmamızı noktalamakta olduğumuz bu günlerde, aradan geçen zamanı da göz önüne alarak, bu kaygımızın gerçekleşmediğini söylemeliyiz. Bunun en önemli nedeni karşılaştığımız tablonun ürkütücü gerçekliğinin bizlerde derin izler bırakmasıdır. Türkiye’nin her kentinde yoksulluğun gölgesinde yaşamını sürdürmeye çalışan kesimlerin var olduğu ve bu kesimlere dahil olan insanların sayısının her geçen gün daha da artmakta olduğu bilinmektedir. Ancak çalışmamız sırasında, Diyarbakır kent yoksullarının diğer kentlere oranla kent nüfusunda dramatik ölçüde yüksek bir orana sahip olduğunu ve yaşanan sıkıntıların boyutlarının bireylerin yaşantılarında çok daha derin yaralar açtığını gördük.

Görüşme yaptığımız kimselerin önemli bir bölümü, zor(un)lu bir göç sürecinden sonra kente yerleşmiş, burada da işsizlik, yoksulluk ve hatta açlığın pençesine düşmüşlerdi. Çalışmamıza başladıktan kısa bir süre sonra, Türkiye’nin hemen her köşesinde rastlanabilecek ve kitle iletişim araçları tarafından marjinalize edilip, “öteki” olarak adlandırılan yoksul insanların sayısının Diyarbakır kentinde onbinlere ulaştığını gözlemledik. Diyarbakır kentinde oluşmuş yatay ve dikey gecekondu semtlerinde ve kentin gecekondulaşmış mahallelerinde iş, sağlık, eğitim ve temel kentsel altyapı olanaklarından yoksun onbinlerce, açlık sınırında yaşayan binlerce “Diyarbakırlı” vardı. Yıllarca kırdan yaşanan gerilim kente taşındığında, toplumsal yapının en zayıf katmanını oluşturan yoksul kesim böylesi bir gerilimden doğrudan etkileniyor, kırdan yaşadığı olayların etkisini üzerinden atmadan kentte yenileriyle karşılaşıyordu. Böylesi bir ortam yediden yetmiş herkesin yaşantısını derinden etkiliyordu. Kısacası, Diyarbakır’ın yoksul mahallelerinde, son zamanlarda televizyonlarda sıkça gördüğümüz, biraz merak biraz da acıma duygusuyla izlediğimiz ve “taş devri uygarlığı” olarak nitelendirilen Afganistan manzaralarından ya da sığınmacıların “toplandığı”

mülteci kampları görüntülerinden çok da farklı olmayan manzaralara rastlanıyordu. Mekanlardaki bu benzerlik hayat hikayelerinde de olduğu için, tüm bu yaşanmış ve yaşanan sıkıntılar Diyarbakırlı kent yoksullarının yüzlerindeki ifadelerde de yansımaları buluyordu.

Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki, çalışmamızı yürüttüğümüz mahallelerdeki insanların yaşamlarının her boyutuna damgasını vurmuş olan yoksulluk ve yoksunluğun dramatik boyutları kadar, hanesine konuk olduğumuz kimselerin bize gösterdiği ve içtenliğinden hiçbir zaman kuşku duymadığımız yakınlık ve dostluk da bizleri etkiledi. Tüm bu zorluklarla yüzleştikten ve güven duyguları temelinden zedelendikten sonra dahi, bizlerle hiçbir çekince duymadan paylaştıkları dostluk, ikram ettikleri evlerinin son kap yemeği kadar değerliydi. Onlardan öğrendiklerimizin başında belki de bu insani değerleri ve yaşama karşı sergiledikleri onurlu direncin anlamını sıralamalıyız. Uzun süren görüşmelerimizden sonra kapılarından çıkarken, hemen her zaman bize yönelttikleri “İyi de bu çalışmanın sonunda ne olacak?” sorusu ve pek çoğunun sormadığı “İş bulabilecek miyiz? Karnımız doyabilecek mi? Çocuklarımız okula gidebilecek mi?” gibi ancak bakışlardan okunabilen diğer sorulara karşı verebildiğimiz tek cevap, “Sonunda bir kitap çıkacak, konuyla ilgilenen diğer kimseler ve buralar için bir şeyler yapmayı düşünen insanlar bu kitaptan faydalanacak” idi. Kimileri, “İnşallah birileri okur da durumumuzu öğrenir o zaman” diye yüreğinde taşıdığı umut kırıntılarını sergilerken, bazıları da hafifçe başını sallayarak buruk bir tebessümle geçiştiriyordu. Bizler de çoğu zaman yüzlerimizde o buruk tebessümü taşısak, da derinden derine umudumuzu yitirmemeye çalıştık. Diyarbakırlı dostlarımızdan öğrendiğimiz gibi: “İnsan umudun peşini bırakmamalı. Belki bir gün...”

Can ERTUNA
Özlem COŞKUN
Sezin DEMŞEK
Gülçin TUNÇ

KAYNAKLAR

- Al, Y. (Der.) (1998) *Van Dosyası, Teknolojik Afet, Zorunlu Göç, Yoksulluk, Mimarlık*, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara.
- Arslan, A. (1996) "Türkiye'de Yeni Kentli Yoksulluk Biçiminden Bir Kesit: Van'daki Dere Kenarları", Al, Y.H.(Der.), *Van Dosyası*, TMMOB Yayınları, Ankara.
- Ayres, R.L. (1985) "Banking on the Poor: The World Bank and World Poverty", *APA Journal*, sayı 51.
- Baden, S. ve Goetz, M.B. (2000) "Who Needs [Sex] When You Can Have Gender?", Jackson, C. ve Pearson, R.(Der.), *Feminist Visions of Development: Gender Analysis and Policy*, Routledge, London.
- Banck, G.A. (1986) "Poverty, Politics and the Shaping of Urban Space: A Brazilian Example" *International Journal of Urban and Regional Research*, sayı 10, s.522-540.
- Batıkent Konut Üretim Yapı Kooperatifleri Birliği (1994) *Konut'94*, Kent-Koop Yayınları, Ankara.
- Bhalla, A.S. ve Lapeyre, F. (1999) *Poverty and Exclusion in a Global World*, Macmillan Press Ltd.
- Bilsborrow, R.E. (Der.) (1996) *Urbanization and Development: New Directions and Issues*, UNPPA and Kluwer Academic Publishers, Massachusetts.
- Bonine, M. (1997) *Population, Poverty and Politics, Contemporary Middle East Cities in Crisis*, University Press of Florida,
- Boyle, P. ve Halfacree, K. (Der.) (1999) *Migration and Gender in the Developed World*, Roudge Research in Pop. And Migration, Routledge, London.
- Boyle, P., Halfacree, K. ve Robinson, V. (1998) *Exploring Contemporary Migration*, Addison Wesley Longman Limited.
- Chant, S. (1996) *Gender, Urban Development and Housing*, Greig, A. (Der.), United Nations Development Program (UNDP), New York.
- Chant, S. (1992) *Gender and Migration in Developing Countries*, Belhaven Press, London.
- Chaudhuri, J.R. (1993) *Migration and Remi Hance- Inter-Urban and Rural-Urban Linkage*, Sage Publications, New Delhi.

Cohen, R. ve Layton- Henry, Z. (Der.) (1997) *The Politics of Migration*, Edward Elgar Cheltenham Publishing Limited.

Çakar, G.E. ve Elmas, G. (1999) *GAP İlleri Sanayi Envanteri*, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayını, Ankara.

Dağ, R. (1997) *Sayılarla Diyarbakır*, Diyarbakır Sanayi ve Ticaret Odası Yayını, Diyarbakır.

Dağ, R. ve Kart, E.S. (1998) *Göçün Kent Makroformuna Etkileri: Bölgeiçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması*, TMMOB Yayını, Ankara.

Dağ, R. (1998) *Diyarbakır Nüfusunun Mekansal Hareketliliği ve Yerleşme Fonksiyonları ile İlişkisi: Bölgeiçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması*, TMMOB Yayını, Ankara.

De La Rocha, M. G. (1994) *The Sources of Poverty: Women and Survival in a Mexican City*, Cambridge, Oxford, U.K.

DİE (1998), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, DİE, Ankara.

DİE (1998), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, DİE, Ankara.

DİE, 1984-1997 *Bina İnşaatı İstatistikleri*, DİE, Ankara.

DİE (1984) *Bina Sayımı İstatistikleri*, DİE, Ankara.

DİE, 1965-1997 *Yılları Nüfus Sayım Sonuçları*, DİE, Ankara.

DİE, 1984-1985 *Milli Eğitim Genel Ortaöğretim İstatistikleri*, DİE, Ankara.

DİE, 1984-1985 *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri*, DİE, Ankara.

DİE, 1984-1985 *Milli Eğitim Mesleki ve Teknik Ortaöğretim İstatistikleri*, DİE, Ankara.

DİE, 1985 *Yılı Kültür İstatistikleri*, DİE, Ankara.

DİE, 1987 *Yılı Sağlık İstatistikleri*, DİE, Ankara.

DİE, 1989-1990 *Milli Eğitim Genel Ortaöğretim İstatistikleri*, DİE, Ankara.

DİE, 1989-1990 *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri*, DİE, Ankara.

DİE, 1989-1990 Milli Eğitim Mesleki ve Teknik Ortaöğretim İstatistikleri, DİE, Ankara.

DİE, 1990 Yılı Kültür İstatistikleri, DİE, Ankara.

DİE, 1990-1997 Milli Eğitim Genel Ortaöğretim İstatistikleri, DİE, Ankara.

DİE, 1990-1997 Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri, DİE, Ankara.

DİE, 1990-1997 Milli Eğitim Mesleki ve Teknik Ortaöğretim İstatistikleri, DİE, Ankara.

DİE, 1994 Yılı Sağlık İstatistikleri, DİE, Ankara.

DİE, 1997 Yılı Kültür İstatistikleri, DİE, Ankara.

DİE, 1997 Yılı Sağlık İstatistikleri, DİE, Ankara.

DİE, GAP İl İstatistikleri (1950-1996); DİE, Ankara.

Dixon, J. and Macarov, D. (Der.) *Poverty : A Persistent Global Reality*, Routledge.

Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı İmar Daire Başkanlığı Raporu (2000) *Diyarbakır'ın Kentsel Sorunları*, Diyarbakır.

DPT (1997) *İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler*, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.

DPT (1986) *Kalkınmada Öncelikli Yörelerdeki Bazı İllerde Ekonomik ve Sosyal Durum, Sorunlar, Öneriler, Yeni Yatırım Alanları*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT (2000) *Kamu Yatırım Raporu*, DPT İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.

Drakakis-Smith, D. (1997) *The Third World City*, Routledge, London.

Durkheim, E. (1951) *Suicide: A Study in Sociology* (Translated by John A. Spaulding and George Simpson), Free Press.

Eckstein, Susan (1989) "The Politics of Conformity in Mexico City", Gilbert, A. ve Gugler, J.(Der.), *Cities, Poverty and Development: Urbanization in the Third World*, Oxford University Press, Oxford.

Emniyet Genel Müdürlüğü Komuta Ana Kontrol Merkezi Dairesi Başkanlığı (2001), *2000 İstatistik Yılı*. Ankara.

- Erder, S. (1996) *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erder, S. (2000) *Kentsel Gerilim*, um:ag Vakfı Yayınları, Ankara.
- Erder, S. (2000) "Nerelisin Hemşerim?", Keyder, Ç.(Der.), *İstanbul: Küresel İle Yerel Arasında*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Erkan, R. (2001) "Sokak Çocukları", Dicle Üniversitesi Bülteni, sayı 33, Diyarbakır.
- Ersoy, M. (1985) *Göç ve Kentsel Bütünleşme*, Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara.
- Ersoy, M. (1982) *A Critique of Modernisation and Dependency Schools in Urban Industrial Sector*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara.
- Ersoy, M. ve Şengül, T. (Der.) (2000) *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği*, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999 Yılı Stüdyo Çalışması, ODTÜ, Ankara
- Ersoy, M. ve Şengül, T. (Der.) (2001) *Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği*, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2000 Yılı Stüdyo Çalışması, ODTÜ, Ankara
- Ersoy, M., Şengül, T., Hoşgör, A. ve Tokluoğlu, C. (2000) *Zonguldak Kentinde Yaşanan Sanayisizleşme Süreçlerinin Kentsel Gelişmeye Etkileri ve Yerel Topluluklar Üzerindeki Sonuçları Araştırma Raporu*
- Gans, J.H. (1993) "From 'Underclass' to 'Undercaste': Some Observations About the Future of the Postindustrial Economy and its Major Victims" *International Journal of Urban and Regional Research*.
- Geyer H.S. ve Kontuly, T.M. (Der.) (1996) *Differential Urbanization – Integrating Spatial Model*, Hodder Headline Group, London.
- Gibbs, J.P. (1968) *Suicide*, Harper & Row Publishers.
- Gilbert, A. (1997) "Employment and Poverty During Economic Restructuring: The Case of Bogota, Colombia", *Urban Studies* sayı 34(7), s.1047-1070.
- Gilbert, A. ve Gugler, J. (1982) *Cities, Poverty and Development: Urbanization in the Third World*, Oxford University Press, Oxford.
- Gilbert, A. ve Gugler, J. (1989) *Cities, Poverty and Development: Urbanization in the Third World*, Oxford University Press, Oxford.

Gorelick, S. (1996) "Contradictions of Feminist Methodology", Chow, E.N.L., Wilkonson, D. and Zinn, M.B. (Der.) *Race, Class and Gender: Common Bonds, Different Voices*, Sage Publications, California.

Gugler, J. (Der.) (1988) *The Urbanization of the Third World*, Oxford University Press, Oxford.

Güneli, Z. (2001) "Kaybolmakta Olan Tarih, Kültür ve Mimari Miraslar Kenti, Kale-Kent: Diyarbakır" *Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi*, Türkiye İnşaat Mühendisleri Odası, sayı 412.

Harvey, D. (1985) *The Urbanization of Capital: Studies In The History And Theory Of Capitalist Urbanization*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Hoodfar, H. (1996) "Survival Strategies and the Political Economy of Low-income Households in Cairo", Hoodfar, H. ve Singerman, D. (Der.) *Development, Change and Gender in Cairo*, Indiana University Press.

Işık, O. Ve Pınarcıoğlu, M. (2001) *Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları, Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Jackson, C. ve Pearson, R (2000) "Introduction: Interrogating Development", Jackson, C. and Pearson, R. (Der.), *Feminist Visions of Development: Gender Analysis and Policy*, Routledge, London.

Jackson, J.A. (1986) *Migration*, Longman Inc., New York.

Kartal, S.K. (1992) *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme*, Adım Yayınları, Ankara.

Kocaman, T. (1997) *Türkiye'de İç Göçler İllerarası ve Kır-Kent Göçleri ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965- 1990)*, DPT Yayınları, Ankara.

Lewis, O. (1959) *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*, Basic Books .

Lewis, O. (1966) "The Culture of Poverty", *Scientific American*, sayı 215.

Mac Pherson ve Silburn, R. (1998) "The Meaning and Measurement of Poverty"

Mingione, E. (1993) "The New Urban Poverty and Underclass Introduction", *International Journal of Urban and Regional Research*, sayı 17(3) s.324-326.

Okan, C. (1999) *Konut ve Gecekondu Sorununun Çözümlemesinde Konut Siyasalarının Rolü ve Diyarbakır Kent Örneği*, TODAİE KYUP 1996-1997 Akademik Yılı Uzmanlık Tezi, TODAİE, Ankara.

Parnwell, M. (1993) *Population Movements and The Third World*, Routledge, London.

Pezzolini, K. (1995) "Mexico's Urban Housing Environments: Economic and Ecological Challenges of the 1980's", Aldrich, B. ve Sandhu, S.R., (Der.) *Housing the Urban Poor: Policy and Practice in Developing Countries*, Zed Books, s. 140-165.

Portes, A. ve Walton, J. (1976) *Urban Latin America: The Political Condition From Above and Below*, University of Texas Press, Austin.

Psacharopoulos, G., Morley, S., Fiszbein, A., Lee, H. ve Wood, B. (1997) *Poverty and Income Distribution in Latin America: The Story of the 1980's*, The World Bank, Washington D.C.

Sevinç, A. (2001) *GAP'ta İmar Uygulamaları ve Diyarbakır Örneği*, Diyarbakır.

Sinha V.N.P. ve Ataullah M.D. (1987) *Migration: An Interdisciplinary Approach*, Seema Publications, Delhi.

Stillwell, J. ve Congdon, P. (Der.) (1991) *Migration Models – Macro and Micro Perspectives*, Belhaven Press, London and New York.

Şen, S. (2000) *Spatial Aspects of Survival Strategies of Urban Poor*, Yayınlanmamış Master Tezi, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, ODTÜ, Ankara.

Şenyapılı, T. (1978) *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.

T.B.M.M Tutanak Dergisi (1998) Dönem 20, Cilt 53, Yasama Yılı 3.

T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1995) *Aile İçi Şiddetin Sebepleri ve Sonuçları*, Ankara.

T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1998) *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göçeden Ailelerin Sorunları*, Ankara.

T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1998) *Aile İçinde ve Toplumsal Alanda Şiddet*, Ankara

- T.C. Hükümeti-UNICEF İşbirliği Programı (1996) “*Türkiye’de Anne ve Çocukları Durum Analizi*”, Ankara.
- T.C. Maliye ve Gümrük Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü (2000) *Vergi İstatistikleri 1999*, Ankara.
- T.C. Maliye ve Gümrük Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü (1992) *Vergi İstatistikleri Yıllığı 1982-1991*, Ankara.
- Tekeli, İ. (2000), “Kent Yoksulluğu ve Modernitenin Bu Soruna Yaklaşım Seçenekleri Üzerine”, Yayınlanmamış Bildiri.
- Temeltaş, N. (1998) *Diyarbakır’ı Nasıl Bilirdiniz?. Bölgeiçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması*, TMMOB Yayını, Ankara.
- Turkish Confederation of Employer Associations (TİSK) (1997) *Child Labour in Turkey*. Ankara.
- Türk Metal Sendikası (1995) *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan Batıya Göç Edenlerde Kültürel Yapı ve Kültürel Kimlik Sorunu*, Ankara.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı (2000) *1998 Türkiye İnsan Hakları Raporu*. Ankara.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (1997) *Diyarbakır Ekonomik Yapısı ve Uygun Yatırım Alanları*, Ankara.
- United Nations High Commissioner For Refugees (UNHCR) (2000) *The State Of The World’s Refugees, Fifty Years Of Humanitarian Action*, Oxford University Press, Oxford.
- West,C. and Fernstermaker, S. (1996) “Doing Difference”, Chow,E.N.L., Wilkonson,D. and Zinn, M.B. (Der.) *Race, Class and Gender: Common Bonds, Different Voices*, Sage Publications, California.
- Wilson, G. (1992) “Diseases of Poverty”, Allen, T. ve Thomas, A. (Der.) *Poverty and Development in the 1990’s*, Oxford University Press, Oxford:
- Yıldırım, A. (1998) *Sıradan Şiddet: Kadına ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Toplumsal Kaynakları*, Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- YÖK, 1984-1985 YÖK İstatistikleri, YÖK, Ankara.
- YÖK, 1989-1990 YÖK İstatistikleri, YÖK, Ankara.
- YÖK, 1997-1998 YÖK İstatistikleri, YÖK, Ankara.

www.yargitay.gov.tr (1983) *OHAL Kanunu*